

KİTABİ-DƏDƏ QORQUD

Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər

“ÖNDƏR NƏŞRİYYAT”
BAKI-2004

82.3(072)

1276

“Kitabi-Dədə Qorqud Ensiklopediyası” (II cildə, I cild, Bakı, XXI–Yeni Nəşrlər Evi, 2000) kitabı əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır

Tərtib edəni:

Samət Əlizadə
filologiya elmləri doktoru,
professor, əməkdar elm xadimi

Nəşrə hazırlayan
və redaktoru:

Tofiq Hacıyev
AMEA-nın müxbir üzvü, Türk
Dil Qurumunun həqiqi üzvü,
filologiya elmləri doktoru,
professor, əməkdar elm xadimi

894.36 - dc 21

AZE

Kitabi-Dədə Qorqud. Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər. Bakı, “Öndər nəşriyyat”, 2004, 376 səh.

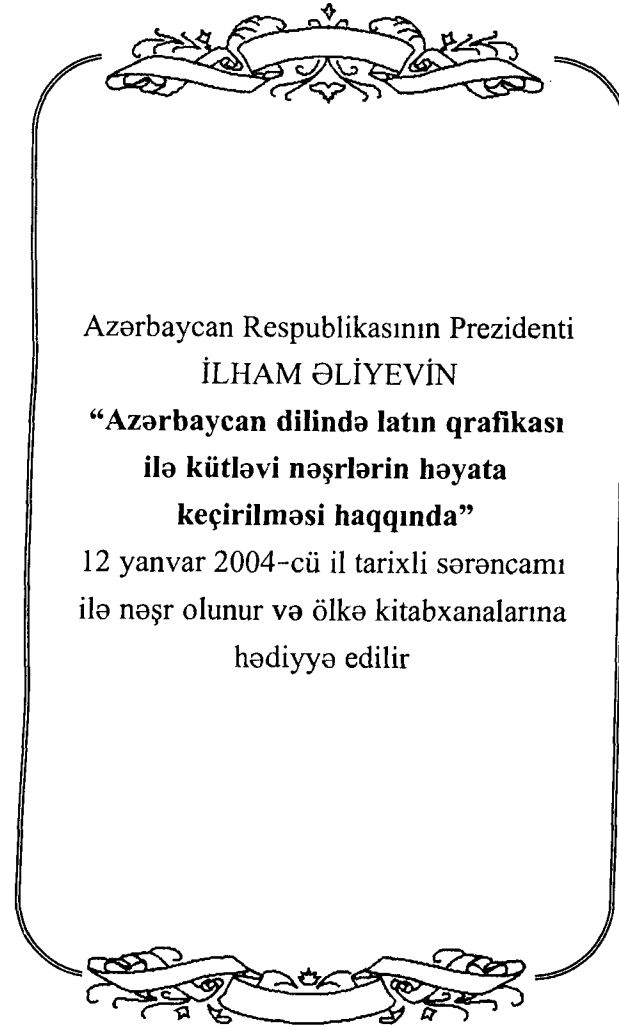
Qədim söz sənətimizi şöhrətləndirən böyük insanpərvərlik duyğuları, mənəvi ucalığa, qəhrəmanlıq və mərdliyə çağıran fikirlər, yüksək bəşəri ideyalar öz başlanğıcını tükənməz Dədə Qorqud nəhrindən götürür.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dilimizin, ədəbiyyatımızın, dastan yaradıcılığımızın, ümumiyyətlə mədəniyyətimizin tarixini öyrənməkdə böyük əhəmiyyətə malikdir.

Bu nəşrdə Dədə Qorqud iki variantda – orijinala tam uyğun və müasirləşdirilmiş şəkildə verilir.

ISBN 9952-416-08-2

© “ÖNDƏR NƏŞRİYYAT”, 2004

“DƏDƏ QORQUD KİTABI” İLK YAZILI YADDAŞIMIZDIR

Ümumi bəşəri keyfiyyətləri ilə bərabər, dünyanın məşhur dastanlarının hər birini səciyyələndirən fərdi əlamətləri də olur. Məsələn, türk dastanlarından qırğızların “Manas”ı yüksək bədii dəyəri ilə yanaşı, həm də həcminə görə xüsusi seçilir. İran dastanı “Şahnamə” 60 min beytdir (120 min misra). “Manas” 250 min misradır. Deməli, o, “Şahnamə”dən “2 dəfə + 10 min misra” çoxdur. V.M.Jirmunskinin hesabına görə, “Manas” dünyanın adlı-sanlı dastanı “İliada”dan 16 dəfə böyükdür (“Тюркский героический эпос”, М., 1974, с.5). Oğuz bahadırlarının qəhrəmanlıq anketini nəzərə alsaq, əlimizdə olmayan Dədə Qorqud boyları “Kitab”dakıdan qat-qat artıq olur. Məsələn, İlk Qoca oğlu Alp Ərənin 57 qalanın açarını alması (bu, 57 səfər – boy deməkdir), 37 bəy qızını qaçırması (bu, 37 səfər – boy deməkdir) söylənir (94 boy). “Kitab”dakı Bamsı Beyrəyin adına ayrıca “Alpamış” dastanı var ki, məlum Dədə Qorqud boylarından bir neçə dəfə həcmli. Və beləliklə, “94 boy + “Alpamış” + başqa Oğuz igidlərinin boyları” şəklində cəmlədirsək, Dədə Qorqud Oğuznaməsi “Manas”dan iki dəfə böyük olar. Bu, mülahizədir, gəlişi gözəl iddiadır, ancaq bunun elmi fikir kimi qorqudşünaslıqda tərəfdarları var (Bax: T.Hacıyev. “Dədə Qorqud kitabı” Oğuz tarixinin yazılı dərslisi kimi, yaxud dastanımızın həcmi haqqında. “Dədə Qorqud” toplusu, 2001, №1, s.9-24). Əlbəttə, qəhrəmanlıq dastanları millətin tarixi yaddaşdır – o cümlədən “Dədə Qorqud kitabı”. Ancaq türk dastançılığında yeganə “Dədə Qorqud kitabı”dır ki, oğuzların, birinci növbədə, Azərbaycan türklərinin yazılı yaddaşdır. Şifahi yaddaş əsrə görə, söyləyicidən söyləyiciyə improvizə olunur. Deməli: dəyişir, böyüyür, ən pisi də, subyektiv müdaxilələr olur. Məsələn, Qırğızıstan Rusiya imperiyasına gərəndən sonra manasçı “Manas”a “ruslarla dostluq” bəhsini əlavə etdi. Beləliklə, “Dədə Qorqud kitabı” yazılı yaddaşımızdır və heç bir dəyişikliyə uğramadan yaddaşımıza necə daxil olubsa, elə də qalıb.

Dədə Qorqud və onun adı ilə bağlı olan kitab – “Dədə Qorqud kitabı” düşüncə tariximizdə əfsanəvi bir anlayışa dönüb. “Dədə Qorqud kitabı” Ana kitabımız adlandırılıb, bütün türk bədii ədəbiyyatının ağırlığından da ağır gələn bir əsər sayılıb, türkün tarixində Mete, Atilla, Əmir Teymur, Osmanlı imperatorluqları, Orxon-Yenisey əbədi daş (bəngü taş) kitabələri, M.Qaşqarlının “Divanü lüğət-it türk”ü ilə bir sırada yeddi möcüzədən biri

kimi qiymətləndirilib. Bu “Kitab” bugünkü dünya mədəniyyətinə “Kül tiqin” və “Bilqə kağan” dastan-dilogiyaları ilə yanaşı yazılı şəkildə çatan türk eposudur. “Dədə Qorqud kitabı” gövdəsində müxtəlif meyvə calaqları yetirən nəhəng ağaca bənzəyir – mükəmməl sinkretik tarix sənədidir: salnamədir (oğuzun tarixidir) və bədii əsərdir, şifahi yaradıcılıq nümunəsidir və yazılı ədəbiyyatdır.

Bütün bu təyinatlarla yanaşı, ona bir təşbeh də yaraşır: “Dədə Qorqud kitabı” dilimizə bənzəyir. O da ana türkcəmiz kimi qədim və müasirdir, mükəmməl və yetkindir, gözəl və şairanədir. Dilimiz qədər heç nəyi sevmirik, ona görə “Dədə Qorqud kitabı”nı da bütün həmcinslərdən – dastanlarımızdan və başqa bədii sənət abidələrimizdən çox sevirik. Və maraqlıdır ki, bütün kompozisiya kamilliyi, obrazlarının orijinallığı, hadisələrinin dramatikliyi ilə yanaşı, “Kitab”ımızın ən böyük ucalığı onun dilindədir – dilinin ifadə gücündə, zənginliyində, şairanəliyində və ən əsası müdrikliyindədir. Məlumdur ki, müqəddəs kitabların ən böyük sirri onların dilinin təsir gücündədir. Məsələn, “Quran”ın tərcüməsində onun məzmununa vaqif olmaq olur, ancaq orijinaldakı təlqin, nüfuzedicilik görünmür. Bizim müqəddəs “Dədə Qorqud kitabı”mız da, birinci növbədə, dilinin gözəlliyi ilə insanı heyran qoyur. Sənsindən, sözündən başlamış cümlə təşkilinə qədər bu dil harmoniya nümunəsidir. Onun dili ilə bu təəvvürü alırıq ki, min üç yüz il əvvəlki dilimiz bugünküyə çox yaxınmış – lüğəti və qrammatikası ilə:

*Dilin üçün öləyim, gəlincigim!
Yoluna qurban olayım, gəlincigim!*

Həmin dil öz obraz gözəlliyi ilə bu şeiri düzüb-qoşan ozanın ustadlığına bərludursa, həmin ozan da xalq dilimizin istedadına, o vaxtkı kamilliyinə minnətdardır:

*Qar üzərinə qan dammış kimi
Al yanaqlım...
Qurulu yaya bənzər
Çatma qaşlım.
Qoşa badam sığmayan
Dar ağızlım.*

Bu dil o gücdə olmasa, Allahın sifətini göstərən əlamətləri (İxlas surəsi əsas götürülür) Qurandan bu dolğunluqda, bu aydınlıqda və bu sadəlikdə tərcümə edə, özünə çevirə bilməzdi:

*Yucalardan yucasan,
Kimsə bilməz necəsən,
Görkli Tanrı!
Sən atadan olmadın,
Anadan doğulmadın.
Kimsə rizqin yemədin,
Kimsəyə güc etmədin,
Qamu yerdə əhədsən,
Allahu səmədsən.
Adəmə sən tac urdun,
Şeytana lənət qıldın.
Ululuğuna həddin,*

*Sənin boyun-qəddin yoq!
Ya cisimlə cəddin yoq!
Urduğun ulıtmayan
Ulu Tanrı!
Basdığın bəlırtməyən
Bəlli Tanrı!
Götürdüyün Gögə yetirən
Görkli Tanrı!
Qaqdığın qəhr edən
Qəhhar Tanrı!
Birliyinə sığındım,
Çələbim, qadır Tanrı.*

“Kitab”ımız elə etibarlı salnamədir ki, çox tarixçilər Oğuzun tarixi haqqında məlumat verərkən ona dönə-dönə müraciət etmişlər. Görkəmli qorqudşünas M.Ergin mötəbər şəkildə inandırır ki, Rəşidəddin, Osman Bayburdlu, Əli Yazıçioğlu, Əbülqazi Xivəli və başqa görkəmli oğuzşünas tarixçilər “Dədə Qorqud kitabı”na tarixi mənbə kimi baxmışlar. Adətən qəhrəmanlıq dastanlarını tarixin şifahi dərsliyi sayırlar. Dədə Qorqudun hadisələri bizə oğuznamə halında, yəni yazılı şəkildə gəlib yetdiyi üçün mən onu Oğuz tarixinin yazılı dərsliyi kimi təqdim etmişəm (“Dədə Qorqud”, 2001, №1).

Dediyimiz kimi, “Dədə Qorqud kitabı” Oğuzun tarixidir, dövlətçiliyidir, Azərbaycanın tarixi coğrafiyasıdır. Hər elm adamı bu “Kitab”da öz axtardığını tapa bilər, ancaq, əlbəttə, əlimizdə olan “Dədə Qorqud kitabı”, birinci növbədə, ədəbi-bədii əsərdir (Dədə Qorqud: dilimiz, düşüncəmiz, 1999, s.115).

“Kitab”da hər boyun öz qəhrəmanı var, bununla belə, bu boylar bir bütöv bədii abidənin, bütün bir kitab-dastanın tərkibidir, indiki təbirlə, bir əsərin fəsilələridir. Boyların hamısında iştirak edən, daha doğrusu, adı çəkilən, adı keçən Qorquddur ki, görünür, məhz buna görə də yazıya alan tərəfindən “Kitab” onunla adlandırılmışdır. Ancaq Qorqud bu əsərin qəhrəmanı deyil, heç əslində ona obraz da demək olmaz. O, bir rəmzdür – türkün ağsaqqala, müdrik söz sahibinə hörmətinin rəmzidir. Boyların hamısı üçün ümumi qəhrəman surəti Böyük Oğuz Elidir. Oğuz qəhrəmanlarının həm parçalanaraq üz-üzə gəldiyi, həm də ümumi qayə yolunda birləşərək bir bütöv kimi iştirak etdiyi on ikinci boy dastanın bütövlüyünü, boy-boy cəmlənə-cəmlənə gələn Oğuzun dövlətçilik taleyinin bölünməzliyini əyaniləşdirir – Böyük Oğuz Eli (dövləti) bir obraz – qəhrəman kimi qalib gəlir.

Deyildiyi kimi, bu əsər həm dastandır, həm də kitab. Əsərin süjetində və quruluşunda, obrazlarının psixoloji təkamülündə, dilinin bədii ifadə tərzində şifahi və yazılı ədəbiyyatın əlamətləri birləşir. Dəli Domrul və Təpəgözlə

bağlı boylar mifoloji təfərrüat üstündə durur, hadisələr bəşərüstü hakimiyyətlə idarə olunur – bu, xalis dastan tipologiyasıdır. Bamsı Beyrək boyunda isə yazılı ədəbiyyat boyları ön plana keçir. Bamsının ən çıxılmaz məqamında, hətta qeyri-adi çətinlik anında duyğunun açılmasında bir inanırcılıq var, realist, ağılabatan bir mümkünlük baş verir.

Bədii əsər obrazları ilə tanınar. “Kitab”ımız ədəbiyyata kamil bədii obrazlar, klassik müsbət və klassik mənfi tiplər verib. Qazan xan, Bamsı Beyrək bəşəri müsbət insan surətləridir. Aruz Qoca dünya ədəbiyyatında yaqoçuluğu (müsbətlik pərdəsi altında hiyləgərliyi) Şekspirin Yaqosundan min il əvvəl başlayıb. Burla xatun, Dirse xanın xanımı, Bamçiçək dünya ədəbiyyatının nadir qadın təsvirlərindəndir. “Kitab”ın obrazları nəinki səviyyəyə uyğun gəldikləri dünya ədəbiyyatının bədii etalonu sayılan personajları sırasına daxil olmayıblar, hətta heç Azərbaycan ədəbiyyatının özündə, məsələn, Qazan xan Koroğlu kimi, Burla xatun Nigar qədər təhlil edilməyiblər. Fövqəladə gücü ilə də, yeyib-içmə həcminə görə də Qazan Koroğlu obrazı ilə müqayisə etmək olar. Qazan da Koroğlu kimi qılınc və saz (qopuz) qəhrəmanıdır. Koroğlu Qıratının, Qazan xan Qonur atının üstündə yenilməzdir. Qazan da düşməne qarşı həm amansızdır, həm də səmimidir. Türkün həmişə sülhə – barışa meyilli olması Qazanın simasında bir daha aydın görünür. Səmimiliyinə və sülhsevərliyinə görə Qazan xan düşmənlə danışığa girir ki, qoca anasını geri alsın, ancaq aldanmır. Çünki Qazanın xarakterində dövlətçilik düşüncəsi qəhrəmanlıq – bahadırlıq keyfiyyəti ilə qoşa yaşayır. Koroğlu sadələvhüdür, onu Keçəl Həməzə də aldadır. Qazanda bir insanda nə qədər müsbət keyfiyyətlər mümkündürsə, var; bir döyüşçü, sərkərdə üçün nə lazımdırsa, var; bir dövlət başçısı nələri bilməlidirsə, bilir, eyni zamanda o, valideyindir – oğul atasıdır, ailə başçısıdır – təkəravadlıdır. İran şahları kimi hərəmxana sahibi deyil, ona görə də qadmı onun namusu yolunda oğlunun ölümündən keçməyə hazırdır.

Bütün bunlarla yanaşı, əlbəttə, dastan-kitabın ən kamil bədii obrazı Bamsı Beyrəkdir. Beyrək bütün Oğuz igidləri kimi, təbii ki, birinci növbədə, məhz qəhrəmandır. Ancaq görünür, qol gücü ilə yanaşı, o həm də xüsusi ağıldüşüncə sahibidir ki, Qazan xanın inağı (ən yaxın, ən inanılmış adamı) sayılır. Dastanın bədii hadisələrlə, təsvirlərlə, emosiyalarla ən zəngin boyları üçüncü və on ikinci boylardır ki, hər ikisinin qəhrəmanı məhz Beyrəkdir. O, boybuxunca, sifətcə də gözəldir. O qədər gözəldir ki, bədnəzərdən qorunmaq üçün niqab gəzdirir. Gözəlliyindən aldığı zövqün xatirinə kafər qızı onun əsirlikdən qaçmasını təşkil edir. On altı il kafər qızının cazibəsində yaşayan Beyrək Şeyx Sənan ola bilərdi, ancaq Məcnun olaraq qalır. Nizami, Füzuli Məcnunu əslində qılıncından əl çəkmiş Beyrəkdir. Dastanda Beyrək ən incə cizgilərlə sifətlənmiş insan təcəssümüdür. O ən lirik igid-qəhrəmandır. O, qəhrəmanlıq dastanından çox məhəbbət dastanının qəhrəmanına bənzəyir.

Qalın Oğuz elinin fiziki və estetik tərbiyə məktəbinin üslubu Oğuz qəhrəmanlarının hamısında görünür: Qazan xan ölçüyə gəlməz güc sahibidir, həm də qopuz çalır, şeir deyir; Əgrək və Səgrək qardaşları düşmən ordusunun önündə duran ərlərdir, ancaq qopuz melodiyası üstündə həzin sözləri ilə, niskil süzülən söhbətləri ilə insana – oxuyana, dinləyəne bədii mühit ovqatı tələqin edirlər və s.

“Dədə Qorqud kitabı”nın ulu adı, böyük şöhrəti qədər də mübahisələri, problemləri var.

Diqqəti çəkən problemlərdən biri budur ki, Azərbaycanınki sayılan bu dastan xalqın içində yoxdur, şənliklərdə, toy-mağarlarda, dastan auditoriyalarında iştirak etmir. “Bəs bu, haradan bizim oldu?” sualının cavabını tapmaqda qırğızların “Manas” dastanı yardımçımız olur. Belədir ki, qırğız bəhədirləri Manas, oğlu Semetey, nəvəsi Seytekin ana vətəni qoruyarkən göstərdikləri qəhrəmanlıqların tərənnümü olan “Manas” dastanını hər aşıq-akın ifa edə bilmir. Onun məxsusi ifaçıları var ki, bunlara manasçılar deyirlər. Manasçılıq nəsilə irsən keçir – müəyyən zaman kəsiyində manasçı ailəsində bu peşə bir və ya iki nəfərin şəxsində üzə çıxır. 1989-cu ildə Bişkəkdəki türkoloji qurultayda bildik ki, Qırğızıstanda cəmi üç manasçı qalıb. Onlardan ikisini məclisə gətirmişdilər. Dedilər ki, üçüncüsü yorğan-döşək xəstəsidir, bugün-sabahlıqdır. Deməli, manasçı nəslə kəsilə bilər (o, başqa məsələdir ki, birdən bu iki nəslin hərəsindən ikisi, onun da hərəsindən ikisi çıxar və manasçının sayı artar. Bununla belə zamanın birində nəslin bitib-qurtarması bir məntiq olaraq qalır). Bu faktı bildikdən sonra mən belə qənaətə gəldim ki, vaxtilə bizdə də qorqudçu ozanlar olublar. Dədə Qorqud haqqında ilk məlumatları verən tarixçilər bu dastanın hər aşıq tərəfindən ifa edilə bilmədiyini söyləyirlər: “Bu masalları (nağılları – T.H.) oğuzlar içində ağıllı, elmi kimsələr əzbərlər və qopuzlarını çalaraq söylərlər” (Bax: M.Ergin. Dede Korkut kitabı, 1 c., Ankara, 1994, s.36). Deməli, Dədə Qorqud dastanının da xüsusi ifaçıları – qorqudçular olmuşlar. Və görünür, bir zamanlar onların nəslə kəsildiyi üçün dastanımız xalq arasında söylənməkdən dayanmışdır. Onu elə belə, məsələn, “Koroğlu” dastanı kimi, yəni hadisələrin məzmununu nəsrə danışib, arada şeirləri əzbər demək şəklinə ifa etmək olmaz. Bu dastan başdan-baş a şeirdir. Deməli, onu əzbərləmək üçün yüz minlərlə beytləri bir nəfəsə əzbər söyləyən xüsusi manasçı yaddaşı gərəkdir. O biri dastanlarda şeiri oxumayıb, onu ancaq nəsrə danışsan, məzmununa xələl gəlməz. Çünki məzmun nəsrə verilir, şeir parçaları emosional rəcətlərdir, onları atmaq süljetdə çatışmazlıq yaranmır. Ancaq Qorqud eposunda bir cümləni də buraxmaq olmaz. Çünki hər cümlə şeir misrasıdır və o cümlə-misra ifadan çıxsa, süljetin söylənməsində qırıqlıq yaranacaqdır. Burada soylama adı ilə verilən şeir parçalarında da süljet danışılır. Dastanın qalan hissələri də soylamalar kimi nəzəmdir, şeirdir və eyni zamanda soylamalar da qalan hissələr kimi məzmun – süljetin nəqlinə xidmət edir. Həm də Qorqud şeiri bugünkü şeirimiz

kimi heca vəznində, müəyyən düzümdə misralardan və qafiyələrdən ibarət deyil. Təbii ki, bu tip şeiri əzbərləməyin öz çətinlikləri var. Demək, bu quruluş da şeirlə yazılmış dastanı əzbərləyən, əvvəlindən axırına qədər bir sözü də dəyişmədən, unutmadan söyləyən, tarixçinin dediyi kimi, xüsusi “ağıllı, elmi kimsələr”, fəvqəladə yaddaşı ozanlar olmuşlar. Həmin ozanlar qorqudçu adlanmışlar və bir zaman onların nəslə kəsilib. Bu səbəbə görə də bizim olan dastanın el içində şifahi ifası dayanmış və bu nadir sənət abidəsini itirməmək üçün müdrik ulu babalarımız onu sonuncu qorqudçu ozanın dilindən yazıya almışlar.

“Dədə Qorqud kitabı” öyrənildikcə, sözün geniş mənasında, türk tarixinin ayrı-ayrı tutqun səhifələri üzərinə işıq düşür. Türkün yaratdığı dünyəvi təsərrüfatlara, qurduğu saysız-hesabsız şəhərlərə, xariqə sayılan dövlətçilik tarixinə göz yumaraq bəzən onu, sadəcə, köçəri etnos kimi səciyyələndirənlər olublar. Bu iddiada söykənəcəklərdən biri bu olub ki, türklər çadırdə yaşayıblar. “Dədə Qorqud kitabı”nda **çadır** sözü hansı məqamlarda işlənir: “Qazan gög-ala çəmənə **çadır** dikdirdi. Yeddi gün, yeddi gecə toy-dügin edüb, yemə-icmə oldı”; “Təkur çərisin dəyişirüb meydana gəldi. **Çadır** dikdirdi”; “Xanlar xanı xan Bayındır... bir yerə ağ otağ, bir yerə qızıl otağ, bir yerə qara otağ qurdurmuşdı”. Göründüyü kimi, bu çadırlar müəyyən məqsədlər üçün qurulur, bir mərasimə xidmət edir. Və müvəqqətidir, mərasim qurtaran kimi bu qurğunun ömrü qurtarır. Ancaq bu çadırlar çox mükəmməl quruluşla malik olmuş, otaq rahatlığı ilə tikilmiş. Hətta **çadır-otaq** söz-forması işlənir. Hətta “otaq qurdurdu” və “çadır tikdirdi” ifadələri söylənir. Deməli, burada “otaq” sözü şərtidir, sadəcə, çadırın mükəmməlliyinə işarə olunmuş. Beləliklə, xüsusi mərasimləri keçirmək üçün türk öz daimi yaşayış evlərindən kənardə, müəyyən olunmuş sahələrdə əski olimpiya qurğularının tipində qurğular qurmuş. Bunlar, həqiqətən, çadırlar idi. Ancaq türkün ömürlük, gecə-gündüz yaşayış yerləri deyildi. Heç olmasa, buna da diqqət edək ki, Təkur da çadır tikdirir və bu da müvəqqətidir – bunu döyüş səhnəsini seyr etmək üçün tamaşa yeri, müasir mənada, yüksək rütbəli komandirlərin durub baxdığı hərbi istehkam kimi qururlar. Başqa bir çadıra diqqət yetirək: “Oğuz zamanında bir yigit evlənso, ox atardı. Oxı nə yerdə düşso, anda gərdək dikərdi. Beyrək xan dəxi oxın atdı, dibinə gərdəgin dikdi”. Bu da çadırıdır, gərdək kimi istifadə olunmaq üçün qurulur – tikilir. Təbii ki, bu çadır-gərdək toy mərasiminin öz etnik ayinlərinə görə üç gündən qırx günə qədər yaşayış yeri kimi istifadə olunur. Göründüyü kimi, bütün bunlar qaraçı çadırları deyil. Bunlar bugünkü yas və toy çadırları da deyil, bugünkü olimpiya tikintilərinin, qurğularının analoqudur. Bu, dövrün mərasim mədəniyyətini nümayiş etdirən tarixi faktlardır.

At türkün dostudur, silahaşdır. Bunu da türkün ayağına köçürülük göstəricisi kimi yazırlar. Doğrudan da, türk ancaq atın üstündə özünü türk sayır,

özünü rahat bilir. Dastanda belə bir səhnə var: “Uruzun qırq yigidi atdan endi. Ala qalqan bağını qısa dügdilər. Qılıç sıyırdılar. Uruzun üzünə çox savşdılar. Yayanın umudı olmaz”. Bəli, yayanın – piyadanın ümidi yoxdur və Uruzun qırq igidi məğlub olur. Çünki türk piyada vuruşa bilmir. Ancaq bu, niyə türk üçün eyib sayılsın? Bu döyüşlər böyük dövlətlərin ordularının üzünə durmasıdır. Türk ordu olaraq “qırmaqla, məhv etməklə yox, sənətkarlıqla, hər bə mədəniyyəti ilə ölkələri ram edib. Atla davranış mədəniyyətinin ustası türkdür. Türk cilovun, ram etməyin ustalığını atın üstündə kəşf etdi -- sonra asanlıqla ölkələri cilovladı. Eynən sevgili atındakı kimi, cilovdan idarə vasitəsi, yönəltmə aləti kimi istifadə etdi – əzab vermək, incitmək üçün yox” (bizim: “Qıpçaq çölü haqqında elmi ballada”. Murad Adcının “Qıpçaq çölünün yovşanı” kitabına son söz – Bakı, 1997, s.192). Türk ata minəndə Mete, Atilla, Ər Tonqa, Əmir Teymur, atdan düşəndə Fərabî, Əhməd Yəsəvi, İbn Sina, Nəsimi olur.

“Dədə Qorqud kitabı” ilə bağlı mübahisələrdən biri boylarının sayı məsələsidir. Qorqudsünaslıqda belə bir qəti qənaət var ki, bu gün bizə məlum olan on iki boy mövcud olmuşlardan ancaq bir qismidir. Bu mülahizəni, birinci növbədə, “Kitab”ın öz qəhrəmanlarını təqdim etmə üslubu dikte edir. Məsələn, 2-ci boyun sonunda döyüşə çıxan oğuz bəhəddarlarından Bamsı Beyrək bu şəkildə tanındı: “Parasarin Bayburt hasarından pırlayıb uçan, apalaca gərdəgünə qarşı gələn, yeddi qızın umudu, Qalın Oğuz imrəncisi, Qazan bəgin inağı, Boz ayğırly Beyrək çapar yetdi”. “Kitab”da “Qam Bərənin oğlu Bamsı Beyrək boyunu bəyan edər, xanım hey” hekayətində boyun qəhrəmanı Boz ayğırly Bamsı Beyrək göstərilən həmin əlamətlərlə görünür: yəni Bamsı Beyrək Boz ayğırly bəhəddardır, onun yeddi bacısı – qız qardaşı var, toy gecəsi yağlı onu gərdəyindən götürür, o, Parasarin Bayburt hasarında (qalasında) 15 il əsir qalır və oradan xilas olub, başqasına ərə köçürülən gəlininə qovuşur. Deməli, başqa Oğuz sərkərdələrinin də qəhrəmanlıq təyinatını bu tipdə qəbul etməliyik. Həmin bəhəddarlar sırasında Dəli Dondar belə təqdim olunur: “Dəmir qapu Dərvənddəki dəmir qapuyı dəpüb alan, altmış tutam ala göndərinin ucında ər böğürdən Qıyan Sölcük oğlu Dəli Dondar çapar yetdi”. Başqa qəhrəmanlar da bu modelə verilir. Göründüyü kimi, bu, eynən Bamsı Beyrəyin təqdim olunduğu üslubdur. Bu üslubu görkəmli qorqudsünasların hamısı birmənalı şəkildə belə qiymətləndirir ki, həmin qəhrəmanların da təqdimat anketindəki əlamətləri əks etdirən məzmununda boy-hekayətləri olmuşdur. Deməli, boyların sayı, on azı, qəhrəmanların sayı qədər təsəvvür edilir. Hətta bir qəhrəman bir neçə yürüşün qəhrəmanı kimi göstərilirsə, deməli, onun adına bir neçə boy olmalı idi.

“Dədə Qorqud kitabı” öyrənildikə onu dastan kimi düzüb-qoşan ozanın şəxsiyyəti aydınlaşır. Dastanı ifa edən xüsusi qorqudçu olduğu kimi, onu düzüb-qoşan ozan da xüsusi sənətkar keyfiyyəti ilə seçilmişdir, o da yaradıcı

qorqudçu ozan olmuşdur. Aydın olur ki, məsələn, “Koroğlu”, ya başqa dastanlarda olan kimi, hər qolu – boyu istənilən bir şəxs (aşiq) deyib-qoşmur. Bu dastan başqa dastanlar kimi müxtəlif əsrlərdə dəyişikliklərə məruz qala bilməz. Əgər Dədə Qorqud boyları ayrı-ayrı əsrlərdə törəyibsə, yenini düzüb-qoşan kəs – bu ozan mütləq Dədə Qorqud məktəbi keçib, qorqudçu dərsi alıb, ilk şeirin texnologiyasına yiyələnib. O dərəcədə yiyələnib ki, yeni və əski mətnlər məzmununa və dil üslubuna görə fərq verməsin – bu, qorqudçu ozan deməkdir. Məhz həmin ozan əlimizdəki on iki boylu “Kitab”ın on birinci boyunu nə vaxtsa dastana anomaliya kimi əlavə edib. Bu qorqudçu ozan dastanın məntiqini nəzərə alıb və bu boyu əlavə qoşub. Məntiq çox sadədir: dastanda oğuz qəhrəmanlarının hər birinin igidliyini göstərən boy var. Bu igidlərdən biri Uruzdur. Uzun qəhrəmanlıq göstərməsi bəylər böyi, Oğuzun baş komandanı Qazan xanın arzusudur. Təsəvvür edək ki, bu boy yoxdur. Deməli, Oğuz elinin sərkərdəsi oğlunun igid yetkinliyini görmədən niskillə dünyasını dəyişmişdir. Hətta dastanda belə səhnə var: adlı-sanlı Oğuz qəhrəmanlarına baxıb qah-qah gülən, ancaq oğluna baxıb onu ünvansız görə Qazan xan hönkür-hönkür ağlayır. O, oğlunu Oğuz igidlərinin sırasında görmək istəyir. Oğlu da gileylənir ki, atası şərait yaratmayıb, meydan verməyib ki, özünü göstərsin. Sınaq döyüşündə ata oğlunu itirir, Uruz qəhrəmanlıq göstərmək əvəzinə, əsir düşür. Beləliklə, dördüncü boy “Qazan xan oğlu Uruz boyunu bəyan edər, xanım hey” yox, “Qazan bəg oğlu Uruz bəgin tutsaq olduğu boyı bəyan edər, xanım hey” olmalı olur. Halbuki Uzun Beyrək, Qanturalı, Yegnək, Səgrək, Bəkil oğlu Əmrən cərgəsində durması üçün onun adına boy olmalı idi. Hətta Beyrək boyunda yürüşdə atası Qazan xanla və başqa Oğuz igidləri ilə bir sırada onun adı bəhəddar kimi çəkilir: “Beyrək, Yegnək, Qazan bəg, Tondar, Qazan oğlu Uruz bəg – bunlar hasara yürüş etdilər”. On birinci boy həminidir. Əslində bu boyun yaranmasında dəhşətli bir məntiqsizlik var. Əvvələn, ikinci və dördüncü boylarda Uruz hədd-buluğa çatıb, on birinci boyda isə hələ körpədir. İkincisi, bu boyda Qazan xanın on altı il əsir qalması göstərilir. Bu müddətdə Oğuz elinin baş komandanı, dövlətin başçısı kimdir? Boyda Bayındır xan da yoxdur. Ola bilməzi ki, Oğuz dövləti on altı il padşahsız yaşasın? Qazanın əsirliyi, olsa-olsa, 4-cü boyda Uzun əsirliyi kimi ani ola bilərdi. Oğuzun padşahı 16 il əsir qalsa, Oğuz dövləti bu qədər padşahsız yaşaya bilməzdi. Bu dediyimiz məntiq real dövlətçilik, həqiqi tarix baxımından məntiqsizlikdir. Halbuki burada həllədicilən ədəbi-bədii məntiqdir. Bədii məntiq Uruz boyunu tələb edir. Burada başqa gerçəklik də aydınlaşır: dünya qəhrəmanlıq dastançılığını nəzəriyyəsinə görə bu oğuznamə salnamə kimi yaranmalıydı və yəqin ki, elə də yaranmış. Ona görə də ilk yaradılış mərhələsində Uruz boyuna ehtiyac olmayıb. Uruz qəhrəman olaraq ya Yegnək kimi atasını, ya da Səgrək kimi qardaşını xilas etməliydi. Uzun qardaşı yoxdur, atası da dövlətçilik məntiqi

ilə əsir düşə bilməzdi. Çünki dastan-salnamənin məntiqi ilə dövlət 16 il başçısı qalmamalıydı. Salnamə əslindən və dövründən uzaqlaşdıqca, bədii tarixiliyi özünə tabe etdikcə, bədii məntiq tarixi məntiqə hakim kə-sildikcə Uruz boyunun boş yeri daha aydın görünür. Və sonuncu qorqudçu ozan həmin boşluğu tamamlayır. Sadəcə olaraq, “Dədə Qorqud”u “Kitab” halında tərtib edən tarixi şəxsiyyət onu boyların sırasında düzgiin yerləşdirməyib.

Dədə Qorqud süjetindəki hadisələrin tarixi haqqında fikir birliyi yoxdur. Bu tarixin bizə tərəf amplitudu XI-XV əsrləri əhatə edir. O tərəfə rəqsi hüdudsuz olaraq eramızdan əvvələ gedir. Mənə görə bu düsturu mövcud mü-bahisələr üçün ortaq məxrəc saymaq olar: “Dədə Qorqud dünənimizin keç-mişi” (İsmayıl Hacıyev). Bu düsturun canı odur ki, “Dədə Qorqud kitabı”nda dastanın yaranması haqqında bizə məlum olan tarixdən çox-çox qədimlərin nəbzi vurur. Bayram etdiyi 1300 illik yubileyə dünya bu süjetin tamamlanma tarixi kimi eramızın VII əsrini qəbul etdi. Həmin düstura görə VII əsr dünənimizdir və deməli, “Kitab” ona qədərki tarixi əks etdirir.

“Dədə Qorqud kitabı”nda “dünənimizdən” (VII əsrdən) daha dərinə gedən bir neçə örnəyə diqqət yetirək:

1. Türkün ailə quruculuğunda belə bir ayın olub: qız ərə getdiyi oğlanı fiziki cəhətdən yoxlarmış, yalnız məğlub olduğuna ərə gedərmiş. M.Baştunun “Şan qızı” bulqar dastanında belə bir səhnə var: Boyan-İmenin oğlu İcik Barışın qızı Samar üçün elçiliyə gəlir. Samar o alp qızı alpdır ki, əfsanəvi güc sahibi alpırdan Əjdahanın yalını qoparıb, Albastının üç dişini salıb, Cinin bir qanadını sındırıb, Qubarın iki qabırğasını qırıb. İndi insan oğlu İcik belə bir qızla qarşılaşmalıdır. Qız oğlana elə beləcə də deyir: “Gəl tutaşaq, görüm mənə layiqsənmi?”. Böyük çətinliklə İcik qalib gəlib, Samarla evlənir. Bul-qarlar islamı qəbul etdikdən sonra bu ayında belə bir dəyişiklik olur ki, bəy olacaq şəxslə qızın özü yox, onun kişi qohumlarından biri qarşılaşır. Dastanın sonunda islamı qəbul etmiş bulqarların toy mərasimində belə bir epizod öz bədii əksini tapır. Bu adət türkün tarixində matriarxat mərhələsinə gedən bir hadisə olmalıdır. Bu, matriarxatın ata kultuna döyüşə-döyüşə təslim olmasını göstərən tarixi mənzərənin ədəbi-bədii səhnə şəklində əks olunmasıdır. “Dədə Qorqud kitabı”nda Bamsı Beyrəklə Banıçığayın qarşılaşması səhnəsi aşkarca həmin adətə işarə edir. Bu səhnədə açıq-açığına Banıçığək Beyrəyi yoxlayır, məğlub olduqdan sonra onu qəbul edir. “Kitab”da bu qarşılaşma guya bir təsadüfün nəticəsidir. Guya Banıçığək onun zonasına naməhrəm ki-şinin daxil olmasını özünə sığışdırmır, guya bir erköyün qız şıltaqlığını büruzə verib oğlana qarşı meydan sulayır. Ancaq Banıçığəyin bu aksiyasında hə-min qədim adətə bir işarə var: o bu adamın beşikkərtmə nişanlısı olduğunu bilə-bilə, özünü Banıçığəyin dadısı (dayəsi) kimi təqdim edir və Beyrəyi yoxlanışa çəkir. Təbii ki, bu, “Kitab”da islam redaktəsidir. Deməli, dastanı-

mızdakı bu hadisə islamdan əvvəlki türk evlənmə adətinin özünəməxsus şəkildə inikasıdır.

2. Başqa bir epizod. Dastanımızın əhalisi qımız içir, at əti yeyir. Ancaq tariximizin bizə məlum dövrlərindən bəri heç yerdə Azərbaycan türklərinin qımız içməsi, at əti yeməsi faktı qeydə alınmayıb. Qımızda müəyyən alkoqol dərəcəsi var, insanı dəmləndirir, xoşhal edir. Ancaq hesab etmək olmaz ki, bu xüsusiyyətinə görə, islamın qəbulundan sonra Azərbaycan türkləri qımızdan imtina etmişlər. Göründüyü kimi, dastanda qımız içilməsinə qarşı heç bir ya-saq işarəsi yoxdur. Bu gün də o, Türküstan türklərinin süfrəsinin ən koloritli nemətidir. Türküstanlılar onu ramazanda da işlədirlər. Maraqlıdır: qımız şə-rab qədər xumarlandırır; şərabın verə biləcəyi fikir azadlığını, hərəkət sər-bəstliyini, vaxt xoşhəlliyini, insanın dərdsizlik içində yaşamasını qımız da verir. Ancaq şərabı yasaq buyurduğu halda, islam qımızı rədd etmir. Çünki qı-mız türkün tarixi yaradıcılıqlarından biridir. Türk bu xumarlığı düşüncə ilə yaradıb. Bu xumarlıq məhz sözün poetik mənasında xumarlıqdır – o, günaha çəkmir, cinayət törətmir, vəhşiləşdirmir, xoşagəlməz heç nəyə sövq etmir, yalnız rahatlıq və xoşluq mənbəyidir – onu normadan artıq qəbul etmək heç mümkün də deyil. Bu şərab türkün bəşəriyyətə bəxş etdiyi, türkü türk edən atın yelinindən sağılan saf, gözəl Allah neməti olan süddür, onun yaratdığı xumarlıqda o südün ağılığı var. Qımız bizə islam unudurmamayıb. Qımız içil-məsi at ətinin yeyilməsi ilə məqbul sayılmışdır. Folklor materialımız göstərir ki, bizdə vaxtilə at əti yeyilmişdir.

Bir yumoristik qədim xalq şeirində buna işarə var:– Ay adam, kimsən?– Həsən.– Nə Həsən, hansı Həsən?– Göy atı kəsən.– Dəlisən, nəsen?– Səhər görərsən.

Bu misralar ən qədim türk şeirinin əlamətlərini özündə əks etdirir Burada *adam*, *Həsən*, *səhər* kimi qeyri-türk sözlərinin işlənməsi şeirin qədimliyini, *islamdan* əvvəlki dövrə aid olmasını şübhə altına almır. Şeir xalq ağzında, şifahi gəldiyindən zaman-zaman onda leksik dəyişmə gedib, deyək ki, arxaik-ləşən *kişi*, *danla* sözünün yerində *adam*, *səhər* işlənməyə başlayıb (məsələn, misraların qeyri-bərabər hecalı olması). Deməli, hadisə də həmin qədimlikdə olmalıdır (Göy at yeyilmək üçün kəsilib). Nə vaxtsa, nə səbəbdənsə (iqlim-dənmi, təsərrüfatdanmi asılı olaraq) bizdə at əti yeyilməməyə başlanır. Təbii ki, qızın hazırlanmaması, içilməməsi də onunla bağlıdır. “Dədə Qorqud kitabı”nda bu faktı Türküstandan gəlmə də saymaq olar (Alpamış – Bamsı Beyrək əlaqəsini yada salmaq). Ancaq bir məsələ var ki, at əti bizdə murdar sayılmır, məkrudur: yeyə də bilərsən, yeməyə də. Bu da, Azərbaycan coğ-rafiyasında cərəyan edən Dədə Qorqud hadisələri və misal gətirdiyimiz əski xalq şeiri də göstərir ki, bizdə at əti yeyilmiş, qımız içilmişdir. Sadəcə, bunu çox qədim, unudulmuş bir hadisə saymaq daha məntiqlidir. Dədə Qorqud süjetləri həmin qədimliyə gedir.

3. “Dədə Qorqud kitabı”nın şeir texnologiyası lazımcına öyrənilməyib. “Kitab”ı müxtəlif dövrlərdə tərtib və nəşr edənler onun mətnində müxtəlif miqdarda şeir nümunələri vermişlər. Uedantutma şeir olan dastanın içində ara-sıra şeir gören bu şəxslərdən hərəsi bir-iki nümunə artıq verməklə əsərin boynuna, bir növ, minnət qoymuşlar. Bu barədə çox deyilib, çox yazılıb. İndi Dədə Qorqud şeirinin misra texnikası məsələsinə toxunmaq istəyirəm. Dastanda şeir nümunələri verənlərin hamısı misraların həcmi ilə bağlı bir mövqedə durur – hamısında uzun-uzun sətirlər misra təyinatı ilə alt-alta düzülür. Halbuki “Dədə Qorqud kitabı”nda türk şeirinin çox qədim dövrlərinin, hətta başlanğıc mərhələsinin nümunələri görünür. “Kitab”da üçhecalı misralar var. Üstünə düşmən ordusu yeridiyini eşidən Bəkil bir xalq məsəlini düşünür:

*Gög iraq,
Yer qatı.*

Bu məsəl “neylim, necə eliyim” məqamında, insan özünü köməkətsiz hiss etdikdə, heç nəyə əli yetmədiyi zaman söylənər. Bu gün xalqda çıxmazlıq vəziyyətində eyni məzmununda, eyni misra ölçüsü ilə belə məsəl-şeir işlənir:

*Yer qar,
Göy boran.*

Bu şeir ölçüsü

*Az getdi,
Uz getdi,
Dərə, tərə
Düz getdi.*

– şeirinin yarandığı dövrün, türkcədə ancaq birhecalı sözlərin mövcud olduğu zamanın məhsuludur, ən qədim türk şeirində qafiyə köüllüdür, işlənər də, işlənməz də, heca qafiyədən vacib faktordur.

Bu mərhələnin daha işlək nümunəsi dördhecalı misralardır. “Kitab” belə misralarla doludur. Bütün nəşrlərdə nəsr nümunəsi kimi verilən bu misralar həmin qəbildəndir:

*Baqsa-görsə,
Bir dərənin içində
Qarğa-quzğun
Enər-çıqar,
Qonar-qalqar.
Bədəvi atın
Öncələdi.
Ol tərəfə yürüdi.*

Birinci mərhələnin ən uzun misrası beşhecalıdır. Bu həm də ikihecalı söz dövrünün başlanğıc misrasıdır. İkinci mərhələnin son misra həcmi 8-9 hecadır. “Dədə Qorqud kitabı”nda hər iki mərhələnin şeiri birləşir. Maraqlıdır ki, “Kitab”da üçhecalı söz dövrünün şeiri – on bir və ondan yuxarı hecalı misralar yoxdur. Deməli, Dədə Qorqud süjetlərinin yaşı həmin tarixə qədər uzanır, yaxud oradan başlanır.

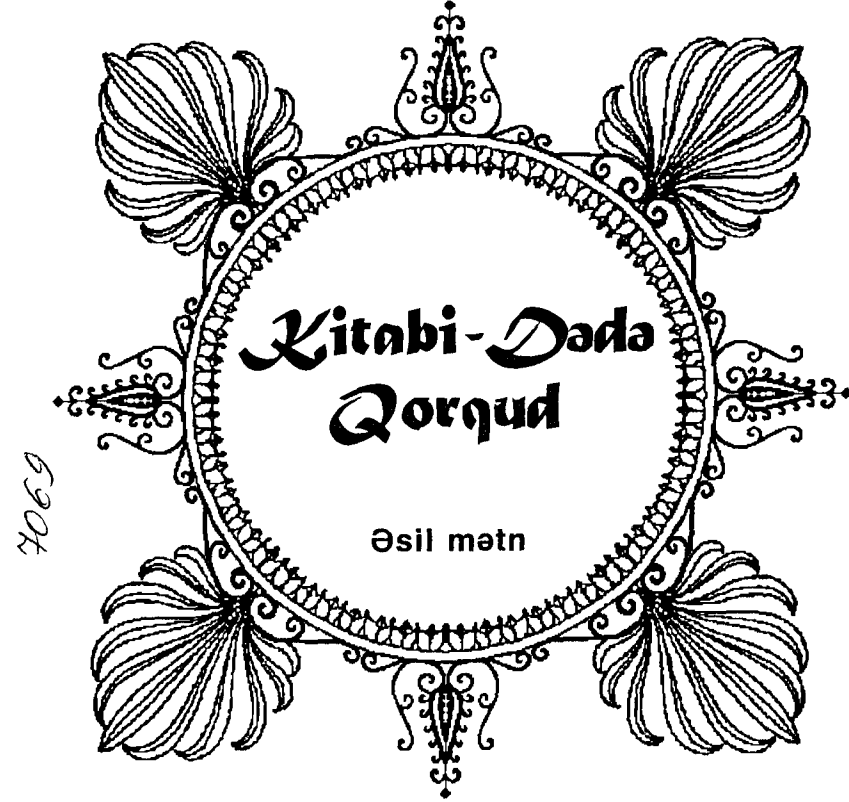
4. “Kitab”ın dili nə qədər günümüzlə səsleşsə də, onda məlum yazılı dil nümunələrimizdə rast gəlmədiyimiz xüsusiyyətlər də müşahidə olunur. Məsələn, utanmaq felinin kökü olan *ut-* hissəsi müstəqil söz kimi ancaq burada işlənir: *ut+suz* (həyasız, utanmaz). Yaxud *uzun, uzaq, uzat* (maq) sözlərinin *uz* kökünə yenə bu abidənin dilində rast gəlinir: *qara polad uz* qılıc (“az getdi, uz getdi” misralarındakı “uz”la müqayisə edin). “Kitab”ın dilində ən tipik arxaik fakt *l<ş* hadisəsidir. Bu əvəzlənmə Azərbaycan türkcəsi üçün çox qədim olub. Müasir dilimizdə iki sözdə qalır: *bələk – beşik, dəlik – deşik* (“bələk” və “beşik” sözlərinin ilkin kökü *bəl*, “dəlik” və “deşik” sözününkü *dəl* morfemidir). “Dədə Qorqud kitabı”nın dilində başlı (yaralı) məqamında *balkır* sözü işlənir. Burada *-kır* şəkilçisi də *-lı* şəkilçisinin qədim qarşılığıdır (müasir dilimizdə *donqar* və *dılqır* sözlərində daşlaşıb: *don* “şiş”+*qar*<*kır*; *dıl* “dil”+*qır*<*kır* “dilli, boş-boşuna danışan”). Yegnək boyunda belə bir cümlo gədir: *Altı-başı balkır bir ər gördüm* – “alnı-başı yaralı bir ər gördüm” (etimologiya Vahid Zahidoglundur). Buradakı t-n uyğunluğu da arxaik faktır. “Baş” sözünün “yara” mənasında işlənməsi orta əsr oğuzcalarında, məsələn, Azərbaycan və Türkiyə türkcələrində müşahidə olunur: Bağrı *başlı*, gözü yaşlı (Yunus Əmro). “Kitab”ın dilində, ümumiyyətlə, orta əsr Azərbaycan və Türkiyə oğuzcalarına meyl güclüdür. Hadisələr Azərbaycan coğrafiyasında cərəyan etdiyi üçün, görünür, qədim dastanın dilinin Azərbaycan türkcəsinə uyğunlaşdırılması ciddi məqsəd kimi izlənməmişdir. Hesab etmək olar ki, “alnı-başı” ifadəsi ilə yanaşı bir “baş” (yara) sözünün işlənməsi də üslub baxımından münasib bilinməmiş və onun arxaik sinonimi “balkır” götürülmüşdür. Və həmin arxaizm *alnı* mənasında *altı* arxaizmini də öne çəkmişdir. Hər halda “Kitab”ın dilinin norma sayıldığı tarixi mərhələdə bu arxaizmlər ünsiyyət üçün tam unudulmayıbmış. Təbii ki, bu, dünənimizdən əvvəlki tarixin izidir.

Öyrənildikcə, tədqiq olunduqca həmin “Dədə Qorqud kitabı”nın öz sirləri zaman-zaman açılır, həm də dünya dastanşünaslıq mədəniyyəti daha da zənginləşir, dünya dastançılıq nəzəriyyəsi daha da dolğunlaşır.

Bu öyrənilmə işinə Azərbaycan Respublikasının mərhum prezidenti H.Əliyevin 20 aprel 1997-ci il fərmanı xüsusi sürəklilik verdi. Həmin fərmanla keçən möhtəşəm 1300 illik yubileyi milli atmosferimizdə bir Dədə Qorqud havası yaratdı. Ancaq Dədə Qorqud ən çox radio-televiziyaya ilə

evlərimizə girdi. Hələ Azərbaycanda elə evlər var ki, Dədə Qorqud onların qapılarını açmayıb, onların kitab rəflərində “Dədə Qorqud kitabı” yoxdur. Biz o zaman babalarımızın, türk əcdadımızın əsil övladları olmağa layiq olacağıq ki, “Dədə Qorqud kitabı” həm həqiqi, həm də məcazi mənada bütün azərbaycanlı evlərinin sakini olsun, ailə üzvü olsun. Yəni: bu “Kitab” hər evdə olsun, hər ailədə onu oxusunlar və hər ailə öz yetirmələrini onunla tərbiyə etsin. Bu arzu Azərbaycan Respublikası prezidenti İ.Əliyevin “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” sərəncamı ilə gerçəkləşəcəkdir. Həmin sərəncama görə Dədə Qorqudla bağlı hazırlanmış bu kitab, inanırıq ki, on ildən çox kitab üzü görməyən bütün kitabxanalarımızda, evlərimizdə məskunlaşacaqdır.

Tofiq HACIYEV

BİSMİLLAH İR-RƏHMAN İR-RƏHİM VƏ BİHİ NƏSTƏİN

D2* 2**Rəsul əleyhissəlam zamanına yaqın Bayat boyından, Qorqut ata ³ deyərlər***, bir ər qopdı. Oğuzun ol kişi tamam bilicisiydi. Nə dersə, ⁴ olurdı. Qayıbdən dürlü xəbər söylərdi. Haq Taala anıñ könlünə ⁵ ilham edərđi.

Qorqut ata ayıtdı: “Axır zamanda xanlıq gerü – ⁶ Qayıya dəgə, kimsənə əllərindən almaya axır zaman olub qiyamət ⁷ qopınca. Bu dedügi Osman nəslidür, işdə sürilüb gedə-yürir”.
⁸ Və daxı neçə buña bəñzər söz söylədi.

Qorqut ata Oğuz qövminün ⁹ müşkilini həll edərđi. Hər nə iş olsa, Qorqut ataya ¹⁰ danışmayınca işləməzlərđi. Hər nə ki buyursa, qəbul edərlərđi, ¹¹ sözün tutub tamam edərlərđi.

Dədə Qorqut soylamış:

¹² Allah-Allah diməyincə işlər oñmaz.

Qadir Tañrı verməyincə ər bayımaz.

¹³ Əzəldən yazılmasa, qul başına qəza gəlməz.

D3 Əcəl vədə irməyincə ¹ kimsə ölməz.

Ölən adam dirilməz.

Çıxan can gerü gəlməz.

Bir yigidün ² qara dağ yumrısınca malı olsa,

yığar-dərər, tələb eylər,

nəsibindən ³ artuğın yiyə bilməz.

Ulaşuban sular daşsa, dəñiz dolmaz.

Təkəbbürlük ⁴ eyləyəni Tañrı sevməz.

Köñlin yuca tutan ərđə dövlət olmaz.

⁵ Yad oğulı saqlamaqla oğul olmaz, –

böyüyəndə salur gedər, ⁶ gördüm diməz.

* Bu rəqəm Drezden nüsxəsinin səhifəsini bildirir. – Red.

** Bu rəqəm Drezden nüsxəsinin hər səhifəsindəki sətirləri göstərir. Burada birinci sətir “Bismillah ir-rəhman ir-rəhim və bihi nəstəin”dir. – Red.

*** Ensiklopediyada “dərlər” gedib. – Red.

Kül dəpəcik olmaz.
 Güyəgü oğul olmaz.
 Qara eşək başına uyan ⁷ ursan, qatır olmaz.
 Qaravaşa don geyürsəñ, qadın olmaz.
⁸ Yapa-yapa qarlar yağsa, yaza qalmaz.
 Yapağlı gögcə çəmən güzə ⁹ qalmaz.
 Əski pambuq bez olmaz.
 Qarı düşmən dost olmaz.
¹⁰ Qarağuca qıymayınca yol alınmaz.
 Qara polad uz qılıcı çalmanınca ¹¹ qırım dönməz.
 Ər malına qıymayınca adı çıqmaz.
 Qız anadan görməyincə ¹² ögüt almaz.
 Oğul atadan görməyincə süfrə çəkməz.
 Oğul ¹³ atanın yetiridir, iki gözünü biridir.
 Dövlətli oğul ¹ qopsa, ocağını közidir.
 Oğul daxı neyləsün baba ölüb ² mal qalmasa,
 Baba malından nə faidə, başda dövlət olmasa...
 Dövlət ³siz şərrindən Allah saqlasun, xanım, sizi!
 Dədə Qorqut ⁴ bir dəxi soylamış:
 Sarp yürirəkən Qazılıq ata namərd yigit ⁵ binə bilməz,
 binincə, binməse, yeg!
 Çalub-kəsər uz qılıcı müxənnətlər ⁶ çalınca, çalmasa, yeg!
 Çala bilən yigide
 oq ilə qılıcdan bir çomaq ⁷ yeg!
 Qonuğı gəlməyən qara evlər yıqılsa, yeg!
 At yeməyən acı otlar bitincə, ⁸ bitməse, yeg!
 Adam içməz acı sular sızınca, sızmasa, yeg!
⁹ Ata adını yüritməyən xoyrad oğul
 ata belindən enincə, enməse, yeg;
 ¹⁰ ana rəhminə düşüncə, doğmasa, yeg!
 Ata adın yüridəndə dövlətli ¹¹ oğul yeg!
 Yalan söz bu dünyada olunca, olmasa yeg!
¹² Gerçəklərin üç otuz on yaşını doldursa yeg!
 On otuz ¹³ on yaşınız dolsun!
 Haq sizə yaman gətürməsin!
 Dövlətiñiz ¹ payəndə olsun, xanım, hey!

D5

Dədə Qorqut bir daxı soylamış, görələm, ² xanım, nə soylamış:

Getdikdə yerin otlaqların keyik bilür.
³ Geñəz yerlər çəmənlerin qulan bilür.
 Ayru-ayru yollar izin dəvə bilür.
⁴ Yedi dərə qoxuların dülkü bilür.
 Dünlə karvan köçdügin turğay ⁵ bilür.
 Oğul kimdən olduğın ana bilür.
 Ərin ağzın yeynisin ⁶ at bilür.
 Ağır yüklər zəhmin qatır bilür.
 Nə yerdə sırılır varsa, ⁷ çəkən bilür.
 Qafil başın ağrısın beyni bilür.
 Qolca qopuz ⁸ götürüb,
 eldən-elə, bəgdən-bəgə ozan gəzər.
 Ər comərdin, ər nakəsin ⁹ ozan bilür.
 İləyünüzdə çalub-ayıdan ozan olsun.
 Azub ¹⁰ gələn qəzayı Tañrı savsun, xanım, hey!

Dədə Qorqut genə ¹¹ soylamış, görələm, xanım, nə soylamış:

Ağz açub ögər ¹² olsam, üstümüzde Tañrı görkli,
 Tañrı dostı, din sərvəri ¹³ Məhəmməd görkli.
 Məhəmmədin sağ yanında namaz qılan
 Əbubəkr Siddıq görkli.
¹Axır sipara başıdır “əmmə” görkli.
 Hecasinlayın düz oqunsa, ² yasin görkli.
 Qılıç çaldı, din açdı şahı-mərdan Əli ³ görkli.
 Əlinin oğulları, – peyğəmbər nəvalələri –
 Kərbəla yazısında ⁴ yezidilər əlində şəhid oldı
 Həsən ilə Hüseyin iki qardaş ⁵ bilə görkli.
 Yazılıb-düzilib gögdən endi
 Tañrı elmi Quran ⁶ görkli.
 Ol Quram yazdı-düzdi,
 üləmlər ögrəninçə köydi- ⁷ biçdi
 alimlər sərvəri Osman Üffan oğlu görkli.
 Alçaq ⁸ yerdə yapılubdur Tañrı evi Məkkə görkli.
 Ol Məkkəyə sağ ⁹ varsa, əsən gəlsə
 sidqi bütün hacı görkli.

D6

Sağış ¹⁰ günündə ayna görkli.
 Ayna günü oquyanda xütbə görkli.
 Qulaq ¹¹ urub dinləyəndə ümmət görkli.
 Minarədə bañlayanda fəqih görkli.
¹² Dizin basub oturanda halal görkli.
 Dölümündən ağarsa, baba ¹³ görkli.
 Ağ südin doya əmzirsə, ana görkli.
 D7 Yanaşub ¹ yola girəndə qara buğur görkli.
 Sevgili qardaş görkli.
 Yañal ala ² ev yanında dikilsə, gərdək görkli.
 Uzunca tənəfi görkli. Oğul ³ görkli.
 Qamusına bənzəmədi cümlə aləmləri yaradan
 Allah-Tañrı ⁴ görkli.
 Ol ögdüğüm yuca Tañrı dost oluban
 mədəd ⁵ irsün, xanım, hey!

Ozan aydır*:

Qarılar dörd dürlüdür:
⁶ Birisi solduran sopdur.
 Birisi dolduran topdur**.
 Birisi eviñ ⁷ dayağıdır,
 Birisi necə söylərsəñ, bayağıdır.

Ozan, eviñ dayağı ⁸ oldur ki, yazıdan-yabandan evə bir qonuq gəlsə, ər adam evdə olmasa,⁹ ol anı yedirər-içirər, ağır-lar-əzizlər, göndərər. Ol Ayişə, Fatimə¹⁰ soyıdır, xanım. Anuñ bəbəkləri yetsün. Ocağıña buncılayın övrət¹¹ gəlsün. Gəldik, ol kim, solduran sopdur, sabadanca¹² yerindən uru durar, əlin-yüzün yumadan doquz bazlammac ilən¹³ bir küvlək yoğurd gəvəzlər, doyunca tıqa-basa yer, əlin bögrinə ¹urur, aydır: “Bu evi xarab olası! Ərə varalıdan bəru² daxı qarnım doymadı, yüzüm gülmədi; ayağım başmaq, yüzüm³ yaşmaq görmədi”, – deyər*. “Nolaydı, bu öləydi, birinə dəxi⁴ varay-

dim, umarımdan yaxşı-uyar olaydı”, – deyər*. Anuñ kibi⁵niñ, xanım, bəbəkləri yetməsun. Ocağıña buncılayın övrət gəlməsün.⁶ Gəldik, ol kim, dolduran topdur, dəpidincə yerindən uru⁷ durdı, əlin-yüzün yumadan obanıñ ol ucından bu ucına, ⁸ bu ucından ol ucına çarpışdırdı, quv quvaladı, diñ⁹ diñlədi, öylədəncə gəzdi; öylədən soñra evinə gəldi, ¹⁰ gərđi kim, oğrı köpək, yekə dana evini bir-birinə qatmış,¹¹ tavuq komasına, sığır damına dönmiş; qonşularına çağırar ki,¹² Yetər! Zəlihə! Zübeydə! Ürüveydə-can, qız-can! Paşa! Ayna Mələk! ¹³ Qutlu Mələk! Ölməgə-yitməgə getməmişdim, yatacaq yerim genə bu xarab ¹ olasıydı; nolaydı bənim evimə bir ləhzə baqaydıñız! “Qoñşu haqqı – ² Tañrı haqqı” deyü söylər. Bunuñ kibiniñ, xanım, bəbəkləri yetməsun. ³ Ocağıña bunuñ kibi övrət gəlməsün. Gəldik, ol kim, ⁴ necə söylərsən, bayağıdır: ötə yazıdan-yabandan ⁵ bir udlu qonuq gəlsə, ər adam evdə olsa, aña disə ki, dur ⁶ ətmək gətir, yiyəlim, bu da yisün; disə bişmiş ətməgiñ bəqası olmaz, ⁷ yimək gərəkdir, övrət aydar: “Neyləyəyim, bu yıqılacaq evdə un yoq, ⁸ ələk yoq, dəvə dəgirməndən gəlmədi” – deyər*. “Nə gəlürsə, bənim sağrım ⁹ gəlsün”, – deyü əlin götinə urur, yonin añaru, sağrısın ərinə ¹⁰ döndürür. Biñ söylərsəñ, birisini quymaz, əriñ sözünü qulağına ¹¹ qoymaz. Ol, Nuh peyğəmbəriñ eşəgi əslidür. Andan dəxi sizi, ¹² xanım, Allah saqlasun! Ocağıña buncılayın övrət gəlməsün.

D9

* Ensiklopediyada “Dədə Qorqut dilindən ozan aydır” getmişdir. – Red.
 ** Ensiklopediyada 2-ci və 3-cü misraların yeri dəyişik getmiş və “soy” sözü “sop”, “toy” sözü “top” kimi verilmişdir. – Red.

* Ensiklopediyada: “der”. – Red.

**¹³DIRSƏ XAN OĞLI BUĞAC XAN BOYINI
BƏYAN EDƏR, XANIM, HEY!**

D10 Bir gün Qamğan oğlu xan Bayındır yerindən durmuşdu. ² Şami günlügi yer yüzünə dikdirmişdi. Ala sayvam gög ³ yüzünə aşanmışdı. Biñ yerdə ipək xalıçası döşənmişdi.

⁴ Xanlar xanı xan Bayındır yildə bir kərrə toy edib, Oğuz ⁵ bəglərin qonaqlardı. Genə toy edib atdan ayğır, dəvədən⁶ buğra, qoyundan qoç qırdırmışdı. Bir yerə ağ otaq, bir yerə ⁷ qızıl otaq, bir yerə qara otaq qurdırmışdı. “Kimiñ ki,⁸ oğlu-qızı yoq, qara otağa qonduruñ, qara keçə altına ⁹ döşəñ, qara qoyun yaxnisından öñinə götürüñ, yer isə, yesün,¹⁰ yeməzsə, dursun, getsün” – demişdi. “Oğlı olanı ağ ¹¹ otağa, qızı olanı qızıl otağa qonduruñ, oğlu-¹²qızı olmayanı Allah Taala qarğayıbdır, biz dəxi qarğarız; ¹³ bəllü bilsün!” – demiş idi.

D11 Oğuz bəgləri birin gəlüb, yığnaq ¹ olmağa başladı. Məgər Dirsə xan deyərlərdi*, bir bəgüñ, oğlu- ² qızı yoq idi. Soylamış, görəlüm, xanım, nə soylamış:

Salqum- ³ salqum dañ yelləri əsdigində,
Saqallu bozac turğay sayra⁴dıqda,
Saqalı uzun tat əri bañladıqda,
Bədəvi atlar issini ⁵ görüb oğradıqda
Ağlı-qaralı seçilən çağda,
Köksi gözəl qaya ⁶ dağlara gün dəgəndə,

Bəg yigitlər-cılasınlar bir-birinə qoyulan çağda ⁷ alar sabah Dirsə xan qalqubanı yerindən uru durub, qırq yigidin ⁸ boyına alıb, Bayındır xanıñ söhbətinə gəlür idi.

Bayındır xanıñ ⁹ yigitləri Dirsə xanı qarşuladılar. Götürüb qara otağa qondurdılar. ¹⁰ Qara keçə altına döşədilər. Qara qoyun yaxnisından öñinə gətürdilər. ¹¹ Bayındır xandan buyruq böylədir, xanım, dedilər. Dirsə xan ¹² aydır: “Bayındır xan bənim nə əksüklüğüm gördi? Qılucumdanmı gördi, ¹³ süfrəmdənmi gördi? Bəndən alçaq kişiləri ağ otağa, qızıl ¹ otağa

* Ensiklopediyada “derlərdi” getmişdir. – Red.

qondurdu; bənim suçum nə oldı kim, qara otağa qondurdu? – ² dedi.

Ayıtdılar: “Xanım, bu gün Bayındır xandan buyruq şöylə³dir kim, oğlu-qızı olmayanı Tañrı Taala qarğayıbdır, biz dəxi ⁴ qarğarız, demişdir” – dedilər.

Dirsə xan yerindən uru durdu, ⁵ aydır: “Qalqubanı, yigitlərim, yerüñizdən uru duruñ, bu qərayib baña ⁶ ya bəndəndir, ya xatundandır”, – dedi.

Dirsə xan evinə gəldi. ⁷ Çağırıb xatunına soylar, görəlüm, xamm, nə soylar?

Soylama.

⁸ Aydır:

Bərü gəlgil, başum baxtı, evüm taxtı,
Evdən çıqub yürüyəndə ⁹ səlvi boylum!
Topuğında sarmaşanda qara saçlum,
Qurulu ¹⁰ yaya bəñzər çatma qaşlum!
Qoşa badam sığmayan dar ağızlum,
Güz ¹¹ almasına bəñzər al yanaqlum,
Qavunum, verəgim, döləgüm,
Görürmisin, ¹² nələr oldi?!

D13 Qalqubanı xan Bayındır yerindən durmuş, bir yerə ¹³ ağ otaq, bir yerə qızıl otaq, bir yerə qara otaq dikdirmiş; “¹ Oğulları ağ otağa, qızlıyı qızıl otağa, oğlu-qızı ² olmayanı qara otağa qonduruñ, qara keçə altına döşəñ, qara qoyun ³ yaxnisından öñinə götürüñ, yersə yesin, yeməzsə, dursun ⁴ getsün; anuñ kim, oğlu-qızı olmaya, Tañrı Taala anı ⁵ qarğayıbdır, biz dəxi qarğarız,” – demiş.

Bən varıcaq gəlübəni qarşuladılar, ⁶ qara otağa qondurdılar, qara keçə altuma döşədilər, qara qoyun ⁷ yaxnisından öñümə gətürdilər; “Oğlı-qızı olmayanı Tañrı ⁸ Taala qarğayıbdır, biz dəxi qarğarız, bəllü bilgil,” – dedilər. Səndənmi⁹dir, bəndənmidir, Tañrı Taala bizə bir yetman* oğul verməz, nədəndir, – ¹⁰ dedi, soyladı.

* Ensiklopediyada “batman” getmişdir. – Red.

Soylama.

Aydr:

Xan qızı, yerimdən durayınmı?
11 Yaqañ ilə boğaziñdan tutayınmı?
Qaba öñcəm* altına salayınmı?
Qara polat 12 uz qılıcum ölümə alayınmı?
Öz gövdəñdən başuñi kəsəyinmi?
Can 13 tatlusun saña bildirəyinmi?
Alca qanuñ yer yüzinə dökəyinmi?
D14 Xan 1 qızı, səbəbi nədir, degil maña!
Qatı qəzəb edərəm şimdi saña! – 2 dedi.

Dirse xanı xatunıñ soylamış, görəlim, nə soylamış; 3 aydır:

Hay Dirse xan, baña qəzəb etmə!
İncinib acı sözlər 4 söyləmə! Yeriñdən uru durğıl!
Ala çadırıñ yer yüzinə dikdirgil!
Atdan ayğır**, dəvədən buğra, qoyundan qoç öldürgil!
6 İç Oğuzuñ, Daş Oğuzuñ bəglərin üstüñə yığnaq etgil!
7 Ac görsəñ, doyurğıl, yalıncaq görsəñ, donatğıl!
Borcluyı 8 borcından qurtarğıl!
Dəpə kibi ət yığ, göl kibi qımız sağdır!
9 Ulu toy elə, hacət dilə!
Ola kim, bir ağzı dualıñıñ 10 alqışıyla
Tañrı bizə bir yetman*** əyal verə, – dedi.

D15 Dirse 11 xan dişi əhliniñ söziylə ulu toy eylədi, hacət 12
dilədi. Atdan-ayqır, dəvədən buğra, qoyundan qoç qırdırdı.
13 İç Oğuz, Daş Oğuz bəglərin üstinə yığnaq etdi. Ac 1 görsə,
doyurdu; yalıñ görsə, donatdı. Borcluyı borcından 2 qurtardı.
Dəpə kibi ət yığdı, göl kibi qımız sağdırdı. 3 Əl götürdilər,
hacət dilədilər. Bir ağzı dualıñıñ alqışıyla 4 Allah Taala bir
əyal verdi: xatunı hamilə oldı, bir neçə 5 müddətdən soñra bir

* Ensiklopediyada “ökcəm” getmişdir. – Red.

** Ensiklopediyada “atdan-ayğırdan” getmişdir. – Red.

*** Ensiklopediyada “batman” getmişdir. – Red.

oğlan doğurdu. Oğlancuğımı dayələrə 6 verdi, saqlatdı. At ayağı
külük, ozan dili çevik olur. 7 İyögülü ulalur, qapurğalı böyür.
Oğlan on beş yaşına 8 girdi. Oğlanıñ babası Bayındır xanıñ or-
dusına qarışdı.

9 Məgər xanım, Bayındır xanıñ bir buğası vardı, bir dəxi buğ-
rası 10 vardı. Ol buğa qatı daşa buynuz ursa, un kibi ügidərdi. 11
Bir yazın, bir güzin buğayla buğrayı savaşırdırlardı. Bayındır 12
xan Qalın Oğuz bəgləriylə tamaşaya baqardı, təfərrüc edərdi.

D16 13 Məgər, sultanım, genə yazm buğayı saraydan çıxardılar.
Üç kişi sağ 1 yanından, üç kişi sol yanından dəmür zəncirlə
buğayı tutmuşlar2dı. Gəlüb meydan ortasında qoyu verdilər.
Məgər, sultanım, Dirse 3 xanıñ oğlancığı üç dəxi ordı uşağı
meydanda aşuq 4 oynarlardı. Buğayı qoyu verdilər, oğlancıl-
lara “qaç!” dedilər. 5 Ol üç oğlan qaçdı. Dirse xanıñ oğlancığı
qaçmadı, 6 ağ meydanıñ ortasında baqdı durdı. Buğa dəxi oğ-
lana 7 sürdi gəldi. Dilədi ki, oğlanı həlak qılaydı. Oğlan yum-
ruğıyla 8 buğamñ alına qıya tutub çaldı; buğa götin-götin 9
getdi. Buğa oğlana sürdi, gerü gəldi. Oğlan yenə buğanıñ 10 al-
nına yumruğıyla qatı urdı. Oğlan bu qatla buğanıñ alına 11 yu-
mrugını dayadı, sürdi meydamñ başına çıxardı.

D17 12 Buğa ilə oğlan bir həmlə çəkişdilər. İki dalusımñ üstinə
13 buğanıñ köpük durdı. Nə oğlan yeñər, nə buğa yeñər. Oğlan
fıkr eylədi, 1 aydır: “Bir dama dirək ururlar, ol dama dayaq
olur. Bən 2 bunuñ alına niyə dayaq olurın dururun,” – dedi.
Oğlan 3 buğanıñ almından yumruğın gedərdi, yolından savuldu.
4 Buğa ayaq üstinə duramadı, düşdi; dəpəsinin üstinə 5 yıqıldı.
Oğlan bıçağına əl urdı, buğanıñ başmı kəsdi.

6 Oğuz bəgləri gəlüb oğlan üstinə yığnaq oldılar, 7 təhsin
dedilər. “Dədəm Qorqut gəlsün, bu oğlana ad qosun, 8 bil-
sincə alub babasına varsun, babasından oğlana bəglik 9 istə-
sün, taxt alı versün,” – dedilər.

Çağırdılar, Dədəm Qorqut 10 gəlür oldı. Oğlam alıb baba-
sına vardı. Dədəm Qorqut 11 oğlanıñ babasına soylamış, gör-
əlim, xanım, nə soylamış – 12 aydır:

Hey Dirse xan, bəglik vergil bu oğlana

Taxt vergil, 13 ərđəmlidir!

D18 Boynı uzun bədəvi at vergil,
Binər olsun ¹ hünərlidir!
Ağayıldan tümən qoyun vergil bu oğlana,
Şişlik ² olsun, ərđəmlidir!
Qaytabandan qızıl dəvə vergil bu oğlana,
³ Yüklət olsun hünərlidir!
Altun başlu ban ev vergil ⁴ bu oğlana,
Kölgə olsun, ərđəmlidir!
Çigin quşlu cübbə ⁵ don vergil bu oğlana,
Geyər olsun, hünərlidir!

Bayındır xanım ⁶ ağ meydanında bu oğlan cəng etmişdür. Bir buğa öldürmüş ⁷ səniñ oğluñ, adı Buğac olsun! Adını bən verdüm, ⁸ yaşımı Allah versün! – dedi. Dirsə xan oğlana bəglik ⁹ verdi, taxt verdi. Oğlan taxta çıxdı, babasının ¹⁰ qırq yigidin añmaz oldu. Ol qırq yigit həsəd eylədilər, bir-birinə ¹¹ söylədilər: “Gəlün, oğlanı babasına quvlayalım, ola kim, öldürə, ¹² genə bizim izzətimiz–hürmətimiz anuñ babası yanında xoş ola, artıq ¹³ ola, – dedilər.

D19 Vardı bu qırq yigidiñ yigirmisi bir yaña, ¹ yigirmisi dəxi bir yaña oldu. Əvvəl yigirmisi vardı, Dirsə xana ² bu xəbəri götürdi. Aydır: “Görürmisin, Dirsə xan, nələr oldu? ³ Yarımason–yarçımason, səniñ oğluñ kür qopdı, ərçəl qopdı: ⁴ qırq yigidin boyına aldı, Qalın Oğuzuñ üstinə yürüş ⁵ etdi; nə yerdə gözəl qopdısa, çəküb aldı; ağ saqallu ⁶ qocanıñ ağzın sögdi, ağ birçəklü qarınıñ südin dartdı. ⁷ Aqan durı sulardan xəbər keçə, arqurı yatan Ala dağdan ⁸ təbər aş, xanlar xanı Bayındıra xəbər vara, “Dirsə xanıñ oğlı ⁹ böyle bidət işləmiş” deyələr. Gözdigüñdən öldügüñ yeg ola: ¹⁰ Bayındır xan səni çağıra, səni qatı qəzəb eyləyə. Böyle oğul səniñ nəñə gərək, böyle oğul olmaqdan olmamaq yegdir, öldürsəñə!” – ¹² dedilər. Dirsə xan: “Varıñ, götürün, öldürəyim!” – dedi. ¹³ Böyle digəc, xanım, ol namərdləriñ yigirmisi dəxi çıqa gəldi ¹ və bir quv dəxi götürdilər. Aydır: “Qalqubanı, Dirsə xan, səniñ ² oğluñ yerindən uru durdı, köksi gözəl qaba dağa ava ³ çıxdı. Sən var ikən av avladı, quş quşladı; anasınıñ ⁴ yanına alub gəldi, al şərabiñ itisindən aldı içdi; ⁵ anasıyla söhbət eylədi, atasma qəsd eylədi. Səniñ ⁶

oğluñ kür qopdı, ərçəl qopdı. Arqurı yatan Ala ⁷ dağdan xəbər keçə, xanlar xanı Bayındıra xəbər vara; “Dirsə ⁸ xanıñ oğlı böyle bidət eyləmiş” deyələr, səni çağırdalar, ⁹ Bayındır xanıñ qatında səñə qəzəb ola. Böyle oğul nəñə ¹⁰ gərək, öldürsəñə!” – dedilər.

Dirsə xan aydır: “Varıñ götürün, ¹¹ öldürəyim; böyle oğul maña gərəkmez!” – dedi.

D21 Dirsə xanıñ ¹² nökərləri aydır: “Biz səniñ oğluñı necə götürəlim? Səniñ ¹³ oğluñ bizim sözüümüz almaz, bizim sözüümüzlə gəlməz. Qalqubanı yerindən ¹ uru durğıl, yigitləriñ oxşığıl, boyıña alğıl, oğluña uğrağıl, ² yanıña alub, ava çıqğıl; quş uçurub, av avlayub, oğluñı ³ oxlayub, öldürə görgil! Əgər böyle öldürməzsən bir dürlü ⁴ dəxi öldürməzsən, bəllü bilgil!” – dedilər.

Soylama:

Salqum–salqum ⁵ dañ yelləri əsdigində,
Saqallu bozac turğay sayradıqda,
⁶ Bədəvi atlar issin görüb oqradıqda,
Saqalı uzun ⁷ tat əri bañladıqda,
Aqlı, qaralı seçilən çağda,
Qalın ⁸ Oğuzuñ gəlini–qızı bəzənən çağda,
Köksi gözəl qaba dağlara ⁹ gün dəgəndə,
Bəg yigitlər – cılasınlar bir-birinə qoyulan çağda

¹⁰ alar sabah Dirsə xan yerindən uru durdı. Oğlancuğın ¹¹ yanına alub qırq yigidin boyına saldı, ava çıxdı.

D22 Av ¹² avladılar, quş quşladılar. Ol qırq namərdiñ bir qaçı oğlanıñ ¹³ yanına gəldi, aydır: “Babañ dedi, keyikləri qovsun götürsün, ¹ bənim önümdə dəpələsün; oğlumun at səgirdişin, qılıc ² çalışın, oq atışın görəyim, sevinəyim, qıvanayım– ³ güvənəyim, dedi” – dedilər.

Oğlandır, nə bilsün? Keyigi ⁴ qovardı götürürdi, babasınıñ önündə siñirlərdi: “⁵Babam at səgirdişimə baqsun, qıvansun; ox atışına baqsun, ⁶ güvənsün; qılıc çalışıma baqsun, sevinisin!”

Ol qırq ⁷ namərdlər aydırlar: “Dirşə xan, görürmüsin oğlanı, yazıda – ⁸ yabanda keyiki qovar, səniñ öñüñə gətürər. Keyikə atarkən ⁹ oqla səni urar öldürər. Oğluñ səni öldürmədin sən ¹⁰ oğluñı öldürü görgilə!” dedilər.

D23 Oğlan keyiki qovarkən ¹¹ babasınıñ öñindən gəlüb-gedərdi. Dirşə xan ¹² Qorqut sınırlı qatı yayın əlinə aldı. Üzəngüyə qalqıb, ¹³ qatı çəkdi, uz atdı: oğlanı iki dalusınıñ arasında ¹ urub-çıqdı, yıqdı. Uc toqundı, alca qanı şorladı, ² qoynı doldı. Bədəvi atınıñ boynın qucaqladı, yerə düşdi.

³Dirşə xan istədi kim, oğlanuğının üstinə kövrəlib ⁴ düşəydi. Ol qırq namərd qomadı. Atınıñ cilavısını ⁵ döndərdi, ordusına gəlür oldı.

Dirşə xanıñ xatunı “oğlancuğının ilk avıdır” deyü, atdan ayğırndan, ⁷ dəvədən buğra, qoyundan qoç qırdırdı, “Qanlı Oğuz bəglərin ⁸ toylayayım,” – dedi. Yumurlanıb yerindən uru durdu, qırq incə ⁹ qızı boyına aldı, Dirşə xana qarşu vardı. Qapaq ¹⁰ qaldırdı. Dirşə xanıñ yüzünə baqdı. Sağ ilə solına ¹¹ göz gəzdirdi, oğlancuğın görmədi. Qara bağı sarsıldı, ¹² düm yürəgi oynadı, qara qıyma gözləri qan-yaş doldı. ¹³ Çağırıp Dirşə xana soylar, görəlim, xanım, nə soylar:

D24 Bərü ¹ gəlgil başım baxtı, evim taxtı
Xan babamın göygisi,
² Qadın anamın sevgisi.
Atam-anam verdigi,
Göz açuban ³ gördüğüm,
Könül verib sevdigim
A Dirşə xan,
Qalqubanı ⁴ yerindən uru durduñ.
Yelisi qara Qazılıq atıñ butun ⁵ bindiñ.
Köksi gözəl qaba dağa ava çıqdıñ.
İki vardıñ ⁶ bir gəlirsən; yavrum qanı?
Qara* bulduğum oğul ⁷ qanı?
Çıqsun bənim kor gözüm, a Dirşə xan,

yaman səgrər.

* Ensiklopediyada “qaranu dündə” verilmişdir. “Qaranqudündə” gecə vaxtı, qaranlıq bir gecədə övladın dünyaya gəldiyinə işarə ola bilər. Bu sözü məhz övlad anası deyir – Red.

⁸ Kəsilsün oğlan əmən süd damarım
yaman sızlar.

⁹ Saru yılan soqmadın ağca tənim qalqub şişər.
Yalñuzca ¹⁰ oğul görünməz, bağırm yanar.
Quru-quru çaylara suçu saldım.

¹¹ Qara donlu dərvişlərə nəzirlər verdim.
Ac görsəm doyurdum,

¹² yalıncaq görsəm donatdım.

Dəpə kibi ət yıqdım, göl kibi ¹³ qımız sağırdım.
Dilək ilə bir oğul güclə buldum.

D25 Yalñız ¹ oğul xəbərin, a Dirşə xan, degil maña!
Qarşu yatan Ala dağdan

² bir oğul uçurduñsa, degil maña!

Qamın aqan yügrək ³ sudan
bir oğul aqıtdınsa, degil maña!

Aslan ilə qaplana

⁴ bir oğul yedirdinsə, degil maña!

Qara tonlu, azğun dinlü ⁵ kafirlərə
bir oğul aldirdınsa, degil maña!

Xan babamın ⁶ qatına bən varayım,

Ağır xəzinə, bol ləşkər alayın,

Azğun ⁷ dinlü kafirə bən varayım.

Paralanub Qazılıq atımdan enməyincə,

⁸ Yeñümlə alca qanım silməyincə,

Qol-bud olub yer üstinə ⁹ düşməyincə

Yalñuz oğul yollarından dönməyeyim!

Yalñuz oğul ¹⁰ xəbərin, a Dirşə xan, degil maña!

Qara başım qurban olsun ¹¹ bu gün saña! – dedi,

zarılıq eylədi, ağladı. Böylə digəc ¹² Dirşə xan xatunna cavab vermədi. Ol qırq namərd ¹³ qarşu gəldi, aydır: “Oğluñ sağdır – əsəndir, avdadır: ¹ bu gün-yarın qanda isə, gəlür; qorqma-qayıрма, bəg sərxoşdur, ² cavab verəməz” – dedilər.

D26

Dirşə xanıñ xatunı qayıtdı, gerü ³ döndü. Qatlanmadı, qırq incə qızı boyına aldı, bədəvi ata binüb, ⁴ oğlancuğın istəyü getdi. Qışda-yazda qarı-buzı ⁵ ərinnməyən Qazılıq dağına gəldi çıqdı. Alçaqdan yuca yerlərə ⁶ çapub çıqdı. Baqsa görsə bir

dərəniñ içinə qarğa-quzğun ⁷ enər-çıqar, qonar-qalqar.
Bədəvi atın ökələdi, ol tərəfə ⁸ yürüdi.

Məgər sultanım, oğlan ol arada yıqılmışdı. ⁹ Qarğa-quzğun qan görüb, oğlanıñ üstinə qonmaq istərdi. ¹⁰ Oğlanıñ iki kəlbügəzi vardı, qarğayı-quzğunu qovardı, ¹¹ qondurmazdı. Oğlan anda yıqıldıqda Boz atlu Xızır oğlana ¹² hazır oldu, üç qatla yarasın əliylə sığadı: “Saña bu yaradan ¹³ qorxma, oğlan, ölüm yoqdur; dağ çiçəgi anañ südiylə səniñ ¹ yaraña məlhəmdir,” – dedi, qayıb oldu.

D27

Oğlanıñ anası ² oğlanıñ üstinə çapub çıqa gəldi. Baqsa görsə oğlancığı ³ alca qana bulaşmış yatur. Çağıruban oğlancuğına soylar, ⁴ görəlmiş, xanım, nə soylar:

Aydır:

Qara qıyma gözləriñ uyxu almış, açğıl axı,
⁵ Ol ikicə süñücügün uzun olmuş, yığşur axı,
Tañrı verən ⁶ tatlu canıñ seyranda imiş, endi dəxi,
Üz-gözüñdə canuñ ⁷ varsa, oğul, xəbər maña!
Qara başım qurban olsun, oğul saña!
⁸ Aqar səniñ sularıñ Qazılıq dağı
Aqar kibi, aqmaz olsun!
Bitər ⁹ səniñ otlarıñ, Qazılıq dağı,
Bitər ikən bitməz olsun!
Qaçar səniñ ¹⁰ keyikləriñ, Qazılıq dağı,
Qaçar ikən qaçmaz olsun, daşa dönsün!
¹¹ Nə biləyin, oğul arslandanmı oldu,
Yoxsa qaplandanmı oldu?
¹² Nə biləyin oğul, bu qəzalar saña
nerədən gəldi?!
Ol gövdəñdə canıñ ¹³ varsa, oğul, xəbər maña!
Qara başım qurban olsun, oğul saña!
Ağız- ¹ dildən bir qaç kəlmə xəbər maña! – dedi.

D28

Böylə digəc oğlanıñ qulağına ² səs toqındı. Başın qaldırdı, yalabıdaq gözün açdı. ³ Anasınıñ yüzünə baqdı. Soylamış, görəlmiş, xanım, nə soylamış:

⁴ Aydır:

Bөрü gəlgil, aq südin əmdigim qadunım ana!
Ağ birçəklü, izzətli ⁵ canım ana!
“Aqar” ayıda sularına qarğamağıl,
Qazılıq dağıñın günahı ⁶ yoqdur.
Bitərlidə otlarına qarğamağıl,
Qazılıq dağıñın suçu ⁷ yoqdur.
Qaçar keyiklərinə qarğamağıl,
Qazılıq dağıñın günahı yoqdur.
⁸ Arslanla qaplanına qarğamağıl,
Qazılıq dağıñın suçu yoqdur.
⁹ Qarğar isəñ, babama qarğa,
Bu suç, bu günah babamdandır, – dedi.

¹⁰ Oğlan yenə aydır: “Ana, ağlamağıl, maña bu yaradan ölüm yoqdur, qorxmağıl!” ¹¹ Boz atlu Xızır maña gəldi. üç kərrə yaramı sığadı, “Bu yaradan ¹² saña ölüm yoqdur; dağ çiçəgi, anañ südi saña mərhəmdir,” – ¹³ dedi.

D29

Böylə digəc qırq incə qız yayıldılar, dağ çiçəgi divşürdilər. ¹ Oğlanıñ anası əmcəgin bir sıqdı, südi gəlmədi; iki sıqdı, ² südi gəlmədi; üçüncidə kəndüyə zərb eylədi, qatı doldı, ³ sıqdı südlə qan qarışıq gəldi. Dağ çiçəgiylə südi ⁴ oğlanıñ yarasına urdılar. Oğlanı ata bindirdilər, alubanı ⁵ ordusına getdilər. Oğlanı həkimlərə ismarlayub Dirsə xandan ⁶ saqladılar.

At ayağı külük, ozan dili çevik olur. Xanım, ⁷ oğlanıñ qırq gündə yarası oñaldı, sapasağ oldu. ⁸ Oğlan ata binər, qılıc quşanar oldu, av avlar, quş quşlar ⁹ oldu. Dirsə xanıñ xəbəri yoq, oğlancuğın öldi ¹⁰ bilür.

Ol qırq namərdlər bunu duydılar; “nə eyləyəlim?” – deyü danışdılar. “¹¹ Dirsə xan əgər oğlancuğın görərsə, oturmaz, bizi həb qırar,” – ¹² dedilər. “Gəlün, Dirsə xanı turalım, ağ əllərin ardına bağlayalım, ¹³ qıl sicim ağ boynuna taqalım, alubanı kafir ellərinə yönələlim,” deyü ¹ Dirsə xanı tutdılar.

D30

Ağ əllərin ardına bağladılar, qıl sicim boynuna ² taqdılar, ağ ətindən qan çıxınca dögdilər. Dirsə xan yayan, ³ bunlar atlu yürüdilər, alubanı qalın kafir ellərinə yönəldilər. Dirsə ⁴ xan tutsaq oldu gedər.

Dirse xanın tutsaq olduğundan ⁵ Oğuz bəgləriniñ xəbəri yoq.
Məgər, sultanım, Dirse xanın xatunı ⁶ bunu duymış. Oğ-
lancuğına qarşı varub soylamış görəlīm, ⁷ xanım, nə soylamış.
Aydır:

Görürmisin, ay oğul, nələr oldı?!
⁸ Sarp qayalar oynanmadı, yer obrıldı.
Eldə yağı yoq ikən səniñ ⁹ babañıñ üstinə yağı gəldi.
Ol qırq namərd-babañıñ yoldaşları ¹⁰ babañı tutdılar.
Ağ əllərin ardına bağladılar.
Qıl sicim ağ boynına ¹¹ taqdılar.
Kəndülər atlu, babañı yayaq yürütdilər.
Alubanı qalın kafir ¹² ellərinə yönəldilər.
Xanım oğul, qalqubam yerindən uru durğıl!
¹³ Qırq yigidiñ boyuña alğıl!
Babañı ol qırq namərddən qurtarğıl.

D31 ¹ Yürü, oğul! Babañ saña qıydısa, sən babaña qıymağıl! – dedi.

² Oğlan anasınıñ sözün sımadı. Buğac bəg yerindən uru ³
durdı, qara polat uz qılıcın belinə quşandı, ağ tozluca ⁴ qatı
yayını əlinə aldı, altun cidasın qolına aldı, bədəvi ⁵ atını tut-
durdı, bütün bindi. Qırq yigidin boyına aldı, ⁶ babasınıñ ardın-
ca yortub getdi.

Ol namərddlər dəxi bir yerdə ⁷ qonmuşlardı, al şərəbiñ iti-
sindən içərlərdi. Buğac xan ⁸ çapub yetdi. Ol qırq namərd dəxi
bum gördilər. Ayıtdılar: “⁹ Gəlün, varalım, şol yigidi tutub gə-
türəlīm, ikisini bir yerdə ¹⁰ kafirə yetürəlīm!” – dedilər. Dirse
xan aydır: “Qırq yoldaşım, ¹¹ aman! Tañrınıñ birliğinə yoqdur
güman!

Mənīm əlümi şeşin, qolça ¹² qopuzım əlümə veriñ, ol yigi-
di döndərəyim. Gərək bəni ¹³ öldürüñ, gərək dirgürüñ, qoyu
veriñ”, – dedi.

D32 Əlini şeşdilər¹ qolça qopuzın əlinə verdilər. Dirse xan,
oğlancuğı idügin ² bilmədi; qarşı gəldi. Soylar, görəlīm, xa-
nım, nə soylar:

Aydır:

³ Boynı uzun bədəvi atlar gedərsə, mənīm gedər.
Səniñ də ⁴ içində binədiñ varsa, yigit, degil maña,

Savaşmadın, uru⁵şmadın alı verəyim, döngil gerü!
Ağayıldan tümən qoyun gedərsə, ⁶ mənīm gedər.
Səniñ də içində şişliğin varsa, degil maña,
⁷ Savaşmadın, uruşmadın alı verəyim, döngil gerü!
Qaytabandan ⁸ qızıl dəvə gedərsə, mənīm gedər.
Səniñ də içində yüklətiñ, ⁹ varsa, degil maña.
Savaşmadın, uruşmadın alı verəyim, ¹⁰ döngil gerü!
Altun başlu ban evlər gedərsə, bənīm gedər.
¹¹ Səniñ də içində odañ varsa, yigit, degil maña,
Savaşmadın, ¹² uruşmadın alı verəyim, döngil gerü!
Ağ yüzlü, ala gözlü ¹³ gəlinlər gedərsə, bənīm gedər.
Səniñ də içində nişanlıñ varsa, ¹ yigit, degil maña,
Savaşmadın, uruşmadın alı verəyim, döngil ² gerü!
Ağ saqallu qocalar gedərsə, mənīm gedər.
Səniñ də içində ³ ağ saqallu babañ varsa, yigit, degil maña,
Savaşmadın, uruşmadın ⁴ qurtarayım, döngil gerü!
Mənīm için gəldüñsə, oğlancığım öldürmüşəm,
⁵ Yigit, saña yazığı yoq, döngil gerü! – dedi.

D33

Oğlan burada ⁶ babasına soylamış, görəlīm, xamm, nə soylamış:

Boynı uzun ⁷ bədəvi atlar gedərsə, səniñ gedər
Mənīm də içində binədim var,

⁸ qomağım yoq qırq namərdə!

Qaytabanda qızıl dəvə səniñ gedər.

⁹ Mənīm də içində yüklətim var,

qomağım yoq qırq namərdə!

Ağayıldı ¹⁰ tümən qoyun səni gedər.

Mənīm də içində şişligim var,

qomağım yoq ¹¹ qırq namərdə!

Ağ yüzlü, ala gözlü gəlin səniñ gedərsə,

Mənīm dəxi ¹² içində nişanlım var,

qomağım yoq qırq namərdə!

Altun başlu ¹³ ban evlər səniñ gedərsə,

Mənīm də içində odam var,

qomağım yoq ¹ qırq namərdə!

Ağ saqallu qocalar səniñ gedərsə,

D34

Mənim dəxi ² içində bir aqlı şaşmış,
biligi yetmiş qoca babam var,
³ qomağım yoq qırq namərdə! – dedi.

Qırq yigidinə dilbənd saldı, ⁴ əl eylədi. Qırq yigit bədəvi atın oynatdı, oğlanın ⁵ üzərinə yığnaq oldu.

Oğlan qırq yigidin boyına aldı, ⁶ at dəpdi, cəng və savaş etdi. Kiminün boynın urdı, ⁷ kimini tutsaq eylədi. Babasını qurtardı, qayıtdı, gerü ⁸ döndi.

Dirsə xan burada oğlanuğı sağ idüğün ⁹ yenə bildi...

Xanlar xanı xan Bayındır oğlana bəglik verdi, taxt verdi. ¹⁰ Dədəm Qorqut boy boyladı, soy soyladı; bu oğuz¹¹naməyi düzdi-qoşdı, böylə dedi:

Anlar dəxi bu dünyaya ¹² gəldi, keçdi.
Karvan kibi qondi, köçdi.
Anları dəxi ¹³ əcəl aldı, yer gizlədi.
Fani dünya yenə qaldı.
Gəlimlü-gedimlü dünya,
Son ucı ölümlü dünya.

D35

Qara ölüm gəldigində ¹ keçit versün!
Sağlıq ilə sağıncın, dövlətin Haq artırsun!
² Ol ögdüğüm yuca Tañrı dost olubanı mədəd irsün!
³ Yum verəyin, xanım:
Yerlü qara dağların, yıqılmasun!
Kölgəlicə ⁴ qaba ağacın kəsilməsün!
Qamın aqan görkli suyun qurımasun!
⁵ Qanadların ucları qırılmasun!
Çaparkən ağ-boz atın büdrəməsün!
⁶ Çalışanda qara polat uz qılıcın gedəlməsün!
Dürtişərkən ⁷ ala göndərin ufanmasun!
Ağ birçəklü anañ yeri behişt ⁸ olsun!
Ağ saqallu babañ yeri uçmağ olsun!
Haq ⁹ yandıran çırağın yana dursun!
Qadir Tañrı səni ¹⁰ namərdə möhtac eyləməsün,
xanım, hey!

SALUR QAZANIŃ EVİ YAĞMALANDIĞI ¹¹ BOYI BƏYAN EDƏR

D36 Bir gün Ulaş oğlu, Tulu quşun ¹² yavrısı, bizə miskin umudu, Amit soyının aslanı, ¹³ Qaracığın qaplanı, qoñur atın iyəsi, xan Uruzun ¹ ağası, Bayındır xanın güyөгisi, Qalın Oğuzun dövləti, qalmış ² yigit arxası Salur Qazan yerindən durmuşdı. Toqsan ³ başlu ban evlərin qara yerin üzərinə dikdirmişdi. Toqsan ⁴ yerdə ala qalı-ıpek döşəmişdi. Səksən yerdə badyalar ⁵ qurılmışdı. Altun ayaq sürəhilər düzilmişdi. Doquz qara ⁶ gözlü, xub yüzlü, saçı ardına örilü, köksi qızıl dügməli, ⁷ əlləri biləgindən qınalı, barmaqları nigarlı məhbub kafir qızları ⁸ Qalın Oğuz bəglərinə sağraq sürüb içərlərdi.

İçüb-içüb ⁹ Ulaş oğlu Salur Qazanın alınına şərəbin itisi çıqdı. ¹⁰ Qaba dizi üzərinə çökdi, ayıtdı: “Ünüm añañ bəglər, sözüm diñləñ bəglər! Yata-yata yanımız ağrıdı, dura-dura belimiz qurıdı; ¹² yürüyəlim, a bəglər, av avlayalım, quş quşlayalım, sığın-keyik yıqalım, ¹³ qayıdalım otağımıza düşəlim, yeyəlim-içəlim, xoş keçəlim!” Qıyan Selcük ¹ oğlu Dəlü Dondar aydır: “Bəli, xan Qazan, məsləhətdir”. Qaragünə ² oğlu Qarabudaq aydır: “Ağam Qazan, məsləhətdir”.

Anlar eylə digəc ³ At ağızlu Aruz qoca iki dizinin üstinə çökdi, ⁴ aydır: “Ağam Qazan, sası dinlü Gürcüstan ağzında oturarsan, ⁵ orduñ üstinə kimi qorsan?”

D37 Qazan aydır: “Üç yüz yigidlən ⁶ oğlum Uruz mənim evim üstinə dursun!” – dedi. Qoñur atın ⁷ çəkdi, butun bindi. Təpəl-qaşqa ayqırına Dondar bindi. ⁸ Göğ bədəvisin tutdurdı, Qazan bəgin qarındaşı Qaragünə ⁹ bindi. Ağ bədəvisin çəkdi. Bayındır xanın yağısın ¹⁰ basan Şir Şəmsəddin bindi. Barasarıñ Bayburd hasarından ¹¹ parlayub uçan Beyrək Boz ayqırına bindi. Qoñur atlu Qazana “keşiş” deyən ¹² bəg Yegnək Turı ayqırına bindi. Səya varsam, dükənsə olmaz, ¹³ Qalın Oğuz bəgləri bindi. Ala dağa ala ləşkər ava çıqdı. ¹ Kafirin casusu casusladı, vardı kafirlər azğunu ² Şöklü Məlikə xəbər verdi. Yedi biñ qaftanmın ardı yırtıxlu, ³ yarımından qara saçlu, sası dinlü din düşməni, alaca atlu ⁴ kafir bindi yılğadı, dün bucuğında Qazan bəgin ordusuna ⁵ gəldi. Altun ban evlərin kafirlər çapdı-

D38

lar. Qaza bənzər qızı-⁶gəlini çıxırışdırdılar. Tövlə-tövlə şahbaz atlarını bindilər. Qatar-⁷qatar qızıl dəvələrini yetdilər. Ağır xəzinəsini, bol aqçasını ⁸ yağmaladılar. Qırq incə bellü qızla Boyuzun Burla xatun ⁹ yesir getdi. Qazan bəyiñ qarıcıq olmuş anası qara dəvə ¹⁰ boynında asılı getdi. Xan Qazanın oğlu Uruz bəg ¹¹ üç yüz yigidlən əli bağlu, boynu bağlu getdi. İlək qoca ¹² oğlu Saru Qalmaş Qazan bəyiñ evi üzərinə şəhid ¹³ oldu.

Qazanın bu işlərdən xəbəri yoq.

D39 Kafir aydır: “Bəglər, ¹ Qazanın tövlə-tövlə şahbaz atlarını binmişüz, altun-aqçasını ² yağlamamışuz, qırq yigidlən oğlu Uruzi dutsaq etmişüz, ³ qatar-qatar dəvələrini yetmişüz, qırq incə bellü qızlan Qazanın ⁴ halalını tutmuşuz; bu hayıfları biz Qazana etmişüz”, – dedi.

⁵ Kafiriñ biri aydır: “Qazan bəgdə bir hayfımız qaldı”.

Şöklü Məlik aydır: “⁶ Mərə aznavur, nə hayfımız qaldı?” Kafir aydır: “Qazanın qapulu Dərvənddə ⁷ on biñ qoyunu vardır. Şol qoyunları dəxi götürsək, Qazana ⁸ ulu heyf edərdik,” – dedi. Şöklü Məlik aydır: “Altı yüz ⁹ kafir varsun, qoyunu götürsün!” – dedi.

Altı yüz kafir atlandı, ¹⁰ qoyunuñ üzərinə alqar vardı. Gecə yatırkən ¹¹ Qaracıq çoban qara qayğulu vaqiə gördi. Vaqiəsindən sərmərdi uru durdı. ¹² Qıyan güci, Dəmir güci – bu iki qardaşı yanına aldı, ağılıñ qapusını bərkitdi. Üç yerdə dəpə kibi daş yığdı, ala ¹ qollu sapanın əlinə aldı.

D40 Nagahandan Qaracıq çobanın ² üzərinə altı yüz kafir qoyıldı.

Kafir aydır:

Qaranqu axşam ³ olanda qayğulu çoban,
Qarla yağmur yağanda çaqmaqlu çoban,
⁴ Südi-peniri bol qaymaqlu çoban!
Qazan bəgüñ dünügi ⁵ altun ban evlərini
biz yıqmışuz.

Tövlə-tövlə şahbaz atlarını ⁶ biz binmişüz.
Qatar-qatar qızıl dəvəsini biz yetmişüz.
Qarıcıq ⁷ anasını biz gətirmişüz.
Ağır xəzinə, bol aqçasını biz yağlamamışuz.

⁸ Qaza bənzər qızı-gəlini biz yesir etmişüz.
Qırq yigidlən Qazanın ⁹ oğlunu biz gətirmişüz.
Qırq incə bellü qızla Qazanın halalını ¹⁰ biz gətirmişüz.
Bərə çoban, irəğindən-yaqınından bərə gəlgi!
Baş ¹¹ endirüb bağır başğı!
Biz kafirə salam vergil!
Öldürməyelim,
¹² Şöklü Məlikə səni ilətələm,
Səna bəglik alı verəlim!

Çoban aydır:

D41 ¹³ İlaqırdı söyləmə, mərə itüm kafir!
İtümlə bir yalaqda yundım içən ¹ azğun kafir!
Altındağı alaca atıñ nə ögərsin,
Ala başlu ² keçimcə gəlməz maña!
Başındağı tuğulğañı nə ögərsən, ⁶ mərə kafir,
Başındağı ³ borkümcə gəlməz maña!
Altmış tutam göndəriñi nə ögərsin, murdar kafir,
⁴ Qızılciq dəgənəgimcə gəlməz maña!
Qılıcuñı nə ögərsən, mərə kafir,
Əgri ⁵ başlu çovkanımca gəlməz maña!
Biləgüñdə doqsan oquñ nə ögərsən, mərə kafir.
Ala qollu sapanımca gəlməz maña!
İrağıñdan-yaqınıñdan bərə ⁷ gəlgi!
Yigitləriñ zərbini görgil, andan ötgil!

– dedi. Bitəkəllüf ⁸ kafirlər at dəpdilər, ox səpdilər. Ərənlər əvrəni Qaracıq ⁹ çoban sapanınıñ ayasına daş qodı, atdı. Birin atanda ¹⁰ ikisin-üçin yıqdı, ikisini atanda üçin-dördin yıqdı.

D42 ¹¹ Kafirləriñ gözinə qorxu düşdi. Qaracıq çoban kafiriñ ¹² üç yüzünü sapan daşıyla yerə biraqdı. İki qardaşı ¹³ oxa düşdi, şəhid oldu. Çobanın daşı dükəndi; ¹ qoyun deməz, keçi deməz, sapanıñ ayasına qor atar, kafiri yıqar.

² Kafiriñ gözi qorqdı. Dünya-ələm kafiriñ başına qarañu oldu; ³ aydır: “Yarıməsən-yarcıməsən bu çoban bizim həpimiz qırar olamı?!” – ⁴ dedilər; daha durmayıb qaçdılar. Çoban şəhid olan qardaşların ⁵ Haqına qodı, kafirlər leşindən bir böyük

dəpə yıgdi, çaqmaq ⁶ çaqub od yaqdı; dəxi kəpənəgindən qurumsı edüb yarasına ⁷ basdı, yoluñ qıyısın alub oturdı, ağladı-sıqladı, ⁸ aydır: “Salur Qazan, bəg Qazan! Ölümisin, dirimisin, bu işlərdən ⁹ xəbəriñ yoqmıdır?” – dedi.

D43 Məgər, xanım, ol gecə Qalın Oğuzuñ ¹⁰ dövləti, Bayındır xanıñ güyəgisi Ulaş oğlu Salur Qazan ¹¹ qara qayğılu vaqiə gördi. Sərmərdi uru durdı, aydır: ¹² “Bilürmisin, qarındaşım Qaragünə, düşümdə nə görindi? Qara qayğulu ¹³ vaqiə gördüm, yumruğumda talbınan şahin bənim quşumu alur gördüm, ¹ gögdən ildırım ağ-ban evim üzərinə şaqır gördüm, düm qara ² pusarıq ordumuñ üzərinə tökilür gördüm, quduz qurtlar ³ evimi dələr gördüm, qara dəvə ənsəmdən qarvar gördüm, qarğu kibi ⁴ qara saçım uzanır gördüm, uzanuban gözümü örtər gördüm, ⁵ biləgimdən on barmağımı qanda gördüm. Necə kim bu düşi gördüm, ⁶ şundan bəru ağlım-ussum dəre bilmən. Xanım qardaş, mənim bu düşümi ⁷ yorğıl maña!” – dedi.

Qaragünə aydır: “Qara bulut dedigiñ səniñ ⁸ dövlətiñdir. Qar ilə yağmur dedigiñ ləşkəriñdir. Saç ⁹ qayğudur. Qan qara-dır. Qalamsın yora bilmən, Allah yorsun!” – ¹⁰ dedi.

D44 Böylə digəc Qazan aydır: “Mənim avımı bozma, ləşkərimi dağıtma. ¹¹ Bən bu gün Qonur ata qaqaram, üç günlük yolu bir gündə aluram, ¹² öylə olmadın yurdum üstinə varıram; əgər sağdır-əsən¹³dir, axşam olmadın genə bən saña gəlürəm. Ordum sağ-əsən ¹ degil isə, başıñuza çarə edin; mən dəxi getdim,” – dedi². Qoñur atın mahmuzladı, Qazan bəg yola getdi. ³ Gəli-gəli yurdıñ üzərinə gəldi. Gördi kim, uçarda quzğun qalmış, ⁴ tazı dolaşmış, yurtda qalmış. Qazan bəg burada yurdlan ⁵ xəbərləmiş, görəlmiş, xanım, nə xəbərləmiş:

Qazan aydır:

Qovm-qəbilə mənim ⁶ quma yurdum,
Qulanla sığın-keyikə qoñsı yurdum,
Səni yağı ⁷ nerədən darımış, gözəl yurdum?!
Ağ-ban evim dikiləndə yurdu ⁸ qalmış,
Qarıciq anam oluranda yeri qalmış,
Oğlum Uruz ox ⁹ atanda buta qalmış,
Oğuz bəgləri at çapanda meydan qalmış,
¹⁰ Qara mudbaq dikiləndə ocaq qalmış...

Bu halları gördüğündə ¹¹ Qazanın qara qıyma gözləri qan-yaş doldu, qan damarları ¹² qaynadı, qara bağı sarsıldı. Qoñur atını ökcələdi, ¹³ kafir keçdiyi yola düşdi, getdi. Qazanın öñinə bir su ¹ gəldi.

D45

Qazan aydır: “Su Haq dizarın görmüşdür, bən bu su ilə ² xəbərləşəyim,” – dedi. Görəlmiş, xanım, necə xəbərləşdi:

Qazan aydır:

³ Çağnam-çağnam qayalardan çıxan su,
Ağac gəmiləri oynadan ⁴ su,
Həsənlə Hüseyiniñ həsrəti su,
Bağ və bostanıñ ziynəti ⁵ su,
Ayişə ilə Fatiməniñ nigahı su,
Şahbaz atlar gəlüb içdiyi ⁶ su,
Qızıl dəvələr gəlüb keçdiyi su,
Ağ qoyunlar gəlüb ⁷ çevrəsində yatduğı su,
Ordumuñ xəbəriñ bilürmisin, ⁸ degil maña!
Qara başım qurban olsun, suyum, saña! – dedi.

Su ⁹ qaçan xəbər versə gərək?! Sudan keçdi, bu göz bir qurda tuş ¹⁰ oldu. “Qurd yüzi mübarəkdir, qurdlan bir xəbərləşəyim,” – dedi.

¹¹ Görəlmiş, xanım, nə xəbərləşdi:

Qazan aydır:

Qaranqu axşam ¹² olanda günü doğan,
Qar ilə yağmur yağanda ər kibi duran,
¹³ Qaraquc atları gördüğündə kişnəşdirən,
Qızıl dəvə gördüğündə bozlaşdıran,
¹ Ağca qoyun gördüğündə quyruq çırpıb qamçıllayan,
Arqasını ² urub bərk ağılıñ ardın sökən,
Qarma-bükəc səmüzin ³ alub tutan,
Qanlı quyruq üzüb çap-çap yudan,
Avazı ⁴ qaba köpəklərə gəvəgə salan,
Çaqmaqluca çobanları dünüñ ⁵ yügürdən,
Ordumuñ xəbəriñ bilürmisin, degil maña!
Qara başım ⁶ qurban olsun, qurdum, saña! – dedi.

D46

Qurd qaçan xəbər versə ⁷ gərək?! Qurtdan dəxi keçdi, Qaraca çobanıñ qara köpəgi Qazana ⁸ qarşu gəldi. Qazan qara köpəkləm xəbərleşdi; görəlim, xanım, nə ⁹ xəbərleşdi. Aydır:

Qaranqu axşam olanda vaf-vaf ürən,
¹⁰ Acı ayran tökiləndə çap-çap içən,
Gecə gələn xırsızları ¹¹ qorqudan,
Qorquduban şamatasıyla ürküdən,
Ordumuñ xəbərin ¹² bilürmisin, degil baña!
Qara başım sağlığında eyilüklər edəm, ¹³ köpək, saña!

D47 dedi. Köpək qaçan xəbər versə gərək? Köpək Qazanıñ ¹ atınıñ ayağına çap-çap düşər, siñ-siñ siñlər. Qazan ² bir tumar ilə köpəgi urdı. Köpək çəkildi, gəldüğü ³ yola getdi. Qazan köpəgi qovlayı, Qaraca çobanıñ üzərinə ⁴ gəldi. Çobanı gördüğündə xəbərleşdi, görəlim, xanım, nə ⁵ xəbərleşdi:

Qazan aydır:

Qaranqu axşam olanda qayğulu çoban!
⁶ Qarla yağmur yağanda çaqmaqlu çoban!
Ünüm aña, sözüm diñlə:
⁷ Ağ-ban evim şundan keçmiş gördüñmi, degil maña
Qara başım qurban ⁸ olsun, çoban, saña! – dedi.

Çoban aydır:

Ölmüşmiydiñ, yitmişmiydiñ, ⁹ a Qazan!
Qanda gəzərdiñ, nerədəydiñ, a Qazan!
Dün yoq, ötəki ¹⁰ gün eviñ bundan keçdi,
Qarıcıq anañ qara dəvə boynında ¹¹ asılı keçdi.
Qırq incə bellü qızıyla halalñ, –
Boyu uzun ¹² Burla xatun ağlayuban şundan keçdi.
Qırq yigidlən oğluñ ¹³ Uruz başı açuq, yalın ayaq
kafirleriñ yanınca tutsaq ¹ getdi.
Tavla-tavla şahbaz atlarıñ kafir binmiş,
Qatar-qatar qızıl ² dəvələriñ kafir yetmiş,
Altun-aqça, bol xəzinəni kafir ³ almış!

D48

Çoban böylə digəc Qazan ah etdi, ağı başından ⁴ getdi, dün-ya-aləm gözinə qaranñu oldı; aydır:

Ağzıñ qurusun, ⁵ çoban!
Dilün çürisün, çoban!
Qadir səniñ alnıña qada yazsın, ⁶ çoban! – dedi.

Qazan bəg böylə digəc çoban aydır:

Nə qaqırsan ⁷ baña, ağam Qazan,
Yoxsa köksüñdə yoqmıdır iman?

Altı ⁸ yüz kafir dəxi mənim üzərimə gəldi. İki qardaşım şəhid ⁹ oldı. Üç yüz kafir öldürdüm, gəza etdim; səmüz qoyun, ¹⁰ arıq toqlı səniñ qapuñdan kafirlərə vermədim. Üç yerdə ¹¹ yaralandım, qara başım buñaldı, yalnız qaldım; suçum bu-mıdır? – ¹² dedi.

Çoban aydır:

Qoñur atın vergil maña,
Altmış tutam ¹³ göndərüñi vergil maña,
Ap-alaca qalqanıñı vergil maña.
¹ Qara polat uz qılıcıñ vergil maña,
Sadağıñda səksən oquñ ² vergil maña.
Ağ tozlucu qatı yayıñ vergil maña,
Kafirə mən ³ varayın,
Yenidən toğanm öldürəyin,
Yeñümlə alnum qanın ⁴ bən siləyin,
Ölürsəm, səniñ uğruña bən öləyim,
Allah Taala ⁵ qorsa, eviñi bən qurtarayın! – dedi.

D49

Çoban böylə digəc Qazana ⁶ qəhər gəldi, aldı yürüyü verdi. Çoban dəxi Qazanıñ ⁷ ardından yetdi. Qazan döndü baqdı, “Oğul çoban, qanda ⁸ gedərsin?” – dedi.

Çoban aydır: “Ağam Qazan, sən eviñ ⁹ almağa gedərsən, mən dəxi qarındaşım qanın almağa gedərəm,” – dedi.

¹⁰ Böylə degəc Qazan aydır: “Oğul çoban, qarnım acdır; heç nəsnəñ ¹¹ varmıdır yeməgə?” – dedi. Çoban aydır: “Bəli, ağam Qazan, gecədən ¹² bir quzı bişürüb dururam. Gəl bu ağac dibində enələm, yiyələm!” – dedi.

¹³ Endilər; çoban dağarcığı çıqardı, yedilər. Qazan fikr eylədi, ¹ aydır: “Əgər çobanla varacaq olursam, Qalın Oğuz

bəgləri ² bənim başıma qaşınca qaxarlar; çoban bilə olmasa, Qazan kafiri alamazdı,” ³ deyərlər”, – dedi.

Qazana qeyrət gəldi. Çobanı bir ağaca sara-⁴sara möhkəm bağladı; eyləndi, yürüyü verdi. Çobana aydır: ⁵ “Mərə çoban! Qarını acıqmamışkən, gözüñ qararmamış ikən bu ⁶ ağacı qoparı gör, yoxsa səni bunda qurtlar-quşlar ⁷ yer,” – dedi.

Qaraca çoban zərb eylədi, qaba ağacı yeriyə – ⁸ yurduyla qopardı, arqasına aldı, Qazanın ardına düşdi.

⁹ Qazan baqdı gördi çoban ağacı arqasına almış, ¹⁰ gəlür. Qazan aydır: “Mərə çoban, bu ağac nə ağacdır?” Çoban ¹¹ aydır: “Ağam Qazan, bu ağac ol ağacdır kim, sən kafiri basarsan, ¹² qarını acıqar, mən səni bu ağacla yemək bişürərin,” – dedi.

D51 ¹³ Qazana bu söz xoş gəldi. Atından endi, çobanıñ əllərin ¹ çözdü, alnında bir öpdü, aydır: “Allah mənim evimi qurtaracaq ² olursa, səni əmiraxur eyləyəyin,” – dedi. İki bilə yola ³ girdi.

Bu yana Şöklü Məlik kafirlərlə şin-şadman yeyüb-⁴içüb otururdu. Aydır: “Bəglər, bilürmisiz, Qazana necə heyf ⁵ eyləmək gerek? Boyu uzun Burla xatunı götürüb, sağraq ⁶ sürdürmək gerek!” – dedi.

Boyu uzun Burla xatun bunı eşitdi, ⁷ yürəgiylə canına odlar düşdi. Qırq incə bellü qızın ⁸ içinə girdi; ögüt verdi, aydır: “Qanqıñuza yapışurlarsa, ⁹ “Qazan xatunı qanqıñuzdır” deyü, qırq yerdən avaz verəsiniz,” – ¹⁰ dedi.

Şöklü Məlikdən adam gəldi, “Qazan bəgñ xatunı ¹¹ qanqıñuzdur?” – dedi. Qırq yerdən avaz gəldi, qanqısıdır ¹² bilmədilər. Kafirə xəbər verdilər: “Birinə yapışdıq, qırq yerdən ¹³ avaz gəldi; bilmədik, qanqısıdır,” – dedilər.

D52 Kafir aydır: “Mərə, ¹ varıñ, Qazanın oğlu Uruzı dartıñ, çəngələ asuñ. Qıyma-²qıyma ağ ətindən çəküñ, qara qavurma bişürüb, qırq bəg qızına ³ ilətüñ; hər kim yedi, ol degil; hər kim yemədi, oldur. Aluñ gəlün, ⁴ sağraq sürsün!” – dedi.

Boyu uzun Burla xatun oğlunuñ ⁵ yamacına gəldi; çağırub oğluna soylar, görəlüm, xanım, nə soylar?

⁶ Aydır:

Oğul, oğul, ay oğul,
Bilürmisin, nələr oldı:

⁷ Söyləşdilər fısıf-fısıf,

Kafiriñ felin duydum.

Dünlügi altun ⁸ ban evimin çəbzəsi oğul,

Qaza bənzər qızımıñ-gəlinimiñ ⁹ çiçəgi oğul,

Oğul, oğul, ay oğul,

Doquz ay dar ¹⁰ qarımnda götürdügüm oğul,

On ay deyəndə dünyaya götürdügüm ¹¹ oğul,

Dolması altun beşikdə bələdügüm oğul,

kafirlər tərs danışmışlar:¹²“Qazan oğlu Uruzı həbsdən çıxaruñ, boğazından orğanla ¹³asuñ, iki dalusından çəngələ sancuñ, qıyma-qıyma ağ ətindən ¹ çəküñ. Qara qavırma edüb, qırq bəg qızına ilətüñ; hər kim yedi, ² ol degil; hər kim yemədi, ol Qazan xatunıdır; çəküñ döşəgimizə ³ gətirəlim, sağraq sürdürəlim!” – demişlər. Səniñ ətündən, oğul, ⁴ yiyəyinmi, yoxsa sası dinlü kafiriñ döşəginə girəyinmi? Ağsañ ⁵ Qazanın namusını sındırayınmi? Necədəyin, oğul, hey?! – dedi.

D53

⁶ Uruz aydır: “Ağzuñ qurısun, ana! Dilüñ çürisün, ana! ⁷”

Ana haqqı-Tañrı haqqı” deñilməsəydi, qalqubanı yerimdən duraydım, ⁸ yaqañla boğazıñdan tutaydım, qaba ökcəm altına salaydım, ağ ⁹ yüzüñi qara yerə dəpəydim, ağzuñ ilə burnuñdan qan şorla¹⁰daydım, can datlusın səni göstərəydim! Bu nə sözdür? Saqın, ¹¹ qadın ana! Mənim üzərimə gəlməyəsin, mənim için ağlamayasan. ¹² Qo bəni qadın ana, çəngələ ursunlar, qo ətimdən çəksünlər, ¹³ qara qavurma etsünlər, qırq bəg qızımıñ öñinə ilətsünlər. ¹ Anlar bir yedigindo sən iki yegil! Səni kafirlər bilməsünlər-duymasunlar; ² ta kim, sası dinlü kafirüñ döşəginə varmayasan, sağraqın ³ sürməyəsen, atam Qazan namusunu sımayasan. Saqın!” – dedi.

D54

⁴ Oğlan böylə digəc buldur-buldur göziniñ yaşı rovan ⁵ oldı. Boyu uzun, beli incə Burla xatun boynıyla qulağın ⁶ aldı düşdi; güz alması kibi al yanağın dartdı yırtıdı; ⁷ qarğı kibi qara saçını yoldı; “oğul, oğul!” deyübən zarılıq ⁸ qıldı, ağladı.

Uruz aydır:

Qadın ana! Qarşum alub, nə ⁹ bögrərsən?
Nə bozlarsan, nə ağlarsan?

Bağrım ilə yürəgim nə ¹⁰ dağlarsan?
 Keçmiş mənim günümü nə andırırsan?
 Hey, ana! Ərəbi ¹¹ atlar olan yerdə
 Bir qulunu olmazmı olur?
 Qızıl dəvələr ¹² olan yerdə
 Bir köşəgi olmazmı olur?
 Ağca qoyunlar olan ¹³ yerdə
 Bir quzucığı olmazmı olur?
 Sən sağ ol, qadın ¹ ana, babam sağ olsun,
 Bir mənim kimi oğul bulunmazmı olur? – ² dedi.

D55

Böylə digəc anasının qərarı qalmadı; yürüyü ³ verdi, qırq incə bellü qızıñ içinə girdi.

Kafirler ⁴ Uruzı alub, qənarə dibinə gətürdilər, Uruz aydır:
⁵ “Mərə kafir, aman! Tañrının birliginə yoqdur güman!
 Qoñ məni bu ⁶ ağacla söyləşəyim,” – dedi. Çağırub ağaca soylamış, ⁷ görəlmiş, xanım, nə soylamış:

“Ağac, ağac!! Dersəm saña, ərlənmə ⁸ ağac!
 Məkkə ilə Mədinənin qapusu ağac!
 Musa Kəlimün ⁹ əsası ağac!
 Böyük-böyük suların köprisi ağac!
¹⁰ Qara-qara dəñizlərin gimisi ağac!
 Şahi-mərdan Əlinin ¹¹ Düldülinin əyəri ağac!
 Zülfıqarın qınıyla qəbzəsi ¹² ağac!
 Şah Həsənlə Hüseynün beşigi ağac!
 Əgər ərdir, ¹³ əgər övrətdir, qorxusu ağac!
 Başın ala baqar olsam, ¹ başsız ağac!
 Dibiñ ala baqar olsam, dibsüz ağac!
 Məni saña ² asarlar, götürməgil ağac!
 Götürəcəkdir olursan, yigitligüm səni tutsun, ³ ağac!
 Bizim eldə gərək idiñ, ağac!
 Qara hindu qullarıma buyuraydım,
⁴ Səni para-para doğrayalardı, ağac!

D56

Andan ayıtdı:

Tavla-tavla ⁵ bağlananda atuma yazıx!
 Qartaş deyü; saqlayanda yoldaşıma yazıx!

Yumruğında ⁶ talbınanda şahin quşuma yazıx!
 Yetər ilə tutanda tazıma yazıx!
⁷ Bəgligə doymadın özümə yazıx!
 Yigitliginə usanmadın canıma ⁸ yazıx! – dedi,
 yumru-yumru ağladı, yanıq cigərcigini dağladı.

⁹ Bu məhəldə, sultamm, Salur Qazanlam Qaraca çoban çapar ¹⁰ yetdi. Çobanın üç yaşar dana dərisindən sapanının ¹¹ ayasıydı; üç keçi tüyündən sapanının qollarıydı. ¹² Bir keçi tüyündən çatlağucuydu. Hər atanda on iki ¹³ batman daş atardı. Atdığı daş yerə düşməzdi.

D57

Yerə dəxi ¹ düşsə, toz kibi savrılırdı, ocaq kibi obrılır idi. Üç ² yılda daş düşdüğü yeriñ otı bitməzdi. Semiz qoyun, aruq ³ toqlı bayırda qalsa, qurt gəlib yeməzdi sapanın ⁴ qorqusından. Eylə olsa, sultanım, Qaraca çoban sapan ⁵ çatlatdı. Dünya-aləm kafiriñ gözinə qaranıñ oldu.

Qazan ⁶ aydır: “Qaracıq çoban, anamı kafirdən diləyəyim, at ayağı ⁷ altında qalmasun,” – dedi.

At ayağı külük, ozan dili ⁸ çevik olur. Qazan kafirə çağırub soylamış, görəlmiş, xanım, ⁹ nə soylamış:

Aydır:

Mərə Şöklü Məlik!
 Dünlügi altun ban ¹⁰ evlərimi gətürüb durursan,
 saña kölgə olsun!
 Ağır xəzinəm, ¹¹ bol aqçam gətürüb durursan,
 saña xərcəlik olsun!
 Qırq incə ¹² bellü qızla Burla xatunı gətürüb durursan,
 saña yesir olsun!
¹³ Qırq yigidlən oğlum Uruzı gətürüb durursan,
 quluñ ¹ olsun!
 Tavla-tavla şahbaz atlarım gətürüb durursan,
² saña binət olsun!
 Qatar-qatar dəvələrim gətürüb durursan,
³ saña yükət olsun!
 Qarıcıq anamı gətürüb durursan,
 Mərə kafir, ⁴ anamı vergil maña,
 Savaşmadın, uruşmadın qayıdayım – gerü dönəyim,
⁵ gedəyim, bəllü bilgil! – dedi.

D58

Kafir aydır:

- Mərə Qazan!
Dünlügi ⁶ altun ban evini götürmüşüz, – bizimdir!
- Qırq incə bellü qızla
⁷ Boyı uzun Burla xatunu götürüb durur, – bizimdir!
- Qırq ⁸ yigidlən oğluñ Uruzı götürmüş, – bizimdir!
Tavla-⁹tavla şahbaz atların,
qatar-qatar dəvələrin götürmüşüz, – bizimdir.
¹⁰ Qarıcıq anañı götürmüşüz, – bizimdir!
Saña verməziz, Yayxan ¹¹ Keşiş oğluna verəriz,
Yayxan Keşiş oğlundan oğlı ¹² doğar,
Biz anı saña ğarım qoruz, – dedilər.

Böylə digəc Qarıcıq ¹³ çobanıñ acığı tutdı, dodaqları təpsərdi.

D59

Çoban ¹ aydır:

Mərə dini yoq, ağılsız kafir!
Ussı yoq, dərnəksiz kafir!
² Qarşu yatan qarlı qara dağlar
qarıyubdur otı bitməz.
Qanlı-³qanlı ırmaqlar
qarıyubdur suyu gəlməz.
Şahbaz-şahbaz ⁴ atlar
qarıyubdur qulun verməz.
Qızıl-qızıl dəvələr
qarıyubdur ⁵ köşək verməz.
Mərə kafir, Qazanıñ anası
qarıyubdur oğul ⁶ verməz.

Dölin almaqdan səfañ varsa, Şökli Məlik, qara ⁷ gözlü qızıñ varsa, götür Qazana ver! Mərə kafir, səniñ qızıñdan ⁸ oğlı doğsun, siz anı Qazan bəgə qədim qoyasız, – dedi.

⁹ Bu məhəldə Qalın Oğuz bəgləri yetdi. Xanım, görəlim, kimlər yetdi:

¹⁰ Qara Dərə ağzında Qadir verən, qara buğa dərisindən beşiginiñ yapuğı ¹¹ olan, acığı tutanda qara daşı kül eyləyən, bığın ənsə¹²sində yedi yerdə dügən, ərənlər əvrəni Qazan bə-

giñ qar¹³daşı Qaragünə çapar yetdi “Çal qılıcıñ, qardaş Qazan, ¹ yetdim!” – dedi.

D60

Bunuñ ardınca, görəlim, kimlər yetdi:

Dəmir ² qapı Dərvənddəki dəmür qapuyı dəpüb alan, altmış tutam ³ ala göndərinin ucında ər böğürdən Qıyan Selcik oğlı ⁴ Dəli Dondar çapar yetdi: “Çal qılıcıñ, ağam Qazan, yetdim!” – ⁵ dedi.

Bunuñ ardınca, xanım, görəlim, kimlər yetdi: Həmidlən ⁶ Mərdin qalasın dəpüb yıqan, dəmür yaylı Qırcaq Məlikə ⁷ qan qusduran, gəlübən Qazanıñ qızın ərlıklə alan, Oğuzuñ ⁸ aq sa-qallu qocaları görəndə ol yigidi təhsin⁹ləyən, al mahmuzı şalvarlı, atı bəhri xotazlı ¹⁰ Qaragünə oğlı Qara Budaq çapar yetdi: “Çal qılıcıñ, ¹¹ ağam Qazan, yetdim!” – dedi.

Bunuñ ardınca, görəlim, xanım, ¹² kimlər yetdi: Dəstur-suzca Bayındır xanıñ yağısın ¹³ basan, altmış biñ kafirə qan qusduran, ağ-boz atının ¹ yelisi üzərində qar durduran Qəflət qoca oğlu Şir ² Şəmsəddin çapar yetdi: “Çal qılıcıñ, ağam Qazan, yetdim!” – dedi.

D61

³ Bunuñ ardınca görəlim, xanım, kimlər yetdi: Parasarıñ Bayburd ⁴ hasarından parlayub uçan, apalaca gərdəginə qarşu gələn, ⁵ yedi qızıñ umudu, Qalın Oğuz imrəncəsi, Qazan bəgüñ ⁶ inağı, Boz ayğırlı Beyrək çapar yetdi: “Çal qılıcıñ, ağam ⁷ Qazan, yetdim!” – dedi.

Bunuñ ardınca, xanım, görəlim, kimlər yetdi: ⁸ Çaya baqsa çalımlu, çal qaraquş ərdəmlü, qurqurma quşaqılu, ⁹ qulağı altun kübəli, Qalın Oğuz bəglərini bir-bir atından yıqıcı ¹⁰ Qazlıq qoca oğlı bəg Yegnək çapar yetdi: “Çal ¹¹ qılıcıñ, ağam Qazan, yetdim!” – dedi.

Bunuñ ardınca görəlim, ¹² xanım, kimlər yetdi: Altmış ögəc dərisindən kürk eyləsə, topuqlarını ¹³ örtməyən, altı ögəc dərisindən külah etsə, qulaqlarını örtməyən, ¹ qolı-budı xaranca, uzun baldırları incə, Qazan bəgüñ ² dayısı At ağızlu Aruz qoca çapar yetdi: “Çal qılıcıñ, ³ bəgüm Qazan, yetdim!” – dedi.

D62

Bunuñ ardınca, görəlim, kimlər yetdi:

Varıban Peyğəmbəriñ yüzini görən, gəlübəni Oğuzda səhabəsi olan, ⁵ acığı tutanda bıqlarından qan çıxan, Bığı qanlı Bügdüz Əmən ⁶ çapar yetdi: “Çal qılıcıñ, ağam Qazan, yetdim!” – dedi.

Bunuñ ⁷ ardınca, görəlīm, kimlər yetdi:

Kafirləri it ardına bırağıb ⁸ xorlayan, eldən çıqub Ayğır gözlər suyından at yüzdürən, ⁹ əlli yedi qalamñ kilidin alan, Ağ Məlik Çəsmə qızına ¹⁰ nikah edən Sofi Sandal Məlikə qan qusduran, qırq cübbə ¹¹ bürinüb otuz yedi qala bəginiñ məhbub qızlarını çalub ¹² bir-bir boynın qucan, yüzində-dodağında öpən İlək ¹³ qoca oğlu Alp Ərən çapar yetdi: “Çal qılıcın, ağam ¹ Qazan, yetdim!” – dedi.

D63

Sayıllaqla Oğuz bəgləri tükənsə olmaz. ² Həp yetdilər. Arı sudan abdest aldılar. Ağ ahınların ³ yerə qodılar. İki rükət namaz qıldılar. Adı görklü Məhəmmədə ⁴ salavat gətürdilər. Bitəkəllüf kafirə at saldılar, qılıc çaldılar. ⁵ Gumbur-gumbur naqaralar döğildi. Burması altun tuc ⁶ bonlar çalındı.

Ol gün cigərində olan ər yigitlər bəlürdi. ⁷ Ol gün müxənnətlər sapa yer gözətdi. Ol gün bir qiyamət ⁸ savaş oldu, meydan dolu baş oldu. Başlar kəsildi ⁹ top kibi. Şahbaz-şahbaz atlar yügürdi, nalı düşdi. Ala-¹⁰ala göndərlər süsildi. Qara polat uz qılıclar çalındı, ¹¹ yalmanı düşdi. Üç yeləkli qayın oqlar atıldı, dəmrəni ¹² düşdi. Qiyamətiñ bir günü ol gün oldu. Bəg nökerindən, ¹³ nöker bəgindən ayrıldı.

D64

Daş Oğuz bəgləriylə Dəli Dondar ¹ sağdan dəpdi. Cılasun yigitlərlə Qaragünə oğlu Dəli ² Budaq soldan dəpdi. İç Oğuz bəgləriylə Qazan dopa ³ dəpdi, Şökli Məlikə həvala oldu, Şökli Məliki böğür⁴dübəni atdan yerə saldı, ğafillücə qara başın alub ⁵ kəsdi, qaxışdın alca qanın yer yüzinə dökdü. Sağ ⁶ tərəfdə Qara Tükən Məlikə Qıyan Selcük oğlu Dəli Dondar ⁷ qarşu gəldi. Sağ yanını qılıcladı, yerə saldı. Sol ⁸ tərəfdə Buğacıq Məlikə Qaragünə oğlu Dəli Budaq qarşu ⁹ gəldi. Altı bərli gürz ilə dəpəsinə qatı tuta urdı. ¹⁰ Dünya-aləm gözünə qarañı oldu. At boynın qucaqladı, ¹¹ yerə düşdi.

Qazan bəgün qardaşı kafiriñ tuğıyla ¹² sancağı qılıcladı, yerə saldı. Dərələrdə, dəpələrdə ¹³ kafirə qırğın girdi, leşinə quzğun üşdi. On ¹ iki biñ kafir qılıcdan keçdi. Beş yüz Oğuz yigitləri ² şəhid oldu. Qaçanını Qazan bəg qomadı, aman deyən ³ öldürmədi. Qalın Oğuz bəgləri toyum oldu.

D65

Qazan ⁴ bəg ordısını, oğlanını-uşağını, xəzinəsini aldı, gerü ⁵ döndü altun taxtında. Yenə evini dikdi. Qaracıq çobanı ⁶

əmiraxur eylədi. Yedi gün, yedi gecə yimə-içmə oldu. ⁷ Qırq baş qul, qırq qırmaq oğlu Uruz başına azad ⁸ eylədi. Cılasun qoç yigitlərə qalaba ölkə verdi; şalvar, ⁹ cübbə, çuqa verdi.

Dədəm Qorqut gəlübən boy boyladı, ¹⁰ soy soyladı. Bu oğuznaməyi düzdü-qoşdı, böylə ¹¹ dedi:

Qanı dedigim bəg ərənlər?

Dünya mənim deyənlər?

Əcəl aldı, ¹² yer gizlədi,

Fani dünya kimə qaldı?

Gəlİmlü-gedİmlü dünya

¹³ Axır soñ ucı ölümlü dünya!

Yum verəyim, xanım:

D66

Qarlı ¹ qara dağlarıñ yığılmasun!

Kölgəlicə qaba ağacıñ kəsİlməsün!

² Qamın aqan görklü suyuñ qurımasun!

Qadir Tañrı səni ³ namərdə möhtac etməsün!

Çaparkən ağ-boz atıñ büdrəməsün!

⁴ Çalışanda qara polat uz qılıcın gedİlməsün!

Dürtüşərkən ⁵ ala göndəriñ avanmasun!

Ağ saqallu babañ yeri uçmaq olsun!

Ağ birçəklü anañ yeri behİst olsun!

Axır-som arı ⁷ imandan ayırmasun!

“Amin!” deyənlər dizar görsün!

Ağ ⁸ alnuñda beş kəlmə dua qıldıq, qəbul olsun!

Allah verən ⁹ umuduñ üzİlməsün!

Yığışdırsun-durışdırsun günahınızı

¹⁰ Adı görklü Məhəmməd Mustafa yüzİ suyına

bağışlasun, ¹¹ xanım, hey!..

**QAM BÖRƏNİN OĞLI BAMSİ BEYRƏK BOYINI ¹²
BƏYAN EDƏR, XANIM, HEY...**

D67 Qam Ğan oğlu xan Bayındır ¹³ yerindən durmuşdı. Qara yerin üstünə ağ ban evin ¹ dikdirmişdi. Ala sayvan gög yüzünə aşanmışdı. Bin ² yerdə ipək xalıcısı döşənmişdi. İç Oğuz, Daş ³ Oğuz bəgləri Bayındır xanın söhbətinə dərilmışdi. Bay⁴börə bəg dəxi Bayındır xanın söhbətinə gəlmişdi. Bayındır ⁵ xanın qarşusunda Qaragünə oğlu Qarabudaq bay dayanub dur⁶muşdı. Sağ yanında Qazan oğlu Uruz durmuşdı. ⁷ Sol yanında Qazılıq qoca oğlu bəg Yegnek durmuşdı. ⁸ Baybörə bəg bunları gördüğündə ah eylədi. Başından ⁹ aqlı getdi. Dəstmalın əlinə aldı, bögürü-bögürü ağladı.

... ¹⁰ Böylə edicək Qalın Oğuz arqası, Bayındır xanın göy-gisi ¹¹ Salur Qazan qaba dizinin üzərinə çökdi. Qıya tikübən ¹² Baybörə bəgün yüzünə baqdı, aydır:

D68 “Baybörə bəg, nə ¹³ ağlayub bozlarsan?” Baybörə bəg aydır: “Xan Qazan, ¹ necə ağlamayayın, necə bozlamayayın? Oğulda ortacım yoq, qardaşda ² qədərim yoq! Allah Taala məni qarğayıbdır. Bəglər, tacım-taxtım ³ için ağlaram. Bir gün ola, düşəm öləm, yerimdə-yurdımda ⁴ kimsə qalmaya”, – dedi.

Qazan aydır: “Məqsuduñ bumudur, ⁵ Baybörə bəg?” Aydır: “Bəli, budur. Mənim dəxi oğlum olsa, ⁶ xan Bayındırın qarşusın alsa-dursa, qulluq eylesə, ⁷ mən dəxi baqşam, sevin-səm, qıvansam, güvənsəyim!...” – dedi. Böylə digəc ⁸ Qalın Oğuz bəgləri yüz gögə tutdılar. Əl qaldırıb, dua ⁹ eylədilər. “Allah Taala saña bir oğul versün!” – dedilər.

Ol ¹⁰ zamanda bəglərin alqışı alqış, qarğıışı qarğıış idi. ¹¹ Duaları müstəcab olurdu. Baybican bəg dəxi ¹² yerindən uru durdu, aydır:

D69 “Bəglər, mənim dəxi haqqıma bir dua ¹³ eyləñ. Allah Taala maña da bir qız verə”, – dedi. Qalın Oğuz ¹ bəgləri əl qaldırdılar, dua eylədilər: “Allah Taala saña da ² bir qız verə”, – dedilər.

Baybican bəg aydır: “Bəglər, Allah Taala ³ maña bir qız verəcək olursa, siz tanıq oluñ, mənim qızım ⁴ Baybörə bəg oğluna beşikkərtmə yavuqlı olsun!” – dedi.

⁵ Bunuñ üzərinə bir qaç zaman keçdi. Allah Taala Bay⁶börə bəgə bir oğul, Baybican bəgə bir qız verdi. Qalın ⁷ Oğuz bəgləri bunu eşitdilər, şad olub sevindilər.

⁸ Baybörə bəg bazirganlarını yanına oxıdı, buyuruq ⁹ etdi: “Mərə bazirganlar! Allah-Taala maña bir oğul verdi. ¹⁰ Varıñ Rum elinə, mənim oğlum için yaxşı ərnağanlar götürüñ ¹¹ mənim oğlum böyüyincə”, – dedi.

D70 Bazirganlar dəxi gecə-gündüz ¹² yola girdilər. İstanbula gəldilər. Dan-dansux ilə yaxşı ¹³ ərnağanlar aldılar. Baybörənin oğlıçun bir dəñiz ¹ qulunı boz ayğır aldılar. Bir ağ tozlu qatı yay aldılar. Bir dəxi ² altı pərli gürz aldılar. Yol yarağın gördilər.

Baybörənin ³ oğlu beş yaşına girdi, beş yaşından on yaşına ⁴ girdi... On yaşından on beş yaşına girdi... Çaya ⁵ baqsa çalılımlu, çal qaraquş ərdəmlü, bir gözəl yaxşı yigit ⁶ oldu.

Ol zamanda bir oğlan baş kəsməsə, qan ⁷ dökməsə, ad qomazlardı. Baybörə bəgin oğlu atlandı, ⁸ ava çıqdı. Av avlarkən babasının tavlasi üzərinə ⁹ gəldi. Əmiraxurbaşı qarşuladı, endirdi, qonaqladı. ¹⁰ Yiyüb-içüb oturlardı.

Bu yañadan dəxi bazirganlar ¹¹ gəlübəni Qara Dərvənd ağzına qonmuşlardı. Yarımasun-yarçımasun ¹² Evnik qalasının kafirləri bunları casusladı.

D71 Ba¹³zirganlar yatur ikən ğafillə beş yüz kafir qoyuldılar, çapdılar, ¹ yağmaladılar. Bazirganın ulusu tutuldu, kiçisi qaçaraq ² Oğuz gəldi. Baqdı gördi Oğuzun ucında bir ala ³ sayvan dikilmiş, bir imirzə xub yigit qırq yigid ilə sağında və ⁴ solında oturlurlar. Oğuzun bir yaxşı yigidi ancaq... “yürüyəyim, ⁵ mədəd diyəyim”, – dedi.

Bazirgan aydır: “Yigit, yigit, bəg yigit! ⁶ Sən bənim ünüm aña, sözüm diñlə! On altı yıldır kim, Oğuz ⁷ içindən getmiş idik. Dan-danıxux kafir malın Oğuz bəglərinə ⁸ götürür idik. Pasnik Qara Dərvənd ağzına düş vermiş ⁹ idik. Evnik qalasının beş yüz kafiri üzərimizə qoyıldı. ¹⁰ Qardaşım tutsaq oldu. Malımızı, riz-qimizi yağmaladılar, gerü ¹¹ döndilər. Qara başım götürdüm, saña gəldim. Qara başın sədəqəsi, ¹² yigit, mədəd maña!” – dedi.

Bu göz oğlan şərab içərkən ¹³ içməz oldu. Altun ayağı əlindən yerə çaldı.

D72 Aydır: ¹ “Nə dedigimi yetürün, geyünlən mənim şahbaz atımı götürün! Hey, məni ² sevən yigitlər binsünlər!” – dedi. Bazirgan dəxi önlərinə ³ düşdi, qulağız oldu.

Kafir dəxi düşübən bir yerdə aqça ⁴ ülüşməkdəydi. Bu məhəldə ərənlərin meydanı arslanı, ⁵ pəhlivanların qaplanı Boz oğlan yetdi. Bir-iki dimədi, ⁶ kafirlərə qılıc urdı. Baş qalduran kafirləri öldürdi, ⁷ gözə eylədi. Bazirganların malını qurtardı.

Bazirganlar ⁸ aydır: “Bəg yigit, bizə sən ərlək işlədin. Gəl imdi bəgəndiğün ⁹ maldan al!” – dedilər.

Yigidiñ gözi bir dəñiz qulunu boz ¹⁰ ayğırı tutdı, bir də altı pərli güzi, bir də ağ tozlu ¹¹ yayı tutdı. Bu üçünü bəgəndi. Aydır: “Mərə bazirganlar, ¹² bu ayğırı və dəxi bu yayı və bu gürzi maña verin!” – dedi. ¹³ Böylə digəc bazirganlar səxt oldu.

D73 Yigit aydır: “Mərə ¹ bazirganlar, çöqmü istədim?!” – dedi. Bazirganlar aytdılar: ² “Nə çoğ olsun? Amma bizim bir bəgümüz oğlı vardır, bu üç ³ nəsnəyi aña ərmağan aparsavuz gərək idi!” – dedilər.

Oğlan ⁴ aydır: “Mərə, bəgünüz oğlı kimdir?” Aytdılar: “Baybörəniñ oğlı ⁵ vardır, adına Bamsı derlər”, – dedilər. Baybörəniñ oğlı ⁶ olıdığım biləmədilər. Yigit barmağın ısırdı, aydır: ⁷ “Bunda minnətlə almaqdan isə, anda babam yanında minnətsiz ⁸ almaq yegdir!” – dedi. Atın qamçıladı, yola girdi. Bazirganlar ⁹ ardından baqa qaldı: “Vallah, yaxşı yigit, mürüvətli yigit!” – ¹⁰ dedilər.

Boz oğlan babasının evinə gəldi. “Bazirganlar ¹¹ gəldi” deyü babası sevindi. Çətir otağ, ala sayvan dikdirdi. ¹² İpək xalicalar saldı. Keçdi, oturdu. Oğlunu ¹³ sağ yanına aldı. Oğlan bazirganlar xüsusından ¹ bir söz söyləmədi. Kafirləri qırduğun añımadı.

D74 Nagahi ² bazirganlar gəldilər. Baş endirüb, salam verdilər. ³ Gördilər kim, ol yigit kim baş kəsübdür, qan dökübdür, ⁴ Baybörə bəgin sağında oturur. Bazirganlar yürüdü, ⁵ yigidiñ əlin öpdilər.

Bunlar böylə edicək Baybörə ⁶ bəgin acığı tutdı. Bazirganlara aydır: “Mərə, qavat oğlı ⁷ qavatlar! Ata dururkən oğul əlinmi öpərlər?” Aytdılar: “Xanım, ⁸ bu yigit səniñ oğlunmıdır?” “Bəli, mənim oğlumdur”, – dedi. ⁹ Aytdılar: “İmdi in-

cinmə, xanım, əvvəl anuñ əlin öpdüğümü. ¹⁰ Əgər səniñ oğluñ olmasaydı, bizim malımız Gürcüstanda ¹¹ getmişdi, həpümüz tutsaq olmuşdu”, – dedilər.

Bay¹²börə bəg aydır: “Mərə, bənim oğlum başmı kəsdi, qanmı dökdi?”

D75 ¹³ “Bəli, baş kəsdi, qan dökdi, adam axtardı!” – dedilər. ¹ “Mərə, bu oğlana ad qoyasınca varmıdır?” – dedi. “Bəli, sultanım, ² artıqdır!” – dedilər.

Baybörə bəg Qalın Oğuz bəglərini çağırdı, qonaqladı. ³ Dədəm Qorqut gəldi, oğlana ad qodı. Aydır:

Ünüm anla, sözü ⁴ diñlə, Baybörə bəg!

Allah Taala saña bir oğul vermiş, ⁵ tuta versün!

Ağır sancaq götürəndə müsəlmanlar arxası ⁶ olsun!

Qarşu yatan qara qarlu dağlardan aşar ⁷ olsa,

Allah Taala səniñ oğluña aşut versün!

Qanlı⁸-qanlı sulardan keçər olsa, keçit versün!

Qalabalıq ⁹ kafirə girəndə

Allah Taala səniñ oğluña fürsət versün!

¹⁰ Sən oğluñı “Bamsam” deyü oxşarsan;

Bunuñ adı ¹¹ Boz aygırlıq Bamsı Beyrək olsun!

Adımı bən verdim, ¹² yaşını Allah versün! – dedi.

D76 Qalın Oğuz bəgləri ¹³ əl götürdilər, dua qıldılar: “Bu ad bu yigide qutlu olsun!” – ¹ dedilər.

...Bəglər həb ava bindi. Boz ayğırın çəkirdi, ² Beyrək bindi. Ala dağa ala ləşkər ava çıqdı.

Nagahandan Oğuzuñ üzərinə bir süri ³ keyik gəldi. Bamsı Beyrək birini qova getdi. Qova-qova bir yerə ⁴ gəldi. Nə gördi, sultanım?! Gördi gög çayırın üzərinə ⁵ bir qırmızı otaq dikilmiş. “Yarəb, bu otağ kimüñ ola?!” – ⁶ dedi. Xəbəri yoq ki, alacağı ala gözli qızıñ otağı ⁷ olsa gərək. Bu otağın üzərinə varmağa ədəbləndi. Aytdı:

⁸ “Nə olursa-olsun, hələ mən avımı alayın!” – dedi. Otağın ⁹ öñində irişi gəldi, keyiki siñirlədi. Baqdı gördi ¹⁰ bu otağ Banıçiqək otağıymış ki, Beyrəgin beşikərtmə ¹¹ nişanlısı-adaxlusıydı.

D77 Banıççək otaxdan ¹² baqırdı. “Mərə dayələr, bu qavat oqlı qavat bizə ərlıkmı ¹³ göstərır?” – dedi. Varıñ, bundan pay diləñ, görüñ nə der!” – ¹ dedi.

Qısırca Yengə derlər, bir xatun vardı. İlərü ² vardı, pay dilədi: “Hey, bəg yigit, bizə dəxi bu keyikdən ³ pay ver!” – dedi. Beyrək aydır: “Mərə dadı, mən avçı degiləm, ⁴ bəg oğlı bəgəm həp sizə”, – dedi; amma sormaq eyib ⁵ olmasun, bu otağ kimündür?” – dedi.

Qısırca yengə aydır: ⁶ “Bəg yigidim, bu otağ Baybican bəg qızı Banıççəgiñ⁷dir”, – dedi.

Eylə olsa, xanım, Beyrəgiñ qanı qaynadı. Ədəblə ⁸ yab-yab gerü döndi. Qızlar keyiki götürdilər. Gözəllər ⁹ şahı Banıççəgiñ öñinə götürdilər. Baqdı gördi ¹⁰ ki, bir sultan simüz sığın-keyikdir. Banıççək aydır: ¹¹ “Mərə qızlar, bu yigit nə yigitdir?” Qızlar aydır: “Vallah, sultanım, ¹² bu yigit yüzi niqablu yaxşı yigitdir. Bəg oğlı bəg ¹³ imiş”, – dedilər.

D78 Banıççək aydır: “Hey, hey, dayələr, babam maña bən səni ¹ yüzi niqablu Beyrəgə vermişəm”, – derdi; olmaya kim, bu ola. ² “Mərə, çağırñ, xəbərleşəyim”, – dedi.

Çağırdılar, Beyrək gəldi. ³ Banıççək yaşmaqlandı, xəbər sordı. Aydır: “Yigit, ⁴ gəlişñ qandan?” Beyrək aydır: “İç Oğuzdan!” “İç Oğuzda ⁵ kimüñ nəsisən?” – dedi. “Baybörə bəg oğlı Bamsı ⁶ Beyrək dedikləri mənəm”, – dedi. Qız aydır: “Ya nə məsləhətə ⁷ gəldiñ, yigit?” – dedi. Beyrək aydır: “Baybican bəgiñ ⁸ bir qızı varmış, anı görməgə gəldim! – dedi. Qız aydır: ⁹ “Ol öylə adam degildir kim, saña görinə! – dedi. Amma mən ¹⁰ Banıççəgiñ dadısıyam. Gəl, imdi sənüñlə ava çıqalım. ¹¹ Əgər səniñ atıñ mənım atımı keçərsə, onuñ atını dəxi ¹² keçərsən. Həm sənüñlə ox atalım. Məni keçərsən, anı dəxi ¹³ keçərsən və həm səniñlə gürəşəlim. Məni bərsəñ, anı dəxi ¹ basırsan”, – dedi.

D79 Beyrək aydır: “Xoş, imdi atlanıñ!” ² İkisi atlandılar, meydana çıqdılar. At dəpdilər. Beyrək ³ atı qızıñ atını keçdi. Ox atdılar. Beyrək qızıñ ⁴ oqın yarıdı.

Qız aydır: “Mərə yigit, mənım atımı kimsə ⁵ keçdügi yoq. Oxımı kimsə yardığı yoq. İmdi gəl, ⁶ sənüñlə gürəş tutalım!” – dedi. Həman Beyrək atdan cndi. ⁷ Qarvaşdılar. İki pəhləvan

olub, bir-birinə sarmaşdılar. ⁸ Beyrək götürər qızı yerə urmaq istər, qız götürər ⁹ Beyrəgi yerə urmaq istər. Beyrək buñaldı. Aydır: “Bu qıza ¹⁰ basılacaq olursam, Qalın Oğuz içində başuma ¹¹ qaxınc, yüzimə toxınc edərlər”, – dedi. Qeyrətə gəldi. ¹² Qavradı, qızıñ bağdamasın aldı. Əmcəgindən tutdı. ¹³ Qız qucandı. Bu gəz Beyrək qızıñ incə belinə girdi; ¹ bağdadı, arxası üzərinə yerə urdı.

D80 Qız aydır: “Yigit, ² Baybicanıñ qızı Banıççək mənəm!” – dedi. Beyrək üç ³ öpdı, bir dişlədi. “Dügün qanlı olsun, xan qızı!” ⁴ deyü barmağından altun yüzügi çıqardı, qızıñ parmağına ⁵ keçürdi. “Ortamızda bu, nişan olsun, xan qızı!” – dedi.

⁶ Qız aydır: “Çün böylə oldı, həman imdi ilərü durmaq ⁷ gərək, bəg oğlı!” – dedi. Beyrək dəxi: “Nola, xanım, baş üzərinə!” – ⁸ dedi.

Beyrək qızdan ayrılıb, evlərinə gəldi. Ağ saqallı ⁹ babası qarşu gəldi. Aydır: “Oğul, dan-dansux bu gün ¹⁰ Oğuzda nə gördüñ?”

Aydır: “Nə görəyim, oğlı olan evə¹¹rimiş, qızı olan köçürmüş...” Babası aydır: “Oğul, ya səni ¹² evərmaxımı gərək?” “Bəli, bəs ağ saqallı əziz baba. Evərmax ¹³ gərək!” – dedi.

D81 Babası aydır: “Oğuzda kimiñ qızın alı verərin?” – ¹ dedi. Beyrək aydır: “Baba, maña bir qız alı ver kim, mən yerimdən durmadın ² ol durgəc gərək! Mən qarağuc atıma binmədin ol binmax gərək! Mən qırırma ³ varmadın ol maña baş gətürmək gərək! Bunuñ kibi qız alı ⁴ ver, baba, maña” – dedi.

Babası Baybörə xan aydır: “Oğul, sən ⁵ qız diləməzsən, kəndüñə bir hampa istərmişsən. Oğul, məgər sən ⁶ istədigiñ qız Baybican bəg qızı Banıççək ola?!” – dedi. ⁷ Beyrək aydır: “Bəli, pəs, əvət, ağ saqallı əziz baba, mənım dəxi ⁸ istədügüm oldur”, – dedi.

Babası aydır: “Ay oğul, Banıççəgiñ ⁹ bir dəli qardaşı vardır, adına Dəli Qarçar derlər; qız diləyəni ¹⁰ öldürər”. Beyrək aydır: “Ya pəs nədəlim?” Baybörə bəg aydır: ¹¹ “Oğul, Qalın Oğuz bəglərini odamıza oxıyalım, necə məsləhət ¹² görərlərsə, aña görə iş edəlim”, – dedi.

D82 Qalın Oğuz bəglərini ¹³ həb oxıdılar, odalarına gətürdilər. Ağır qonaqlıq etdilər. ¹ Qalın Oğuz bəgləri ayıtdılar: “Bu qızı istəməyə kim var ² bilür?” Məsləhət gördilər ki, Dədə Qorqut varsun. ³ Deyənlərə Dədə Qorqut aydır: “Yaranlar, çünki mənə göndərsiz, ⁴ bilürsüz kim, Dəli Qarçar qız qardaşımı diləyəni öldürər. ⁵ Bari Bayındır xanın tavlısından iki şahbaz yüngək ⁶ at götürün: bir Keçi başlu Keçər aygırı, bir Toğlu başlu ⁷ Turı aygırı. Nagah qaçma-qoma olarsa, birisini ⁸ binəm, birisini yedəm”, – dedi.

Dədə Qorquduñ sözi məqbul ⁹ gəldi. Vardılar, Bayındır xanın tavlısından ol iki ¹⁰ atı gətürdilər. Dədə Qorqut birin bindi, birin yetdi. ¹¹ “Yaranlar, sizi Haqqa ısmarladım!” – dedi, getdi.

D83 Məgər, sultanım, ¹² Dəli Qarçar dəxi ağ ban evini, ağ otayımı qara yerin ¹³ üzərinə qurdurmuş idi. Yoldaşlar ilə buta atub ¹ oturardı. Dədəm Qorqut ötədən bəri gəldi. Baş ² endirdi, bağır basdı. Ağız-dildən görkli salam verdi. ³ Dəli Qarçar ağzın köpükləndirdi. Dədə Qorquduñ yüzünə ⁴ baqdı. Aydar: “Əleykəssalam! Ay əməl azmış, feli dönmüş, ⁵ Qadir Allah ağ alnına qada yazmış! Ayaqlılar buraya gəldi ⁶ yoq. Ağızlılar bu suyumdan içdi ⁷ yoq. Saña noldi? Əməliñmi ⁸ azdı? Feliñmi döndi? Əməliñmi gəldi? Bu aralarda ⁹ neylərsən?” – dedi.

Dədə Qorqut aydır:

Qarşu yatan qara dağını ⁹ aşmağa gəlmişəm.
Aqındılı görkli suyunu keçməyə gəlmişəm.
¹⁰ Geñ ətəgünə, dar qoltuğuna qısılmağa gəlmişəm.
Tañrının buyuruğıyla, Peyğəmbərin qövlilə
Aydan arı, gündən görkli qız qardaşın ¹² Banıçıği
Bamsı Beyrəgə diləməyə gəlmişəm! – dedi.

D84 Dədə Qorqut ¹³ böylə digəc Dəli Qarçar aydır:
Mərə, nə dedim yetürün, Qara ¹ aygırı yarağla götürün! – dedi. Qara aygırı yarağla gətürdilər. ² Dəli Qarçar bindirdilər.

Dədə Qorqud göstəgi üzdi; ³ durmadı, qaçdı. Dəli Qarçar ardına düşdi. Toqlı ⁴ başlu Turı aygırı yoruldu. Dədə Qorqud Keçi başlu ⁵ Keçər aygıra sıçradı, bindi.

Dədəyi qova-qova Dəli Qarçar ⁶ on yelək yer aşurdu. Dədə Qorquduñ ardından ⁷ Dəli Qarçar irdi. Dədəniñ anısı anıtdı. Tañrıya sıqındı. ⁸ İsmi-əzəm oqıdı.

Dəli Qarçar qılıcın əlinə aldı. ⁹ Yuqarısından öykə ilə həmlə qıldı. Dəli bəg dilədi ki, ¹⁰ Dədəyi dəpərə çala. Dədə Qorqut ayıtdı: “Çalırsañ, ¹¹ əlün qurusun!” – dedi.

Haq Taalamın əmriylə Dəli ¹² Qarçarın əli yuqaruda asılı qaldı. Zira Dədə ¹³ Qorqut vilayət issi idi, diləgi qəbul oldı.

D85 Dəli ¹ Qarçar aydır: “Mədəd, aman, ələman! Tañrının birliyinə yoqdır güman! ² Sən mənim əlümi sağaldı gör, Tañrının buyuruğıyla, Peyğəmbərin ³ qövlilə qız qarındaşımı Beyrəgə verəyin!” – dedi.

Üç kərrə ağzından ⁴ iqrar etdi. Günahına tövbə etdi. Dədə Qorqut dua etdi. ⁵ Dəlinin əli Haq əmriylə sapasağ oldı. Döndi, aydır: ⁶ “Dədə, qız qarındaşımın yolına bən nə istərsəm, verərmisin?”

Dədə ⁷ aydır: “Verəlim!” Dedi, görəlim, nə istərsən? Dəli Qarçar aydır: “Biñ ⁸ buğra götürün kim, maya görməmiş ola. Biñ dəxi aygırı götürün ⁹ kim, heç qısağa aşmamış ola. Biñ dəxi qoyun görməmiş qoç ¹⁰ götürün. Biñ də quyuqsız-qulaqsız köpək götürün. Biñ dəxi ¹¹ bürə götürün maña”, – dedi. Əgər bu dedim nəsnələri götürərsinüz, ¹² xoş, verdim. Amma götürməyəcək olursañ, bu qatla öldürmədim, ¹³ ol vaqtın öldürərin!” – dedi.

D86 Dədə döndi, Baybörə bəgün ¹ evlərinə gəldi. Baybörə bəg aydır:

“Dədə, oğlanmısın, qızımı²san?” Dədə: “Oğlanam!” – dedi. “Ya pəs necə qurtulduñ Dəli Qarçarın ³ əlindən?” – dedi. Dədə aydır: “Allahın inayəti, ərənlərin himməti ⁴ oldı; qızı aldım”, – dedi.

Beyrəgə və anasına və qız qardaşlarına ⁵ mustçı gəldi. Sevindilər, şad oldılar. Baybörə bəg ⁶ aydır: “Dəli nə qədər mal istədi?” Dədə aydır: “Yarımasun-⁷yarçımasun, Dəli Qarçar etlə mal istədi ki, heç bitməsün!” – ⁸ dedi. Baybörə bəg aydır: “Hələ nə dilədi?” Dədə aydır: ⁹ “Biñ aygırı diləyübdür kim, qısağa aşmamış ola. Biñ dəxi ¹⁰ buğra dilədi kim, maya görməmiş ola. Biñ də qoç diləyübdür, ¹¹ qoyuna girməmiş ola.

D87 Biñ də quyruqsız-qulaqsız köpək dilədi. ¹² Biñ dəxi xaraca-qaraca bürələr dilədi. Bu nəsnələri ¹³ götürəcək olursanız, qız qarındaşımı verərəm. Gətürməyəcək ¹ olursanız, gözümə görünməyəsən, yoxsa səni öldürərəm!” – dedi.

² Baybörə bəg aydır: “Dədə, mən üçini buluramsa, ikisini ³ sən bulurmuşsan?” – dedi. Dədə Qorqud “Bəli, xanım, bulasıyam” – ⁴ dedi. Baybörə bəg ayıtdı: “İmdi, dədə, köpəklə bürəyi ⁵ sən bul”, – dedi. Dəxi kəndüsi tavlə-tavlə atlarına vardı. Biñ ⁶ aygır seçdi. Dəvələrinə vardı, biñ buğra-nər seçdi. Qoyunlarına ⁷ vardı, biñ qoç seçdi.

Dədə Qorqud dəxi biñ quyruqsız-⁸qulaqsız köpəklə biñ dəxi bürə buldı. Alub bunları Dəlü ⁹ Qarçara getdi. Dəli Qarçar eşitdi, qarşu gəldi. “Görəyim, dedigimi gətürdülərm?” – ¹⁰ dedi. Aygırları görəcək bəgəndi. Dəvələri gördigində bəgəndi. ¹¹ Qoçları bəgəndi. Köpəkləri görəcək qas-qas güldi, aydır: ¹² “Dədə, ya qanı mənim bürələrim?” Dədə Qorqud: “Hey, oğul Qarçar, ¹³ adama uş böğələk kibi buñludar. Ol bir

D88 yavuz canvərdir. ¹ Həb bir yerdə dərib dururam. Gəl gedəlim, simüzün al, aruğın ² qo”, – dedi.

Aldı Dəli Qarçarı bir birəli yerə gətürdi. ³ Dəli Qarçarı yalıncaq eylədi, ağıla qoydı. Birələr ⁴ Dəli Qarçara üşdilər. Gördi bacarı bilməz, aydır: “Mədəd, ⁵ Dədə! Kərəm eylə, Allah eşqinə! Qapuyı aç, çıxayın!” – dedi. ⁶ Dədə Qorqud: “Oğul, Qarçar, nə qarğaşa edərsən? Götür, ⁷ bu ismarladuğın nəsnədir. Nolduñ, böylə buñaldıñ? Simüzün ⁸ al, aruğın qo!” – dedi.

Dəli Qarçar aydır: “Hay Dədə ⁹ Sultan, Tañrı bunuñ simüzün də alsun, aruğın da ¹⁰ alsun! Haman bəni qapudan tışarı eylə, mədəd!” – dedi. ¹¹ Dədə qapuyı açdı. Dəlü Qarçar çıxdı. Dədə gördi kim, ¹² Dəlüniñ camına keçmiş başı qopusu olmuş, gövdəsi birə¹³dən görünməz. Yüzi-gözi bəlmürməz.

D89 Dədəniñ ayağına düşdi: ¹ “Allah eşqinə, bəni qurtar!” – dedi. Dədə Qorqud “Var, oğul, ² kəndüni suya ur!” – dedi. Dəlü Qarçar səgirdərək vardı, ³ suya düşdi. Bürədir, suya aqdı, getdi. Gəldi geyəsi⁴sin geydi, evinə getdi. Ağır düğün yarağın gördi.

Oğuz zamanında bir yigit ⁵ ki evlənsə, ox atardı. Oxı nə yerdə düşsə, anda gərdək ⁶ dikərdi. Beyrək xan dəxi oxın atdı, dibinə gərdəgin ⁷ dikdi. Adağlusından ərgənlik bir qırmızı

qaftan gəldi. ⁸ Beyrək geydi. Yoldaşlarına bu iş xoş gəlmədi. Səxt ⁹ oldılar. Beyrək aydır: “Niyə səxt olduñuz?” – dedi. Ayıtdılar: ¹⁰ “Necə səxt olmayalım? Sən qızıl qaftan geyərsən, biz ağ qaftan ¹¹ geyəriz!” – dedilər. Beyrək aydır: “Bu qədər nəsnədən ötri niyə ¹² səxt olursuz? Bu gün bən geydim, yarın naibim geysün. Qırq ¹³ günə dəkin sıravardı geyəgüz. Andan soñra bir dərvişə ¹ verəlim!” – dedi. Qırq yigid ilən yeyüb-içüb oturdular.

D90 ² Yarımasun-yarçımasun, kafiriñ casusu bunları casusladı. ³ Varıb Bayburd hasarı bəginə xəbər verdi. Aydır: “Nə oturarsan, ⁴ sultanım, Baybican bəg ol saña verəcəgi qızı Beyrəgə ⁵ verdi. Bu gecə gərdəgə girür”, – dedi.

Yarımasun-yarçımasun, ⁶ ol məlun yedi yüz kafirlə yığladı. Beyrək ap-alaca ⁷ gərdəgi içində yeyüb-içüb bixəbər otururdu. Dün ⁸ uyxusunda kafir otağa qoyuldu. Naibi qılıcın sıyırdı, ⁹ əlinə aldı. “Mənim başım Beyrəgin başına qurban olsun!” – ¹⁰ dedi. Naib paralandı, şəhid oldı.

Dərin olsa, ¹¹ batırdır, qalabalıq qorxudur. At işlər, ər öginür. Yayan ¹² əriñ umurı olmaz. Otuz doquz yigidlən Beyrək dutsaq ¹³ getdi.

D91 Dañ ötdi, gün doğdı. Beyrəgin atası-¹anası baqdı-gördi kim, gərdək görünməz olmuş. Ah etdilər, ² ağılları başlarından getdi. Gördilər kim, uçarda quzğun ³ qalmış, tazı dolaşmış yurtda qalmış. Gərdək paralanmış, ⁴ naib şəhid olmuş. Beyrəgin babası qaba sarıq götürüb ⁵ yerə çaldı. Dartdı, yaqasın yırtıdı. “Oğul! Oğul!” deyübən ⁶ böğürdi, zarlıq qıldı. Ağ bircəklü anası buldır-buldır ⁷ ağladı, göziniñ yaşın dökdi, acı dırnaq ağ yüzinə ⁸ aldı-çaldı. Al yañağın dartdı, qarğu kibi qara saçını ⁹ yoldı. Ağlayıbanı-sıqlayıbanı evinə gəldi.

Baybörə ¹⁰ bəginə dñnlügi altun ban evinə şivən girdi. Qızı-gəlini qas-¹¹qas gülməz oldı. Qızıl qına ağ əlinə yaqmaz oldı. Yedi ¹² qız qardaşı ağ çıxardılar, qara donlar geydilər.

D92 “Vay, bəgin ¹³ qardaş! Muradına-məqsuduna irməyən yalñuz qardaş!” – deyib ¹ ağlaşdılar-böğürişdilər.

Beyrəgin yavuşlusına xəbər oldı. Bani²çiçək qaralar geydi, ağ qaftanını çıxardı. Güz alması kibi al ³ yanağını dartdı, yırtıdı. “Vay, al duvağım iyəsi! Vay, alnum-⁴başım umurı!

Vay, şah yigidim, vay, şahbaz yigidim! Doyınca ⁵ yüzünə baqmadığım, xanım yigit! Qanda getdiñ, bəni yañluz qoyub, canım ⁶ yigit?! Göz açuban gördüğüm, köñül ilə sevdiğim, bir yasduqda baş ⁷ qoduğım! Yolunda öldüğüm! Qurban olduğum! Vay, Qazan bəgiñ inağı! ⁸ Vay, Qalın Oğuzuñ imrəncəsi Beyrək!” – deyüb zarı-zarı ⁹ ağladı. Bunu eşidüb Qıyan Selcük oğlu Dəlü Dondar ¹⁰ ağ çıqardıb, qara geydi. Beyrəgiñ yarü yoldaşları ağı ¹¹ çıxarıb, qaralar geydilər. Qalın Oğuz bəgləri Beyrək için əzim ¹² yas tutdılar. Umud üzdilər.

D93 Bunuñ üzərinə on altı yıl ¹³ keçdi. Beyrəgiñ ölüsün-dirisin bilmədilər. Bir gün qızıñ ¹ qardaşı Dəli Qarçar Bayındır xanıñ divanına gəldi. Dizin ² çökdi, aydır: “Dövlətli xanıñ ömri uzun olsun! ³ Beyrək diri olsa, on altı yıldan bəru gəlürdi. Bir yigit ⁴ olsa, dirisi xəbərin gətürsə, çırgab çuxa, altun-aqça ⁵ verərdim. Ölüsü xəbərin gətürənə qız qardaşım verərdim”, – dedi.

⁶ Böylə digəc, yarımasun-yarçımasun, Yalançı oğlu Yırtacı ⁷ aydır: “Sultanım, bən varayın, ölüsü-dirisi xəbərin gətürəyin!” – ⁸ dedi.

Məgər Beyrək buna bir kömlək bağışlamışdı; geyməz idi, ⁹ saqlardı. Vardı, könləgi qana-quna baturdı, Bayındır ¹⁰ xanıñ öñinə gətürüb bıraqdı.

Bayındır xan aydır: “Mərə, bu nə ¹¹ kömləkdir?..” “Beyrəgi Qara Dərvənddə öldürmüşlər, uş da nişanı, ¹² sultanım!” – dedi.

Kömləgi görəcək bəglər ökür-ökür ağlaşdılar, ¹³ zarlıqlara girdilər.

D94 Bayındır xan aydır: “Mərə, niyə ağlarsız? Biz bunu ¹ tanımazız. Adaqlusına aparıñ, görsün. Ol yaxşı bilür. Zira ² ol dikübdür, yenə ol tanır”, – dedi.

Vardılar kömləgi Banı³çiçəgə ilətdilər. Gördi, tanıdı: “Oldur!” – dedi.

Dartdı, yaqa⁴sın yırtdı. Acı dırnaq ağ yüzünə aldı-çaldı. Güz alması ⁵ kibi al yañağını yırtdı:

Vay, göz açub gördüğüm!
Köñül verib ⁶ sevdiğim!
Vay, al duvağum iyəsi!

Vay, alnum-başım umudı,
⁷ xan Beyrək! – deyü ağladı.

Babasına-anasına xəbər oldı. Ap-⁸alaca ordusına şivən girdi. Ağ çıqardılar, qara geydilər. Qalın ⁹ Oğuz bəgləri Beyrəkdən umud üzdilər. Yalançı oğlu Yalancuq kiçi ¹⁰ düğünün eyledi. Ulu düğününə vədə qodı.

D95 Beyrəgiñ babası ¹¹ Baybörə bəg dəxi bazirganları qağırdı, yanına gətürdi, ¹² aydır: “Mərə, bazirganlar varıñ iqlim-iqlim arañ, Beyrəgiñ ölüsü-dirisi ¹³ xəbərin gətürüb deñiz, ölümüdür?” Bazirganlar yaraq gördilər. Gecə-¹gündüz deməyüb yürüdü. Nagah Parasarıñ Bayburd hasarına ² gəldilər.

Məgər ol gün kafirləriñ ağır günləriydi: hər biri yeməkdə-³çiməkdəydi. Beyrəgi dəxi gətürüb, qopuz çaldırırlardı. Beyrək ⁴ yuca çardağdan baqdı, bazirganları gördi. Bunları gördü-⁵gündə ⁵ xəbərleşdi. Görəlim, xanım, nə xəbərleşdi.

Aydır:

Alañ-alçaq⁶ hava yerdən gələn arğış!
Bəg babamıñ, qadın anamıñ sovqatı ⁷ arğış!
Ayağı uzun şahbaz ata binən arğış!
Ünüm aña, ⁸ sözüüm diñlə, arğış!
Qalın Oğuz içində Ulaş oğlu Salur ⁹ Qazanı
sorar olsam, sağımı, arğış?
Qıyan Selcük oğlu ¹⁰ Dəlü Dondar
sorar olsam, sağımı, arğış?
Qaragünə oğlu Qarabudağı
sorar olsam, sağımı, arğış?
Ağ saqallu babamı, ¹¹ ağ bürçəklü anamı
sorar olsam, sağımı, arğış?
Bənüm yedi qız qarındaşım
sorar olsam, sağımı, arğış?
Göz açuban ¹² gördüğüm, köñüllə sevdiğim
Baybican qızı Banıçiçək evdəmi, ¹³ arğış,
yoxsa gordamı, arğış?

Degil maña,

D96 Qara başım ¹ qurban olsun, arğış, saña! – dedi.

Bazirganlar aydır:

Sağ²mısan-əsənmişən, canım Bamsı!
On altı yilin həsrəti, xanım Bamsı!
Qalın Oğuz içində
Qazan bəgi sorar olsañ, sağdır, Bamsı!
Qıyan Selcük oğlu Dəli Dondarı ³ sorarsañ,
sağdır, Bamsı!
Qaragünə oğlu Budağı sorar ⁴ olsañ,
sağdır, Bamsı!
Ol bəglər ağ çıxardı, qara geydi
⁵ səniñçün, Bamsı!
Ağ saqallu atanı, ağ birçəklü anañı
sorar ⁶ olsañ, sağdır, Bamsı!
Ağ çıxarıb qara geydilər səniñçün, Bamsı!
⁷ Yedi qız qardaşın yedi yol ayırında
ağlar gördüm, Bamsı!
⁸ Güz alması kibi al yañaqların
yırtar gördüm, Bamsı!
“Vardı, ⁹ gəlməz qardaş!” – deyü.
Zarılıq edər gördüm, Bamsı!
Göz açuban ¹⁰ gördüğüñ,
Köñül verib sevdüğüñ
Baybican qızı Banı¹¹çiçək
Kiçik düğünün eylədi,
ulu düğüninə vədə qodı;
Yalançı ¹² oğlu Yırtıcuğa varır gördüm,
xan Beyrək!
Parasaruñ ¹³ Bayburd hasarından uça görgil!
Ap-alaca gərdəğüñə ¹ gələ görgil!
Gəlməz olsañ, Baybican qızı Banıçiçəgi
² aldırduñ, bəllü bilgil” – dedi.

D97

Beyrək qalqdı, ağlayu-ağlayu ³ qırq yigidiñ yanına gəldi.
Qaba sarıq götürdi, yerə çaldı. ⁴ Aydır: “Hey, mənim qırq yoldaşım! Bilürmisiz, nələr oldı? Yalançı ⁵ oğlu Yalançuq mənim ölüm xəbərini ilətmiş, dünlüğü altun ⁶ ban evinə babamın şivən girmiş. Qaza bəñzər qızı-gəlini ⁷ ağ çıxarmış qara geymiş.

Göz açuban gördüğü, köñül verüb ⁸ sevdüğü Banıçiçək Yalançı oğlu Yalançuğa varar olmuş”.

⁹ Böylə digəc, qırq yigidi qaba sarıqların götürdilər, yerə çaldılar, ¹⁰ böğürü-böğürü ağlaşdılar, zarılıq qıldılar.

D98

Məgər kafir bəginiñ ¹¹ bir bıkr qızı vardı. Hər gün Beyrəgi görməgə gəlürdi. Ol ¹² gün genə görməgə gəldi. Baqdı gördi, Beyrək səxt olmuş. ¹³ Qız aydır: “Neçün səxtsən, xanım yigit? Gəldüğümcə səni şən ¹ görərdim. Gülərdiñ, oynardıñ. Şimdi nolduñ?” – dedi.

Beyrək ² aydır: “Necə səxt olmayayım? On altı yıldır kim, babañın tutsaqıyam. ³ Ataya-anaya, qavuma-qardaşa həsrətəm; və həm bir qara gözlü yavuqlum ⁴ vardı. Yalançı oğlu Yalançuq derlər, bir kişi vardı; ⁵ varmış, yalan söyləmiş, bəni öldi demiş; aña varar olmuş”, – ⁶ dedi.

D99

Böylə digəc, qız – Beyrəgi aşığılamışdı – aydır: “Əgər səni ⁷ hasardan aşağı orğanla salındıracaq olursam, babaña-⁸anaña sağhqla varacaq olursañ, bəni bunda gəlüb halallığa ⁹ alur-mısan?” – dedi. Beyrək and içdi: “Qılıcıma doğranayın! Oxıma ¹⁰ sancıluyun! Yer kibi kərtiləyin, topraq kibi savrılayın! Sağhqla ¹¹ varcaq olursam, Oğuz gəlüb, səni halalhğa almaz isəm!” – ¹² dedi. Qız dəxi orğan gətürüb Beyrəgi hasardan aşağı ¹³ salındırdı. Beyrək aşağı baqdı. Kəndözün yer yüzində ¹ gördi. Allaha şükr eylədi. Yola düşdi. Gedərək kafiriñ ² ilqısına gəldi. “Bir at bularsam, tutayım binəyim!” – dedi. Baqdı ³ gördi kəndüniñ dəñiz qulunu ⁴ Boz ayğır bunda otlanub durar. ⁴ Boz ayğır dəxi Beyrəgi görüb tamdı, iki ayağıniñ üzərinə ⁵ durdı, kişnədi. Beyrək dəxi bunu ögmiş, görəlmiş, xanım, ⁶ necə ögmiş.

Aydır:

Açuq-açuq meydana bəñzər səniñ alıncuğıñ,
⁷ İki şəbçırağa bəñzər səniñ gözcigəziñ,
Əbrişimə bəñzər səniñ ⁸ yəliciginiñ,
İki qoşa qardaşa bəñzər səniñ qulacığıñ,
Əri ⁹ muradına yetürər səniñ arxacığıñ.
At deməzəm saña, qardaş deyərəm,
¹⁰ qardaşımdan yeg!

Başıma iş gəldi, yoldaş derəm,
yoldaşımdan ¹¹ yeg! – dedi.

D100 At başını yuqarı tutdı, bir qulağın qaldırdı, ¹² Beyrəgə qarşu gəldi. Beyrək at köksin qucaqladı. İki gözin ¹³ öpdü. Sıçradı, bindi. Hasarıñ qapusına gəldi. Otuz doquz ¹ yoldaşın ısmarladı, görəlüm, xanım, necə ısmarladı.

Beyrək aydır:

² Mərə sası dinlü kafir!
Mənim ağzuma sögüb durarsan, duyamadım.
³ Qara doñuz ətindən yaxını yedirdiñ doyamadım.
Tañrı maña yol ⁴ verdi, gedər oldum,

mərə kafir!

Otuz doquz yigidim əmanəti, ⁵ mərə kafir!
Birin əksik bulsam yerinə on öldürəyim,
Onın əksik ⁶ bulsam, yerinə yüzün öldürəyim,
mərə kafir!

Otuz doquz yigidim ⁷ əmanəti, mərə kafir! –
dedi, dəxi aldı yürüyü verdi.

Qırq nəfər ⁸ kafirlər atlandılar, ardına düşdilər. Qova gətdilər, yetmədilər. Döndilər.

⁹ Beyrək Oğuz gəldi. Baqdı gördi bir ozan gedər, aydır: “Mərə ¹⁰ ozan, nerəyə gedərsən?” Ozan aydır: “Bəg yigit, dügünə gedərəm”. ¹¹ Beyrək aydır: “Dügün kimüñ?” “Yalançı oğlu Yalancuğun”, – dedi. ¹² “Mərə, kimüñ nəsin alır?” – dedi. Ozan aydır: “Xan Beyrəgiñ ¹³ adaxlusın alır”, – dedi.

D101 Beyrək aydır: “Mərə ozan, qopuzun maña ¹ vergil, atımı saña verəyim. Saqla gələm, bəhasın gətürəm, alam”, – dedi. ² Ozan aydır: “Avazım gödəlmədin, ünüm boğulmadın bir atdır, əlümə ³ girdi, ilətəyim saqlayayım”, – dedi. Ozan qopuzı Beyrəgə verdi.

⁴ Beyrək qopuzı aldı, babasınıñ ordusma yaqm gəldi. Baqdı ⁵ gördü bir qaç çobanlar yoluñ qıyısını almışlar, ağllarlar; həm ⁶ durmayıb, daş yığarlar. Beyrək aydır: “Mərə çobanlar, bir kişi yolda ⁷ daş bulsa, yabana atar. Siz bu yolda bu daşı neçün yığarsız?”

⁸ Çobanlar aydır: “Mərə, sən səni bilürsən, bizim halımızdan xəbəriñ yoq”, – ⁹ dedilər. “Mərə, nə halıñuz vardır?” Çobanlar aydır: “Bəgümüzün bir oğlu ¹⁰ vardı, on altı yıldır kim, ölüsi-dirisi xəbərin kimsə bilməz. ¹¹ Yalançı oğlu Yalancuq derlər, ölüsi xəbərin gətürdi. Adaxlusın ¹² aña verər oldılar. Gəlür bundan keçər. Uralım anı, aña varmasun, ¹³ təkinə-tuşına varsun”, – dedilər. Beyrək aydır: “Mərə, yüzünüz ağ ¹ olsun! Ağañuzuñ ötməgi sizə halal olsun!” – dedi. ² Andan babasınıñ ordusına gəldi. Məgər evləri öñində ³ bir böyük ağac vardı. Dibində bir yaxşı biñar vardı. ⁴ Beyrək baqdı gördü kim, kiçi qız qarındaşı biñardan su almağa ⁵ gəlür, “qardaş Beyrək! deyü ağllar-bozlar. “Toyun-dügünüñ qara ⁶ oldı” deyü ağllar.

Beyrəgə qatı fəraq gəldi, qatlanmadı, buldır-⁷buldır gözünüñ yaşı rəvan oldı. Çağırubanı burada ⁸ soylar, görəlüm, xanım, nə soylar:

Beyrək aydır:

Mərə qız, ⁹ nə ağllarsan, nə bozlarsan, “ağa” deyü?!

Yandı bağrım, göynədi içim.

¹⁰ Məgər səniñ ağağ yoq olubdur?

Yürəgiñə qaynar yağllar ¹¹ qoyulubdur?

Qara bağrıñ sarsılıbdu?

“Ağa” deyü nə ağllarsın, ¹² nə bozlarsan?

Yandı bağrım, göynədi içim.

Qarşu yatan ¹³ qara tağı sorar olsam,

yaylaq kimüñ?

D103 Sovuq sularını sorar ¹ olsam,

içət kimüñ?

Tavla-tavla şahbaz atları sorar ² olsam,

binət kimüñ?

Qatar-qatar dəvələrini sorar olsam,

³ yüklət kimüñ?

Ağ ayılda ağca qoyun sorar olsam,

şülən kimüñ?

⁴ Qaralu-göglü otağı sorar olsam,

kölgə kimüñ?

Ağız-dildən, ⁵ qız kişi, xəbər maña!

Qara başım qurban olsun bu gün saña! – dedi.

⁶ Qız aydır:

Çalma, ozan, ayıtma, ozan!
Qaraluca mən qızın ⁷ nəsinə gərək, ozan?!
Qarşu yatan qara dağı sorar olsañ,
Ağam ⁸ Beyrəgin yaylasıydı;
Ağam Beyrək gedəli yaylarım yoq.
⁹ Sovuq-sovuq suları sorar olsañ,
Ağam Beyrəgin içədiydi;
¹⁰ Ağam Beyrək gedəli içərim yoq.
Tavla-tavla şahbaz atlarını ¹¹ sorar olsañ,
Ağam Beyrəgin binədiydi;
Ağam Beyrək gedəli ¹² binərim yoq.
Qatar-qatar dəvələri sorar olsañ,
Ağam ¹³ Beyrəgin yüklədiydi;
Ağam Beyrək gedəli yüklədim yoq.
¹ Ağ ayılda ağca qoyunu sorar olsañ,
Ağam Beyrəgin şüləniydi;
² Ağam Beyrək gedəli şülənim yoq.
Qaralu-göglü otağı sorar ³ olsañ,
Ağam Beyrəgin dir;
Ağam Beyrək gedəli köçərim yoq.

D104

⁴ Yenə qız aydır:

Mərə ozan! Qarşu yatan qara dağdan
Aşub ⁵ gəldiğində-keçdiğində
Beyrək adlu bir yigidə bulışmadıñmı?
Daşqun-⁶daşqun suları
Aşub gəldiğində-keçdiğində
Beyrək ⁷ adlu bir yigidə bulışdıñmı?
Ağır-adlu şəhərlərdən gəldüğündə
⁸ Beyrək adlu bir yigidə bulışmadıñmı?
Mərə ozan, gördüñsə, ⁹ degil maña!
Qara başım qurban olsun, ozan, saña! – dedi.

Qız ¹⁰ genə aydır:

Qarşu yatan qara dağım yıqılıbdur,
Ozan, səniñ ¹¹ xəbəriñ yoq.

Kölgəlicə qaba ağacım kəsilibdür,
Ozan, ¹² səniñ xəbəriñ yoq.
Dünyəlikdə bir qardaşım alınubdur,
Ozan, ¹³ səniñ xəbəriñ yoq.
Çalma, ozan, ayıtma, ozan,
Qaraluca ¹ mən qızın nəsinə gərək, ozan?
İləyündə düğün var,
Düğüne ² varub ötgil! – dedi.

D105

Beyrək bundan keçdi. Ulu qız ³ qarındaşları yanına gəldi.
Baqdı gördü qız qardaşları ⁴ qaralu-göglü oturarlar. Çağırır
Beyrək soylar, görəlim, xanım, ⁵ nə soylar. Aydır:

Alan sabah yerindən duran qızlar!
Ağ otağı ⁶ qoyuban qara otağa girən qızlar!
Ağ çıxarır qara geyən qızlar!
⁷ Bağır kibi ögnəndə yoğurtdan nə var?
Qara saqac altında göməc⁸dən nə var?
Kəndirikdə ötməkdən nə var?
Üç gündür, yoldan ⁹ gəldim, doyuruñ mən!
Üç günə varmasun, Allah sevindirsin ¹⁰ sizi! – dedi.

Qızlar vardılar, yemək gətürdilər. Beyrəgin ¹¹ qarın do-
yurdılar. Beyrək aydır: “Ağañızın başı və gözi ¹² sədəqəsi,
köhnə qaftanıñuz var isə, geyəyin, düğüne varayın. ¹³ Düğündə
əlümə qaftan verür, gerü qaftanıñuz verəyim”, – dedi.

D106

¹ Vardılar, Beyrəgin qaftanı varmış, buña verdilər. Aldı, ²
geydi. Boyı boyına, beli belinə, qolı qolına yaqışdı. ³ Ulu qız
qardaşı bunu Beyrəgə bəñzətədi. Qara qıyma gözləri ⁴ qan-yaş
doldı. Soylamış, görəlim, xanım, nə soylamış:

⁵ Qara qıyma gözləriñ çöngəlməsəydi,
“Ağam Beyrək” deyəydim, ⁶ ozan, saña!
Yüziñi qara saç örtməsəydi,
“Ağam ⁷ Beyrək” deyəydim, ozan, saña!
Qunt-qunt biləkləriñ sol⁸masaydı,
“Ağam Beyrək” deyəydim, ozan, saña!
Apul-apul ⁹ yürüşündən,

Aslan kibi duruşundan,
Qańrılıban ¹⁰ baqışıńdan,
Aǵam Beyrəgə bəñzədürəm, ozan, səni!
Sevindirdiñ, ¹¹ yerindirmə, ozan, məni! – dedi.

Qız bir dəxi soylamış, ¹² aydır:

Çalma ozan, bir zaman ayıtma, ozan!
Aǵam Beyrək gedəli bizə ¹³ ozan gəldügi yoq,
Əgñimüzdən qaftanımız alduǵı yoq,
¹ Başımızdan gecəligümüz alduǵı yoq,
Buynuzı burma qoçlarımız ² alduǵı yoq, – dedi.

D107

Beyrək aydır: “Gördüñmi, qızlar bu qaftanla ³ məni tanıdılar. Qalın Oǵuz bəgləri dəxi tamrlar”, – dedi. ⁴ “Görəyim, Oǵuzda mənim dostum, düşmənim kimdir?” – dedi. Qaftam ⁵ sıyırdı, götürdi, qızlarıñ üstinə atı verdi: “Nə siz oluñ, ⁶ nə Beyrək qalsun! Bir əski qaftan verdiñüz bənim başım–beynim ⁷ aldıñuz”, – deyüb vardı. Bir əski dəvə çuvalı buldı, ⁸ dəldi, boynına keçürdi. Kəndüyi dəlülige bıraqdı, ⁹ sürdi dügünə gəldi. Gördi dügündə göyü ¹⁰ ox atar. Qaragünə oǵlı Budaq, Qazan bəg oǵlı Uruz, ¹¹ Bəglər başı Yegnək, Qəflət qoca oǵlı Şir Şəmsəddin, ¹² qızıñ qardaşı Dəli Qarcar bilə ox atarlardı. ¹³ Qaçan kim Budaǵ atsa, Beyrək “Əlüñ var olsun!” dedi. ¹ Uruz atsa, “Əlüñ var olsun!” derdi. Yegnək atsa, ² “Əlüñ var olsun!” derdi. Şir Şəmsəddin atsa, “Əlüñ ³ var olsun!” derdi. Göyü atsa, “Əlüñ qurısun, ⁴ parmaqlarıñ çürisün, hey, doñuz oǵlı doñuz, – derdi, – ⁵ göygülərə qurban ol!” – derdi.

D108

Yalançı oǵlı Yalançıñ ⁶ acıǵı tutdı, aydır: “Mərə, qavat oǵlı dəli qavat, saña ⁷ düşərmi maña bunuñ kibi söz söyləmək? Gəl, mərə qavat, ⁸ mənim yayımı çək, yoxsa şimdi boynun ururam!” – dedi.

⁹ Böylə digəc Beyrək yayı aldı, çəkdi. Qəbzəsindən ¹⁰ yay iki para oldı. Götüri öñinə bıraqdı: “Daz ¹¹ yerdə turǵay atmaǵa yaxşı!” – dedi.

Yalançı oǵlı ¹² Yalançıq yay ufandüǵına qatı qaqudı. Aydır: “Mərə, ¹³ Beyrəgiñ yayı vardır, gətürüñ!” – dedi. Vardılar, gətürdilər. ¹ Beyrək yayı gördigində yoldaşların andı, aǵladı.

D109

Aydır:

² Tol–tolara girdigim,
Tolar əri, doxarlıyı qodıǵım.
Yaǵı ³ yordı əlümdə qıl kişlim,
ayǵır malı.
Ayǵır verüb alduǵım,
aǵ ⁴ tozlu qatı yayım.
Buǵa verüb alduǵum boǵma kirişim.
Buñlu ⁵ yerdə qodım–gəldim
Otuz doquz yoldaşım, iki arǵışım! – ⁶ dedi.

Andan Beyrək aydır: “Bəglər, sizüñ eşqiñizə çəkəyim ⁷ yayı, atayım oxı” – dedi. Məgər göyginin yüziginə nişan ⁸ atarlardı. Beyrək oqla yüzügi urdı, paraladı. ⁹ Oǵuz bəgləri bunu görəcək əl ələ çaldılar, gülüşdilər.

¹⁰ Qazan bəg baqub tamaşa edərdi. Adam göndərdi, Beyrəgi ¹¹ qaǵırdı.

Dəlü ozan gəldi; baş endirdi, baǵır basdı, ¹² salam verdi. Beyrək aydır:

D110

Alar sabah sapa yerdə dikiləndə ¹³ aǵ–ban evli,
Atlasla yapılanda gög sayvanlu,
Tavla–¹tavla çəkiləndə şahbaz atlu,
Çaǵıruban dad verəndə yol ² çavuşlu,
Yayqandüǵında yaǵ dökülən bol nemətlü!
Qalmış ³ yigit arxası! Bizə miskin umudı!
Bayındır xanıñ ⁴ göyğüsü!
Tülü quşun yavrısı!
Türkistanın dirəgi!

⁵ Amit soyınıñ aslanı, Qaraçuǵun qaplanı!

Qoñur atıñ ⁶ ayası,

Xan Uruzuñ babası,

Xanıñ Qazan, ünüm aña, ⁷ sözüm diñlə:

Alan sabah durmışsan, aǵ ormana ⁸ girmişsən.

Aǵ qovaǵıñ budaǵından yırǵayuban keçmişsən.

⁹ Can bacuǵın əgmişsən,

Oq cıǵırın qurmışsan,

¹⁰ Adın gərdək qomışsan.

Sağda oturan sağ ¹¹ bəglər!
Sol qolda oturan sol bəglər!
Eşikdəki inaqlar!
¹² Dibdə oturan xas bəglər!
Qutlu olsun dövlətiñüz! – ¹³ dedi.

D111 Böylə digəc Qazan bəg aydır: “Mərə dəlü ozan! ¹ Məndən nə dilərsən? Çətirli otaqmı dilərsən? Qul-qaravaşmı dilərsən? ² Altun-aqçamı dilərsən, verəyim!” – dedi. Beyrək aydır: “Sultanım, ³ məni qosañ da şülən yeməgiñ yanına varsam. Qarım acdur, ⁴ doyursañ”, – dedi.

Qazan aydır: “Dəlü ozan, dövlətiñ dəpdi. ⁵ Bəglər, bugünkü bəgligim bunuñ olsun. Qoñ nerəyə gedərsə-⁶getsün, neylərsə eyləsün”, – dedi.

Beyrək şülən yeməgiñiñ ⁷ üzərinə gəldi. Qarım doyurduqdan soñra qazanları dəpdi-⁸dökdi, çevirdi. Yaxınıñ kimini sağına, kimini solına ⁹ atar. Sağdan gedəni sağ alır, soldan gedəni sol ¹⁰ alır. Haqluya haqqı dəgə, haqsuzaya yüzi qaraluğı dəgə.

Qazan ¹¹ bəgə xəbər oldı: “Sultanım, dəlü ozan həp yeməgi dökdi, – ¹² dedilər, – şimdi qızlar yanına varmaq istər”. Qazan aydır: “Mərə ¹³ qon-a, qızlar yanına da varsun!” – dedi.

D112 Beyrək qalqıdı, ¹ qızlar yanına vardı. Surnaçıları qovdı, naqaraçuları ² qovdı. Kimini dögdi, kiminiñ başın yardı. Qızlar oturan ³ otağa gəldi; eşigin aldı, oturdu.

Bunu gördi ⁴ Qazan bəgiñ xatunı Boyı uzun Burla qağıdı, aydır: ⁵ “Mərə, qavat oğlı dəlü qavat, saña düşərmi bitəkəllüf ⁶ bənim üzərimə gələsən?” – dedi. Beyrək aydır: “Xanım, Qazan bəgdən ⁷ maña buyruq oldı. Maña kimsə dolaşmaz”, – dedi. Burla xatun ⁸ aydır: “Çünkim Qazan bəgdən buyruq olubdur, qoñ ⁹, otursun!” – dedi. Yenə döndi, Beyrəgə aydır: “Mərə dəlü ozan, ¹⁰ ya məqsuduñ nədir?” Aydır: “Xanım, məqsudım oldur ki, ərə varan ¹¹ qız qalqa oynaya, mən qopuz çalam”, – dedi. Qısırcaya yengə ¹² derlər, bir xatun vardı, aña ayıtdılar: “Mərə Qısırcaya yengə, ¹³ dur sən oyna, nə bilür dəli ozan”, – dedilər. Qısırcaya yengə ¹ durdı, aydır: “Mərə dəli ozan, ərə varan qız mənəm!” – dedi. ² Oynamağa başladı. Beyrək qopuz çaldı, soyladı, görəlmiş, ³ xanım, nə soyladı.

Aydır:

And içmişəm qısırcaya qısırcaya bindigim ⁴ yoq.
Binübəni qazavata varduğım yoq.
Eviñiz ardında sarvanlar
Saña ⁵ baqar onlar,
Buldır-buldır gözləriniñ yaşı aqar.
Sən anlarıñ ⁶ yanına varğıl,
Muradıñı anlar verər, bəllü bilgil!
Səniñlə mənim ⁷ işim yoq!
Ərə varan qız qalqa,
Qol saluban oynaya,
⁸ Mən qopuz çalam, – dedi.

Qısırcaya yengə: “Buy, bu zavala gələcək ⁹ dəlü bəni görmüş kibi söylər”, – dedi. Vardı, yerində oturdu.

¹⁰ Boğazca Fatma derlər, bir xatun vardı. “Qalq, sən ¹¹ oyna!” – dedilər. “Hey, şu dəli məğmun mənə də şayəd ancı-layın olmaz sözlər söylər”, – dedi. Qızıñ qaftanım geydi: “Çal, mərə, dəlü ozan! ¹² Ərə varan qız mənəm, oynayayım”, – dedi. Dəlü ozan aydır:

D114

¹³ And içəyim bu göz boğaz qısırcaya bindigim yoq
Binübəni qazavata varduğım ¹ yoq.
Eviñiz ardı dərəcik degilmiydi?
İtiñiz adı Bırağ ² degilmiydi?
Səniñ adıñ Qırq oynaşlu Boğazca Fatma ³ degilmiydi?
Dəxi eybiñ açaram, bəllü bilgil! – dedi.
Səniñlə ⁴ mənim oyunum yoq.
Var yerinə oturğıl!
Ərə varan yerindən dura,
⁵ bən qopuz çalam,
qol saluban oynaya, – dedi.

Böylə digəc ⁶ Boğazca Fatma aydır: “Buy, dəli boğma cı-qaracaq olanca ⁷ eybimizi qağıdı. Dur, qız, oynarsañ-oynamazsañ, cəhənnəmdə ⁸ oyna! Beyrəkdən soñra başıña bu hal gələcəgin bilürdüñ”, – ⁹ dedi.

Burla xatun aydır: “Qız, qalq oyna, əlündən nə ¹⁰ gəlür?”
– dedi. Bamçiçək qırmızı qaftanın geydi. Əllərin ¹¹ yeninə
çəkdi gözükməsün deyü; oyuna girdi, ayıtdı: “Mərə ¹² Dəlü
ozan, çal, di!” Dəlü ozan çaldı aydır:

D115 Mən bu yerdən gedəli dəlü olmuş¹³san*.
Dəlim ağca qarlar yağmış, dizə yetmiş.
Xan qızının evində ¹ qul-xəlaiq dükənmiş...
Məşrəbə almış, suya varmış –
Biləgindən ² on parmağını sovuq almış.
Qızıl altun gətirün,
Xan qızına ³ dirnaq yonun.
Eyiblücə, xan qızı, ərə varmaq eyib olar, – dedi.

⁴ Bunı eşidcək Bamçiçək qaçdı: “Mərə dəlü ozan, mən
eyib⁵lümiyəm kim, maña eyib qoşarsan?” – dedi. Gümüş kibi
ağ biləgin açdı, ⁶ əlin çıxardı. Beyrəgin keçürdüğü yüzük gö-
rindi. Beyrək ⁷ yüzügi tanıdı. Burada soylamış, görəlim, xa-
nım, nə soylamış, ⁸ aydır:

Beyrək gedəli Bam-bam dəpə başına çıxdımmı, qız?!
Qarılatıb ⁹ dörd yanıña baqdımmı, qız?!
Qarğu kibi qara saçın yoldımmı, qız?!
¹⁰ Qara gözdən acı yaş dökdümmi, qız?!
Güz alması kibi al ¹¹ yanağın yırtdımmı, qız?!
Sən ərə vararsan, altun yüzük mənim¹²dir**,
ver maña, qız! – dedi.

Qız aydır:

D116 Beyrək gedəli Bam-bam dəpə ¹³ başına çıxdığım çoq,
Qarğu kibi qara saçum yolduğum çoq.
¹ Güz alması kibi al yanağım yırtduğum çoq.
Gələnlə gedəndən ² sorduğum çoq.
“Vardı, gəlməz bəg yigidim,
xan yigidim ³ Beyrək” – deyü ağladığım çoq.
Sevişdigim Bamsı Beyrək sən ⁴ degilsən,

* Olmuşsan.

** Mənimdir.

Altun yüzük səniñ degildir.
Altun yüzükdə ⁵ çoq nişan vardır.
Altun yüzügi istərsəñ, nişanın ⁶ söylə! – dedi.

Beyrək aydır:

Alan sabah, xan qızı, yerimdən ⁷ durmadımmı?
Boz ayğırın belinə binmədimmi?
Səniñ evün üzərinə ⁸ sığın-keyik yıqmadımmı?
Sən məni yanıña qağırmadımmı?
Sənünlə ⁹ meydanda at çapmadımmı?
Səniñ atunu mənim atım keçmədimmi?
Ox ¹⁰ atanda mən səniñ oxunu yarmadımmı?
Gürəşdə mən səni ¹¹ basmadımmı?
Üç öpüb bir dişləyüb, altun yüzügi ¹²
barmağın keçürmədimmi?
Sevişdigin Bamsı Beyrək mən degilmiyəm? – ¹³ dedi.

D117 Böylə digəc qız tanıdı-bildi kim, Beyrəkdir. Cübbəsiylə-
¹ çuxasıyla Beyrəgin ayağına düşdi. Beyrəgə dayələr qaftan ²
geyürüb donatdılar. Haman qız sıçradı, ata bindi. Beyrəgin ³
atasına-anasına muştuluğa çapar getdi.

Qız aydır:

⁴ Arğab-arğab qara dağın yıxılmışdı, yucaldı, axır!
⁵ Qanlı-qanlı suların sovgulmuşdı, çağladı, axır!
Qaba ağacın ⁶ qurmuşdı, yaşardı, axır!
Şahbaz atın qarımışdı, ⁷ qulun verdi, axır!
Qızıl dəvələrin qarımışdı, köşək ⁸ verdi, axır!
Ağ qoyunu qarımışdı, quzı verdi, axır!
⁹ On altı yıllık həsrətin-oğuluñ Beyrək gəldi, axır!

Qayın ¹⁰ ata, qayın ana, muştuluq maña nə verərsiz? – dedi.
Beyrəgin atası-¹¹anası aydır:

Dilün için öləyin, gəlincigüm!
Yoluña qurban ¹² olayın, gəlincigüm!
Yalansa bu sözlərin, gerçək ola, gəlincigüm!
¹³ Sağ-əsən çıqub gəlsə,

D118 Qarşu yatan qara dağlar saña ¹ yaylaq olsun!
 Sovuq-sovuq suları saña içət olsun!
² Qulum-xələyığım saña qımaq olsun!
 Şahbaz atlarım saña ³ binət olsun!
 Qatar-qatar dөvələrım saña yüklət olsun!
⁴ Ağayıl da ağca qoyunum saña şülən olsun!
 Altun-aqçam ⁵ saña xərclıq olsun!
 Dünlügi altun ban evim saña ⁶ kölgə olsun!
 Qara başım qurban olsun saña, gəlincigüm! – ⁷ dedi.

Bu mөhəldə bəglər Beyrəgi gətürdilər. Qazan bəg aydır: ⁸ “Muştuluq, Baybörə bəg! Oğluñ gəldi!” – dedi. Bay⁹börə bəg aydır: “Oğlum idigin andan biləyim, sırça parmağını ¹⁰ qanatsun, qanını dəstmalə dürtsün, gözümə sürəyin, ¹¹ açılacaq olursa, oğlum Beyrəkdir!” – dedi. Zira ağlamaqdan ¹² gözləri görməz olmuş idi. Dəstmalı gözünə silcək ¹³ Allah Taalanın qüdrətiylə gözi açıldı. Atası-anası ¹ güldilər. Beyrəgin ayağına düşdilər. Aydır:

Oğul! Dünlügi ² altun ban evimiñ qəbzəsi oğul!
 Qaza bənzər qızumuñ–³gəlinimiñ çiçəgi oğul!
 Görər gözüm aydmı oğul!
 Tutar belüm ⁴ qüvvəti oğul!
 Qalın Oğuz imrəncəsi, canım oğul!” –deyübən
 çoq ⁵ ağladı,
 Allahına şükrələr eylədi.

Yalançı oğlu Yalancuq ⁶ bunı eşitdi. Beyrəgin qorqusından qaçdı, özini ⁷ Dana sazına saldı. Beyrək ardına düşdi, qova-qova saza ⁸ düşürdi. Beyrək aydır: “Mərə, od gətürün!” Gətürdilər. Sazı ⁹ oda urdılar.

Yalançıq gördi kim, yanar, sazdan çıqdı. ¹⁰ Beyrəgin ayağına düşdi. Qılıcı altından keçdi. Beyrək ¹¹ dəxi suçından keçdi. Qazan bəg aydır: “Gəl muradıña yetiş!” ¹² Beyrək aydır: “Yoldaşlarımı çıqarmayınca, hasarı almayınca ¹³ murada irməzəm!” – dedi. Qazan bəg Oğuzuna: “Bəni sevən yetsün!” – ¹ dedi.

D120 Qalın Oğuz bəgləri atlandı. Bayburd hasarına ² çapar yetdilər. Kafirlər dəxi bunları qarşuladılar.

Qalın ³ Oğuz bəgləri arı sudan abdəst aldılar. Ağ alımların ⁴ yerə qodılar. İki rükət namaz qıldılar. Adı görklü Məhəmmədi ⁵ yad gətürdilər. Gumbur-gumbur naqaralar döğüldi. Bir qiyamət ⁶ savaş oldu, meydan dolu baş oldu.

Şökli Məliki ⁷ böğürdübəni Qazan bəg atdan yerə saldı. Qara Təküri Dəli ⁸ Dondar qılıcladı, yerə saldı. Qara Arslan Məliki ⁹ Qarabudaq yerə saldı. Dərələrdə kafirə qırğun girdi. ¹⁰ Yedi kafir bəgi qılıcdan keçdi.

Beyrək, Yegnək, Qazan bəg, ¹¹ Qarabudaq, Dəli Dondar, Qazan oğlu Uruz bəg – bunlar ¹² hasara yürüş etdilər. Beyrək otuz doquz yigidiniñ üzərinə gəldi. Anları sağ və əsən gördi. D121 Allaha ¹ şükr eylədi. Kafiriñ kəlisasın yiqdılar, yerinə məscid yaptılar. ² Keşişlərdən öldürdilər. Bañ bañlatdılar. Əziz Tañrı adına qudbə ³ oqıtdılar. Quşuñ ala qatını, qumaşın arusını, qızın göğçəğini, ⁴ doquzlama çırğab çuxa xanlar xanı Bayındıra pəncik ⁵ çıqardılar.

Baybörə bəgin oğlanuğı Beyrək Baybican bəgin ⁶ qızın aldı. Ağ-ban evinə, ağ otağına gerü döndi. Dügünə ⁷ başladı. Bu qırq yigidin bir qaçına xan Qazan, bir qaçına ⁸ Bayındır xan qızlar verdilər. Beyrək dəxi yedi qız qarındaşını ⁹ yedi yigidə verdi. Qırq yerdə otaq dikdi. Otuz doquz ¹⁰ qız “talelü” “tale”inə birər ox atdı. Otuz doquz yigit oxınıñ ¹¹ ardınca getdi. Qırq gün-qırq gecə toy-dügün eylədilər. Beyrək ¹² yigitləriylə murad verdi, murad aldı.

D122 Dədəm Qorqud gəldi, şadlıq ¹³ çaldı. Boy boyladı, soy soyladı. Qazı ərənlər ¹ başına nə gəldüğün söylədi. “Bu Oğuznamə Beyrəgin olsun!” – ² dedi. Yum verəyin, xanım:

Yerlü qara dağlarıñ yıqılmasun!
 Kölgəlicə ³ qaba ağacın kəsilməsün!
 Ağ saqallu babañ yeri uçmaq olsun!
⁴ Ağ birçəklü anañ yeri behişt olsun!
 Oğulla qarındaşdan ⁵ ayırmasun!
 Axır vaqtında arı imandan ayırmasun!
 “Amin! Amin!” ⁶ deyənlər didar görsün!
 Yığışdırsun, durışdırsun ⁷ günahınızı
 Adı görklü Məhəmməd Mustafa yüzi suyına
 bağışlasun, xanım, hey!..

**⁸ QAZAN BƏG OĞLI URUZ BƏGİN TUTSAQ OLDIĞI
BOYI ⁹ BƏYAN EDƏR, XANIM, HEY!**

D123 Bir gün Ulaş oğlu Qazan bəg ¹⁰ yerindən durmuşdı. Qara yeriñ üzünə otaxların tikdirmişdi. ¹¹ Biñ yerdə ipək xalicası döşətmişdi. Ala sayvan gög ¹² yüzünə aşanmışdı. Doqsan tümən gənc oğuz söhbətinə dərilmışdi. ¹³ Ağzı böyük xümrələr ortalığa salınmışdı. Doquz yerdə badyalar ¹ qurılmışdı. Altun ayaq, surahilər dizilmişdi. Doquz ² qara gözli, örmə saçlı, əlləri biləgindən qınalı, parmaqları ³ nigarlı, boğazları birər qarış kafir qızları al şərabi ⁴ altun ayaqla Qalın Oğuz bəglərinə gəzdirlərdi. Hər birindən ⁵ Ulaş oğlu Salur Qazan içmişdi. Çırğab-çırğab ⁶ çadır, otaq bağışlardı. Qatar-qatar dövələr bağışlardı. ⁷ Oğlı Uruz qarşusunda yay söykərib durardı. ⁸ Sağ yanında qardaşı Qaragünə oturmışdı. Sol yanında ⁹ dayısı Aruz oturmışdı.

D124 Qazan sağına baqdı, qas-¹⁰qas güldi. Solına baqdı, çoq sevindi. Qarşusuna ¹¹ baqdı, oğlancığını – Uruzı gördi. Əlin əlinə çaldı, ¹² ağladı. Oğlı Uruza bu iş xoş gəlmədi; ilərü ¹³ gəldi, diz çökdi. Babasına çağırub soylar, görəlüm, ¹ xanım, nə soylar. Aydır:

Ünüm aıla mənim, sözüüm diñlə, ağam ² Qazan.
Sağıña baqdiñ, qas-qas güldüñ.
Soluna baqdiñ, ³ çoq sevindiñ.
Qarşuña baqdiñ, bəni gördüñ, ağladıñ.
Səbəb ⁴ nədir, degil maña,
Qara başım qurban olsun, babam, saña! – dedi.
⁵ Diməz olursañ,
Qalqubanı yerimdən mən duraram.
Qara gözli ⁶ yigitlərimi boyuma aluram.
Qan Abqaz elinə mən gedərəm,
Altun ⁷ xaça mən əlümi basaram,
Pilon geyən keşişin əlin öpərəm,
⁸ Qara gözlü kafir qızın mən aluram.
Dəxi səniñ yüzünə mən ⁹ gəlməzəm.

Ağladuğuna səbəb nə, degil maña!
Qara başım qurban olsun, ¹⁰ ağam, saña! – dedi.

Qazan bəg aladı. Oğlanın yüzünə ¹¹ baqdı. Çağırub soylar, görəlüm, xanım, nə soylar.

Qazan aydır:

D125 ¹²Bərü gəlgil, qulunum oğul!
Sağım ələ baqduğumda
qardaşım Qara¹³günəyi gördüm, –
Baş kəsübdür, qan dökübdür,
Çöndi alubdur, ¹ ad qazanubdur.
Solum ələ baqduğumda
dayım Aruzı gördüm, –
² Baş kəsübdür, qan döküpdür,
Çöldi alubdur, ad qazanıbdır.
³ Qarşum ələ baqduğumda səni gördüm,
On altı yaş yaşladıñ.
⁴ Bir gün ola, düşəm öləm, sən qalasan –
Yay çəkmədüñ, ox ⁵ atmadıñ,
Baş kəsmədiñ, qan dökədiñ,
Qanlı Oğuz içində ⁶ çöldi almadıñ.

Yarınkı gün zaman dönüb, bən ölüb sən ⁷ qalacaq tacım-taxtım saña verməyələr, – deyü soñumı añdım, ağladım, ⁸ oğul! – dedi. Uruz burada soylamış, görəlüm, xanım, nə soylamış; ⁹ aydır:

A bəg baba!
Dəvəcə böyümişsən, köşəkçə aqlıñ yoq!
¹⁰ Dəpəcə böyümişsən, darıca beyniñ yoq!
Hünəri oğul ¹¹ atadanmı görər, ögrənər,
yoxsa atalar oğuldanmı ögrənür?
¹² Qaçan sən məni alub
kafir sərhəddinə çıxardmı,
qılıç çalub ¹³ baş kəsdiñ?
Mən səndən nə gördüm, nə ögrənim? – dedi.

D126 Qazan ¹ bəg əlin əlinə çaldı, qas-qas güldi. Aydır: “A bəglər! ² Uruz xub söylədi, şəkər yedi. Bəglər, siz yegünüz-

içünüz, ³ söhbətiñüz dağıtmañuz. Mən bu oğlanı alayın, ava gedəyin. ⁴ Yedi günlük azuğla çıxayın. Ox atduğum yerləri, qılıc ⁵ çalub baş kəsdüğüm yerləri göstərayım. Kafir sərhəddinə, ⁶ Cızıqlara, Ağlağana, Gögcə dağa aluban çıxayın. Soñra ⁷ oğlana gərək olur, a bəglər!” – dedi.

Qoñur atın çəkirdi, ⁸ butun bindi. Üç yüz mürəssə donlu yigit soyladı, ⁹ boyına aldı. Qırq ala gözlü yigidin Uruz boyına aldı. ¹⁰ Qazan oğlını alub qara dağlar üzərinə ava çıqdı. ¹¹ Av avladı, quş quşladı. Sığın-keyik yıqdı. Göğ ¹² alañ görklü çəmənə çadır tikdi. Bir qaç gün bəglər ilə ¹³ yedi-içdi.

D127 Məgər Başı açuq Tatyən qalasından, ¹ Aqsqaqa qalasından kafiriñ casusu vardı. Bunları ² görüb, təkürə gəldi. Aydır: “Hay, nə oturarsan, itüñi ³ ulatmayan, çətügiñi molatmayan! Alpanlar başı Qazan oğlancuq ⁴ ilə sərxoş olub yaturlar”, – dedi.

On altı biñ qara donlu ⁵ kafir ata bindi. Qazanın üzərinə alğar yetdi. ⁶ Baqdılar gördilər altı bölük toz endi. Kimi aydır: “Keyik ⁷ tozıdır”. Kimi aydır: “Yağı tozıdır”. Qazan aydır: “Keyik olsa, ⁸ bir ya iki bölük olurdu. Bu gələn, bilmiş oluñ, yağıdır”, – ⁹ dedi. Toz yarıldı, gün kibi şıladı, dəñiz kibi ¹⁰ yayqandı, meşə kibi qarardı. On altı biñ ip üz¹¹əngili, keçə börkli, azğun dinli, quzğun dilli kafir ¹² çıqa gəldi. Qazan Qoñur atın çəkirdi, butun bindi. ¹³ Oğlı Uruz cilavısını çəkirdi.

D128 Bədəvi atın ¹ oynatdı, qarşu gəldi.

Aydır:

Bəri gəlgil, ağam Qazan!
Dəñiz ² kibi qararub gələn nədir?
Od kibi şılayub, ıldız kibi parlayub
³ gələn nədir?
Ağız-dildən beş kəlmə xəbər maña!
Qara başım qurban ⁴ olsun, babam, saña! – dedi.

Qazan aydır:

Bəri gəlgil, arslanım ⁵ oğul!
Qara dəñiz kibi yayqamb gələn
kafiriñ ləşkəridir.

⁶ Gün kibi şılayub gələn

Kafiriñ başında aşığıdır.

İldız ⁷ kibi parlayıb gələn

kafiriñ cidasıdır.

Azğun dinlü ⁸ yağı kafirdir, oğul, – dedi.

Oğlan aydır: “Yağı” deyü nəyə ⁹ derlər?” Qazan aydır: “Oğul, anuñçun yağı derlər ki, biz anlara ¹⁰ yetsəvüz, öldürəriz. Anlar bizə yetsə, öldürər” – dedi.

Uruz ¹¹ aydır: “Baba, içində bəg yigitlər öldürsələr, qan sorularmı, ¹² dəvilərlərimi?” Qazan aydır: “Oğul, biñ kafir öldürsəñ, ¹³ kimsə səndən qan dəviləmöz. Amma azğun dinlü kafirdir, ¹ xub yerdə tuş oldı. Vəli maña sən yaman yerdə duşaq ² olduñ, oğul! – dedi. Uruz burada soylamış, görəlim, ⁵ xanim, nə soylamış.

Uruz aydır:

Bəri gəlgil, ağam Qazan!
Qalqubanı ⁴ yerimdən
Bədəvi atım saqlardım bu gün için.
Güni gəldi, ağ ⁵ meydanda səgirdərin
səniñ için.
Ala uran sür cidamı ⁶ saqlardım
bu gün için.
Güni gəldi, qaba qarın, gen köksdə ⁷ oynadım
səniñ için.
Qara polat uz qılıcım saqlardım
bu ⁸ gün için.
Güni gəldi, sası dinlü kafir başın
kəsdirəyim ⁹ səniñçün.
Əgni bəg dəmür donum saqlardım bu gün için.
¹⁰ Güni gəldi, yeñ-yaqalar dikdürəyim səniñçün.
Başımda ¹¹ qunt işıqlar saqlardım səniñçün.
Güni gəldi, qaba çomaq ¹² altında yoğradım
səniñ için.
Qırq yigidim saqlardım ¹³ bu gün için.
Güni gəldi, kafir başın kəsdürəyim səniñçün.
¹ Aslan adım saqlardım səniñ için.

D130

zuñ çevirdilər. Qırq yigidin ² şəhid etdilər. Oğlanın üzərinə düşdilər, tutdılar. ³ Qarusından ağ əllərin bağladılar. Qıl orqan ağ boynına ⁴ taqdlar. Yüzi üzərinə saluban sürdilər. Ağ ətindən ⁵ qan çıxınca dögdilər. “Baba” deyü ağlatdılar, “ana” deyü bozlatdılar. ⁶ Əli bağlu, boynı bağlu yüzi üzərinə salıb al-dılar, yürüyü ⁷ verdilər. Uruz tutsaq oldu.

Qazanın xəbəri yoq. ⁸ Eylə sandı ki, yağı basıldı. At cilavı-sın döndərdi, ⁹ gerü döndi; gəldi, oğlını qoduğu yerdə bulımadı. ¹⁰ “A bəglər, oğlan qancaru getdi, ola?” – dedi. Bəglər aydır: ¹¹ “Oğlan quş yürəkli olur. Qaçub anasına getmişdir”, – ¹² dedilər. Qazan qarardı, döndi. Aydır: “Bəglər, Tañrı bizə ¹³ bir küür oğul vermiş. Varayın, anı anası yanından alayın, ¹ qılıcla paralayayın, altı bölük edəyin, altı yoluñ ayırdında ² bırağayın. Bir dəxi kimsə yazı yerdə yoldaş qoyub qaçmaya!” – ³ dedi.

Daxı Qoñur atın ökcələdi, yola girdi. Evinə gəldi.

⁴ Xan qızı boyı uzun Burla xatun Qazanın gəldüğün ⁵ eşitdi, atdan – ayqırdan, dəvədən buğra, qoyundan qoç qırdırdı. ⁶ “Oğlancığımıñ ilk avıdır; Qanlı Oğuz bəglərin toylayayım!” – ⁷ dedi. Xan qızı gördi kim, Qazan gəlür; yumurlanub yerindən ⁸ uru durdı. Samur cübbəsin əgninə aldı. Qazana qarşu gəldi. ⁹ Qabaq qaldırdı. Qazanın yüzinə doğru baqdı. Sağlan ¹⁰ solına göz gəzdirdi. Oğlancuğunu – Uruzı görmədi. Qara ¹¹ bağı sar-sıldı, düm yürəgi oynadı, qara qıyma gözləri ¹² qan-yaş doldı. Qazana soylamış, görəlüm, xanım, nə ¹³ soylamış; aydır:

D136

Bərü gəlgi, Salur bəgi, Salur görgi
Başım ¹ baxtı, evim taxtı!
Xan babamın göygüsü,
Qadın anamın ² sevgisi,
Atam-anam verdügi,
Göz açuban gördüğüm
Köñül verüb sevdüğüm.
Bəg yigidim Qazan!
Qalqubanı yerindən ⁴ uru durdın,
Oğluñla yelisi qara Qazılıq atın
butun ⁵ bindin.
Köksi gözəl qaba dağlar önünə ava bindin

Boynı uzun bədəvi keyikin alub yıqdın.
Semiz ⁶ atın yüklətdin, gerü döndün.
İki vardın, bir gəlürsən, ⁷ yavrım qanı?
Qarañu dündə bulduğum oğlum qanı?
Bir bəgüm ⁸ görünməz, bağrım yanar.
Asılan-asılan qayalardan
Qazan, ⁹ oğlan uçurdıñmı?
Talı saziñ aslanına yedirdiñmi?
Yoxsa qara dinlü kafirə uğratdıñmı?
¹⁰ Ağ əllərin qarusından bağlatdıñmı?
Kafir öñincə yüritdiñmi?
¹¹ Dili-damağı quruyub dört yanına baqdırdıñmı?
Qara ¹² gözdən acı yaşın dökdürdüñmi?
“Qadun ana, bəg baba” ¹³ deyü bozlatdıñmı? –dedi.

Genə soylamış, aydır:

D137

Oğul, oğul, ¹ ay oğul! Ortacım oğul!
Qarşu yatan qara dağım yüksəgi ² oğul!
Qaranlıca gözlərim aydın oğul!
Sam yelləri ³ əsmədin, Qazan, qulağım çınlar.
Sarımsaq otın yemədin, ⁴ Qazan, içüm göynər.
Sarı yılan soqmadan ağca tənüm ⁵ qalqar-şişər.
Qurumışca köksümdə südüm oynar.
Yalñuzca ⁶ oğul görünməz, bağrım yanar.
Yalñuz oğul xəbərin, Qazan, degil ⁷ maña!
Diməz olursañ, yana-göynə qarğaram, Qazan, saña! –dedi.⁸

Anası bir soy dəxi soyladı; aydır:

Qarğu cida ⁹ oynadanlar vardı, gəldi,
Altun cida oynadana, ya Rəb, ¹⁰ noldı?
Qaraquc ata binənlər vardı, gəldi,
Bədəvi ¹¹ atlu bir oğula, ya Rəb, noldı?
Nökər gəldi, nayib ¹² gəldi.
Yalñuz bir oğula, ya Rəb, noldı?
Yalñuz oğul ¹³ xəbərin, Qazan, degil maña!
Diməz olsañ, yana-yana qarğaram, ¹ a Qazan, saña! –dedi.

D138

Bir dəxi soylamış:

Quru-quru çaylara su ² saldım,
Qara donlu dərvişlərə nəzir verdim.
Yanıma, ala ³ baqduğımda qonşuma eyü baqdim.
Umanına-usanana aş ⁴ yedirdim.
Ac görsəm, doyardım,
Yalncıq görsəm, donatdım.
⁵ Dilək ilə bir oğulı güclə buldum.
Yalñuz oğul xəbərini, ⁶ a Qazan, degil maña!
Diməz olsañ, yana-göynə qarğaram, Qazan, ⁷ saña! –dedi.

Bir dəxi soylamış:

Qarşu yatan qara dağdan
⁸ Bir oğul uçurduñsa, degil maña,
Külünglə yıqdırayım!
⁹ Qamın aqan yügrək sudan
Bir oğul uçurduñsa, ¹⁰ degil maña,
Damarların tuğladayım!
Azğun dinlü kafirlərə
¹¹ Bir oğul tutdurduñsa, degil maña,
Xan babamıñ yanına ¹² mən varayın,
Ağır ləşkər, bol xəzinə alayın,
Paralanub ¹³ Qazılıq atımdan enməyincə,
Yeñümlə alca qanım silməyincə,
Qol-¹put olub yer yüzünə düşməyincə,
Yalñuz oğul xəbərini almayınca
² Kafir yollarından dönməyəyin! – dedi.
Yoxsa, a Qazan, ayağımdan ³ sərmüzə atayınmı?
Qara dırmaq ağ yüzümə çalayınmı?
Güz alması ⁴ kibi al yañaqlarım yırtayınmı?
Çənbərümə alca qanım dökəyinmı?
Ağır ⁵ şivən səniñ orduña qomayınmı?
“Oğul, “oğul” deyübəni ⁶ bozlayayınmı?
Qaytabanda qızıl dəvə bundan keçdi;
Torumları ⁷ bundan bozlayıb belə keçdi.
Torumcuğum aldırmaşam, bozlayayınmı?
⁸ Qaraqecda Qazılıq at bundan keçdi.

D139

Quluncuğı kişnəyüb ⁹ belə keçdi.
Quluncuğum aldırmaşam, kişnəyəyinmi?
Ağayıldı ağca ¹⁰ qoyun bundan keçdi,
Quzucuğı məñrişib belə keçdi.
Quzucuğım ¹¹ aldırmaşam məñriyəyinmi?
“Oğul” deyü bozlayayınmı? – dedi.

Bir dəxi ¹² soylamış:

Qalqubanı yerimdən duram, derdim.
Yelisi qara ¹³ Qazılıq atuma binəyim, derdim.
Qalın Oğuz içinə girəm, derdim.
¹ Ala gözlü gəlin alam derdim.
Qara yerdə ağ otaqlı... dikəm, derdim.
² Yürüyübəni oğulı ulu gərdəkə keçürəm, derdim.
Murad ilə məqsuda ³ irgürəm, derdim.
Murada yetürmədiñ məni,
Qara başım qarışı tutsun, ⁴ Qazan, səni!
Bir bəgim görünməz, bağrım yanar.
Neylədiñ, degil maña!
⁵ Diməz olsañ, yana-göynə qarğaram,
Qazan, saña! – dedi.

D140

Anası oğlanıñ ⁶ böylə digəc Qazanıñ aqlı başından getdi;
qara bağı sarsıldı, ⁷ düm yürəgi oynadı. Qaranñlı gözləri qan-
yaş doldı.

⁸ Aydır: “Görklüm, oğul gəlsə, səndənmi sorardım? Qorx-
ma-qayırma, ⁹ avdadır. Avda qalan oğul için qayırmağıl! Yedi
gün bən ¹⁰ Qazana möhlət vergil! Yerdə isə, oğulı çıxarayım;
gögdə ¹¹ isə, endürəyim. Bulursam, buldum; bulmaz isəm,
Tañrı verdi, ¹² Tañrı aldı, neyləyəyin? Gələbənə qara şivən sə-
nünlə bilə eyləyəyin”, – ¹³ dedi.

D141

Xan qızı aydır: “Qazan, oğlan avda idügin ¹ andan biləyin
kim, yorğun atıñla, gedilmiş cidañla ardına ² düşsən”, – dedi.
Qazan gerü döndü. Gəldügi yolu ³ əlinə alub yortdı. Dün qatdı.
Anası duymadıñ ⁴ əl altından buyurdu: “Doqsan tümən gənc
oğuz ardımca ⁵ gəlsün! Oğlan tutsaqdır, bəglər bilsün”, – dedi.

⁶ Ol yerə gəldi ki, yağlı basılmışdı. Gördi oğlanıñ ala ⁷
gözlü qırq yigidi qırılmış. Bədəvi atı oğlanıñ oxlanmış ⁸ yatur.

Leş arasında oğlancığı leşin bulmadı. Altunluca ⁹ qamçısını buldı. Yəqin bildi kim, oğlu kafirə tutsaqdır, ¹⁰ ağladı:

Qara dağım yüksəgi oğul!
Qanlı suyum daşqımı ¹¹ oğul!
Qocahğım vaqıtı aldırduğım
yalnuz oğul! – dedi.

¹² Bozladı. Kafirin izin izlədi.

D142 Qanlı qara Dərvənddə ¹³ kafir dəxi qonmuş idi. Oğlana qara kəpənək geydirmişlərdi. ¹ Qapu eşigi üzərində arquru biraqmışlardı. Girən basar, ² çıxan basardı: “Qarı düşmənlər tatar oğlunu ələməyə ³ girmişkən cəza ilə öldürəlim!” ⁴ Qapu eşigi üzərində arquru qomışlardı ki, bu məhəldə ⁵ xan Qazan yetdi. Qoñur atın oynatdı. Kafir, Qazanuñ ⁶ gəldüğün gördü, ürkdü. Kim atın binər, kim cövşən geyər. ⁷ Oğlan başını qaldırdı. Aydır: “Mərə kafir, nə haldır?” ⁸ Kafir aydır: “Babañ gəldi, “tutalım” deriz”. Oğlan aydır: “Aman, ⁹ mərə kafir, aman! Tañrının birliginə yoqdur güman!” Kafirlər oğlana ¹⁰ aman verdilər, əlin çözdilər, gözün açdılar. Babasına ¹¹ oğlan qarşu gəldi; soylar, görəlim, xanım, nə soylamış. ¹² Uruz aydır:

D143 Bərü gəlgil, a bəg baba!
Nerədə bildiñ bənim tutsaq ¹³ olduğum?
Ağ əllərim ardumda bağlanduğın?
Qıl sicim ağ ¹ boynuma taqılduğın?
Qara gözlü yigitlərim qırılduğın?
Sən gəlmədin, ² baba, kafirlər danışdılar:
“Qoñur atlu Qazanı tutuñ,
Qarusından ³ ağ əllərini bağlañ,
Ğafillücə görklü başın kəsiñ,
Alca ⁴ qanın yer yüzünə dökün,
Oğlın ikisini bir yerdən öldürün.
⁵ Ocağımı söyündürün” – deyü söyləşdilər.
Xanım baba, qorxuram ⁶ səgirdərkən
Qoñur atın sürücdirəsən.
Savaşduğın vaqtın ⁷ kəndüni tutdurasan.
Ğafillücə gözəl başın kəsdürəsən.

⁸ Ağ bürçöklü anam “oğul” derkən,
“Başım baxtı Qazan” deyü ⁹ ağladasan.
Qayıduban, baba, gerü döngil!
Altun ban eviñə ¹⁰ sürüb varğıl!
Qarıcıq olmuş anama umud olğıl!

¹¹ Qara gözlü qız qardaşımı ağlatmağıl!
Qarıcıq olmuş anamı ¹² sızlatmağıl!
Oğul için ata ölmək eyb olur,
Yaradan ¹³ haqqı için, baba
Qayıda döngil, evə varğıl!
Qarıcıq anam ¹ qarşu gəlsə,

D144

məni saña sorsa,

Baba, doğru xəbər vergil!
Gördüm ² səniñ oğlun tutsaq, degil!
Qarusından ağ əlləri ³ bağlu, degil!
Qara qıldan sicim boynuna taqılı, degil!
Qara doñuz ⁴ damında yatur, degil!
Qıl kəpənək boyuncuğın sürər, degil!
⁵ Ağır buqağın topucağın döğər, degil!
Yanmış arpa ətməgi, acı ⁶ soğan öyni, degil!
Mənim anam mənim için qayırmasun!

⁷ Bir ay baqsun, –

Bir ayda varmazsam, iki ay baqsun!
İki ⁸ ayda varmazsam, üç ay baqsun!
Üç ayda varmazsam, ⁹ öldüğümü ol vaqt bilsün!
Ayğır atım boğazlayub aşum ¹⁰ versün!
Yad qızı halalına dəstur versün!
Baña ¹¹ tutan gərdəgə ayrıq girsün!
Anam mənim için gög geyüb, ¹² qara sarınsun!
Qalın Oğuz elində yasım tutsun!
Mənim ¹³ başım səniñ yoluña qurban olsun!
Gerü dön, baba! – dedi.

D145

Oğlan ¹ bir dəxi soylamış, görəlim, xanım, nə soylamış:

² Qarşu yatan qara dağlar istər olsa,
el yaylar,
Qanlı-³ qanlı sular əsən olsa, qanın düşər.

Qaraquc atlar əsən ⁴ olsa, qulun doğar.
 Qaytabanda qızıl dəvə əsən olsa, torum ⁵ verir.
 Ağayılda ağca qoyun əsən olsa, quzı verir.
⁶ Bəg ərənlər əsən olsa, oğlı doğar.
 Sən əsən ol, ⁷ anam əsən olsun
 Məndən yegrək Qadir sizə oğul verə.
⁸ Ağ südini anam maña halal eyləsün.
 Savaşmağıl, qayıda ⁹ döngil, baba, gerü, –dedi.

Xan Qazan burada soylamış, görəlim, ¹⁰ xanım, nə soylamış. Aydır:

D146 Oğul, oğul, ay oğul!
 Qarşu ¹¹ yatan qara dağım yüksəgi oğul!
 Güclü belim qüvvəti, ¹² canım oğul!
 Qaranñulu gözlərim aydını oğul!
 Alar dañla ¹³ yerimdən durduğım səniñçün.
 Qoñur atım yorultmuşam səniñ için.
¹ Ağ donuma kir əgləndi səniñçün.
 Mənim başım qurban olsun,
² canım oğul, səniñçün.
 Sən gedəli ağlamağım gögdə ikən
³ yerə endi.
 Gumbır-gumbır tavullar döğülmədi.
 Ağır-ulu ⁴ divamm sürülmədi.
 Səni bilən bəg oğulları
 ağ çıqardı, ⁵ qara geydi.
 Qaza bəñzər qızım-gəlinüm
 ağ çıqardı, qara geydi.
⁶ Qarıcuq anañ qan-yaş dökdi.
 Ağ saqallu babañ ⁷ buñlu oldı.
 Qayıduban buradan, oğul, evə varsam;
⁸ Ağca yüzlü anañ qarşu gəlüb oğul desə,
 Ağ əlləri ⁹ ardına bağlu, deyəyinmi?
 Ağ boynında qıl orğan taqılu, ¹⁰ deyəyinmi?
 Kafir yanınca yayaq yürür, deyəyinmi?
 Mənim namusım ¹¹ qanda vara, oğul? – dedi.

Qıl kəpənək boyuncuğın sürər, ¹² deyəyinmi?
 Ağır buqağu topucağın döğər, deyəyinmi?
 Arpa ətməgi, ¹³ acı soğan öynəcigi, deyəyinmi?

Qazan genə aydır:

D147 Qarşu ¹ yatan qara dağlar qarısı,
 otı bitməz, el yaylamaz.
 Aqımdılı ² görklü sular qarısı,
 qara daşmaz.
 Qaytabanlar qarısı, ³ kürüm verməz.
 Qaraqucclar qarısı, qulun verməz.
 Ər yigitlər ⁴ qarısı, oğlı doğmaz.
 Babañ qarı, anañ qarı,
 Səndən ⁵ yegrək Qadir bizə oğul verməz.
 Versə dəxi səniñ yerin tuta ⁶ bilməz.
 Asmanlu gögdə qara bulut oluban
 kafirin üzərinə ⁷ gurlayayım.
 Ağ yıldırım olup şaqıyayım.
 Kafiri qamış kibi ⁸ od oluban yandırayım.
 Doquzını bir yerinə saydurayım.
 Uruşmadan, ⁹ döğüşmədən ələmi doldurayım.
 Yaradan Allahdan mədəd! – dedi.

D148 ¹⁰ Qoñur atından yerə endi, aqub gedən arı sudan abdəst ¹¹ aldı. Ağ alınını yerə qodı; namaz qıldı, ağladı. Qadir Tañrıdan ¹² hacət dilədi. Yüzin yerə sürdi. Məhəmmədə salavat gətürdi.
¹³ Dəvə kibi kükrədi, arslan kibi añradı. Nərə urub ¹ hayqırdı. Baba yalñuz kafirə at dəpdi, qılıc urdı. ² Dönə-dönə bir zaman yaxşı savaş eylədi, kafir əlam ³ dedi, əlamadı. Bir saatda kafirə üç kərrə at dəpdi. ⁴ Nagah gözi qapağına qılıc toqundı. Qara qanı şorladı, ⁵ gözinə endi. Özün sarb yerlərə saldı. Görəlim, imdi ⁶ Yaradan neylər.

Məgər xanım, Boyı uzun Burla xatun oğlancuğın ⁷ añdı, qərarı qalmadı. Qırq incə bellü qız oğlanla ⁸ Qara ayğırın dartdırdı, butun bindi. Qara qılıcın quşandı. ⁹ “Başım tacı Qazan gəlmədi” deyü izin izlədi, getdi. Gəlü-¹⁰gəlü, Qazana yaqın gəlmişdi. Qazan halalını tanımadı. Xan ¹¹ qızının Qazan üzərinə gəlmişdi. Aydır:

riyə oğlu başına ¹¹ çevirdi, azad eylədi. Cılasun ərənlərə qara ölkə ¹² verdi, cübbə-çuqa verdi.

Dədəm Qorqut gələbən ¹³ şadlıq çaldı. Bu oğuznaməyi düzdi-qoşdı.

D154 ¹ Böylə dedi:

İmdi qanı dedügim bəg ərənlər!?
Dünya ² mənim deyənlər!
Əcəl aldı, yer gizlədi;
Fani dünya kimə ³ qaldı?
Gəlimli-gedimli dünya,
Axirət-soñ ucu ⁴ ölümli dünya!..
Yum verəyim, xanım:
Yerlü qara dağıñ yıqılmasun!
⁵ Kölgəlicə qaba ağacıñ kəsilməsün!
Qamın aqan ⁶ görklü suyuñ qurımasun!
Qanadlarıñ ucu qırılmasun!
⁷ Qadir səni namərdə möhtac etməsün!
Çaparkən ağ-boz atıñ ⁸ büdrəməsün!
Çalışanda qara polat uz qılıcıñ ⁹ gedilməsün!
Allah verən umızıñ üzülməsün!
Axır-soñı ¹⁰ arı imandan ayırmasun!
Ağ alnuñda beş kəlmə dua qıldıq,
¹¹ qəbul olsun!
Yığışdırsun-duruşdırsun günahıñızı,
¹² Adı görklü Məhəmmədə bağışlasun!
Xanım, hey!

¹³DUXA QOCA OĞLI DƏLİ DOMRUL BOYINI BƏYAN ¹ EDƏR, XANIM HEY!

D155

Məgər xanım, Oğuzda Duxa qoca oğlu Dəli ² Domrul deyərlərdir, bir ər var idi. Bir quru çayıñ üzərinə ³ bir köpri yapdırmışdı. Keçənindən otuz üç aqça ⁴ alurdu, keçməyənindən döğə-dögə qırq aqça alurdu. Bunu ⁵ neçün böylə edərdi? Anuñçun ki, “Məndən dəli, məndən ⁶ güclü ər varmıdır ki, çıqa mənümlə savaşa, – derdi; ⁷ mənim ərligim, bəhadirliğim, cılasunligim, yigitligim Ruma, Şama ⁸ gedə çavlına”, – derdi.

Məgər ⁹ bir gün köprisiniñ yamacında bir bölük oba qonmuş idi. Ol obada bir yaxşı-xub ¹⁰ yigit sayru düşmüş idi. Allah əmriylə ol yigit öldi. ¹¹ Kimi “oğul” deyü, kimi “qardaş” deyü ağladı. Ol yigit ¹² üzərinə möhkəm qara şivən aldı. Nəgəhandan Dəli Domrul ¹³ çapar yetdi; aydır: “Mərə, qavatlar, nə ağlırsız? Mənim köprüm ¹yanında bu qovğa nədir, niyə şivən edirsiniz?” – dedi. Ayıtdılar: ² “Xanım, bir yaxşı yigidimiz öldi, ana ağlarız” – dedilər. Dəli ³ Domrul aydır: “Mərə, yigidiñizi kim öldürdi?” Ayıtdılar: “Vallah, ⁴ bəg yigit, Allah Taaladan buyruq aldı. Al qanatlı ⁵ Əzrayil ol yigidiñ canın aldı”. Dəli Domrul aydır: ⁶ “Mərə, Əzrayil dedüğüñiz nə kişidir kim, adamıñ canın alır? ⁷ Ya Qadir Allah, birliğıñ, varlığıñ haqqıyçun, Əzrayili mənim ⁸ gözümə göstərgil, savaşıyım, çəkişəyim, dürişəyim, – yaxşı ⁹ yigidiñ canın qurtarayım. Bir dəxi yaxşı yigidiñ canın ¹⁰ almaya”, – dedi. Qayıtdı-döndi Dəli Domrul, evinə gəldi.

D156

“Haq Taalaya Domruluñ sözi xoş gəlmədi: “Baq, baq, ¹² mərə dəli qavat mənim birliğim bilməz, birliğümə şükr qılmaz. ¹³ Mənim ulu dərğahımda gözə, mənlik eyləyə?” – dedi. Əzrayilə ¹ buyuruq eylədi kim, ya Əzrayil, var, ol dəxi dəli qavatıñ ² gözünə görüngil, bəñzini sarartğıl, – dedi; canını xırlatğıl, ³ alğıl, – dedi.

D157

Dəli Domrul qırq yigid ilə yeyüb-içüb ⁴ oturarkən nəgəhandan Əzrayil çıqa gəldi. Əzrayili ⁵ nə çavuş gördi, nə qapuçı. Dəli Domrulu görə gözi ⁶ görməz oldu, tutar əlləri tutmaz oldu.

Dünya-aləm ⁷ Dəli Domruluñ gözinə qaranıu oldu. Çağırıb Dəli Domrul ⁸ soylar, görəlím, xanım, nə soylar-aydar:

Mərə, nə heybətli qoca⁹san?
Qapuçılar səni görmədi.
Çavuşlar səni duymadı,
¹⁰ Mənim görər gözlərim
görməz oldu.

Tutar mənim əllərim
tutmaz ¹¹ oldu.

Ditrədi mənim canım
cuşə gəldi.

Altun ayağım ¹² əlimdən yerə düşdi.

Ağzım içi buz kibi,
Sünlüklərim ¹³ duz kibi oldu.

Mərə saqalcığı ağca qoca,
Gözcügəzi ¹ çöngə qoca.

D158

Mərə nə heybətli qocasan, degil maña!
Qadam-bəlam ² toqınar bu gün saña! – dedi.

Böylə digəc Əzrayiliñ acığı ³ tutdı. Aydır:

Mərə, dəli qavat!
Gözüm çöngə idigin nə bəgənməzsən?
⁴ Gözü gögçək qızlarıñ-gəlinləriñ
camn çoğ almışam!

⁵ Saqalım ağarduğın nə bəgənməzsən?

Ağ saqallu, qara saqallu yigitləriñ

⁶ canın çoğ almışam!

Saqalım ağarduğının mənası budur! – ⁷ dedi.

Mərə dəli qavat, öginürdüñ, derdiñ, “al qanatlu ⁸ Əzrayil mənim əlümə girsə, öldürəydim; yaxşı yigidiñ canın ⁹ onuñ əlindən qurtaraydım” – derdiñ. İmdi, mərə dəli, gəldim ki, ¹⁰ səniñ camñ alam; verərmisən, yoxsa mənimlə cəng ¹¹ edərmişən?” – dedi.

Dəli Domrul aydır: “Mərə, al qanatlu ¹² Əzrayil, sənmisən?” – dedi.

“Əvət, mənəm!” – dedi. “Bu yaxşı ¹³ yigitləriñ canını sənmə alursın?” – dedi.

D159

“Əvət, mən ¹ aluram”, – dedi. Dəli Domrul aydır: “Mərə qapuçılar, qapunu ² qapañ!” – dedi. Mərə Əzrayil, mən səni geñ yerdə istərdim, ³ dar yerdə eyü əlümə girdiñ, olamı? – dedi. – Mən səni öldürəyim, ⁴ yaxşı yigidiñ canın qurtarayım!” – dedi. Qara qılıcın sıyırdı, ⁵ əlinə aldı. Əzrayili çalmağa həmlə qıldı. Əzrayil bir ⁶ gögərçin oldu; pəncərədən uçdı getdi.

Adəmilər əvrəni ⁷ Dəli Domrul əlin əlinə çaldı, qas-qas güldü. Aydar: ⁸ “Yigitlərim, Əzrayiliñ gözini eylə qorxutdum ki, geñ qapuyı ⁹ qodı, dar bacadan qaçdı. Çünki mənim əlüm-dən gögərçin ¹⁰ kibi quş oldu uçdı, mərə, mən anı qormıyam toğana ¹¹ aldırmaıncə?!” – dedi. Durdu atına bindi. Toğanın əlinə ¹² aldı, ardına düşdi. Bir-iki gögərçin öldürdi, döndü ¹³ evinə; gəli yürürkən Əzrayil atınıñ gözinə göründü. At ¹ ürkdü. Dəli Domrulı götürdü, yerə urdı. Qara başı ² buñaldı, buñlu qaldı. Ağ köksiniñ üzərinə Əzrayil ³ basub qondı. Baya mır-lardı. Şimdi xırlamağa başladı. ⁴ Aydır:

D160

Mərə Əzrayil, aman!
Tañırınıñ birliginə yoqdur güman!
⁵ Mən səni böylə bilməz idim.
Oğurılayın can alduğın ⁶ duymaz idim.
Dügməsi böyük bizim dağlarımız olur,
Ol ⁷ dağlarımızda bağlarımız olur,
Ol bağlarıñ qara salqumları, ⁸ üzümü olur.
Ol üzümü sıyırlar, al şərabı olur.
⁹ Ol şərabdən içən əsrük olur.
Şərablıydım, duymadım,
¹⁰ nə söylədim, bilmədim.

Bəgligə usanmadım, yigitligə doymadım.
Canım ¹¹ alma, Əzrayil, mədəd! – dedi.

Əzrayil aydır: “Mərə dəli ¹² qavat, maña nə yalvararsan, Allah Taalaya yalvar.

Mənim də ¹³ əlümdə nə var. Mən dəxi bir yumuş oğlanı-yam”, – dedi. Dəli ¹ Domrul aydır: “Ya pəs can verən, can alan

D161

Allah Taala²mıdır?” “Bəli, oldur!” – dedi. Döndü Əzrayilə: “Ya pəs ³ sən nə eyləməklüqdasan? Sən aradan çıqıl, mən Allah ⁴ Taala bilə xəbərleşim”, – dedi.

Dəli Domrul burada ⁵ soylamış, görəlİM, xanım, nə soylamış-aydır:

Yuca⁶lardan yucasan,
Kimsə bilməz necəsən.
Görklü Tañrı,
⁷ Neçə cahillər səni gögdə arar,
yerdə istər.
Sən xud ⁸ möminlər könlindəsən.
Daim duran cabbar Tañrı,
⁹ Baqi qalan səttar Tañrı,
Mənim canımı alur olsañ,
¹⁰ sən alğıl!
Əzrayilə almağa qomağıl! – dedi.

D162 Allah ¹¹ Taalaya Dəli Domruluñ burada sözi xoş gəldi. ¹² Əzrayilə nida eylədi kim, çün dəli qavat mənim birligim ¹³ bildi, birligümə şükr qıldı, ya Əzrayil, Dəli ¹ Domrul can yerinə can bulsun. Anuñ canı azad ² olsun! – dedi. Əzrayil aydır: “Mərə Dəli Domrul, ³ Allah Taalanıñ əmri böylə oldı kim, Dəli Domrul ⁴ can yerinə can bulsun, onuñ canı azad olsun!” – ⁵ dedi.

Dəli Domrul aydır: “Mən necə can bulayım? Məgər ⁶ bir qoca babam, bir qarı anam var; gəl gedəlim, ikisindən ⁷ biri bolay ki, canın verə, alğıl, mənim canımı qoğıl!” – ⁸ dedi.

Dəli Domrul sürdi, babası yanma gəldi. ⁹ Babasınıñ əlin öpüb soylamış, görəlİM, xanım, nə ¹⁰ soylamış-aydır:

Ağ saqallu əziz, izzətlü, canım baba!
¹¹ Bilürmisən, nələr oldı?
Küfr söz söylədim, –
Haq Taalaya ¹² xoş gəlmədi.
Gög üzərində al qanatlu Əzrayilə
əmr ¹³ eylədi, uçub gəldi.
Ağca mənim köksüm basub qondı.
¹ Xırıldadı datlu canım alur oldı.

D163

Baba, səndən can ² dilərəm, verərmisən?
Yoxsa “oğul, Dəli Domrul!” ³ deyü
ağlarmısən?

Babası aydır:

Oğul, oğul, ay ⁴ oğul!
Canım parası oğul!
Doğduğında doquz ⁵ buğra öldürdüm, aslan oğul!
Dünlügi altun ban ⁶ evimiñ qəbzəsi oğul!
Qaza bənzər qızımıñ-gəlinimiñ ⁷ çiçəgi oğul!
Qarşu yatan qara dağım gərəksə,
Söylə, ⁸ gəlsün, – Əzrayiliñ yaylası olsun!
Sovuq-sovuq ⁹ biñarlarım gərəksə,
aña içət olsun!
Tavla-tavla ¹⁰ şahbaz atlarım gərəksə,
aña binət olsun!
Qatar-¹¹qatar dəvələrim gərəksə,
aña yüklət olsun.

D164

Ağa¹²yılda ağca qoyunım gərəksə,
Qara mudbaq altında anuñ ¹³ şüləni olsun!
Altun-gümüş, pul gərəksə,
aña ¹ xərclıq olsun!

Dünya şirin, can əziz,
Canımı qıya ² bilmən, bəllü bilgil!
Məndən əziz, məndən sevgülü anañdır,
³ oğul, anaña var! – dedi.

Dəli Domrul babasından ⁴ yüz bulmayub sürdi, anasına gəldi.
Aydır:

Ana, ⁵ bilürmisən, nələr oldı?
Gög yüzindən al qanatlu ⁶ Əzrayil
uçub gəldi,
Ağca mənim köksümi basub ⁷ qondı,
Xırıldadı canım alur oldı.
Babamdan can ⁸ dilədim, amma vermədi.
Səndən can dilərəm, ana,
canıñ ⁹ maña verərmisən,

Yoxsa “oğul, Dəli Domrul!” – deyü
10 ağlarmısan?

Acı dırmaq ağ yüzünə çalarmısan?

11 Qarğu kibi qara saçın
yolarmısan, ana? – dedi.

Anası 12 burada soylamış, görəlīm, xanım, nə soylamış.
Anası 13 aydır:

D165 Oğul, oğul, ay oğul!
Doquz ay dar 1 qarnımda götürdügim oğul!
Dolma beşiklərdə bələdügim 2 oğul!
On ay deyəndə dünya yüzünə götürdügim oğul!
3 Dolab-dolab ağ südümi əmzirdigim oğul!
Ağca 4 burelu hasarlarda tutılaydıñ, oğul!
Sası 5 dinlü kafir əlində tutsaq olaydıñ, oğul!
Altun-6aqça gücinə salubanı
səni qurtaraydım, oğul!
Yaman 7 yerə varmışsan, vara bilmən.
Dünya şirin, can əziz!
8 Canımı qıya bilmən, bəllü bilgil! – dedi.

Anası daxı canın 9 vermədi. Böylə digəc Əzrayil gəldi Dəli
Domrulun 10 canın almağa. Dəli Domrul aydır:

Mərə Əzrayil, aman!

11 Tañrınıñ birliginə yoqdur güman!

Əzrayil aydır: “Mərə, dəli 12 qavat! Dəxi nə aman dilərsən?
Ağ saqallu babañ yanına 13vardıñ, can vermədi.

D166 Ağ birçəklü anañ yanına 1 vardıñ, can vermədi. Dəxi kim
versə gərək?” – dedi. 2 Dəli Domrul aydır:

“Həsərətım vardır, buhşayım”, – dedi. Əzrayil 3 aydır: “Mərə
dəli, həsrətiñ kimdir?” Aydır: “Yad qızı halalım var, 4 andan
mənım iki oğlancığım var, əmanətım var, ısmarlaram 5 anlara,
andan soñra mənım canım alasan”, – dedi. Sürdi, 6 halalı
yanına gəldi. Aydır:

Bilürmisən, nələr oldı?

Gög 7 yüzindən al qanatlı Əzrayil uçub gəldi.

Ağca mənım 8 köksümi basub qondi.
Datlu mənım canımı alur oldı.

9 Babama “ver” dedim, can vermədi,

Anama vardım, can 10 vermədi,

“Dünya şirin, can datlu!” dedilər:

İmdi yüksək-11yüksək qara dağlarım

saña yaylaq olsun!

Sovuq-sovuq 12 sularım

saña içət olsun!

Tavla-tavla şahbaz atlarım

13 saña binət olsun!

Dünlügi altun ban evim

saña 1 kölgə olsun!

Qatar-qatar dəvələrım

saña yüklət 2 olsun!

Ağayıl da ağca qoyunum

saña şülən olsun!

3 Gözüñ kimi tutarsa,

Köñlün kimi seversə,

sən aña 4 varğıl!

İki oğlancığı öksüz qomağı! – dedi.

Övrət 5 burada soylamış, görəlīm, xanım, nə soylamış, aydır:

Nə 6 dersən, nə soylarsan,

Göz açub gördügim,

Köñül verüb 7 sevdügim!

Qoç yigidim, şah yigidim,

Datlu damağ verüb 8 soruşduğım,

Bir yasdıqda baş qoyub əmişdigim.

Qarşu 9 yatan qara dağları

Səndən soñra mən neylərəm?

Yaylar 10 olsam, mənım gorum olsun!

Sovuq-sovuq sularuñ 11 içər olsam,

mənım qanım olsun!

D168 Altun-aqçañ xərcləyür ¹² olsam,
 mənim kəfənim olsun!
 Tavla-tavla şahbaz atıñ ¹³ binər olsam,
 mənim tabutum olsun!
 Səndən soñra bir ¹ yigidi sevib varsam,
 bilə yatsam,
 Ala yılan olub, ² məni soqsun!
 Səniñ ol müxənnət anañ-babañ
³ Bir canda nə var ki, saña qıymamışlar?
 Ərş tanığ olsun, ⁴ kürsi tanığ olsun,
 Yer tanığ olsun, gög tanığ ⁵ olsun,
 Qadir Tañrı tanığ olsun,
 Mənim canım səniñ ⁶ canıña qurban olsun, – dedi, razı oldı.

Əzrayil ⁷ xatunıñ canın almağa gəldi. Adəmilər əvrəni yoldaşına ⁸ qıyamadı. Allah Taalaya burada yalvarmış, görəlmiş, ⁹ necə yalvarmış. Aydır:

D169 Yucalardan yucasan,
 Kimsə ¹⁰ bilməz necəsən!
 Görklü Tañrı,
 Çoq cahillər səni
¹¹ gögdə arar, yerdə istər.
 Sən xud möminləriñ könlündə¹²sən.
 Daim duran cabbar Tañrı
 Ulu yollar üzərinə
¹³ İmarətlər yapayım səniñ için.
 Ac görsəm, doyurayım ¹ səniñçün,
 Yahıncaq görsəm, donadayım səniñ için!
² Alursañ, ikimüzüñ canın bilə alğıl!
 Qorsañ, ikimüzüñ ³ canın bilə qoğıl!
 Kərəmi çoq Qadir Tañrı! – dedi.

Haq ⁴ Taalaya Dəli Domruluñ sözi xoş gəldi. Əzrayilə ⁵ əmr eylədi: “Dəli Domruluñ atasıñ-anasıñ canın ⁶ al! Ol iki halala yüz qırq yıl əmr verdim”, – dedi. ⁷ Əzrayil dəxi babasıñ-anasıñ dəfi canı aldı. ⁸ Dəli Domrul yüz qırq yıl dəxi yoldaşıyla yaş ⁹ yaşadı.

Dədem Qorqut gəlübən boy boyladı, soy ¹⁰ soyladı. “Bu boy Dəli Domruluñ olsun. Məndən ¹¹ soñra alb ozanlar söyləsün! Alını açuq comərd ərənlər ¹² diñləsün!” – dedi.

D170 Yum verəyim, xanım!
 Yerlü qara dağlarıñ ¹³ yıqılmasun!
 Kölgəlicə qaba ağacıñ kəsilməsün!
 Qamın ¹ aqan görklü suyuñ qurimasun!
 Qadir Tañrı səni ² namərdə möhtac etməsün!
 Ağ alnunda beş kəlmə dua ³ qıldıq,
 qəbul olsun!
 Yığışdırsun, duruşdırsun,
⁴ Günahınızı adı görklü Məhəmmədə
 bağışlasun! Xanım, hey!

**5 QAÑLI QOCA OĞLI QANTURALI BOYINI
BƏYAN 6 EDƏR, XANIM, HEY-HEY!**

Oğuz zamanında Qañlı qoca, deyərlərdir, ⁷ bir gürbüz ər vardı. Yetişmiş bir cılasun oğlu vardı. ⁸ Adına Qanturalı derlərdi. Qañlı qoca aydır: ⁹ “Yaranlar, atam öldi, mən qaldım. Yerin-yurdın tutdım. ¹⁰ Yarınki gün mən öləm, oğlum qala. Bundan yegrəgi yox¹¹dur ki, gözüm görərkən, oğul, gəl səni evərəyim!” – dedi. ¹² Oğlan aydır: “Baba, çün məni evərəyim dersən, maña ¹³ layiq qız necə olur?”

D171 Qanturalı aydır: “Baba, mən yerimdən ¹ durmadın ol durmuş ola! Mən qaraquc atıma binmədin ol ² binmiş ola! Mən qanlı kafir elinə varmadın ol varmış, ³ maña baş götürmüş ola!” – dedi.

Qañlı qoca aydır: “Oğul, ⁴ sən qız istəməzmişsən, bir cılasun-bahadır istəmiş⁵sən, anuñ arqasında yeyəsən-içəsən, xoş keçə⁶sən!” Aydır: “Bəli, canım baba, eylə istərəm! Pəs varasın, ⁷ bir cici-bici türkman qızını alasan, nahahandan tayınam, ⁸ üzərinə düşəm, qarmı yırtıla?” – dedi. Qañlı qoca ⁹ aydır: “Oğul, qız görmək səndən, mal-rizq vermək ¹⁰ bəndən!” – dedi.

Böylə digəc ərənlər əvrəni Qanturalı ¹¹ yerindən durdı. Qırq yigidin yanına aldı. İç Oğuzı ¹² gördi, qız bulmadı, qayıtdı gerü döndi. Evlərinə ¹³ gəldi. Babası aydır:

D172 “Oğul, qız bulduñmu?” Qanturalı ¹ aydır: “Yıqılsun Oğuz elləri, maña yarar qız bulmadum, baba”, – ² dedi. Babası aydır: “Hey, oğul! Qız diləyü varan böylə ³ varmaz”. Qanturalı aydır: “Ya necə varar, baba?” – dedi.

⁴ Qañlı qoca aydır: “Oğul, sabahı varub, öylən ⁵ gəlmək olmaz. Öylən varub axşam gəlmək olmaz. ⁶ Oğul, sən mala becid ol yığ, mən saña qız arayı ⁷ gedəyim!” – dedi.

Qañlı qoca sevini-qıvanı urı ⁸ durdı. Ağ saqallı pir-qocalar yanına bıraqdı. ⁹ İç Oğuz girdi. Qız bulmadı. Dolandı. ¹⁰ Daş Oğuz girdi, bulmadı. Dolandı, Trabuzana ¹¹ gəldi. Məgər Trabuzan təküriniñ bir əzim-görklü ¹² məhəbub qızı vardı. Sağına-soluna iki qoşa ¹³ yay çəkərdi. Atduğı ox yerə düş-məzdi.

D173 Ol ¹ qızıñ üç canvər qalıñlığı-qaftanlığı vardı. “Hər kim ² ol üç canvəri basa-yeñsə, öldürsə, qızımı ³ aña verirəm” deyü

vədə eyləmişdi. Basamasa, başın ⁴ kəsərdi. Böyləliklə, otuz iki kafir bəginüñ ⁵ oğlunuñ başı bürc bədəninə kəsilib asılmış idi. ⁶ Ol üç canvəriñ biri qağan aslandı, biri qara ⁷ buğaydı, biri dəxi qara buğa idi. Bularıñ hər birisi ⁸ bir əjdərhaydı. Bu otuz iki baş bürcdə asılmış ⁹ idi, qağan aslanla qara buğaranıñ yüzün görməmişlərdi, ¹⁰ ancaq buğa buynuzında həlak olmuşlardı.

D174 Qañlı qoca ¹¹bu başları və bu canvərləri gördi, başında olan ¹² bit ayağına dərildi. Aydır: “Varayım, oğluma doğru ¹³ xəbər verəyim, hünəri varsa, gəlsün alsun, yoxsa ¹ evdəki qıza razı olsun”, – dedi.

At ayağı ² külük, ozan dili çevik olur. Qañlı qoca gedərək ³ gəldi, Oğuz çiqdı. Qanturalıya xəbər oldı. ⁴ “Babañ gəldi” dedilər. Qırq yigidlə babasına qarşı ⁵ vardı. Əlin öpdü. Aydır: “Canım baba, maña yarar ⁶ qız bulduñmu?” Aydır: “Buldum, oğul, hünəriñ var isə”, – ⁷ dedi. Qanturalı aydır: “Altun-aqçamı istər? ⁸ Qatır-bəsərəkmi istər?” Babası aydır: “Oğul, hünər gərək, hünər!” – ⁹ dedi. Qanturalı aydır: “Baba, yelisi qara Qazılıq atuma ¹⁰ əyər salayım, qanlı kafir elinə aqın çapayım. Baş ¹¹ kəsim, qan döküm. Kafirə qan qusdurayım. Qul-¹²qaravaş gətürəyim, hünər göstərəyim”.

D175 Qañlı qoca aydır: ¹³ “Hay, canım oğul! Hünər dedigim ol degil; ol qız ¹ için üç canvər saqlamışlar. Hər kim ol üç canvəri ² basa, ol qızı aña verirlər; basub öldürməsə, ³ anuñ başını kəsirlər, bürcə asarlar”.

Qanturalı ⁴ aydır: “Baba, bu sözi sən maña diməmək gərək idiñ. Çünki ⁵ dediñ, əlbətdə varsam gərək. Başıma qaxınc, yüzümə toxınc ⁶ olmasun. Qadun ana, bəg baba, əsən qaluñ!” – dedi. Qañlı ⁷ qoca aydır: “Gördüñmi mən maña netdim? Oğlana qorxunc xəbərlər ⁸ verəyim, ola kim getməyə, dönə”, – dedi.

Qañlı qoca bu arada ⁹ soylamış, görəlmiş, xanım, nə soylamış, aydır:

Oğul, sən ¹⁰ varacaq yerün
Dolamac-dolamac yolları olur.
Atlı ¹¹ batub çiqamaz
anuñ balçığı olur.

Ala yılan sökəmöz
¹² anuñ ormanı olur.

Göglə pəhlu uran
anuñ qalası ¹³ olur.

Göz qaquban köñül alan
anuñ görklüsi olur.

D176

¹ “Hay!” demədin baş götürən
cəlladı olur.

Yağrımında ² qalqan oynar
yiyəsi olur.

Yavuz yerlərə yeltəndiñ,
qayıda ³ döngil!

Ağ saqallu babanı,
Qarıcıq olmuş anañı bozlatmağıl! – ⁴ dedi.

Qanturalı qaqudı, aydır:

Nə söylərsən, nə ⁵ aydarsan, canım baba?

Bu qəder işdən qorxan yigitmi olur?

⁶ Alp ərə qorxu vermək eyib olur.

Dolamac yollarını

⁷ Qadir qorsa, dünü yortam.

Atlu batub anuñ balçığına
⁸ qumlar döşəyim.

Ala yılan sökəmöz ormanmı
çaqmaq çaquv ⁹ oda uram.

Göglə pəhlu uran qalaların

Qadir qorsa, ¹⁰ yapam-yıqam.

Göz qaquban köñül alan görklüsiniñ
boynın ¹¹ öpəm.

Yağrımında qalqan oynar babasımñ

Qadir qorsa, ¹² başın kəsəyim!

Ya varmıyam? Ya gələm, ya gəlməyəm,

Ya qara buğranıñ
¹³ köksi altında qalam!

Və ya buğanıñ buynuzında ilişəm.

D177

¹ Ya qağan aslanıñ qaynağında didiləm.

Ya varam, ya varmayam,

² Ya gələm, ya gəlməyəm!..

Yenə görünçə bəg baba, xatun ana,
əsən qaluñ! – ³ dedi.

Gördilər ki, namus için yenilməz, ayıtdılar: “Oğul, ⁴
uğuruñ açıq olsun! Sağ-əsən varub gələsən!” – ⁵ dedilər.

Atasımñ-anasımñ əllərin öpdü. Qırq ⁶ yigidin yanına bı-
raqdı. Yedi gün yedi gecə yortdılar. ⁷ Kafiriñ sərlədinə irdilər.
Çadır dikdilər. Yügrək atın ⁸ yügürdüb Qanturalı gürzin gögə
atar, enüb yerə ⁹ düşmədin qarvar-tutar.

Hey qırq eşim, qırq yoldaşım!

Yügrək ¹⁰ olsa, yarışsam.

Güclü olsa, güreşsəm.

Haq Taala ¹¹ inayət eyləsə,

Üç canvəri öldürsəm.

Gözəllər ¹² sərvəri Sarı donlu Selcan xatunı alsam.

¹³ Atam-anam evinə dönsəm.

Hey qırq eşim, qırq yoldaşım!

D178

¹ Qırqıñuza qurban olsun mənim başım! – deyü söylərdi.

² Bunlar bu sözdə ikən məgər, xanım, təkürə xəbər vardı.

³ “Oğuzdan Qanturalı derlər, bir yigit var imiş, qızıñ ⁴ diləyü
gəli yürür”, – dedilər. Kafirlər yedi ağac yer qarşu ⁵ gəldilər.
“Niyə gəldiñüz, yigit, yenil”, – dedilər. “Verişməgə-alışmağa
⁶ gəldik”, – dedilər. İzzət-hörmət eylədilər. Aq çadır dikdilər,
⁷ ala qalı döşədilər, ağca qoyun qırdılar, yedi yıllık ⁸ al şərab
içürdilər. Aluban bunları təkürə gətürdilər. ⁹ Təkür taxt üzə-
rində oturmışdı. Yüz kafir için ¹⁰ geyinmişdi. Yedi qat meydanı
dolandı gəldi.

¹¹ Məgər qız meydanda bir köşk yaptırmış idi. Cəmi ¹²
yanında olan qızlar al geymişlərdi, kəndü saru ¹³ geymiş idi.
Yuqarıdan tamaşa edərdi.

D179

Qanturalı ¹ gəldi, qara şayqalu təkürə salam verdi. Təkür ²
“əleyk” aldı. Ala qah döşədilər, oturdu. Təkür ³ aydır: “Yigit,
nə yerdən gəlürsün?” Qanturalı yerindən ⁴ durı gəldi. Apul-
apul yürüdü, ağ alını açdı. ⁵ Ağ biləklərini sığadı, ayıtdı kim:

Qarşu yatan qara dağını ⁶ aşmağa gəlmişəm!
Aqındılı suyunu keçməgə gəlmişəm!
Dar ⁷ ətüñə*, geñ qoltuğına sığınu gəlmişəm!
Tañrı buyuruğıyla, Peyğəmbər 8 qövlilə
Qızıñı almağa gəlmişəm! – dedi.

Təkür aydır: ⁹ “Bu yigidiñ sözi yügrək, əgər əlində hünəri var isə”, ¹⁰ dedi. Təkür aydır: “Bu yigidi anadan doğma soyuñ!”
¹¹ Soydılar. Qanturalı altunlu incə kətan bezin ¹² belinə sardı. Qanturalıyı alub meydana gətürdilər.

D180 ¹³ Qanturalı camal və kamal iyəsi yigit idi. Oğuzda ¹ dörd yigit niqabla gəzərdi. Biri Qanturalı, biri ² Qaraçəkür və oğlu Qırqınuq və Boz ayğırlu Beyrək. ³ Qanturalı niqabın sərpdi. Qız köşkdən baqardı. ⁴ Daraqlığı boşaldı, kedisi mavladı. Avsal olmuş ⁵ dana kibi ağzının suyu aqdı. Yanındağı qızlara ⁶ aydır: “Haq Taala atamın köñlinə rəhmət eyləsə, kəbin ⁷ kəsüb məni ol yigidə versə. Bunuñ kibi yigit heyf ⁸ ola ki, canvərlər əlində həlak ola! – dedi.

Bu məhəldə ⁹ dəmir zəncirlə buğayı gətürdilər. Buğa dizin çökdi, ¹⁰ buynuzıyla bir mərmər daşı yoğurdu, penir kibi ditdi. ¹¹ Kafirlər aydır: “Şimdi yigidi atar-yıqar, sərər-pırtar. ¹² Yıqılsun Oğuz elləri! Qırq yigit bir bəg oğlıyla ¹³ bir qızdan ötri ölmək nolur”, – dedilər.

D181 Bunu eşidicək ¹ qırq yigit ağlaşdılar. Qanturalı sağma baqdı, qırq ² yigidin ağlar gördi. Solına baqdı, eylə gördi. Aydır: ³ “Hey, qırq eşüm, qırq yoldaşım, niyə ağlarsız? Quruluça qopuzum ⁴ gətürün, ögün məni!” – dedi. Burada qırq yigit ⁵ Qanturalıyı ögmişlər. Görəlim, xanım, necə ögmişlər. Aydır:

⁶ Sultanım Qanturalı, qalqubanı yerindən durmadıñmı?
Yelisi ⁷ qara Qazılıq atu binmədiñmi
Arqu mili Ala dağı avlayuban-⁸quşlayuban?
Babañın ağ-ban eşigində
qaravaşlar inək ⁹ sağar görmədiñmi?
“Buğa, buğa!” dedikləri
qara inək buzağısı ¹⁰ degilmidir?

* Yəqin ki, katib “ətəgüə” yazmaq istəmişdir.

Alp ərənlər qırımından qayururdu.
Oldur, Sarı ¹¹ donlu Selcan xatun köşkdən baqar,
Kimə baqsa, eşqiylə ¹² oda yaqar!

D182 Qanturalı Sarı donlu qız eşqinə ¹³ bir “hu!” dedi. “Mərə, buğañızı qoyu veriñ, gəlsün!” – dedi. Buğañıñ ¹ zəncirin aldılar, səlil verdilər. Buynuzı almas cida kibi ² Qanturahnın üzərinə sürdi.

Qanturalı adı ³ görklü Məhəmmədə salavat gətürdi. Buğamñ alına bir yumruq ⁴ eylə urdu kim, buğayı göti üzərinə çökürdi. Alına ⁵ yumruğun dayadı, sürdi meydanañ başına çıxardı. ⁶ Çoq çalışdılar: nə buğa yeñər, nə Qanturalı yeñər. ⁷ Küt-küt buğa solmağa başladı. Ağzı köpükləndi. ⁸ Qanturalı aydır: “Bu dünyayı ərənlər aqla bulmuşlardır. ⁹ Bunuñ öñindən sıçrayayım, nə hünərim varsa, ardından ¹⁰ göstəreyim!” – dedi. Adı görklü Məhəmmədə salavat gətürdi. ¹¹ Buğañıñ öñindən savıldı, buğa buynuzı üzərinə ¹² dikəldi. Quyruğundan üç kərrə götürüb yerə saldı. ¹³ Süñükləri xurd oldı. Basdı, boğazladı. Pıçaq ¹ çıxarıb dərisini yuzdı. Ətin meydanda qoyub, dərisini ² Təkürün öñinə gətürüb aydır: “Dañla qızıñı maña verərsən”, – ³ dedi.

D183 Təkür aydır: “Mərə, qızı veriñ! Şəhərdən sürün, ⁴ çıqsungetsün!” – dedi. Təkürün qardaşı oğlu vardı, ⁵ aydır: “Canvərlər sərvəri aslandır, onuñla dəxi oyun ⁶ göstərsün, qızı andan soñra verəlim!” – dedi.

Vardılar, ⁷ aslanı çıxardılar, meydana gətürdilər. Aslan hayqırdı, ⁸ meydanda nə qədər at varsa, qan qaşındı. Yigitləri ⁹ aydır: “Buğadan qurtuldu, aslandan necə qurtula?” – dedilər. ¹⁰ Ağlaşdılar. Qanturah yigitlərin ağlar gördi. Aydır: ¹¹ “Mərə, alca qopuzum ələ aluñ, məni ögün! Sarı donlu ¹² qız eşqinə bir aslandan dönəyimmi?” – dedi. Yoldaşları ¹³ burada soylamış, görəlim, xanım, nə soylamış, aydır:

D184 Sultanım ¹ Qanturalı,
Ağca sazlar içində
Sarı gönələr görübən ² taylar basan,
Öñ damarın dəlübən qanın soran,
Qara ³ polad uz qılıcdan qayıtmayan,

Ağca tozlu qatı yaydan dərsinməyən.
4 Ağ yələklü ötkün oxdan qayıqmayan
Canvərlər sərvəri 5 qağan aslan qıran
Ala köpək itinə kəndözin taladarmı?
6 Alp yigitlər savaq günü
qırımından qayurımı? – dedilər.
7 Sarı donlu Selcan xatun köşkdən baqar,
Kimə 8 baqsa, eşqiylə oda yaqar!

D185 Sarı donlu qız eşqinə 9 bir “hu!” dedi Qanturalı: “Mərə kafir, aslanıñı qoy-ver 10 gəlsün!” – dedi. Qara polad uz qılıcım yoq kim, qarvaşduğı 11 dəm iki biçəydim. Saña sığındım comərdlər comərdi, gəni 12 Tañrı, mədəd!” – dedi. Aslanı qoyu verdilər. Sürdi 13 gəldi. Qanturalı bir kəpənəgi qapağına dola-dı, aslanıñ 1 pəncəsinə sunı verdi. Adı görklü Məhəmmədə salavat 2 gətürdi. Aslanıñ alnın gözədüb bir yumruq eylə 3 urdı kim, yumruq çənəsinə toqandı, ovatdı. Sügsünindən 4 tutdı, belini üzdi. Andan götürüb yerə urdı. 5 Xurd oldı. Təkür öfinə gəldi. Ayıtdı: “Yarın qızıñı 6 maña vergil!” – dedi.

Təkür aydır: “Qızı gətürün verün, bu 7 yigidi gözüm gördi, könlüm sevdi. Gərək dursun, 8 gərək getsün!” – dedi. Yenə qardaşı oğlu aydır: “Canvərlər 9 sərhəngi dövədir. Anuñla dəxi oyunun oynasun, – dedi. 10 Andan soñra qızı verəvüz!” – dedi.

D186 Çün inayət 11 Tañrıdan oldı, bəgün, paşanıñ himməti Qanturalıya 12 oldı. Təkür “Dəvəniñ ağzın yedi yerdən bağlañ!” – 13 dedi. Həsud kafirlər bağlamadılar, yülərin sıyırıp salı 1 verdilər. Qanturalı qızlar, dəvəniñ qoltuğmdan girər, 2 fırlar-çıqar. Sərxoş yigit həm iki canvərlə savaşmışdı. 3 Tayındı, düşdi. Altı cəllad ənsəsinə gəldilər. 4 Yalıñ qılıç tutdılar. Burada yoldaşları soylamış, 5 görəlim, xanım, nə soylamış:

Qalqubanı, Qanturalı, 6 yerindən durı gəldiñ,
Yelisi qara Qazılıq atıñ butun 7 bindiñ.
Ala gözlü yigitləriñ yanıña aldıñ.
Arxu beli 8 Ala dağı dünin aşdıñ,
Aqındılı suyn dünin keçdiñ,
9 Qanlı kafir elinə dünin girdiñ.
Qara buğa gəldüğündə 10 xurd-xaş eylədiñ.

D187 Qağan aslan gəldüğündə belini 11 bükdüñ.
Qara buğa gəldüğündə nə keçdiñ?
Qara-qara dağlardan 12 xəbər aş.
Qanlı-qanlı sulardan hənir keç.
Qalın Oğuz 13 elinə xəbər vara,
Qañlı qoca oğlu Qanturah 1 netmiş deyələr:
Qara buğa gəldüğündə qılçatmamış,
Qağan 2 aslan gəldüğündə belin bükmiş,
Qara buğa gəldüğündə 3 nə kiçikmiş?! –
deyələr.

Ulu-kiçi qalmaya, – söz aydına,
Qarı-qoca 4 qalmaya, – qu aydına.
Ağ saqallı babañ buñlu ola,
Qarıcıq olmuş 5 anañ qan-yaş dökə.
Xanım, qalqubanı yerindən durmaz 6 olsañ,
Altı cəllad ənsəndə yalıñ qılıç tutar.
7 Gəfillicə görklü başıñ kəsər.
Aşağadan yuqarı 8 baqmazmısan?
Qarşuña ala qaz gəldi, şahiniñ atmazmısan?
Sarı donlu Selcan xatun
işarət edər 10 görməzmisən?
Səni dövə burnından zəbun olur 11 dedilər,
bilməzmisən?

Sarı donlu Selcan xatun 12 köşkdən baqar,
Kimsə baqar, eşqlə oda yaqar!

D188 Sarı 13 donlu qız eşqinə bir “hu!” dedi. Qanturalı uru 1 durdı. Aydır: “Mərə, mən bu dəvəniñ burnına yapışcaq, 2 ol qız söziylə yaptıdı, – derlər. Yarın Oğuz elinə 3 xəbər vara, dövə elində qalmışdı, qız qurtardı, – deyələr. 4 Mərə, qolca qopuzum çaluñ, ögün məni! Yaradan Qadir Tañrıya 5 sığındım. Bir buğradan dönəyinmi? İnşaallah, bunuñ dəxi 6 başın kəsəyim!” – dedi.
Yigitləri Qanturalıyı ögüp 7 soylamış, görəlim, xamm, nə soylamış:

Qab qayalar başında 8 yuva tutan,
Qadir, ulu Tañrıya yaqın uçan,

Mancılığı ⁹ ağır daşdan gızıldayub
 qatı enən,
 Arı gölüñ ¹⁰ ördüğün şaqıyub alan,
 Qaba öykə dib yürürkən ¹¹ dartub üzən,
 Qarıncığı ac olsa, qalqub uçan,
¹² Cümlə quşlar sultanı çal qaraquş
 Qanadıyla saqsağana ¹³ kəndözin şaqıdarmı?
 Alb yigitlər qırış günü qırımından ¹ qayırmı? – dedilər.
 Sarı donlu Selcan xatun köşkdən ² baqar
 Kimə baqsa, eşqiylə oda yaqar!
 Sarı donlu ³ qız eşqinə bir “hu!” – dedi.

D189

Qanturalı adı görklü ⁴ Məhəmmədə salavat gətirdi. Dəvəyə bir dəpmə urdı. ⁵ Dəvə bağırdı. Bir dəxi urdı, dəvə ayağı üzərinə ⁶ durmadı, yıqıldı. Basub iki yerdən boğazladı. ⁷ Arqasından iki qayış çıqardı. Təkürüñ öñinə bıraqdı. ⁸ Aydır: “Aqınçılarınıñ tirkəşi bağı, üzəngüsü qayışı ⁹ üzülür, dikməgə gərək olur”, – dedi.

Təkür aydır: “Vallah, ¹⁰ bu yigidi gözüm gördi, könlüm sevdi”, – dedi. Qırq ¹¹ yerdə otaq dikdirdi. Qırq yerdə qızıl ala gərdək ¹² dikdirdi. Qanturalıyla qızı gətürüb, gərdəkə ¹³ qoydılar.

D190

Ozan gəldi, yelətmə çaldı. Oğuz yigidiniñ ¹ öykəni qapardı, qılıcın çıqardı, yeri çaldı-²kərttdi. Ayıtdı kim, yer kibi kərtiləyin, topraq kibi ³ savrılayın, qılıcıma doğranayın, oxuma sancılayın, ⁴ oğlum doğmasun, doğarsa, on günə varmasun, ⁵ bəg babamıñ, qadın anamıñ yüzün görmədin bu gərdəkə ⁶ girərsəm!” – dedi. Evini çözdü. Qaytabanın bozlatdı, ⁷ qaraquçın kişnətdi. Dün qatdı, köçdi.

Yedi ⁸ gün yedi gecə yortdı. Oğuzuñ sərhədinə çıqdı. ⁹ Çadır dikdi. Qanturalı aydır:

Hey qırq eşüm, ¹⁰ qırq yoldaşım!
 Qurban olsun sizə mənim başım!
 Haq ¹¹ Taala yol verdi, vardım.
 Ol üç canvəri ¹² öldürdüm.
 Sarı donlu Selcan xatunı aldım-¹³gəldim.
 Xəbər eylən, babam maña qarşu gəlsün! – dedi.

D191 ¹ Qanturalı baqdı gördi bu qonduğı yerdə quğı ¹² quşları, durnalar, turaclar, kəkliklər uçarlar. Sovuq-³sovuq sular, çayırar-çəmənələr... Selcan xatun bu yeri ⁴ görklü gördi, bəğəndi. Düşdilər, işrətə məşğul oldılar. ⁵ Yedilər, içdilər.

Ol zamanda Oğuz yigitlərinə nə qəza ⁶ gəlsə, uyxudan gəlürdi. Qanturalınıñ uyxusu ⁷ gəldi, uyudu. Uyrürkən qız aydır: “Mənim möhüblərim çoxdur. ⁸ Nagah alğarla gəlməsün, tutuban yigidim öldürməsünlər! ⁹ Ağca yüzlü mən gəlini tutub, atam-anam evinə ilətməsünlər! – ¹⁰ dedi. Qanturalınıñ atını için tutdı, geydirdi. ¹¹ Kəndü dəxi için tutdı, geyindi. Sügüsün əlinə aldı, ¹² bir yüksək yerə çıqdı, gözlədi.

D192

Məgər, xanım, təkür peşiman ¹² oldı. “Üç canvər öldürdi-giçün bir qızıcığazımı ¹ aldı-getdi”, – dedi. İçin qara donlu, gög dəmürli ² altı yüz kafir seçdi. Gecə-gündüz yortdılar. Naga-handan yetdilər. ³ Qız hazır idi. Baqdı gördi, ilğar yetdi. Atın ⁴ oynatdı, Qanturalınıñ üzərinə gəldi. Soylamış, görəlmiş, ⁵ xanım, nə soylamış, aydır:

Ğafil olma, qara başıñ qaldır, yigit!
⁶ Ala qıyma görklü gözün açğıl, yigit!
 Qarularınıñdan ağ əlləriñ ⁷ bağlanmadın,
 Ağ alnuñ qara yerə döpilmədin,
 Ğafillə görklü başıñ ⁸ kəsilmədin,
 Alca qanıñ yer yüzünə dökülmədin,
 Yağı yetdi, ⁹ düşməni irdi,
 Nə yatursan, qalqğıl!
 Qab qayalar oynamadın, ¹⁰ yer obruldu.
 Qarı bəglər ölmədin el boşaldı.
 Qurcuşuban-¹¹uğraşuban dağdan endi.
 Yasanuban üzəriñə yağ ¹² yetdi.
 Yatacaq yer mi bulduñ, yurtmı bulduñ,
 noldı saña? – ¹³ deyü çağırđı.

D193

Qanturalı sərmərđi, oyandı; uru ¹ durdı. Aydır: “Nə söylərsən, görklüm?” – dedi. Aydır: “Yigidim, ² üzəriñə yağ gəldi. Oyarmaq bəndən, savaşuban hünər ³ göstərmək səndən!” – dedi. Qanturalı gözin açdı, ⁴ qapaqlarm qaldırdı. Gördi gəlin

at üzərində geyinmiş, ⁵ sügüsü əlində. Yer öpdü. Aydır: “Aməna və səddəqna! Məqsudumuz ⁶ Haq Taala dərgahında hasil oldu” deyüb, arı sudan ⁷ abdest aldı. Ağ alını yerə qədi. İki rikət namaz qıldı, ⁸ atına bindi. Adı görklü Məhəmmədə salavat gətürdü. Qara ⁹ donlu kafirə at saldı. Qarşu vardı.

D194 Selcan ¹⁰ xatun at oynatdı. Qanturalının önünə keçdi. ¹¹ Qanturalı aydır: “Görklüm, qanda gedərsən?” – dedi. Aydır: ¹² “Bəg yigit, baş əsən olsa, börk bulmalmaz mı olur? ¹³ Bu gələn kafir çox kafirdir. Savaşalım, döğüşəlim: ölənimiz ¹ ölsün, diri qalanımız odaya gəlsün!” – dedi. Burada ² Selcan xatun at saldı, qırımın basdı. Qaçanın ³ qovmadı. “Aman” deyənini öldürmədi. Eylə sandı ki, ⁴ yağı basıldı. Qılıcının balçağı qan odaya gəldi. ⁵ Qanturalıyı bulmadı.

Ol məhəldə Qanturalının ⁶ babası-anası çıqa gəldi. Gördilər kim, bu gəlin ⁷ kişini qılıcının balçağı qanlı, oğlu görünməz. ⁸ Xəbər sordılar, görəlmiş, necə sordılar. Anası aydır:

Anam ⁹ kişi, qızım kişi,
Ala dañla yerindən durı gəldiñ,
oğulu ¹⁰ tutdurduñmı?
Ğafillə görklü başın kəsdiridiñmi?
“Qadın ¹¹ ana, bəg baba” deyü
bozlatdınmı?
Sən gəlürsən, bir bəbəgüm ¹² görünməz.
Bağrım yanar, –
Ağız-dildən bir qaç kəlmə xəbər maña!
¹³ Qara başım qurban olsun, gəlin, saña!

D195 Qız bildi kim, ¹ qayın anası, qayın atasıdır. Qamçıyla işarət qılıb: ² “Odaya düşüñ. Nə yerdə enir-qarışur toz varsa ³ və nə yerdə qarğa-quzğun oynarsa, anda istəyələm!” – dedi. ⁴ Atına mahmuz urdu. Bir yüksək yerə çıxdı, gözlədi; ⁵ gördi kim, bir dərənin içində toz gah dərilmür, gah dağılır. Üzərinə gəldi, gördi kim, Qanturalının ⁷ atını oxlamışlar. Gözünün qapağın oxşamışlar, yüzünü ⁸ qan bürümüş. Durmaz qam silər. Kafirlər üyişər, qılıcın ⁹ yalın eylər, kafiri önünə qatub qovar.

Selcan xatun ¹⁰ bunu böylə gördü, içinə od düşdü. Bir bölük qaza ¹¹ şahin girmiş kibi kafirə at saldı. Bir ucundan ¹² qırub ka-

D196 firi, ol bir ucına çıxdı. Qanturalı ¹³ baqdı gördü kim, bir kimsənə yağıyı önünə qatmış, qovar. ¹ Selcan idügin bilmədi, qağıdı. Bu arada soylamış, ² görəlmiş, xanım, nə soylamış, aydır:

Qalqubanı yerindən duran ³ yigit, nə yigitsən?
Yelisi qara Qazılıq atına binən yigit, ⁴ nə yigitsən?
Qafillüce başlar kəsən,
Dəstursızca mənim ⁵ yağıma girən yigit, nə yigitsən?
Dəstursızca yağıya girmək
⁶ bizim eldə eyib olur.

Mərə, yüri!
Toğan quş oluban ⁷ uçayınmı?
Saqalıñla boğazından tutayınmı?
Ğafillüce ⁸ səniñ başın mən kəsəyinmi?
Alca qanıñ yer yüzünə tökəyinmi?
⁹ Qara başın tərkiyə asayınmı?
Mərə, qəzası yetmiş yigit, nə yigit¹⁰sən,
qayıda döngil! – dedi.

Selcan xatun burada soylamış, ¹¹ görəlmiş, xamm, nə soylamış, aydır:

Hey, yigidim, bəg yigidim!
¹² Qaytapanlar torumundan dönərmə olur?
Qaraqucda Qazılıq ¹³ atlar
quluncığın dəpərmə olur?

D197 Ağ ayılda ağca qoyun
quzucığın ¹ süsərmə olur?
Alp yigitlər, yeg yigitlər
görklüsünə ² qıyarmı olur?
Yigidim, bəg yigidim!
Bu yağının bir ucın ³ maña,
bir ucın saña! – dedi.

Qanturalı bildi kim, bu yağı ⁴ basub dağıdan Selcan xatundur. Bir tərəfinə dəxi ⁵ kəndü girdi, qılıc dartub yürüdü. Kafir başın ⁶ kəsdi. Yağı basıldı, düşmən sındı.

Selcan xatun ⁷ Qanturalıyı at ardına aldı, çıxdı. Gedərək Qan⁸turalının fikrinə bu gəldi kim:

Qalqubanı, Selcan xatun, ⁹ durduğıında,
Yelisi qara Qazılıq atın bindüğüində,
Babamın ¹⁰ ağ-ban eşiginə düşdüğüində,
Oğuzun ala gözli qızı-¹¹ğəlini bildiqda,
Hər kişi sözün söylədikdə,
Sən orada ¹² durasan, ögyəsən,
“Qanturalı zəbun oldı,
At ¹³ ardına aldım çıxdım” deyəsən.
Gözüm döndi, könlüm getdi.
¹ Öldürürəm səni! – dedi.

D198

Selcan xatun hal nə ² idügin bilüb, soylamış, görəlüm, xanım, nə soylamış, aydır:

Bəg yigit, ³ ögünərsə, ər ögünsün-aslandır!
Ögünməklük övrətlərə ⁴ böhtandır.
Ögünməklə övrət ər olmaz.
Ala yorğan içində ⁵ səniñlə dolaşmadım.
Datlu damaq tutubanı soruşmadım.
⁶ Al duvağım altından söyləşmədim.
Tez sevdiñ, tez usandıñ, qavat ⁷ oğlı, qavat!
Qadir Allah bilür, mən saña
munisəm, yaram, qıyma ⁸ maña! – dedi.

D199

Qanturalı aydır: “Yoq, əlbətdə öldürsəm gərək⁹dir”, – dedi. Qız qaqudı aydır: “Mərə, qavat oğlı, qavat! ¹⁰ Mən aşığa qulpa yapışuram, sən yuqarı qulpa yapışursan. ¹¹ Mərə, qavat oğlı, oxıñlamı, qılıcıñlamı? Gəl bərü, söyləşəlüm!” – ¹² dedi. Atın dəpdi. Bir yüksək yerə çıxdı. Sadağından ¹³ doqsan oxm yerə dökdi. İki oxıñ dəmrənin ¹ çıqardı: birin gizlədi, birin əlinə aldı. Dəmrənlü oxla ² atmağa qıyamadı. Aydır: “Yigit, at oxuñı!” Qanturalı ³ aydır: “Qızlarıñ yolu əvvəldir, əvvəl sən at!” – dedi. Qız ⁴ bir oxla Qanturalıyı atdı şöylə kim, başında olan ⁵ bit ayağına endi. İlerü gəlib Selcan xatunını qucaqlayıb

⁶ barişmişlər-soruşmuşlar. Qanturalı soylamış, görəlüm, ⁷ xanım, nə soylamış, aydır:

Yalab-yalab yalabıyan incə donlum!
⁸ Yer basmayıb yürüyən
Qar üzərinə qan dammış
kibi qızıl ⁹ yañaqlım!
Qoşa badam dar ağızlum!
Qələmçilər çaldığı ¹⁰ qara qaşlım!
Qurması qırq tutam qara saçlım!
Aslan ¹¹ uruğı, sultan qızı,
öldürməgə mən səni qıyarmıdım?!
¹² Öz canıma qıyam, mən saña qıymayam;
Mən səni sınırdım, – dedi.

D200 ¹³ Selcan xatun dəxi bu arada soylamış, görəlüm, xanım, nə soylamış, aydır:

Qalqubanı yerimdən durar idim,
Yelisi ² qara Qazılıq atuma binərdim.
Babamın ağ-ban evindən ³ çıqardım.
Arqu beli, Ala dağı avlar idim.
Ala-geñ sığın-⁴keyik qovar idim.
Darıyanda bir oxla nəmlərdim
Dəmrənsüz ⁵ oxla, yigit, səni sınırdım!
Öldürməgə, yigidim,
mən ⁶ səni qıyarmıdım?! – dedi.

D201

İrağından-yaqınından gəlişdilər. ⁷ Gizlü yaqa tutuban yiləşdilər. Datlu damağ verübən soruşdılar, ⁸ ağ-boz atlar binübən yortuşdılar, bəg babası yanına ⁹ irişdilər.

Babası oğlanuğun gördi, Allaha şükrələr ¹⁰ eylədi. Oğlıyla, gəlinlə Qanlı qoca Oğuz girdi. ¹¹ Göğ ala görklü çəmənə çadır dikdi. Atdan ayğır* ¹² dəvədən buğra, qoyundan qoç qırdırdı. Dügün etdi. Qalın ¹³ Oğuz bəglərin ağırladı. Altunluca günlügin diküb, ¹ Qanturalı gərdəginə girüb, muradına-məqsudına

* Ensiklopediyada “atdan-ayğırdan” getmişdir. – Red.

irişdi.² Dədəm Qorqut gəlib şadlıq çaldı. Boy boyladı,³ soyı soyladı. Ğazi ərənlər başına nə gəldüğün⁴ söylədi:

İmdi qanı dedigim bəg ərənlər?
Dünya mənim deyənlər?
⁵ Əeəl aldı, yer gizlədi,
Fani dünya kimə qaldı?
Gəlimli,⁶ gedimli dünya,
Soñ ucı ölümli dünya?
Əcəl gəldüğündə⁷ arı imandan ayırmasun!
Qadir səni namərdə möhtac⁸ etməsün!
Allah verən ümidin üzüməsin!
Ağ alnuñda⁹ beş kəlmə dua qıldıq, qəbul olsun!
“Amin” deyənlər didar¹⁰ görsün!
Yığışdırsun, duruşdursun günahınızı
¹¹ Adı görklü Məhəmməd Mustafaya bağışlasun,
xanım, hey!!!

¹² QAZILIQ QOCA OĞLI YEGNƏK BOYINI BƏYAN EDƏR,¹³ XANIM, HEY!

D202 Qam Ğan oğlu xan Bayındır yerindən durmuşdı,¹ qara yeriñ üzərinə ağ-ban evin dikmişdi. Ala sayvan gög² yüzünə aşanmışdı. Biñ yerdə ipək xalıcısı döşənmişdi.³ İç Oğuz, Daş Oğuz bəgləri söhbətə dərilmışdi. Yemə-icmə idi.

Qazılıq⁴ qoca, deyərlərdi, bir kişi var idi. Bayındır xanıñ vəziri⁵ idi. Şəribiñ itisi başına çıxdı. Qaba dizini üzərinə⁶ çökdi. Bayındır xandan aqın dilədi. Bayındır xan⁷ dəstur verdi: “Nerəyə dilərsən, var!” – dedi.

Qazılıq⁸ qoca iş görmüş, iş yarar adam idi. Yarar qocalarm⁹ yanına cəm eylədi. Yadığı-yarağıyla yola girdi. Çoq¹⁰ dağlar, dərə-təpə keçdi. Günlərdə bir gün Düzmürd qalasına¹¹ gəldi. Qara dəniz kənarında idi. Aña irübən qondılar.

D203 Ol¹² qalanın bir təkürü var idi. Adına Arşun oğlu Dirək¹³ təkür deyərlərdi*. Ol kafiriñ altmış arşun qaməti¹ vardı. Altmış batman gürz salardı. Qatı-möhkəm yay² çəkərdi.

Qazılıq qoca qalaya yetdüginləyin cəngə³ başladı. Pəs ol təkür qaladan daşra çıxdı.⁴ Meydana girdi, ər dilədi. Qazılıq qoca anı gördüginləyin⁵ yel kibi yetdi, yeləm kibi yapışdı. Kafiriñ ənsəsinə⁶ bir qılıç urdı. Zərrə qədər kəsdirəmədi. Növbət kafirə⁷ dəgdi. Ol altmış batman güzrlə Qazılıq qocaya dəpərə⁸ tutub çaldı. Yalan dünya başına dar oldı.⁹ Dündük kibi qan şorladı. Qazılıq qocayı qarmalayıb-¹⁰tutub qalaya qoydılar. Yigitləri durmayıb qaçdılar.

¹¹ Qazılıq qoca tamam on altı yil hasarda tutsaq¹² oldı. Soñra Əmən deyərlərdi, bir kişi altı kərrə varub¹³ hasarı alımadı.

D204 Məgər, xanım, Qazılıq qoca tutsaq¹ olduğu vaqt bir oğlancığı vardı, bir yaşında² idi. On beş yaşına girdi, yigit oldı. Babasın³ öldi bilürdi. Yasaq eyləmişlərdi. Tutsaq olduğun⁴ oğlardan sıqlarlardı. Ol oğlanın adına Yegnək der⁵lərdi*. Günlərdə bir gün Yegnək oturub bəglər ilə söhbət⁶ edərəkən Qaragünə oğlu Budağ ilə uz düşmədi. Bir-birinə⁷ söz atışdılar.

* Ensiklopediyada “derlərdi” getmişdir. – Red.

Budaq aydar: “Bunda laf urub nedirsən? ⁸ Çünki ər dilərsin, varub babañı qurtarsaña! Nə on ⁹ altı yıldır, tutsaqdır?” – dedi.

Yegnək bu xəbəri eşidcək ¹⁰ yürəgi oynadı, qara bağı sarıldı. Qalqıdı, ¹¹ Bayındır xaniñ nəzərinə vardı. Yüz yerə qodı, aydır:

D205 ¹² Alan sabah sapa yerdə dikiləndə
ağ-ban evli!
Atlas ilə ¹³ yapılanda
gög sayvanlı!
Tövlə-tövlə çəkiləndə
şahbaz atlı!
¹ Çağıruban dad verəndə
yola çavuşlı!
Yağ töküləndə bol ² nemətlü!
Qalmış yigit arxası,
Bizə miskin umudı!
³ Türküstanıñ dirəgi!
Tülü quşuñ yavrısı!
Amit soyınıñ ⁴ aslanı!
Qaracığın qaplanı!
Dövlətlü xan, mədəd!
Maña ləşkər ⁵ ver,
məni babam tutsaq olduğı qalaya göndər! – dedi.

D206 Baymdır ⁶ xan buyurdu: “Yigirmi dörd sancaq bəgi gəlsün!” ⁷ dedi. Əvvəl Dəmür qapu Dərvəndində bəg olan, qarğı sügü ⁸ ucında ər böğürdən, qırırma yetdügində kimsən deyü sormayan ⁹ Qıyan Selcük oğlu Dəli Dondar səniñlə bilə varsun! – ¹⁰ dedi. Ayğır gözlər yüzdürən, əlli yeddi qalanıñ kəlidin ¹¹ alan İlək qoca oğlu Dülək Uran bilə varsun! – ¹² dedi. Qoşa bürçdən qayın oqu əglənməyən Yağrıncı oğlu ¹³ İlalmiş səniñlə bilə varsun! – dedi. Üç kərrə yağı görməsə, ¹ qan ağlayan Toğsun oğlu Rüstəm bilə varsun! – dedi. ² Əjdəhalar ağzından adam alan Dəli Əvrən bilə varsun! ³ “Yeriñ bir ucından bir ucına yetim!” deyən Savqan Sarı ⁴ bilə varsun! Sayılmağla Oğuz ərənləri dükənsə olmaz. ⁵ Bayındır xan yigirmi

dört bahadır sancaq bəgini Yegnəgə ⁶ yoldaşlığa bilə qoşdı. Bəglər cəm olub, yaraqların gördilər. ⁷ Məgər ol gecə Yegnək düş gördi. Düşün yoldaşlarına ⁸ soyladı, görəlim, xanım, nə söylədi. Aydır: “Bəglər, ğafillücə ⁹ qara başım gözüm uyxuda ikən düş gördi. Ala gözüm açuban, ¹⁰ dünya gördüm. Ağ-boz atlar çapdırır ¹¹ alpanlar gördüm. Ağ aşılıq alpları yanıma saldı. Ağ saqallu Dədə Qorqutdan ögüt ¹² aldım. Ala yatan qara dağları aşdım. İlərü yatan Qara dəñizə ¹³ girdim. Gəmi yapub, kömləgim çıxardım, yelkən qurdum. İlərü ¹ yatan dəñizi dəldim-keçdim. Ötəgi qara dağın bir yanında ² altı başı balqar* bir ər gördüm. Qalqubanı yerimdən uru durdum. ³ Qarğı dillü uz sügümü qapdım, qarşulayu ol ərə vardum. Qarşusundan ol əri sancasum vaqt dikdim, göz ucıyla ⁵ ol ərə baqdim. Dayım Əmən imiş, anı bildim. Döndüm ol ərə ⁶ salam verdim. Oğuz ellərində kimsən, dedim. Qapaqların qaldırıb ⁷ yüzümə baqdı: “Oğul, Yegnək, qanda gedərsən?” – dedi-söylədi. ⁸ Mən ayıtdım: “Düzmürd qalasına gedərəm. Babam anda tutsaq imiş”, – ⁹ dedim. Burada dayım maña soyladı, aydır:

D207 Yettügimdə yel ¹⁰ yetməzdi yedi urğunum,
Yeni Bayırın qurdına bəñzərdi ¹¹ yigitlərim.
Yedi kiş ilə qurulurdu mənim yayım!
Qayın dalı yeləgindən ¹² sum altunlu mənim oxum!
Yel əsdi, yağmur yağdı, buñı ¹³ qopdı,
Yedi qatla vardım, ol qalayı almadım,
gerü döndüm.
D208 ¹ Məndən dəxi ər qopmayasan, Yegnəgüm, dön! – dedi

Yegnək düşində ² dayısına soylamış, aydır:

Qalqubanı yerindən durduğında
Ala gözlü bəg ³ yigitləri yanına salmadıñ.
Adı bəllü bəglərlə sən yortmadıñ.
Beş aqçalı ⁴ əlüfəçilər yoldaş etdiñ.
Anunçun ol qalayı sən almaduñ! – ⁵ demiş.

* Bu sözləri “alnı-başı balqır” oxumaq münasibdir. “Balqır”ın qədim türkcədə “yaralı” mənasını nəzərə alaraq “alnı-başı yaralı bir ər gördüm” cümləsi aydın fikir bildirir. – Red.

Yegnək genə aydır:

Kəsə-kəsə yeməgə yaxni yaxşı.
Kəsər gündə ⁶ sərçəsmə yügrək yaxşı.
Daim gəldügündə dursa, dövlət yaxşı.
⁷ Bildügin unutmasa, aqıl yaxşı.
Qırımından dönməsə-qaçmasa, ⁸ ərlək yaxşı, – dedi.
Bu düşi Yegnək yoldaşlarına hekayət ⁹ eylədi.

D209 Məgər dayısı Əmən ol arada yaqın idi. Cümlə ¹⁰ bəglərlə yoldaş olub getdilər. Ta ki, Düzmürd qalasına yetdilər. ¹¹ Çevrə alub getdilər, qondılar. Çünki kafirlər bunları gördilər. ¹² Arşun oğlu Dirək təkürə xəbər verdilər. Ol məlun ¹³ dəxi qaladan taşı gəlüb, bunlara müqabil oldu, ər dilədi. ¹ Qıyan Selcik oğlu Dəli Dondar yerindən durı gəldi. Altmış ² tutam sür cidəsın qoltuq qısıb, ol kafiri qarşusundan ³ süsəm dedi, süsəmədi. Kafir təkür qarmalayıb zərb etdi. ⁴ Sügüsin çəkdi, əlindən aldı. Ol altmış batman güz ilə ⁵ Dondarı dəpərə tutub çaldı. Geñ dünya başına dar oldu. ⁶ Qazılıq atın döndərdi, qayıda döndi. Andan Dönə bilməz Dülək Uran ⁷ altı pərlü çomağıyla at dəpüb, gəlüb yuqarıdan aşağı kafiri ⁸ qatı urdı, alımadı. Təkür qarmalayıb əlindən çomağın aldı; ⁹ anı dəxi güz ilə urdı. Ol dəxi Qazılıq atın döndərdi, ¹⁰ qayıda döndi. Xanım, yigirmi dörd sancaq bəgi təkür əlində ¹¹ zəbun oldu.

Pəs Qazılıq qoca oğlu Yegnək-tazə ¹² yigitecik Yaradan Al-laha sığındı. Bizəval məbudı ögdi. ¹³ Aydır:

D210 Yucalardan yucasan,
Kimsə bilməz necəsən, əziz Tañrı!
¹ Anadan toğmadıñ sən, atadan olmadıñ.
Kimsə rizqin yemədüñ.
² Kimsəyə güc etmədiñ.
Qamu yerdə əhədsən, Allahu səmədsən!
Adəmə sən ³ tac urduñ,
Şeytana lənət qıldıñ.
Bir suçdan ötürü ⁴ dərgahdan sürdüñ.
Nəmrud gögə ox atdı,
Qarnı yarıq ⁵ bahğı qarşu tutduñ.

Ululuğuna həddiñ,
səniñ boyuñ-qəddiñ ⁶ yoq!
Ya cismlə cəddiñ yoq!
Urduğın ulatmayan ulu Tañrı!
⁷ Basduğın bəlürtməyən bəllü Tañrı!
Götürdügin gögə ⁸ yetürən görklü Tañrı!
Qaqıduğm qəhr edən qəhhar Tañrı!
⁹ Birligünə sığındım, çələbim,
Qadir Tañrı!
Mədəd səndən!
¹⁰ Qara donlu kafirə at dəpərəm,
işümi sən oñar! – dedi.

D211 ¹¹ Həman dəm at saldı. Yel kibi yetdi, yeləm kibi yapışdı.
¹² Kafiriñ çigninə bir qılıc urdı. Geyimini-keçimini doğradı. ¹³
Altı parmaq dərinliyi zəxm irişdirdi. Qara qanı şorladı. ¹ Qara sığırı soqmanı dolu qan oldu. Qara başı buñaldı, ² buñlu oldu. Haman döndi, qalaya qaçdı. Yegnək ardından ³ yetdi. Hasar qapusına girmişkən qara polat uz qılıca ⁴ əñsəsinə eylə çaldı kim, başı tob kibi yerə düşdi. ⁵ Andan Yegnək atın döndərdi, ləşkərə gəldi...

Tutsaq olan ⁶ Qazılıq qocayı salı vermişlər. Çıqub gəldi. “Hay, ⁷ bəg yigitlər, kafiri kim öldürdi?” deyü soylamış, görəl-im, xanım, ⁸ nə soylamış, aydır:

Qaytabamñ mayasını yüklü qodum,
Nərmidir, ⁹ mayamıdır, anı bilsəm.
Qara ayılum qoyunını yüklü qodum,
Qoçmıdır, ¹⁰ qoyunmıdır, anı bilsəm.
Ala gözülü görklü halalım yüklü qodum.
¹¹ Erkəkmdir, qızmıdır, anı bilsəm.
Mərə, bəg yigitlər, xəbər ¹² maña,
Yaradanıñ eşqinə! – dedi.

D212 Yegnək burada soylamış, ¹³ görəl-im, xanım, nə soylamış, aydır:
Qaytabanıñ mayasını yüklü ¹ qoduñ, –
nər oldı!

Qara ayıllu qoyunuñi yüklü qoduñ, –
qoç oldı!
² Ala gözlü görklü halalıñ yüklü qoduñ, –
aslan oldı! – dedi.

³ Yegnək babasıyla görüşdi. Əldən qalan bəglər görüşdi.
Pəs bir ⁴ uğurdan bəglər hasara yüriş etdilər, yağmaladılar.

Babasıyla Yegnək ⁵ gizlü yaqa tutuban yiləşdilər. İki həsrət bir-birinə buluşdılar; issüz ⁶ yerin qurdu kibi ulaşdılar. Tañrıya şükrlər qıldılar. Qalanın ⁷ kəlisasın yıqub, yerinə məscid yaptılar. Əziz Tañrı adına qudbə ⁸ oqıtdılar. Quşuñ ala qatını, qumaşın arusını, qızıñ göğçəgini, ⁹ doquzlama çırğab çuqa Bayındır xana pəncik çıqardılar. ¹⁰ Baqısın ğazilərə bəxş etdilər. Döndilər, evlərinə gəldilər.

¹¹ Dədəm Qorqut gəlübən boy boyladı, soy soyladı. ¹² Bu oğuznamə Yegnəgin olsun! – dedi. Yum verəyin, xanım:

D213

¹³ Yerlü qara dağlarıñ yıqılmasun!
Kölgəlicə qaba ağacın ¹ kəsilməsün!
Ağ saqallu babañ yeri uçmaq olsun!
Ağ ² birçəklü anañ yeri behişt olsun!
Axır-soñı arı ³ imandan ayırmasun!
Ağ alnunda beş kəlmə dua qıldıq,
qəbul ⁴ olsun!

Günahınızı adı görklü
Məhəmməd Mustafa yüzi ⁵ suyına bağışlasun!
Xanım, hey!!!

BASAT DƏPƏGÖZİ ÖLDÜRDÜĞİ BOYI BƏYAN EDƏR, XANIM, HEY!

⁷ Məgər, xanım, bir gün Oğuz otururkən üstinə yağt gəldi. ⁸ Dün içində ürkdü, köçdi. Qaçub gedərkən Aruz ⁹ qocanın oğlan-çığı düşmüş, bir aslan bulub götürmüş, ¹⁰ bəsləmiş. Oğuz genə əyyamla gəlüb, yurdına qondu. Oğuz ¹¹ xanın ilqıçısı gəlüb xəbər gətirdi. Aydır: “Xanım, sazdan ¹² bir aslan çıxar, at urar, apul-apul yürüyüşü adam kibi. ¹³ At basuban, qan sümürər”.

D214

Aruz aydır: “Xanım, ürkdigimiz ¹ vaxtın düşən mənim oğlan-çığımdır, bəlkə?” – dedi. Bəglər bindilər. ² Aslan yatağı üzərinə gəldilər. Aslan qaldırub oğlanı ³ tutdılar. Aruz oğlanı alub evinə gətirdi. Şadlıq ⁴ etdilər. Yemə-içmə oldu. Amma oğlanı nə qədər götürdilər, durmadı, ⁵ gerü aslan yatağına vardı. Gerü tutub gətürdilər.

Dədəm Qorqud ⁶ gəldi. Aydır: “Oğlanım, sən insansan. Heyvanla müsahib ⁷ olmağı! Gəl, yaxşı at bin. Yaxşı yigitlər ilə eş yort! – ⁸ dedi. – Ulu qardaşın adı Qıyan Selcikdir. Səniñ ⁹ adın Basat olsun! Adını mən verdim, yaşuñı Allah ¹⁰ versün!” – dedi. Oğuz bir gün yaylaya köçdi. Aruzuñ ¹¹ bir çobanı vardı. Adına Qoñur qoca Sarı çoban ¹² deyərlərdi*. Oğuzuñ öñincə bundan əvvəl kimsə köçməzdi.

D215

¹³ Uzun biñar diməklə məşhur bir biñar vardı. Ol biñara ¹ pərilər qonmuşdı. Nagahandan qoyun ürkdü. Çoban ərkəcə ² qaçdı, ilərü vardı. Gördi kim, pəri qızları qanat ³ qanada bağlamışlar, uçarlar. Çoban kəpənəgini üzərlərinə ⁴ atdı. Pəri qızınıñ birini tutdı. Tama edüb, dərhal ⁵ cima eylədi. Qoyun ürkməgə başladı. Çoban qoyunuñ ⁶ öñinə səgirdi. Pəri qızı qanat urub uçdı. ⁷ Aydır: “Çoban, yil tamam olıcaq məndə əmanətiñ var, gəl, al! – ⁸ dedi. – Amma Oğuzuñ başına zaval gətürdüñ”, – dedi.

⁹ Çobanıñ içinə qorxu düşdi. Amma qızıñ dərdindən ¹⁰ bəniizi sarardı.

Zamanla Oğuz genə yaylaya köçdi. ¹¹ Çoban genə bu biñara gəldi. Genə qoyun ürkdü. Çoban ilərü ¹² vardı. Gördi kim,

* Ensiklopediyada “dərlərdi” getmişdir. – Red.

D216 bir yığanaq yatur, yıldır-yıldır yıldırır. ¹³ Pəri qızı gəldi. Aydır: “Çoban, əmanətiñ gəl, al! Amma ¹ Oğuzuñ başına zaval gətürdüñ!” – dedi. Çoban bu ² yığanağı görcək ibrət aldı. Gerü döndi. Sapan ³ daşına tutdı. Urduqca böyüdi. Çoban yığanağı ⁴ qodı qaçdı, qoyun ardına düşdi.

Məgər ol dəm Bayındır ⁵ xan bəglər ilə seyrana yetmişlərdi. Bu biñarın üzərinə gəldilər. ⁶ Gördilər kim, bir ibrət nəsnə yatur, başı-göti bəlürsiz. ⁷ Çevrə aldılar. Endi bir yigit bunu dəpdı. Dəpdikcə böyüdi. ⁸ Bir qaç yigit dəxi endilər, dəpdilər. Dəpdiklərinə böyüdi. ⁹ Aruz qoca dəxi enüb dəpələdi, mahmuzı toqundi. ¹⁰ Bu yığanaq yarıldı, içindən bir oğlan çıqdı. Gövdəsi ¹¹ adam, dəpəsində bir gözi var. Aruz aldı bu oğlanı ¹² ətəginə sardı. Aydır: “Xanım, munı maña veriñ, oğlum Basatla ¹³ yaşlayayın!” – dedi. Bayındır xan “Səniñ olsun!” – dedi.

D217 ¹ Aruz Dəpəgözi aldı, evinə gətürdi. Buyurdi, bir dayə ² gəldi. Əmcəgini ağzına verdi. Bir sordı, olanca südin ³ aldı. İki sordı, qanın aldı. Üç sordı, canın ⁴ aldı. Bir qaç dayə gətürdilər, həlak etdi. Gördilər ⁵ olmaz, “Süd ilə bəsliyəlim” – dedilər. Gündə bir qazan süd yetməzdi. ⁶ Bəslədilər, böyüdi, gəzər oldı. Oğlancılqlarla oynar oldı. ⁷ Oğlancılqların kiminün burnın, kiminün qulağın yeməgə başladı. ⁸ Əlhasili, ordı bunun ucından qatı incindilər. Aciz ⁹ qaldılar. Aruza şikayət edüb ağlaşdılar. Aruz, Dəpə¹⁰gözi dögdı-sögdı, yasaq eylədi, esləmədi. Axır ¹¹ evindən qodı.

Dəpəgöziñ pəri anası gəlib oğlınıñ ¹² parmağına bir yüzük keçürdi. “Oğul, saña ox batmasun, ¹³ tənünü qılıc kəsməsün!” – dedi.

D218 Dəpəgöz Oğuzdan çıqdı, ¹ bir yuca dağa vardı. Yol kəsdi, adam aldı, böyük ² hərami oldı. Üzərinə bir qaç adam göndərdilər. Ox atdılar, ³ batmadı. Qılıc urdılar, kəsmədi. Sügüylə sancdılar, ⁴ ilmədi. Çoban-çoluq qalmaq, həb yedi. Oğuzdan ⁵ dəxi adam yeməgə başladı. Oğuz yığılıb üzərinə vardı. ⁶ Dəpəgöz görüb qaçdı. Bir ağacı yerindən qopardı. ⁷ Atub əlli-altmış adam həlak eylədi. Alplar başı Qazana ⁸ zərb urdı, – dünya başına dar oldı.

Qazamñ qardaşı ⁹ Qaragünə Dəpəgöz əlində zəbun oldı. Dözən oğlı ¹⁰ Alp Rüstəm şəhid oldı.

D219 Uşun qoca oğlı kibi ¹¹ pəhlivan əlində şəhid oldı. Aruq candan iki ¹² qarındaşı Dəpəgöz əlində həlak oldı. Dəmir donlu ¹³ Mamaq əlində həlak oldı. Bıgı qanlı Bügdüz Əmən ¹ əlində zəbun oldı. Ağ saqallı Aruz qocaya qan qusdurdu. ² Oğlı Qıyan Selcügün ödi yarıldı. Oğuz Dəpəgözə ³ kar qılmadı, ürkdı qaçdı. Dəpəgöz çevürüb, önün ⁴ aldı. Oğuzı salı vermədi, gerü yerinə qondurdu. ⁵ Əlhasil, Oğuz yedi kərrə ürkdı. Dəpəgöz önün alub, ⁶ yedi kərrə yerinə gətürdi. Oğuz Dəpəgöz əlində tamam zəbun ⁷ oldı. Vardılar, Dədə Qorqutı çağırtdılar. Anuñla danışdılar. ⁸ “Gəlüñ, kəsim kəsəlim!” – dedilər.

Dədəm Qorqudı Dəpəgözə göndərdilər. ⁹ Gəldi, salam verdi. Aydır: “Oğul, Dəpəgöz, Oğuz əlində ¹⁰ zəbun oldı, buñaldı. Ayağın toprağına mənı saldılar. ¹¹ Saña kəsim verəlim, dəyərlər”, – dedi. Dəpəgöz aydır: “Gündə ¹² altmış adam veriñ yeməgə!” – dedi. Dədə Qorqut aydır:

D220 “Bu vəchlə ¹³ sən adam qomaz, dükədərsən, – dedi. – Amma gündə iki adam ilə ¹ beş yüz qoyun verəlim!” – dedi.

Dədə Qorqud böylə digəc ² Dəpəgöz aydır: “Xoş, öylə olsun! Əvət, həm maña iki ³ adam veriñ, yeməgüm bənim bişürsün, mən yiyəyim!” – dedi.

Dədə ⁴ Qorqud döndi, Oğuz gəldi. Aydır: “Buñlu qoca ilə ⁵ Yapağlu qocayı Dəpəgözə verüñ, aşın pişürsün!” – dedi. ⁶ “Və həm gündə iki adam ilə beş yüz qoyun istədi”, – dedi. Bunlar ⁷ dəxi razı oldı. Dört oğlı olan birin verdi, ⁸ üçi qaldı. Üç olan birin verüb iki qaldı. ⁹ İki olan birin verdi, biri qaldı.

Qapaqqan derlər, ¹⁰ bir kişi var idi. İki oğlı var idi. Bir oğlın verüb, ¹¹ biri qalmış idi. Gerü növbət dolanub, aña gəlmişdi. Anası ¹² fəryad edüb ağladı, zarlıq eylədi. Məgər, xanım, Aruz oğlı ¹³ Basat gəzaya getmiş idi. Ol möhəldə gəldi.

D221 Qarıcı aydır: ¹ “Basat şimdi aqından gəldi. Varayın, bolay ki, maña bir ² əsir verəydi, oğlancığım qurtaraydım”, – dedi.

Basat altunlu ³ günlügin tiküb oturur ikən gördilər ki, bir xatun kişi ⁴ gəlür. Gəldi içəri Basata; girdi, salam verdi, ağladı. ⁵ Aydır:

Avcına sığmayan əlüklü oğlı,
Ərdil təkə buynuzından ⁶ qatı yaylı,

İç Oğuzda, Daş Oğuzda adı bəllü,
Aruz ⁷ oğlu xanım Basat, maña mədəd! – dedi.

D222 Basat aydır: “Nə dilərsən?” ⁸ Qarıcıq aydır: “Yalancı dünyaya yüzində bir ər qopdı. Yaylamında ⁹ Oğuz elin qondurmadı. Qara polad uz qılıclar kəsən ¹⁰ qılını kəsdirmədi. Qarğu cida oynadanlar ildirəmədi. ¹¹ Qayın oxı atanlar kar qılamadı. Alpları başı Qazana bir zərb ¹² urdı. Qardaşı Qaragünə əlində zəbun oldu. Bıǵı ¹³ qanlı Bügdüz Əmən əlində zəbun oldu. Ağ saqallu babañ ¹ Aruza qan qusdurdu. Meydan yüzində qardaşın Qıyan ² Selcik ödi sındı, can verdi. Qalın Oğuz bəglərin ³ dəxi-kimini zəbun edüb, kimini şəhid eylədi. Yedi ⁴ qatla Oğuzu yerindən sürdü. “Kəsim” dedi, kəsdi. ⁵ Gündə iki adam, beş yüz qoyun istədi. Buñlu qoca ⁶ ilə Yapaǵlu qocayı aña xizmətkar verdilər. Dört oğlu ⁷ olan birin verdi. Üç olan birin verdi. İki ⁸ olan birin verdi. İki oğlancığım vardı. Birin ⁹ verdim, biri qaldı. Çevrildi, növbət gerü – maña gəldi. ¹⁰ Anı dəxi istərlər. “Xanım, maña mədəd!” – dedi.

¹¹ Basatın qaranıulu gözləri yaşla doldı. Qarındaşıyçun soylamış, ¹² görəlím, xanım, nə soylamış, aydır:

D223 Qırañ yerdə tikilmiş ¹³ otaxlarıñ
O zalım yıqdırdı ola, qardaş!
Yügrək ¹ olan atlarıñ tavlısından
O zalım seçdirdi ola, ² qardaş!
Bisərək-bisərək dəvələriñ qatarından
O zalım ³ ayırdı ola, qardaş!
Şüləniñdə qırduǵuñ qoyunuñ
O zalım ⁴ qırdı ola, qardaş!
Güvəncimlə gətürdüǵüñ gəlincüǵüñ
O zalım ⁵ səndən ayırdı ola, qardaş!
Aǵ saqallu babamı
“Oǵul!” deyü aǵlatdıñ ola, qardaş!
Aǵca yüzlü anamı
sızlatdıñ ⁷ ola, qardaş!
Qarşu yatan qara daǵım yüksəǵi, qardaş!
⁸ Aqındılı görklü suyumuñ daşqunı qardaş!
Güclü ⁹ belim küvvəti,
qaranıu gözlərimüñ aydını, qardaş!

“Qardaşımdan ¹⁰ ayrıldım!” deyü çoq aǵladı, zarlıq qıldı. Ol xatun ¹¹ kişiyə bir əsir verdi. “Var, oǵluñı qurtar!” – dedi.

D224 ¹² Xatun aldı gəldi, oǵlı yerinə verdi. Həm “oǵluñ ¹³ gəldi!” deyü Aruza muştladı. Aruz sevindi. Qalın Oğuz bəglər ilə ¹ Basata qarşu gəldi. Basat babasınıñ əlin öpdü. ² Aǵlaşdılar, bozlaşdılar.

Anasınıñ evinə gəldi. ³ Anası qarşu gəldi. Oǵlancuǵını qucdı. Basat anasınıñ əlin ⁴ öpdü. Görüşdilər, bozlaşdılar. Oğuz bəgləri dəridi. ⁵ Yemələr-içmələr oldu. Basat aydır: “Bəglər, qardaş uǵrına ⁶ Dəpəǵöz ilə buluşuram. Nə buyurursız?” – dedi.

Qazan bəǵ ⁷ burada soylamış, görəlím, xanım, nə soylamış! Aydır:

⁸ Qara əvrən qopdı Dəpəǵöz,
Ərş yüzində çevirdim, alımadım, ⁹ Basat!
Qara qaplan qopdı Dəpəǵöz,
Qara-qara daǵlarda ¹⁰ çevirdim, alımadım,
Basat!

Qaǵan aslan qopdı Dəpəǵöz,
¹¹ Qalıñ sazlarda çevirdim, alımadım, Basat!
Ər olsañ, ¹² yeg.
Olsañ, mərə, mən Qazanca olmayasan, Basat! – dedi.
¹³ Aǵ saqallu babañı aǵlatmaǵıl!
Aǵ birçəklü anañı bozlatmaǵıl!

D225 ¹ Basat aydır: “Əlbətdə, varıram!” Qazan aydır: “Sən bilürsən”.

² Babası aǵladı, aydır: “Oǵul, ocaǵım issüz qoma, kərəm ³ eylə, varma!” – dedi.

Basat aydır: “Yoǵ, aǵ saqallu əziz ⁴ baba, varıram”, – dedi. Esləmədi, biləgindən bir tutam ox ⁵ çıqardı, belinə soqdu. Qılıcın həm quşandı. ⁶ Yayın qarısına bıraqdı. Ətəklərin qıvırdı. Babasınıñ-⁷anasınıñ əlin öpdü, halallaşdı, “xoş qaluñ!” – dedi. ⁸ Dəpəǵöz olduǵı Salaxana qayasına gəldi. Gördi ⁹ Dəpəǵöz güne qarşu arxasını vermiş. Yalñuz çəkdi ¹⁰ belindən bir ox çıqardı. Dəpəǵözün yağrına bir ox ¹¹ urdı. Ox keçmədi, paralandı. Bir dəxi atdı. Ol ¹² dəxi para-para oldu. Dəpəǵöz qocalara ayıtdı: “Bu ¹³ yerin siñəǵi bizi üşəndirdi!” – dedi.

D226 Basat bir dəxi ¹ atdı. Ol dəxi paralandı, bir parası Dəpəgözün ² ölinə düşdi. Dəpəgöz sıçradı baqdı: Basat gördi. ³ Ölinəlinə çaldı, qas-qas güldi. Qocalara aydır: “⁴ Oğuzdan yenə bizə bir türfəndə quzı gəldi”, – dedi. Basatı ⁵ ölinə qatdı, tutdı. Boğazdan salındırdı. Yatağına ⁶ gətürdi. Ədüginiñ quncına soqdı. Aydır: “Mərə qocalar, ⁷ ikindü vaqtı munı maña çevirəsiz, yiyəm”, – dedi. Yenə uyıdı.

⁸ Basatın xəncəri vardı. Ədügini yardı, içindən çıqdı. ⁹ Aydır: “Mərə qocalar, munın ölümü nədəndir?” Ayıtdılar: “Bilməziz. ¹⁰ Amma gözündən ğeyri yerdə ət yoqdur”, – dedilər. Basat Dəpə¹¹gözün başı ucına gəldi. Qapaq qaldırdı. Baqdı ¹² gördi kim, gözi ətdir. Aydır: “Mərə qocalar, sügüligi ocağa ¹³ qoñ, qızsun!” – dedi. Sügüligi ocağa bıraqdılar, qızdı. ¹

D227 Basat əlinə aldı. Adı görklü Məhəmmədə salavat gətürdi. ² Sügüligi Dəpəgözün gözinə eylə basdı kim, Dəpəgözün ³ gözi həlak oldu. Şöylə nərə urdı, hayqırdı ⁴ kim, dağ və daş yangulandı. Basat sıçradı, qoyun ⁵ içinə mağaraya düşdi. Dəpəgöz bildi kim, Basat mağara⁶dadır. Mağaranın qapusın alub, bir ayağın qapunun bir yanına, ⁷ birin dəxi bir yanına qodı. Aydır: “Mərə qoyun başları ərkəc, ⁸ bir-bir gəl, keç!” – dedi. Bir-bir gəlüb keçdi. Hər birinin başların ⁹ sığadı. “Toğlıcılar, dövlətim saqar qoç, gəl, keç!” – dedi. Bir ¹⁰ qoç yerindən qalqıdı, görünüb sündi. Dəfi Basat qoçı ¹¹ basub boğazladı, dərisini yüzdi, quyruğıyla başını ¹² dəridən ayırmadı: içinə girdi. Basat Dəpəgözün ölinə

D228 ¹³ gəldi. Dəpəgöz də bildi kim, Basat dəri içindədir. ¹ Aydır: “Ay saqar qoç, mənim nerədən həlak olacağım bildiñ? ² Şöylə çalayım səni mağara divarına kim, quyruğın mağarayı ³ yağlasun!” – dedi. Basat qoçun başını Dəpəgözün ⁴ əlinə sundı. Dəpəgöz buynuzundan bərk tutdı. Qaldıracaq ⁵ buynuz dəriylə əlində qaldı. Basat Dəpəgözün budı ⁶ arasından sıçrayub çıqdı. Dəpəgöz buynuzı götürüb ⁷ yerə çaldı. Aydır: “Oğlan qurtulduñmı?” Basat aydır: “Tañırım ⁸ qurtardı”. Dəpəgöz aydır: “Mərə oğlan, al şol barmağında⁹kı yüzügi, parmağına taq, saña ox və qılıc kar eyləməsün” ¹⁰ Basat aldı, yüzügi parmağına keçürdi. Dəpəgöz aydır: ¹¹ “Oğlan, yüzügi alub taqındıñmı?” Basat aydır: “Taqındım”. ¹² Dəpəgöz Basatın üzərinə qodı, xəncərlə çaldı-kəsdi, ¹³ sıçradı ğeñ yerdə durdı. Gördi kim yüzük genə ¹ Dəpəgözün ayağı altında yatur.

Dəpəgöz aydır: “Qurtulduñmı?” ² Basat aydır: “Tañırım qurtardı”.

Dəpəgöz aydır: “Oğlan, ³ şol günbədi gördüñmı?” Aydır: “Gördüm”. Dəpəgöz aydır: “Mənim ⁴ xəzinəm var. Ol qocalar almasunlar. Var, möhürlə!” – dedi. Basat ⁵ günbədi içinə girdi. Gördi kim, altun-aqça yığılmış. Baqaraq ⁶ kəndözün unitdı. Dəpəgöz günbədiñ qapusın aldı. Aydır: ⁷ “Günbədə girdiñmi?” Basat aydır: “Girdim”. Dəpəgöz aydır: “Şöylə çalayım ⁸ ki, günbədlə dardağan olasan”, – dedi. Basatın dilinə ⁹ bu gəldi kim, “La ilahə illallah, Məhəmməd rəsulallah!” – dedi. Dedi, ¹⁰ həman dəm günbədi yarıldı, yedi yerdən qapu açıldı. Birindən ¹¹ daşra gəldi.

D230 Dəpəgöz günbədə əlin soqdı. Eylə ¹² qaçdı kim, günbədi zirü zəbər oldı. Dəpəgöz aydır: “Oğlan, ¹³ qurtulduñmı?” Basat aydır: “Tañırım qurtardı”, – dedi. Dəpəgöz ¹ aydır: “Saña ölüm yoğ imiş! Şol mağarayı gördüñmı?” Basat ² aydır: “Gördüm”. Aydır: “Anda iki qılıc var; biri qınlı, biri ³ qınsuz. Ol qınsuz kəsər mənim başımı. Var, gətür, mənim başımı ⁴ kəs!” – dedi. Basat mağara qapusına vardı. Gördü bir ⁵ qınsuz qılıc durmaz: enər, çıxar. Basat aydır: “Mən muña bi⁶təkəllüf yapışmayım”, – deyüb kəndü qılıcın çıxardı, tutdı. İki ⁷ para böldi. Vardı, bir ağac gətürdi, qılıca tutdı. ⁸ Anı dəxi iki para eylədi. Pəs yayını əlinə aldı. Oxla ⁹ ol qılıc asılan zənciri urdı. Qılıc yerə düşdi, ¹⁰ kömüldi. Kəndü qılıcın qımına soqdı. Balçağından ol ¹¹ qılıcı bərk tutdı. Gəldi, aydır: “Mərə Dəpəgöz, necəsən?” – ¹² dedi. Dəpəgöz aydır: “Mərə oğlan, daxı ölmədiñmı?” Basat ¹³ aydır: “Tañırım qurtardı”. Dəpəgöz aydır: “Saña ölüm yoğ imiş!” – ¹ dedi. Çağırub Dəpəgöz soylamış, görəlmiş, nə soylamış, ² aydır:

Gözüm, gözüm yalnız gözüm!

Sən yalnız gözle

mən ³ Oğuzı sındırışdım.

Ala gözdən ayırdıñ, yigit məni!

Datlu ⁴ candan ayırsun Qadir səni!

Eylə kim mən çəkərəm göz buñını,

⁵ Hiç yigidə verməsün Qadir Tañrı
göz bu günü! – dedi.

⁶Dəpəgöz genə aydır:

Qalarda-qoparda yigit,
yeriñ nə yerdir?
⁷ Qaranı dün içində yol azsañ,
umuñ nədir?
Qaba ələm ⁸ götürən xanıñuz kim
qırış günü öñdin?
Ağ saqallu babañ ⁹ adı nədir?
Alp ərən ərden adın
yaşurmaq eyib olur,
¹⁰ Adıñ nədir, yigit, degil maña! – dedi.

Basat Dəpəgözə soylamış, ¹¹ görəlim, xamm, nə soylamış:

Qalarda-qoparda yerim Günortac!
¹² Qarañu dün içrə yol azsam,
umum Allah!
Qaba aləm götürən ¹³ xanımız –
Bayındır xan!
Qırış günü öñdin dəpən alpımız
Salur ¹ oğlu Qazan!*
Atam ² adın sorar olsañ, – Qaba Ağac!
Anam adın deyərsəñ, – Qağan Aslan!
Mənim adım sorarsañ, –
Aruz ³ oğlu Basatdır, – dedi.

D232

Dəpəgöz aydır: “Əmdi qardaşuz, ⁴ qıyma maña!” – dedi.
Basat aydır:

Mərə qavat! Ağ saqallu babamı ⁵ ağlatmışsan,
Qarıcıq ağ birçəklü anamı bozlatmışsan.
Qarındaşım ⁶ Qıyanı öldürmüşsən.
Ağca yüzlü yengəmi dul eyeləmişsən.
⁷ Ala gözlü bəbəklərin öksüz qomışsan.
Qormıyam səni,
Qara ⁸ polad uz qılıcım dartmayınca,

* Katib “Ulaş oğlu Salur Qazan” yazmaq istəmişdir.

Qafalu-börklü başıñ kəsməyincə,
⁹ Alca qanıñ yer yüzünə tökməyincə,
Qardaşım Qıyanıñ qanın almayınca?
¹⁰ Qomazam! – dedi.

Dəpəgöz dəxi burada soylamış, aydır:

Qalqu¹¹ bam yerimdən duram, deyərdim.
Qalın Oğuz bəglərindən əhdim ¹² bozam, deyərdim.
Yeñidən toğanın qıram, deyərdim.
Bir göz adam ¹³ ətinə doyam, deyərdim.
Qalın Oğuz bəgləri üzərimə
yığılub gələ, ¹ deyərdim.
Qaçubanı Salaxana qayasına girəm, deyərdim.
Ağır mancılaq ² daşla atam, deyərdim.
Enüb daş başıma düşübən öləm, ³ deyərdim.
Ala gözdən ayırdıñ, yigit, məni!
Datlu candan ⁴ ayırsun Qadir səni! – dedi.

D233

Dəpəgöz bir dəxi soylamış, aydır:

⁵ Ağ saqallu qocaları çox ağlatmışam.
Ağ saqalı, qarışı ⁶ tutdı ola, gözüm, səni?
Ağ birçəklü qarıcıqları ⁷ çox ağlatmışam.
Gözi yaşı tutdı ola, gözüm, səni?
Bıççağı ⁸ qararmış yigitcikləri çox yemişəm.
Yigitlikləri tutdı ola, ⁹ gözüm, səni?
Əlcügəzi qınalı qızcığazları çox yemişəm.
¹⁰ Qarışçuları tutdı ola, gözüm, səni?
Eylə kim çökərəm mən ¹¹ göz buñını,
Heç yigidə verməsün Qadir Tañrı göz yükünü!
¹² Gözüm, gözüm, ay gözüm!
Yalñuz gözüm! – dedi.

D234

Basat qaçıb ¹³ yerindən durı gəldi. Buğra kibi Dəpəgözi dizi
üzərinə ¹ çökürdi. Dəpəgözün kəndü qılıcıyla boynını urdı. ²
Dəldi, yay kirişin taqdı. Süriyi-süriyi mağara ³ qapusına gəldi.
Buñılı qoca ilə Yapağlı qocayı Oğuz ⁴ muştçı göndərdi. Ağ boz
atlar binübən yortışdılar. ⁵ Qalın Oğuz ellərinə xəbər gəldi.

At ağızlu Aruz qoca ⁶ evinə çapar gəldi. Atasına Basatın sevinc verdi: ⁷ “Muştuluq! Oğluñ Dəpəgözi dəplədi!” – dedi.

Qalın Oğuz ⁸ bəgləri yetdilər. Salaxana qayasına gəldilər. Dəpəgöziñ ⁹ başını ortaya gətürdilər.

Dədəm Qorqud gələbən şadlıq ¹⁰ çaldı. Ğazi ərənlər başına nə gəldiğın aydı verdi. ¹¹ Həm Basata alqış verdi:

Qara dağa yetdügündə aşıt ¹² versün!
Qanlı-qanlı sulardan keçit versün! – dedi.

D235 ¹³ Ərlıklə qardaşın qanın aldıñ. Qalın Oğuz bəglərini buñdan ¹ qurtardıñ. Qadir Allah yüzün ağ etsün, Basat!” – dedi.

² Ölüm vaqtı gəldüğündə arı imandan ayırmasun!
Günahınızı ³ adı görklü Məhəmməd Mustafaya
bağışlasun, xanım, hey!

⁴ BƏKİL OĞLI ƏMRANIÑ BOYINI BƏYAN EDƏR

⁵ Qam Ğan oğlu xan Bayındır yerindən durmuşdı. ⁶ Ağ ban evini qara yerin üzərinə dikdirmişdi. Ala sayvan ⁷ gög yüzünə aşanmışdı. Biñ yerdə ipəg xalçası ⁸ döşətmışdi. İç Oğuz Daş Oğuz bəgləri yığnaq ⁹ olmuşdı.

D236 Doquz tümən Gürcüstanın xəracı gəldi: ¹⁰ bir at, bir qılıc, bir çomaq gətirdilər. Bayındır xan qatı ¹¹ səxt oldı. Dədəm Qorqud gəldi, şadlıq çaldı. ¹² “Xanım, niyə səxt olursan?” – dedi. Aydır: “Necə səxt olmayam? ¹³ Hər yıl altun-aqça gəlürdi, yigidə-bəgə verirdiñ, xatirləri ¹ xoş olurdu. Şimdi bunu kimə verər kim, xatiri xoş ² ola?” – dedi.

D237 Dədə Qorqud aydır: “Xanım, bunun üçini daxı ³ bir yigidə verəlim, – dedi, – Oğuz elinə qaravul olsun!” – dedi. ⁴ Xan Bayındır “Kimə verəlim?” – dedi, sağına-soluna baqdı. ⁵ Kim-sə razı olmadı. “Bəkil” derlərdi, bir yigit vardı. Aña ⁶ baqdı, aydır: “Sən nə dersən?” Bəkil razı oldı. Qalqı, ⁷ yer öpdü. Dədəm Qorqud himmət qılıcın belinə bağladı. Çomağı ⁸ omuzına bıraqdı. Yayı qarusına keçürdi. Şahbaz ⁹ ayğırı çəkirdi, buda bindi. Xəsmiñi, qövmiñi ayırdı, ¹⁰ evini çözdü. Oğuzdan köç eylədi. Bərdəyə, Gəncəyə ¹¹ varub vətən tutdı. Doquz tümən Gürcüstan ağzına ¹² varub qondu, qaravullıq eylədi. Yədkafir gəlsə, başın ¹³ Oğuzla orməğan göndərdi. Yıldı bir kərrə Bayındır xan ¹ divanına varardı.

Yenə Bayındır xandan adam gəldi, “tez ² gələsən” deyü; pəs Bəkil gəldi, pişkəşin çəkdi. Bayındır ³ xanın əlin öpdü. Xan dəxi Bəkili qonaqladı. Yaxşı ⁴ at, yaxşı qaftan, vafır xərcəliq verdi. Üç gün tamam ⁵ ağırladı. “Üç gün dəxi Bəkili av-şikar ötilə qonaqlayalım, ⁶ bəglər!” – dedi.

Av çıxırdılar. Çün av yarağı oldı, kim atın ⁷ ögər, kim qılıcın, kim çəküb ox atmağın ögər. Salur Qazan ⁸ nə atın ögdi, nə kəndin ögdi; amma bəgləriñ hünəriñ ⁹ söylədi.

Üç yüz altmış altı alp ava binsə, qanlı ¹⁰ keyik üzərinə yürüş olsa, Bəkil nə yay qurardı, ¹¹ nə ox atardı. Haman yayı biləgindən çıxarardı, ¹² buğanın-sığının boynına atardı, çəküb durğuzardı. ¹³ Arıq olsa, qulağın dələrdi, avda bəllü olsun

D238 deyü; ¹ amma semüz olsa, boğazlardı. Arıq olsa, qulağm də-
lərdi, ² avda bəllü olsun deyü; amma semüz olsa, boğazlardı. ³
Əgər bəglər keyik alsa, qulağı dəlük olsa, “Bəkül sünicidir” ⁴
deyü Bəkilə göndərərlerdi.

Qazan bəg aydır: “Bu hünər atıñmıdır, ⁵ əriñmidir?”
“Xanım, əriñdir”, – dedilər. Xan aydır: “Yoq, at işləməsə, ⁶ ər
ögünməz. Hünər atıñdır”, – dedi. Bu söz Bəkilə xoş gəlmədi.
⁷ Bəkil aydır: “Alplar içində bizi qusqunumuzdan balcığa ba-
turduñ”, – ⁸ dedi. Baymdır xanıñ bəxşişin öñinə dökdi. Xana ⁹
küsdi. Divandan çıqdi. Atın çəkdi. Ala gözlü ¹⁰ yigitlərin alub
evinə gəldi. Oğlanlıqları qarşı gəldi, ¹¹ oxşamadı. Ağ yüzlü xa-
tunına söyləmədi. Xatun ¹² burada soylamış, görəlmiş, xanım,
nə soylamış, aydır:

D239 Altun ¹³ taxtım ayası, bəgim yigit!
Göz açuban gördüğüm,
Köñül ¹ verüb sevdüğüm.
Qalqubanı yerindən durı gəldiñ.
Ala gözlü ² yigitlərin yanıña saldıñ.
Arqu beli Ala dağdan dünin aşdıñ.
³ Aqındılı görklü sudan dünin keçdiñ.
Ağ alınlı Bayındır ⁴ xanıñ divanına
dünin vardıñ,
bəglərlə yedüñ-içdiñ.
Qövmlü ⁵ qövmiylə gənəşdimi?
Ğərib başıñ ğovğada qaldımı?
Qanı xanım, ⁶ altuñda yaxşı atı yoq!
Alnuñda altun aşıq cübbəsi yoq!
⁷ Ala gözlü bəgləriñ oxşamazsan.
Ağca yüzlü görklüñlə ⁸ söyləşməzsən,
nədir halıñ? – dedi.

Bəkil soylamış, görəlmiş, ⁹ xanım, nə soylamış, aydır:

Qalqubanı yerimdən durı gəldim.
Yelisi ¹⁰ qara Qazılıq atın butun bindim.
Arqu beli Ala dağdan ¹¹ dünin aşdım.
Aqındılı görkli suyu dəlüb dünin keçdim.

¹² Ağ alınlı Bayındırın divamına çapar vardım.

Ala gözlü bəglərlə ¹³ yedim-içdim.

Qövmlü qövmiylə görklü gördüm.

Xanımaziñ nəzəri bizdən ¹ dönmüş gördüm.

Eli-güni köçürün,

doquz tımən Gürcüstana ² gedəlim!

Oğuzasi oldum, bəllü biliñ! – dedi.

Xatun ³ aydır: “Yigidim, bəg yigidim! Padşahlar Tañrıñın
kölgəsidir. ⁴ Padşahına asi olanıñ işi rast gəlməz. Arı köñüldə
⁵ pas olsa, şərab açar. Sən gedəli, xanım, arqurı yatan ⁶ Ala
dağlarıñ avlanmamışdır. Ava bingil, köñlüñ açılısun!” – dedi.

⁷ Bəkil gördi, xatun kişiniñ aqlı-kələcisi eyüdür. Qazılıq ⁸
atın çəkdi, butun bindi. Ava getdi.

Av avlayu gəzərkən ⁹ öñindən bir yaralı keyik çıqdi. Bə-
kil buña at saldı. ¹⁰ Buğanıñ ardından irdi. Yay kirişin boynına
atdı. Buğa ¹¹ acmışdı, kəndüyi bir yuca yerdən atdı. Bəkil at
cilavısıñ ¹² yeñimədi, bilə uçdı. Sağ oyluğı qayaya toqındı,
sındı. ¹³ Bəkil aru durdı, ağladı. Aydır: “Ulu oğlum, ulu qar-
daşım ¹ yoq. Haman biləğindən gəz çıxarub, atınıñ tərkişini
dartdı ² urdı. Qaftanı altından ayağın bərk sardı, var ³ qüvvə-
tiylə atınıñ yelisinə düşdi. Avçılardan ayru dilbəndi ⁴ boğazına
keçdi. Ordusu ucına gəldi. Oğlanuğı ⁵ Əmran bahadır babası-
na qarşı gəldi. Gördi bəñzi sararmış, ⁶ dilbəndi boğazına keç-
miş. Yoldaşlarını sorub, oğlan burada ⁷ soylamış, görəlmiş, xa-
nım, nə soylamış:

Qalqubanı yerindən durı ⁸ gəldiñ,

Yelisi qara Qazılıq atıñ butun bindiñ.

Arqurı ⁹ yatan ala dağlar ətəginə ava vardıñ.

Qara donlu kafirlərə ¹⁰ uğradıñmı?

Ala gözlü yigitləriñ qırdırdıñmı?

Ağız-dildən bir qac ¹¹ kəlmə xəbər maña,

Qara başım qurban olsun, ağam, saña! – dedi.

Bəkil ¹² oğluna soylamış, görəlmiş, xanım, nə soylamış; aydır:

Oğul, ay ¹³ oğul!

Qalqubanı yerimdən durı gəldim.

D242 Qara dağlar öninə ¹ ava bindim.
 Qara donlu kafirlərə uğramadım.
 Ala gözlü yigitlərim ² qırdırmadım.
 Sağdır-əsəndir yigitlərim,
 oğul, qayurma!
 Üç ³ gündür qoşluğum yox!
 Oğul, at üzərindən məni qap, döşəgimə ⁴ çıxar”, – dedi.

Aslan əniği yenə aslandır; atası at üzərindən ⁵ qarvadı, tutdı döşəginə çıxardı. Cübbəsin üzərinə bürüdü. ⁶ Qapusın örtüdü.

Bu yaña yigit bəglər gördilər kim, av bozılmış, hər ⁷ biri evlü evinə gəldi.

Bəkil beş gün oldı, divana çıqmadı. ⁸ Ayağının smduğunu kimsəyə demədi. Bir gecə döşəgində ⁹ qatı-qatı inlədi, ah etdi. Xatunı ayıtdı: “Bəg yigidim, qalaba¹⁰lıq yağı gəlsə, qayıtmaz idiñ. Butuña ala ox toxunsa, ¹¹ əgilməz idiñ. Kişi qoynında yatan halalına sirtin deməzmi olur? ¹² Nədir halıñ?” – dedi. Bəkil aydır: “Görklüm, atdan düşdüm, ayağım ¹³ sındı”, – dedi.

D243 Övrət əlin əlinə çaldı, qaravaşa söylədi. ¹ Qaravaş çıqub qapuçıya söylədi. Otuz iki dişdən ² çıqan bütün orduya yayıldı, “Bəkil atdan düşmiş, ³ ayağı sınımış” deyü.

Məgər kafiriñ casusu vardı. Bu xəbəri ⁴ eşidüb vardı, təkür-rə xəbər verdi. Təkür aydır: “Qalqubanı ⁵ yerüñüzdən uru duruñ, yatur yerdə bəg Bəkili tutuñ! Ağ ⁶ əllərin qarusından bağlañ. Ğafillücə görklü başın kəsiñ. ⁷ Alca qanın yer yüzinə dö-küñ. Elin-günün çapıñ. Qızın-gəlinin ⁸ yesir ediiñ!” – dedi.

Məgər Bəkiliñ də anda casusu hazırıdı; ⁹ Bəkilə xəbər göndərdi. Aydır: “Baş yarağın eyləñ, üzəriñüzə ¹⁰ yağı gəlür”, – dedi. Bəkil yuqaru baqdı. “Gög ıraq, yer qatı”, – ¹¹ dedi. Oğ-lancuğın yanına gətürüb soylamış; görəlim, xanım, ¹² nə soylamış, aydır:

D244 Oğul, oğul, ay oğul!
 Qaranñuluca ¹³ gözlərim aydını oğul!
 Güclü belim qüvvəti oğul!
 Gör ¹ axır nələr oldı,
 nələr qopdı mənim başıma, – dedi.
 Qalqubanı ² oğul, yerimdən durı gəldim.

Boynı sinsun Al ayğırı, butun ³ bindim.
 Av avlayub, quş quşlayub gəzərkən buñaldı,
 süricdi, ⁴ məni yerə çaldı.

Sağ oyluğum sındı.
 Mənim qara başıma nələr ⁵ gəldi.
 Qara-qara dağlardan xəbər aşmış,
 Qanlı-qanlı sulardan ⁶ xəbər keçmiş,
 Dəmir qapu Dərvəndindən xəbər varmış,
 Alca ⁷ atlu Şökli Məlik qatı pusmuş.
 Pusduğundan qara dağlara ⁸ duman düşmüş,
 “Yatduğı yerdə bəg Bəkili tutuñ”, – demiş,
⁹ “Qarusından ağ əllərin bağlañ”, – demiş.
 “Qan alaca ordusını ¹⁰ çapıñ”, – demiş.
 “Ağca yüzlü qızını-gəlinini yesir eyləñ”, – demiş.
¹¹ Qalqubanı oğul, yerindən durı gəlgi!
 Yelisi qara Qazılıq ¹² atıñ butun bingil!
 Arqurı yatan Ala dağı dünin aşğı!
¹³ Ağ alınlu Bayındır xanıñ divanına

D245

dünin varğı!
 Ağız-dildən ¹ Bayındıra salam vergil!
 Bəglər bəgi olan Qazanıñ əlin öpgil!
² “Ağ saqallu babam buñlu”, – degil!
 “Əlbətdə və əlbətdə Qazan bəg
 maña ³ yetişsün dedi”, – degil!
 Gəlməz olsañ, məmləkət bozulub
 xarab ⁴ olur,
 Qızım-gəlinim əsir getdi, bəllü bilgil! – dedi.

Bu arada ⁵ oğlan babasına soylamış, görəlim, xamm, nə soylamış, aydır:

Baba nə ⁶ söylərsən, nə aydarsan?
 Bağrım la yürəgim nə dağlarsan?
 Qalqubanı ⁷ yerimdən durmağım çoq,
 Yelisi qara Qazılıq atıma binməgim ⁸ çoq.
 Arqubeli Ala dağı avlayuban aşmağım yoq.
 Ağ ⁹ alınlu Bayındırın divanına varmağım yoq.

D246 Qazan kimdir? Mən anuñ ¹⁰ əlin öpməyim yoq.
 Altundağı Al ayğırı maña vergil!
 Qan ¹¹ dərlədi çəpdürayım səniñ için.
 Əgni bəg dəmədür donuñ ¹² maña vergil
 Yeni yaqa dikdirəyim səniñçün!
 Qara polad uz ¹³ qılıcıñ maña vergil,
 Ğafillücə başlar kəsım səniñçün!
 Qarğı ¹ dalı süğünı maña vergil,
 Köksindən ər sancayım səniñ ² için!
 Ağ yələklü ötkün oxıñ maña vergil,
 Ərdən ərə ³ keçürəyim səniñ için!
 Ala gözlü üç yüz yigidiñ
 maña ⁴ vergil yoldaşlığa,
 Dini-Məhəmməd yolına
 dürişəyim səniñçün! – dedi.

⁵ Bəkil aydır: “Öləyim ağzıñ için, oğul! Ola kim, mənım keçmiş günümü ⁶ ağıdırımayasan”, – dedi. “Mərə, geyimim gətürüñ, oğlum geysün! Al ⁷ ayğırım gətürüñ, oğlum binsün! El ürkmədin oğlum meydana ⁸ varsun-girsün!” – dedi.

Oğlanı donatdılar. Atasıyla-⁹anasıyla gəldi görüşdi. Əllərini öpdü. Üç yüz ¹⁰ yigidi yanına bıraqdı, meydana vardı.

Al ayğır qaçan kim ¹¹ yağı qoxusun alsa, ayağın yerə döğərdi, tozu göğə ¹² çıqardı.

D247 Kafirlər aydır: “Bu at Bəkiliñdir, biz qaçırız”. Təkür ¹³ aydır: “Mərə, oñat görüñ. Bu gələn Bəkilsə, sizdən öñdən mən qaçaram”, – ¹ dedi.

Gözçi gözlədi. Gördi kim, at Bəkiliñ, Bəkil üzərində ² degil, amma bir quş dəklü oğlandır. Gəlüb təkürə xəbər ³ verdi. Aydır: “At, yaraq və işiq Bəkiliñ, Bəkil içində degil!” – ⁴ dedi. Təkür aydır: “Yüz adam seçilüñ, taraqça çatladıñ, oğlanı ⁵ qorquduñ. Oğlan quş yürəklü olur, meydana qor ⁶ qaçar”, – dedi.

Yüz kafir seçilüb oğlanıñ üzərinə gəlmiş. ⁷ Oğlana kafir soylamış, görəlím, nə soylamış, aydır:

Oğlan, ⁸ oğlan, ay oğlan,
 Haramzada oğlan!
 Altında Al ⁹ ayğırı arıq oğlan,

Qara polad uz qılıcı gödək oğlan!
¹⁰ Əlindəki süğüsü sınıq oğlan!
 Ağ tozlu yayı gedə ¹¹ oğlan!
 Biləğində doqsan oqı seyrək oğlan!
 Yanındağı ¹² yoldaşları çıplaq oğlan!
 Qaranñulıca gözləri çöngə ¹³ oğlan!
 Şökli Məlik saña qatı pusdı.

D248 Meydandakı ¹ şol oğlanı tutuñ,
 Qarusından ağ əllərin bağlañ,
² Ğafillicə görklü başın kəsiñ.
 Alca qanın yüzinə töküñ, – ³ dedi.
 Ağ saqallu babañ varsa, ağlatmağıl,
 Ağ birçəklü ⁴ anañ varsa, bozlatmağıl.
 Yalñuz yigit alp olmaz.
 Yovşan ⁵ dibi bərk olmaz.
 Qadası yetmiş, qavat oğlu qavat,
 Qayıda ⁶ dön buradan! – dedi.

Oğlan dəxi burada soylamış, görəlím, ⁷ nə soylamış, aydır:

Hərzə-mərzə söyləmə, mərə itim kafir!
 Altında Al ⁸ ayğırım nə bəğənməzsən, –
 səni gördi, oynar.
 Əgnimdəki dəmədür donum ⁹ çignüm qısar.
 Qara polad uz qılıcum qının doğrar.
 Qarğı ¹⁰ dalı süğüm nə bəğənməzsən,
 Köksün dəlüb göğə pırlar.
 Ağca ¹¹ tozlu qatı yayım zarı-zarı iñlər.
 Sadaqda oxum kişin ¹² dələr.
 Yanımda yigitlərim savaş dilər.
 Alp ərə qorqu vermək ¹³ eyib olur.
 Bərü gəlğil mərə kafir dürişəlím! – dedi.

D249 Kafir aydır: ¹ “Oğuzuñ arsızı türkmanıñ dəlüsünə bənzər! Bağ-a, şuñ”, – dedi.

² Təkür aydır: “Varuñ soruñ, oğlan Bəkiliñ nəsidir?” – dedi.

³ Kafir gəlüb oğlana soylamış, görəlím, necə soylamış; aydır:

⁴ Altındağı Al ayğırı bilürüz Bəkiliñdir,
 Bəkil qanı?
 Qara polad ⁵ uz qılıcuñ Bəkilüñdür,
 Bəkil qanı?
 Əgnuñdağı dəmür donuñ ⁶ Bəkiliñdir,
 Bəkil qanı?
 Yanuñdağı yigitlər Bəkiliñdir,
 Bəkil qanı?
 Əgər ⁷ Bəkil bunda imiş isə,
 Gecəyədəkin cəng edəydik,
 Ağca tozlu ⁸ qatı yaylar dartışaydıq.
 Ağ yeləklü ötkün oxlar ⁹ atışaydıq.
 Sən Bəkilüñ nəsisən, oğlan,
 degil mizə! – dedi.

D250 ¹⁰ Bəkil oğlı burada soylamış; görəlmiş, xanım, nə soylamış, aydır: ¹¹ “Mərə kafir, sən mənəni bilməzmissin? Ağ alınlu Bayındır xanuñ ¹² bəglərbəgisi Salur Qazan, qardaşı Qaragünə çapar yetdi. ¹³ Dönəbilməz Dülək Uran, Dözən oğlı Alp Rüstəm, Boz atlu ¹ Beyrək bəg Bəkilüñ evində içərlərdi, səndən casus gəldi. ² Altındağı Al ayğıra Bəkil mənəni bindirdi; qara polad uz ³ qılıcın qüvvət verdi; qarğuşu dalı sügüsün himmət verdi; ⁴ yanındağı üç yüz yigidin maña yoldaşlığa qoşdı. ⁵ Mən Bəkiliñ oğlıyam, mərə kafir! Bərü gəl, döğüşəlim!” – dedi.

D251 Kafir ⁶ təkür aydır: “Qatlan, mərə qavat oğlı, mən saña varayım! – dedi. ⁷ Altı pərlü gürzini ələ aldı, oğlanuñ üzərinə sürdi. ⁸ Oğlan qalqanını gürzə qarşu tutdı. Yuqarudan aşığa ⁹ kafir oğlanı qatı urdı. Qalqanını avatdı, tuğulqasını ¹⁰ yoğurdi, qapaqlarm sıyırdı, oğlanı alımadı. Gürzlə ¹¹ döğüşdilər, qara polad uz qılıc ilə dartışdılar, sərpə-¹²sərpə meydanda qılıclaşdılar, çiginləri doğrandı, qılıc¹³ları avandı, bir-birin alımadı. Qarğuşu dalı sügülər ilə ¹ qırışdılar, meydanda buğa kibi süsəşdilər; köksləri dəlindi, ² sügüləri sındı, bir-birin alımadılar. At üzərindən ikisi ³ qarvaşdılar, dartışdılar. Kafirüñ güci ziyadə, oğlan zəbun ⁴ oldu. Allah Taalaya yalvarub soylamış, görəlmiş, necə soylamış, ⁵ aydır:

Yucalardan yucasan,
 yuca Tañrı!
 Kimsə bilməz necəsən,
⁶ görklü Tañrı!
 Sən Adəmə tac urduñ,
 Şeytana lənət qıldıñ
⁷ Bir suçdan ötri
 dərgahdan sürdüñ.
 İbrahimi tutdurduñ,
⁸ Xam gönə çulğaduñ,
 Götürüb oda atdurduñ.
 Odi bustan ⁹ qıldıñ.
 Birligüñə sığındım, əziz Allah,
 xocam, maña mədəd! – dedi.

D252 ¹⁰ Kafir aydır: “Oğlan, alınuñsa, Tañrıñamı yalvarırsan? Sənüñ ¹¹ bir Tañrıñ varsa, mənüm yetmiş iki bütənam var!” – dedi.

Oğlan ¹² aydır: “Ya asi məlun, sən pütlərüñə yalvarırsan, mən ¹³ aləmləri yoqdan var edən Allahuma sığındım”, – dedi.

Haq ¹ Taala Cəbrayilə buyurdi kim: “Ya Cəbrayil, var, şol quluma ² qırq ərcə qüvvət verdim”, – dedi.

Oğlan kafiri götürdi, ³ yerə urdı. Burından qanı düdük kibi şorladı. Sıçrayub ⁴ şahin kibi kafiriñ boğazın ələ aldı.

Kafir aydır: “Yigit, ⁵ aman, sizüñ dinə nə derlər, dinüñə girdim”, – dedi. Parmaq ⁶ götürüb, şəhadət gətürüb müsəlman oldu. Qalan ⁷ kafirlər bilüb, meydanı salub qaçdı.

Aqınçılar kafiriñ ⁸ elin-günün urub qızın-gəlinin əsir etdilər. Oğlan ⁹ babasına muştçı göndərdi, “qırımım aldum”, – dedi. Ağ saqallu ¹⁰ babası qarşu gəldi. Oğlınıñ boynunu qucdı. Dönüb ¹¹ evlərinə gəldilər.

D253 Qarşu yatan qara dağdan oğlana yaylaq ¹² verdi. Qaraqucı yügrək atdan təvləverdi. Ağca ¹³ yüzlü oğlını ağca qoyun şülən verdi. Ala gözülü oğlını ¹ al duvaxlu gəlin aldı. Ağ alınlu Bayındır xana pəncik çıxardı. ² Oğhn aldı, Bayındır xanıñ di-vanına vardı. Əl öpdü.

³ Padşah Qazan oğlı Uruzuñ sağ yanına aña yer ⁴ göstərdi. Cübbə-çuğa çırğab geyürdi.

Dədəm Qorqud ⁵ gələbən, şadlıq çaldı. Bu oğuznaməyi düzdi-qoşdı, ⁶ “Bəkil oğlu Əmrəm olsun!” – dedi. Gəzilər başına ⁷ nə gəldüğün söylədi:

Yum verəyin, xanım!
Yerlü qara dağların ⁸ yıqılmasun!
Kölgəlicə qaba ağacın kəsilməsün!
Allah verən ⁹ ümidin üzülməsün!
Günahınızı adı görklü Məhəmmədə ¹⁰ bağışlasun,
xanım, hey!!!

UŞUN QOCA OĞLI SƏGRƏK BOYINI ¹¹ BƏYAN EDƏR

D254 Oğuz zamanında, Uşun qoca ¹² deyərlər*, bir kişi vardı. Ömründə iki oğlu vardı. Ulu ¹³ oğlının adı Əgrək idi. Bahadır, dəlü, yaxşı yigid ¹ idi. Bayındır xanın divanına qaçan istəsə varır-gəlür²di. Bəglərbəgi olan Qazan divanında buña heç qapu-baca ³ yoğdı. Bəgləri basub, Qazan öñində oturardı. Kimsəyə ⁴ iltifat eyləməzdi.

Məgər xanım, genə bir gün bəgləri basub ⁵ oturacaq Tərsuzamış derlərdi, Oğuzda bir yigit ⁶ vardı, aydır: “Mərə Uşun qoca oğlu, bu oturan bəglər ⁷ hər biri oturduğu yeri qılıcıyla-ətmə-giylə alubdur. Mərə, sən ⁸ başımı kəsdiñ, qanımı tökdüñ, acmı doyurduñ, yalnızcaqmı ⁹ donatdıñ?!” – dedi.

Əgrək aydır: “Mərə Tərsuzamış, baş ¹⁰ kəsüb-qan tökmək hünəridir?” – dedi. Aydır: “Bəli, hünəridir ¹¹ ya”.

D255 Tərsuzamışın sözi Əgrəgə kar eylədi. Durdı, ¹² Qazan bəgdən aqın dilədi. Aqın verdi, çağırtdı. Aqınçı ¹³ dərildi. Üç yüz say cidalu yigit bunuñ yanına cəm ¹ oldı. Meyxanədə beş gün yemə-içmə oldı. Andan Şiröküz ² ucından Gögcə dəñizə dəkin cl çarpdı. Gələba toyum oldı. ³ Yolu Əlincə qalasına uğramışdı. Qara təkür orada bir qorı ⁴ yapırmışdı. Uçardan qaz, tavuq; yürürdən keyik, tavşan ⁵ bu hovlaya doldurub, Oğuz yigitlərinə bunu dam etmişdi.

Uşun ⁶ qoca oğlının bu qorıya uğradı. Qorunun qapusın ovatdılar. ⁷ Sığın-keyik, qaz-tavuq qırdılar; yedilər-içdilər. At-larının ⁸ əyərlərin aldılar, geyimlərin çıqardılar.

Məgər Qara Tökürün casusu ⁹ vardı, bunları gördi. Gələb aydır: “Mərə, Oğuzdan ¹⁰ bir bölük atlı gəldi. Qorunun qapusın ovatdılar, atlarının ¹¹ əyərin alub, geyimlərin çıqardılar. Mərə, nə durarsız?” – dedi.

Altı ¹² yüz qara donlu kafir bunların üzərinə qoyuldılar. Yigitləri ¹³ qırdılar, Əgrəgi tutdılar. Əlincə qalasına zindana bıraqdılar.

* Katib “Ulaş oğlu Salur Qazan” yazmaq istəmişdir.

D256 ¹ Qara-qara dağlardan xəbər aşdı. Qanlı-qanlı sular
xəbər ² keçdi. Qalın Oğuz ellərinə xəbər vardı. Uşun qocanıñ
³ ağ-ban evi önində şivən qopdı. Qaza bənzər qızı-⁴gəlini ağ
çıqarub qara geydi. Uşun qoca “Oğul, oğul!” – deyü ağca ⁵
yüzlü anasıyla ağlaşdılar, bozlaşdılar.

İyögülü ulalur, ⁶ qabırqalı böyür. Məgər xanım, Uşun
qocamñ kiçi oğlı Səgrək ⁷ eyü, bahadır, alp, dəlü yigit qopdı.
Bir gün yolu bir dərnəgə ⁸ uğradı, qondılar. Yemək-içmək et-
dilər. Səgrək məst oldı. ⁹ Dışra ayaq yolına çıqdı. Gördi kim,
öksüz oğlan bir ¹⁰ qız anı çekişür. “Mərə, noldıñız?” deyü bir
şillə birinə, bir şillə ¹¹ birinə urdı. Əski donuñ biti, öksüz oğ-
lanıñ dili ¹² acı olur. Biri aydır: “Mərə, mizim öksüzlüğimiz
yetməzmi, bizi ¹³ niyə urarsan? Hünəriñ var isə, qardaşıñ
D257 Əlincə qalasında əsirdir, ¹ var, anı qurtar!” – dedi.

Səgrək ayıtdı: “Mərə, qardaşımañ adı ² nədir?” Ayıtdı:
“Əgrəkdir”. Ayıtdı imdi: “Əgrəgə Səgrək yaraşur, ³ qardaşım
sağmış, qayurmazam; qardaşsız Oğuzda durmazam. ⁴ Qaran-
ñulu gözüm aydını qardaş!” deyü ağladı. İçerü – söhbətə ⁵ gir-
di. Dəstur dilədi. “Bəglər, xoş qaluñ!” – dedi. Atın ⁶ çəkdilər,
bindi. Çapdı, atasınıñ evinə gəldi. Atından ⁷ endi. Anasınıñ di-
lin aradı. Səgrək burada söyləmiş, ⁸ görəlim, xanım, nə soyla-
mış, aydır:

Qalqubanı, ana, yerimdən durdı

⁹ Yelisi qara Qazılıq atıma bütün bindim.

Arqurı yatan Ala ¹⁰ dağ ətəginə vardım.

Qanlı Oğuz ellərində dərnək var imiş,

¹¹ anda vardım.

Yemək-içmək arasmda

ağ-boz atlı bir çapar ¹⁰ gəldi.

Çoq zamanmış, “Əgrək” deyərlər*,

bir yigit tutsağmış.

¹³ Qadir Tañrı yol vermiş, çıqub gəlmiş.

D258 Ulu-kiçi qalmaq, ¹ ol yigidə qarşu getdi.

Ana, mən də varayınmı, nə dersin? – ² dedi.

Anası burada soylamış, görəlim, xanım, nə soylamış. ³ Aydır:

Ağzıñ için öləyim, oğul!

Dilüñ için öləyim, oğul!

⁴ Qarşu yatan qara dağın yıqılmış idi,
yucaldı, axır!

Aqındılı ⁵ görklü suyuñ sovğulmuşdı,
çağladı, axır!

Qaba ağacda ⁶ dal-budağın qurmuşdı,
yaşarıb-göğərdi, axır!

⁷ Qalın Oğuz bəgləri izinə varsa,
sən varğıl!

Ol yigidə ⁸ yetdügiñdə

ağ-boz atın üzərindən yerə engil!

Əl qavşırıb, ⁹ ol yigidə salam vergil!

Əlin öpüb, boynun quçğıl!

¹⁰ Qara dağım yüksəgi qardaş degil!

Nə durarsan, oğul, ¹¹ yortğıl! – dedi.

Oğlan anasına soylamış, görəlim, ¹² nə soylamış, aydır:

Ana, ağzıñ qurısun!

Ana, diliñ çürisün!

¹³ Mənim xud qardaşım varmış,

qayursam, olmaz!

D259

Qardaşsız ¹ Oğuzda dursam, olmaz!

Ana haqqı Tañrı haqqı olmasaydı,

² Qara polad uz qılıcım tutaydım,

Çafillücə görklü başıñ ³ kəsəydim,

Alca qanıñ yer yüzinə tökəydim,

Ana, zalım ana! – dedi.

⁴ Babası aydır: “Yañlış xəbərdir, oğul. Qaçan-gedən səniñ
ağañ ⁵ degil, aydır. Ağ saqallu mən babañı ağlatmağıl! Qarıcı
olmuş ⁶ anañı bozlatmağıl!” – dedi. Oğlan burada soylamış, aydır:

⁷ Üç yüz altmış altı alp ava binsə,

Qanlı keyik üzərinə ⁸ qovğa qopsa,

Qardaşlu yigitlər qalqar-qopar olur.

Qardaşsız ⁹ miskin yigit ənsəsine

yulıraq toqunsa,

Ağlayuban dörd ¹⁰ yanma baqar olur.
Ala gözdən acı yaşın dökər olur...
Ala ¹¹ gözlü oğluñuzu görüncə
Bəg baba, xatun ana, əsən ¹² qaluñ! – dedi.

D260 Ata-ana “yañlış xəbərdir, getmə, oğul!” – dedilər. ¹³
Oğlan aydır: “Məni yolımdan ayırmañ! Ağam tutulan qalaya ¹
varmayınca, ağamıñ ölüsin-dirisin bilməyincə, öldisə, ² qanm
almaymca Qalın Oğuz elinə gəlməgim yox!” – dedi.

Ata-³ana ağlaşub, Qazana adam saldılar. “Oğlan qardaşın
⁴ añdı gedər; bizə nə ögüt verərsən?” – dedilər. Qazan aydır:
⁵ “Ayağma ət tuşağın uruñ!” – dedi. Yavuqlusu vardı, ⁶ tez dü-
gün-diring etdilər. Atdan-ayğırdan, dəvədən buğra, ⁷
qoyundan qoç qırdırdılar.

Oğlanı gərdəgə qoydılar. Qızla ⁸ ikisi bir döşəgə çıqdılar.
Oğlan qılıcıñ çıqardı. ⁹ Qızla kəndü arasına bıraqdı. Qız aydır:
“Qılıcıñ geydir, yigit, ¹⁰ murad ver, murad al, sarılahım!” – de-
di. Oğlan aydır: “Mərə qavat ¹¹ qızı, mən qılıcıma doğrana-
yım, oxuma sancılayım! Oğlum doğmasun, ¹² doğarsa, on ya-
şına varmasun, ağamıñ yüzün görməyincə, ¹³ ölmüş isə, qanın
almayınca bu gərdəgə girərsəm!” – dedi.

D261 Uru ¹ durdı, tavladan bir şahbaz at çıxardı, əyərlədi, geyi-
min ² geydi. Dizcik, qarucıq bağlandı. Aydır: “Qız, sən maña
³ bir yıl baqğı! Bir yildə gəlməzsəm, iki yıl baqğı! İki yildə ⁴
gəlməzsəm, üç yıl baqğı. Gəlməzsəm, ol vaqt mənim öldügi-
mi biləsən. ⁵ Aygır atum boğazlayub, aşum vergil! Gözüñ kimi
tutarsa, ⁶ köñlüñ kimi seversə, ana varğı!” – dedi. Qız burda
soylamış, ⁷ görəlim, xanım, nə soylamış, aydır:

Yigidim, mən saña bir yıl baqam.
⁸ Bir yildə gəlməzsən, iki yıl baqam.
İki yildə gəlməzsən, ⁹ üç-dört yıl baqam.
Dört yildə gəlməzsən, beş yıl, ¹⁰ altı yıl baqam.
Altı yol ayırdına çadır dikəm.
Gələndən-gedən¹¹dən xəbər soram.
Xeyir xəbər gətürənə at, don verəm,
qaftanlar ¹² geydürəm.

Şər xəbər gətürəniñ başın kəsəm.
Ərkəg siñəgi ¹³ üzərimə qondurmayam.
Murad ver, murad al, andan get, yigidim! – ¹ dedi.

D262

Oğlan aydır: “Mərə qavat qızı, ağam başına and ² içmi-
şəm, dönməgim yox!” – dedi. Qız aydır: “Qədəmi qutsuz gə-
lin ³ deyincə, udsuz gəlin desünlər. Qayın atama, qayın anama
aydayım”, – ⁴ dedi.

Soylamış, qız aydır:

Atamdan yegrək qayın ata!
Anamdan ⁵ yegrək qayın ana!
Qaytabanıñ buğrası ürkdı gedər,
⁶ Sarvanlar öñin aldı, döndərəməz.
Qaraquc aygırın ürkdı, ⁷ gedər,
İlqıçılar öñin aldı, döndəriməz.
Ağayıñ qoçları ⁸ ürkdı, gedər,
Çoban öñin aldı, döndəriməz.
Ala ⁹ gözlü oğluñ qardaşını añdı, gedər,
Ağca yüzlü gəlinüñ ¹⁰ döndəriməz;
sizə məlum olsun! – dedi.

Ata-ana ah etdilər. ¹¹ Yerlərindən qalqdılar “oğul, getmə”
deyü. Gördilər, çarə olmadı. ¹² “Əlbətdə, ol ağam tutulan
qalaya varmayınca olmazam”, – dedi.

D263

¹³ Atası-anası: “Yort, oğul! Uğuruñ açuq olsun, ¹ sağ-əsən
varub gələsən, gələcəgiñ varsa!” – dedilər. Atasınıñ-²anası-
nıñ əlin öpdı. Qaraquc atına sıçrayub bindi.

³ Dün qatdı, yort eylədi. Üç gün dünli-günli ⁴ yortdı. Dərə-
şam ucından keçdi, ol qardaşı tutulan ⁵ qoriya gəldi. Gördi kim,
ilqıçı kafirlər yund güdərler. Qılıç ⁶ çəküb altı kafir dəplədi, tov-
lanbaz urub yundları ⁷ ürkitdi. Gətürüb ol qoriya qoydı. Dün qat-
mış, ⁸ üç gün-dünli yortmış yigit, qaranlı gözin ⁹ uyxu almış
yigit, atınıñ çilbərini biləginə bağladı, yatdı-¹⁰uyudu.

Məgər kafiriñ casusu vardı. Gələb təkürə ¹¹ aydır:
“Oğuzdan bir dəlü yigit gəldi. İlqıçıları öldürdi. ¹² Yundları ür-
kitdi, gətürüb qoriya qoydı” Təkür ¹³ aydır: “Yaraqı altmış
adam seçiñ, varsunlar, tutub gətürsünlər”, – ¹ dedi.

D264

Altmış yaraqlu adam seçdilər, vardılar. Nagahandan altmış² demir donlu kafir oğlanın üzərinə gəldilər. Geyim qılıcıdan, ³ at çıxırmısdan (məgər yigit aygır binərdi), xanım, at ⁴ qulağı sağ olur, çəkübəni oğlanı oyardı. Oğlan ⁵ gördi kim, bir alay atlu gəlür, sıçradı. Adı görklü ⁶ Məhəmmədə salavat gətürdi. Atına bindi. Qara donlu kafirə ⁷ qılıc urdı. Basdı qalaya qoydı. Yenə uyxusun ⁸ yeñməyüb, yerinə varub yatdı-uydı. Genə atınun ⁹ çilberin biləginə keçürdi.

Kafirlər, sağ olanları, ¹⁰ qaçaraq təkürə gəldilər. Təkür aydır: “Tu yüzünüzə, altmış kişi! ¹¹ Bir oğlanı tutamadınuz!” – dedi. Bu kərrə yüz kafir ¹² oğlanın üzərinə gəldilər. Aygır yenə oğlanı oyardı. ¹³ Gördi, kafirlər alay bağlamış gəlürlər.

D265 Oğlan durdı, ¹ atına bindi. Adı görklü Məhəmmədə salavat gətürdi. Kafirə ² qılıc qoydı, basdı qalaya tıqadı. Atını döndərdi. ³ Genə mənzilinə gəldi. Uyxusun yeñmədi, gerü yatdı-uydı. ⁴ Atının çilberin yenə biləginə keçürdi. Bu kərrə at oğlanın ⁵ biləgindən boşandı, qaçdı.

Kafirlər yenə təkürə gəldilər. ⁶ Təkür aydır: “Bu qatla üç yüz varın!” – dedi.

Kafirlər aydır: “Varmazuz, ⁷ kökümüz kəsər, həpümüz qırar!” – dedilər. Təkür aydır: “Ya necə eyləmək gərək? ⁸ Varın, ol tutsaq yigidi çıxarıñ-gətürün. Dəpəgən köbini ⁹ süsəgən yırtar. At verin, don verin!” – dedi.

Gəldilər. Əgrəgə ¹⁰ ayıtdılar: “Yigit, saña təkür himmət eylədi. Şunda bir dölü yigit ¹¹ yolçının-yolıqçının, çobanın-çolığın ötməgin alur. ¹² Tut ol dölüyü öldür, səni qoyu verəlim, var-get!” – dedilər. ¹³ “Xoş ola!” – dedi. Əgrəgi zindandan çıxardılar. Saçı-¹ saqalmı yüldilər. Bir at, bir qılıc verdilər. Üç yüz kafir ² aña yoldaşlığa verdilər. Oğlanın üzərinə gəldilər. Üç ³ yüz kafir geñ yerdə durdılar.

D266 Əgrək aydır: “Qanı ol dölü yigit?”. ⁴ İraqdan göstərdilər. Əgrək aydır: “Gəlün varalım, ⁵ tutalım!” Kafirlər aydır: “Təkürdən buyruq saña oldı, sən var!” – ⁶ dedilər. Əgrək aydır: “Uşda uyur, gəlün varalım!” – dedi. ⁷ Kafirlər aydır: “Hay, nə uymaq, qoltuğu altından baqar, qalqar, bizə ⁸ geñ yazuyı dar göstərər”, – dedi. Aydır: “İmdi mən varayım, ⁹ əlin-ayağın bağlayayım, andan siz gələsiz”, – dedi. Sıçradı, kafirlər ¹⁰ arasından çıqdı. At sürüb, bu yigidiñ üzərinə gəldi. ¹¹ Atından

D267 endi, çilberini bir dala ilişdirdi. Baqdı gördi kim, ¹² ayuñ on dördinə bənzər bir məhbub, ala gözlü gənc yigit burcuq-¹³burcuq dərlemiş, uyur. Gələndən-gedəndən xəbəri yoq. Dolandı, ¹ başı ucma gəldi. Gördi kim, belində qopuzı var. Çıqarub, ² əlinə aldı. Soylamış, görəlim, xanım, nə soylamış, aydır:

Qalqubanı yerindən ³ duran yigit,
Yelisi qara Qazlıq atın butun binən,
Arqubeli ⁴ Ala dağdan dünin aşan,
Aqındılı görkli suyu dölüb ⁵ keçən,
Qarıplığa gələn yaturmı olur?
Bənciləyin qarısından ağ əllərin ⁶ bağladuban,
doñuz damında yaturmı olur?
Ağ saqallu babasını, ⁷ ağ birçəklü anasını
ağladuban bozladurmı olur?

Niyə yatarsan, ⁸ yigit?
Ğafil olma, görklü başın qaldır, yigit!
Ala gözün açğıl, ⁹ yigit!
Qadir verən dadlu canın uyxu almış,
Yigit, qarısından ¹⁰ qollarını bağlatmağı!
Ağ saqallu babañı, qarıcıq anañı aqlatmağı!
¹¹ Nə yigitsən, Qalın Oğuz elindən gələn yigit?
Yaradan haqqıyçun ¹² durı gəlgi!
Dörd yanını kafir bağladı, bəllü bilgi! – dedi.

D268 ¹³ Oğlan sərmərdi uru durdı. Qılıncının belçəğine yabışdı ¹ kim, bunu çırpa, gördi kim, əlində qopuz var. Aydır: “Mərə kafir, dədəm Qorqud ² qopuzı hörmətinə çalmadım, – dedi, – əgər əlində qopuz olmasaydı, ³ ağam başıyçun, səni iki para qılurdum”, – dedi. Çəkdi qopuzı ⁴ əlindən aldı oğlan burada. Soylamış, görəlim, xanım, nə soylamış:

⁵ Alan sabah yerindən durduğum qardaş için.
Ağ-boz atlar yorultmuşam ⁶ qardaş için.
Qalañızda tutsaq varmıdır, kafir, degil maña?
⁷ Qara başım qurban olsun, kafir, saña! – dedi.

Ulu qardaşı Əgrək ⁸ burada soylamış, görəlīm, xanım, nə soylamış. Aydır:

Ağzın için ⁹ öləyim, qardaş!
Dilün için öləyim, qardaş!
Qalarda-qoparda ¹⁰ yerin sorar olsam, nə yerdir?
Qara gərdun içində yol arasañ,
¹¹ azsañ, umuñ nədir?
Qaba ələm götürən xanlar kim?
Govğa günü ¹² öñdin dəpən alpıñuz kim?
Yigit, səniñ babañ kim?
Alp ər ərđən ¹³ adm yaşurmaq eyib olur,
adıñ nədir, yigit? – dedi.

D269 Bir dəxi ¹ soylamış, aydır:

Qaytabanım güdəndə sarvammısan?
Qaragücim güdəndə ² ılcıçimmısan?
Ağayılım güdəndə çobanımmısan?
Qulağında şırşıyan ³ naibimmısan?
Beşikdə qoyub getdigim qardaşcığimmısan?
Yigit, ⁴ degil maña!
Qara başım qurban olsun bu gün saña! – dedi.

Səgrək ⁵ burada ulu qardaşına soyladı. Aydır:

Qara gərdun içində ⁶ yol azsam,
umum, – Allah!
Qaba ələm götürən xanımmız, – Bayındır xan!
Qırış ⁷ günü öñdin dəpər alpımız, – Salur Qazan!
Babam adın sorarsañ, – Uşun ⁸ qoca!
Mənim adım sorar olsañ, – Səgrək!
Qardaşım varmış, adı ⁸ Əgrək! – dedi.

Bir dəxi soyladı, aydır:

Qaytabanda güdəndə sarvanıñam.
¹⁰ Qaraquçın güdəndə ılcıçıñam.
Beşikdə qoyub getdigin qardaşınam, – ¹¹ dedi.

Ulu qardaşı Əgrək burada soylamış, görəlīm, xanım, necə ¹² soylamış, aydır:

Ağzın için öləyim, qardaş!
Dilün için öləyim, ¹³ qardaş!
Ərmi olduñ, yigitmi olduñ, qardaş!
Qəribliğa qardaşın ¹ istəyü
sənmi gəldiñ, qardaş!

D270

Qalqubanı iki qardaş quca-²quca görüşdilər. Əgrək kiçi qardaşın boynın öpdü. ³ Səgrək daxı ağasımın əlin öpdü.

Qarşu yaqadan ⁴ kafirlər baqışurlar, aydırlar: “Gürəşdilər, olamı? Bolay ki, bizimki ⁵ yeñə”, – dedilər. Gördilər kim, qucaşdılar-görüşdilər; Qazılıq atlar ⁶ binişdilər. Qara donlu kafirə at saldılar, qılıc yürtdilər. ⁷ Kafiri basdılar-qırdılar, qalaya dökdilər. Gəlüb yenə ol qoriya ⁸ girdilər. Yundları daşra çıqardılar. Tavlanbaz urub, yundları ⁹ öñlərinə bıraqdılar. Dərəşam suyunı dəlüb keçdilər. Dün qatdılar. ¹⁰ Oğuzuñ sərhəddinə yetdilər.

Qanlı kafir əlindən qardaşcuğın dartub ¹¹ aldı. Ağ saqallu babasına muştçı göndərdi. “Babam maña qarşu ¹² gəlsün!” – dedi.

D271 Uşun qocaya çapar gəldi. “Muştluq! Gözüñ ¹³ aydın! Oğulların ikisi bilə sağ-əsən gəldi”, – dedilər. Qoca ¹ eşidüb şad oldu. Gumbur-gumbur davullar çalındı. Altun-²tuc borılar ağrıdı. Ol gün ala bargah otaqlar dikildi. ³ Atdan-ayğırdan, dəvədən buğra, qoyundan qoç qırıldı. Qoca bəg ⁴ oğullarına qarşu gəldi. Atından endi, oğlanlarıyla quca-quca ⁵ görüşdi: “Xoşmısız, əsənmişiz, oğullar?” – dedi. Günlügi altunluca ⁶ odasma gəldilər. Şadlıq, yemək-içmək oldu. Ulu oğluna ⁷ dəxi görklü gəlin gətürdi. İki qardaş bir-birinə sağdıç oldılar, ⁸ gərdəklərinə çapub düşdilər. Murada-məqsuda irişdilər.

Dədəm Qorqud ⁹ gəlübən boy boyladı, soy soyladı:

Əvvəl-axır uzun ¹⁰ yaşın ucı ölüm!
Ölüm vaqtı gəldüğündə arı imandan ayırmasun!
¹¹ Günahıñuzu Məhəmməd Mustafa yüzü suyına
bağışlasun!
“Amin” ¹² deyənlər didar görsün!
Xanım, hey!

SALUR QAZAN¹³ TUTSAQ OLUB OĞLI URUZ
ÇIQARDIĞI BOYI¹ BƏYAN EDƏR

D272

Məgər xanım, Tırabuzan təkürü bəglər bəgi² olan xan Qazana bir şahin göndərmişdi. Bir gecə yeyüb³ oturarkən şahin-çibaşına aydır: “Mərə, sabah şahinləri⁴ al, xəlvətçə ava binəlim!” – dedi.

Erkən bindilər, av yerinə vardılar.⁵ Gördilər, bir süri qaz oturur. Qazan şahini saldı,⁶ almadı. Şahin pərvaza ağdı. Gözlədilər, şahin Tumanın⁷ qalasına endi. Qazan gəyət səxt oldı.

Şahinin ardına⁸ düşdi, dərə-dəpə aşdı. Kafir elinə gəldi. Gedərkən Qazanın⁹ qaranlıulu gözüni uyxu aldı. Bəglər ayıtdılar: “Xanım, dönəlim!”¹⁰ Qazan aydır: “Birəz dəxi ilərü varalım!” – dedi.

Baqdı, bir qala¹¹ gördi. Aydır: “Bəglər, gəlin yatalum!” – dedi.

Qazanı küçücük¹² ölüm tutdı, uyudu. Məgər xamm, Oğuz bəgləri yedi gün¹³ uyurdu. Anuñçun “küçücük ölüm” derlərdi.

D273

Məgər ol¹ gün Tumanın qalasının təkürü ava binmişdi. Casus² gəldi, aydır: “Bir bölük atlu gəldi, içində bəgləri yatdı-³uyudu”. Təkür adam saldı, “Kim idüğün bilün!” – dedi.

Gələnlər⁴ bildi kim, bunlar Oğuz ərənlərindəndir. Gəlib təkürə xəbər verdilər.⁵ Təkür dəxi haman çərisini dərđi, bunların üzərinə gəldi.⁶ Qazanın bəgləri baqdılar, gördilər kim, yağı gəlür, ayıtdılar: “Qazan⁷ bırağur gedərsəvüz, evində bizi qovarlar. Yegreği budur ki,⁸ bunda qırılavuz!” – dedilər. Kafiri qarşuladılar, cəng etdilər.⁹ Qazanın üzərinə yigirmi beş bəgini şəhid etdilər. Qazanın üzərinə¹⁰ düşdilər. Uyuduğı yerdə tutdılar. Əlin-ayağın bərk bağladılar,¹¹ bir ərəbəyə yüklətdilər. Ərəbəyə möhkəm orğanla sardılar. Ərəbəyi çəkdilər,¹² yürüyü verdilər.

D274

Gedərkən ərəbə qıncırdısından Qazan oyandı,¹³ gərindi, bu əlindəki orğanları həb qırdı. Ərəbenin¹ üzərinə oturdu. Əlin əlinə çaldı, qas-qas güldi.² Kafirlər aydırlar ki, “gülürsən?!” Qazan aydır: “Mərə kafirlər, bu ərəbəyi³ beşigim sandım. Sizi yamrı-yumrı dadım-dayəm sandım”, –⁴ dedi.

Helə Qazanı gətürdilər, Tumanın qalasında bir quyuya⁵ bıraqdılar. Quyunun ağzına bir dəgirman daşı qodılar. Yeməgini-suyumu⁶ dəgirmən daşı dəlügindən verərlərdi.

Bir gün təkürün övrəti⁷ aydır: “Varayın, Qazanı görəyin, nə hallu kişidir, bunca adamlara⁸ zərb urarmış?!” – dedi. Xatun gəlüb zindançıya qapuyı açdırdı.⁹ Çağırđı, aydır: “Qazan bəg, nədir halıñ? Dirligiñ yer altındamı¹⁰ xoşdur, yoxsa yer yüzindəmi xoşdur? Həm şimdi nə yersən,¹¹ nə içərsən və nəyə binərsən?” – dedi. Qazan aydır: “Ölüləriñə aş verdiğini¹² vaqt əllərindən aluram. Həm ölüləriñiziñ yorğasın binərəm, kahillərin¹³ yedərəm”, – dedi. Təkür övrəti aydır: “Diniñ için, Qazan bəg,¹ yedi yaşında bir qızçuğazım ölmüşdür, kərəm eylə, aña, binmə!” –² dedi.

D275

Qazan aydır: “Ölüləriñizdə andan yorğa yoqdur, həp³ aña binərəm!” – dedi. Övrət aydır: “Vay, səniñ əlüñdən nə yer⁴ yüzində dirimiz və nə yer altında ölümüz qurtulmuş!” – dedi.⁵ Gəldi, təkürə aydır: “Kərəm eylə, ol tatarı quyudan çıxar.⁶ Qızçığazıñ belini üzər, yer altında qızçuğazıma binərmiş.⁷ Qalan ölülərimizi cəm edərmiş, həm ölülərimiz için verdüğimiz⁸ aşı əllərindən çəküb, alub yer imiş. Anuñ əlindən nə ölümiz, nə⁹ dirimiz qurtulmuş! Diniñ eşqinə, ol əri quyudan çıxar”, –¹⁰ dedi.

Təkür bəglərini cəm eylədi. Aydır: “Gəlün Qazanı quyudan¹¹ çıxaruñ, bizi ögsün, Oğuzı sındırsun. Andan soñra¹² şert eyləsün, bizim elümüzə yağılığa gəlməyə”, – dedi.

D276

Vardılar,¹³ Qazanı quyudan çıxarub gətürdilər. Ayıtdılar: “And iç kim,¹ bizim elümüzə yağılığa gəlməyəsən. Həm bizi ög, Oğuzı sındırğıl,² səni qoyu verəlim, var-get!” – dedilər. Qazan aydır: “Vallah, billah,³ doğru yolu görər ikən əgri yoldan gəlməyəyin!” – dedi. Ayıtdılar: “Vallah, Qazan eyü and içdi”, – dedilər. “İmdi Qazan bəg, di,⁵ bizi ög!” – dedilər. Qazan aydır: “Mən yer yüzində adam ögməzin.⁶ Bir adam gətürün, binəyim, sizi ögeyim!” – dedi. Vardılar, bir ər kafir⁷ gətürdilər. “Bir əyər, bir uyan” – dedi, gətürdilər. Kafirin arxasına⁸ əyər saldı, ağzına uyan urdı. Qolanını çəkdi, sıçradı,⁹ arqasına bindi. Ökcəsin ökcəsinə qaqdı, qapurğasın¹⁰ qarnına qavşurdu. Uyanın çəkdi, ağzın ayırdı, kafiri¹¹ öldürdü. Çəkdi,

üzərinə oturdu. Aydır: “Mərə kafirlər, ¹² qopuzum götürüñ, si-
zi ögəyin!” – dedi. Vardılar, qopuzı ¹³ götürdilər.

D277 ¹ aydır: Əlinə alub, burada soylamış, görəlim, xanım, nə soylamış,

Biñ-biñ ərđən yağı gördümsə, “oyunum” dedim.
Yigirmi ² biñ ər yağı gördümsə, yiləmədim.
Otuz biñ ər yağı gördümsə, ³ ota saydım.
Qırq biñ ər yağı gördümsə, qıya baqdım.
Əlli ⁴ biñ ər gördümsə, əl vermədüm.
Altmış biñ ər gördümsə, aytışmadım.
⁵ Səksən biñ ər gördümsə, səksənmədim.
Doqsan biñ yağı ⁶ gördümsə, donanmadım.
Yüz biñ ər gördümsə, yüzüm dönmədim.
⁷ Yüzi dönməz qılıcum ələ aldım.
Məhəmmədiñ dini eşqinə qılıc urdım.
⁸ Ağ meydanda yumrı başı topca kəsdim.
Anda dəxi “ərəm-bəgəm” ⁹ deyü ögünmədim.
Ögünən ərənləri xoş görmədim!
Əlüñə girmiş ¹⁰ ikən, mərə kafir, öldür məni,
Qara qılıcıñ sal boynuma, kəs başım.
¹¹ Qılıcıñdan saparım yoq!
Kəndü əslim, kəndü köküm sımağım yoq! – dedi.

¹² Bir soy dəxi soylamış, aydır:

D278 Yüksək-yüksək qara dağdan ¹³ daş yuvalansa,
Qaba ökcəm-oyluğum qarşu tutan Qazan ər idim.
¹ Firon şişlər yükəlib yerdən çıqsa,
Qaba ökcəmlə pərçin ² qılan Qazan ər idim.
Qaba-qaba bəglər oğlı govğa qılsa,
Qamçı ³ salub tökdürən Qazan ər idim.
Yuca dağları duman ⁴ dursa,
qara pusarıq dolı qopsa,
Qaraqucumuñ qulağı ⁵ görünməz olsa,
Qayırı ərən qılağuzsız yol yañılsa,
Qılağuzsız ⁶ yol başaran Qazan ər idim.
Yedi başlu əjdərhaya yetüb ⁷ vardım.

Heybətindən sol gözüm yaşardı.
Hey gözüm, namərd ⁸ gözüm, müxənnət gözüm,
Bir yılandan nə var ki, qorxduñ! – dedim.

⁹ Anda dəxi “ərəm, bəgəm” deyü ögünmədim.

Ögünən ərənləri xoş ¹⁰ görmədim.
Əlüñə girmişkən, mərə kafir, öldür məni,
yetür məni!

Sal ¹¹ qılıcıñ, kəs başım,
Qılıcıñdan saparım yoq!
Kəndü əslim, kəndü ¹² köküm sımağım yoq!
Oğuz ərənləri durarkən səni ögməgim yoq! – ¹³ dedi.

Qazan burada bir dəxi soylamış:

D279 Arqıç qırda yıqanır ¹ Əmman dənizində
Sarb yerlərdə yapılmış kafir şəhri,
Sağa-²sola çırbindı urar yüzgüçiləri,
Su dibində dönər bəhriləri,
³ “Tañrı mənəm” deyü su dibində çığışur asiləri.
Öñin qoyub ⁴ tərsin oqur qızı-gəlini.
Altun aşıq oynar Sancıdanıñ ⁵ bəgləri.
Altı qatla Oğuz vardı, alımadı.
Ol qalayı, altı ⁶ baş ərle mən Qazan vardım,
altı günə qomadım, anı aldım.

⁷ Kəlisasın yıqub, yerinə məscid yaptım,
bañ bañlatdım.

Qızını-⁸gəlinini ağ köksümdə oynatdım.
Bəglərin qul etdim.

Anda dəxi ⁹ “ərəm, bəgəm” deyü ögünmədim.
Ögünən ərənləri xoş görmədim.

¹⁰ Əlüñə girmişkən, mərə kafir, öldür məni,
yetür məni!

Qılıcıñdan ¹¹ saparım yoq!
Kəndü əslim, kəndü köküm sımağım yoq! – dedi.

Qazan ¹² genə soylamış, aydır:

Arqıç qırda döndərdigim,
mərə kafir, səniñ ¹³ babañ.

D280

Şəqaqına imrəndüğüm səniñ qızın-gəliniñ.
Ağca qala Sürməlidə ¹ at oynatdım.
Atla Qarun elinə çapqun yetdim.
Aq hasar ² qalasınıñ bürcin yıqdım.
Ağ aqça gətürdilər, “puldur” dedim.
³ Qızıl-altun gətürdilər, “baqırdır” dedim.
Ala gözlü qızın-gəlinin ⁴ gətürdilər, aldanmadım;
kəlisasın yıqdım, məscid yapdım.

Altını-⁵gümüşü yağmalatdım.
Anda dəxi “ərəm, bəgəm” deyü ögünmədim.
Ögünənləri ⁶ xoş görmədim.
Əlüñə girmişkən, mərə kafir, öldür məni,
yetür məni!

⁷ Kəndü əslim-köküm sığağım yoq!
Səni ögməgim yoq! – dedi.

⁸ Qazan bəg burada bir dəxi soylamış, aydır:

Aq qayanın qaplanınıñ ⁹ erkəgində
bir köküm var,
Ortac qırda siziñ keyikləriñüz dur¹⁰ğurmaya.
Aq saziñ aslanında bir köküm var,
Qaz alaca yunduñ ¹¹ durğurmaya,
Əzvay qurd önügi erkəgində bir köküm var,
Ağca ¹² bəkil tümən qoyunuñ gəzdirməyə,
Ağ sunqur quşu erkəgində ¹³ bir köküm var,
Ala ördək, qara qazuñ uçurmaya.

D281

Qalın Oğuz ¹ elində bir oğlum var, – Uruz adlu;
Bir qardaşım var – Qaragünə adlu.
² Yefiñdən toğanıñı dirgürməyələr.
Əlüñə girmişkən, mərə kafir, ³ öldür məni,
yetür məni.

Qılıcıñdan saparım yoq!
Kəndü əslim sığağım ⁴ yoq! – dedi.

Bir dəxi soylamış, aydır:

İt kibi gu-gu edən çərkəz ⁵ xırslı,
Küçicik doñuz şülənli,

Bir torba saman döşəkli,
⁶ Yarım kərpic yasdıqlı,
Yonma ağac tañrılı.
Köpəgim kafir,
Oğuz ⁷ görərkən səni ögməgim yoq!
Andan öldürərsəñ, mərə kafir, öldür ⁸ məni,
Öldürməzsəñ, Qadir qorsa,
öldürəyim, kafir, səni! – ⁹ dedi.

Kafirlər aydır: “Bu bizi ögmədi. Gəlüñ, bunı öldürəlim!”
– ¹⁰ dedilər. Kafir bəgləri dəridilər, gəldilər. Yenə ayıtdılar:
“Bunuñ ¹¹ oğlu var, qardaşı var; bunı öldürmək olmaz”, –
dedilər. ¹² Gətürdilər, doñuz damına həbsə saldılar.

D282 At ayağı külük, ¹³ ozan dili çevik olur. Qazanın ölüsini –
dirisini kimsə ¹ bilmədi.

Məgər, xanım, Qazanın bir oğlancığı vardı; böyüdi, ²
yigitcik oldu. Bir gün ata binüb divana gəlürkən bir kişi ³ aydır:
“Məgər sən xan Qazanın oğlu degilsən?” – dedi. Uruz ⁴ qaqudı,
aydır: “Mərə qavat, mənim babam Bayındır xan degilmidir?”
⁵ Ayıtdı: “Yox, ol, anañın babasıdır, səniñ dədəñdir”. Uruz:
“Mərə, ⁶ ya bənim babam ölümüdür, dirimidir?” – dedi. Ayıtdı:
“Diridir, ⁷ Tumanın qalasında tutsaqdır”, – dedi. Böylə digəc
oğlan ⁸ ağladı, mөлul oldu, atını qayıtdı; gerü döndü, ⁹ anasına
gəldi. Burada anasına soylamış, görəlim, xanım, ¹⁰ nə soyla-
mış, aydır:

Mərə ana, mən xan oğlu degilmişəm.

Xan ¹¹ Qazan oğlu imişəm.

Mərə qavat qızı, muni maña neçün diməzdin?

¹² Ana haqqı Tañrı haqqı degilmışsə,

Qara polad uz qılıcum ¹³ dartaydım,

Ğafillicə görklü başıñ kəsəydim,

D283

Alca qanıñ ¹ yer yüzünə dökəydim, – dedi.

Anası ağladı, aydır: “Oğul, babañ ² sağdır, amma söylə-
məyə qorxudum, kafirə varasan, kəndözüñi ³ urasan həlak
olasan. Anuñçun saña diməzdim, canım, oğul, – ⁴ dedi, – am-
ma əmmiñə adam sal, gəlsün; görəlim, nə der”, – dedi.

⁵ Adam saldı, əmmisini oxudu. Gəldi. Uruz aydır: “Mən babam ⁶ tutsaq olduğu qalaya gedirəm”. İttifaqla danışıq qıldılar. Cəmi ⁷ bəglərə xəbər oldı: “Uruz babasına gedər, yaraqla gəlün!” – dedilər.

⁸ Ləşkər dərildi, gəldi. Alp Uruz çadırlarm açdırdı, ⁹ cəb-bəxanasın yüklətdi. Qaragünə çəri başı oldı. Borı ¹⁰ ağardı köçdilər. Yola girdilər.

Yol üzərində kafiriñ Ayasofyası ¹¹ vardı. Keşişlər bəklərdi. Çayət sarb kəlisaydı. ¹² Atdan enüb, tacir donın geydilər. Bazirgan surətində ¹³ qatır-dəvə çəkdiilər, gəldilər.

D284 Kafirlər gördilər, gələnler tacirə ¹ bəñzəmər; qaçdılar, qalaya girdilər, qapuların yaptılar. Bürçə çıxub ² “Kimlərsiz?” dedilər. Bunlar ayıtdı: “Bazirganlarız”, – dedilər.

Kafirlər ³ “yalan söylərsiz” deyü daşa tutdılar. Uruz atdan endi, ⁴ aydır: “Hay, atamın altun qədəhindən şərab içən, mənə sevən ⁵ atdan ensün! Bunuñ qapusına birər gürz uralım!” – dedi. On ⁶ altı yigit sıçrayub atdan endilər. Qalqan yapındılar. Gürzlərin ⁷ umuzlarına urdılar, qapuya gəldilər; birər gürz urub qapuyı ⁸ ovatdılar, içəri girdilər. Bulduqları kafiri qırdılar. Dil ⁹ çıqartmadılar. Malmı yağmaladılar. Çəri üzərinə gəldilər, qondılar.

¹⁰ Məgər bir sığırtmacları vardı. Gördi kim, qalayı aldılar.

Qaçdı ¹¹ təkürə vardı, Ayasofya alunduğun xəbər verdi. “Nə oturarsız, ¹² üzəriñizə yağ gəldi, başıñuz yarağın görün!” – dedi.

D285 Təkür ¹³ bəgləri cəm eylədi. “Bunlarla nə müdara qılalum?” – dedi. Bəglər ayıtdılar: ¹ “Bunuñ müdarası oldur kim, Qazam çıxaravuz, anlara bərabər edəvüz”. ² Bu sözi məsləhət gördilər. Vardılar, Qazanı çıxarub, ³ təkür öñinə gətürdilər. Təkür aydır: “Qazan bəg, üzərimizə yağ gəldi. ⁴ Bu yağı üzərimizdən ayırırsañ, səni qoyu verəlim! – dedilər. Həm ⁵ xəraca müti olalım. Sən dəxi and iç kim, bu bizim elə yağılığa ⁶ gəlməyəsən”, – dedilər. Qazan aydır: “Vallah, billah, doğru yolu görəkən ⁷ əgri yoldan gəlməyəlim!” – dedi. Kafirlər “Qazan eyü and içdi” deyü ⁸ sevindilər. Təkür çərisin dəvşürüb meydana gəldi. Çadır ⁹ tikdirdi. Kafir ləşkəri Qazanın üzərinə yığıldı. Qazana ¹⁰ geyim gətürdilər. Qılıç və sügü və çomaq və sair cəng alətin ¹¹ geydirüb donatdılar.

D286 Bu məhəldə Oğuz ərənləri alay-alay ¹² gəldi. Köpür-köpür tavıllar, noqarələr çalındı. Qazan ¹³ gördi kim, ləşkər öñincə bir ağ-boz atlu, ağ ələmlü bəg dəmir ¹ donlu Oğuzuñ öñincə gəldi. Çadırın dikdirdi. Alay ² bağladı durdı. Anuñ ardınca Qaragünə gəldi, alay bağladı ³ durdı. Haman burada Qazan at meydana sürdi, qırım ⁴ dilədi.

Boz atlu Beyrək at dəpdi, meydana girdi. Qazan ⁵ burada soylamış, görölüm, xanım, nə soylamış, aydır:

Qalqubanı yerindən ⁶ duran yigit, nə yigitsən?
Əgni bəg dəmir donın geyən yigit, ⁷ nə yigitsən?
Adıñ nədir, yigit, degil maña! – dedi.

Beyrək burada ⁸ soylamış, aydır:

Mərə kafir, sən mənə bilməzmisin?
Barasarıñ ⁹ Bayburd hasarından parlayub uçan,
Adaxlusın ayrıqlar ¹⁰ alurkən tutub alan,
Baybərə xan oğlı Bamsı Beyrək ¹¹ maña derlər.
Gəl bəru, mərə kafir, döğüşəlim! – dedi.

Qazan burada ¹² bir dəxi soylamış, aydır:

D287 Mərə yigit, öñincə bu çəriñiñ
Bir aq sancaqlı ¹³ alay çıqdı.
Çadırın ildən-ögdin dikdi.
Ağ-boz ata ¹ binən ol yigit nə yigitdir,
kimün nəsidir?
Yigit, başıñçun, ² degil maña!

Beyrək aydır: “Mərə kafir, kimün nəsi olsa görək! Bəgümüz ³ Qazanın oğlıdır”, – dedi. Qazan könlündən aydır: “Əl-həmdülillah, ⁴ mənim oğlancığım böyük ər olmuş”, – dedi.

Beyrək: “Mərə kafir, necə ⁵ bir onı-bunu sorarsan maña?” – dedi, Qazanın üzərinə at ⁶ saldı. Pərlü gürzini əlinə alub Qazanı çaldı. Qazan ⁷ kəndüyi bildirmədi, qarvadı Beyrəgi biləğindən tutdı-⁸dardı, çomağını əlindən aldı. Beyrəgin ənsəsinə bir ⁹ çomağ urdı. Beyrək at boynın qucaqladı, qayıda ¹⁰ döndü. Qazan aydır: “Ya Beyrək, var, bəgünə ayıt gəlsün!” – ¹¹ dedi.

**İÇ OĞUZA ⁸ DAŞ OĞUZ ASİ OLUB BEYRƏK
ÖLDÜGÜ ⁹ BOYI BƏYAN EDƏR**

Üç Oq, Boz Oq yığnaq olsa, ¹⁰ Qazan evin yağmaladardı. Qazan gerü evin yağmalatdı. Amma ¹¹ Daş Oğuz bilə bulunmadı. Həmin İç Oğuz yağmaladı.

¹² Qaçan Qazan evin yağmalatsa, halalının əlin alır, dışra çıxardı, ¹³ ondan yağma edərdi.

D292 Daş Oğuz bəglərindən Aruz, Əmən və qalan ¹ bəglər bunu eşitdilər, ayıtdılar ki, “Baq, baq! Şimdiyə dəkin Qazanın ² evin bilə yağma edərdik. Şimdi neçün bilə olmayavuz?” – dedilər. ³ İttifaqı cəmi Daş Oğuz bəgləri Qazana gəlmədilər, ədavət ⁴ eyelədilər.

Qılbaş deyərler, bir kişi vardı. Qazan aydır: “Mərə Qılbaş, ⁵ bu Daş Oğuz bəgləri xamm bilə gəlürlərdi. Şimdi neçün gəlmədilər?” – ⁶ dedi. Qılbaş aydır: “Bilməz misin, neçün gəlmədilər? Evin yağmalatdığıñ ⁷ dəm Daş Oğuz bilə bulunmadı, səbəb oldur”, – dedi. Qazan ⁸ aydır: “Ədavət bağladılar, həmi?” – dedi. Qılbaş aydır: “Xanım, mən ⁹ varayın, onların dostlığın-düşmənligin biləyin”, – dedi. ¹⁰ Qazan aydır: “Sən bilürsən, var!” – dedi.

D293 Qılbaş bir qaç adam ¹¹ ilə binüb, Qazanın dayısı Aruzuñ evinə gəldi. Aruz¹² dəxi altun günlüğün dikmişdi, oğlanlarıyla oturmuşdi. ¹³ Qılbaş gəlüb Aruza salam verdi, aydır: “Qazan buñlu oldi. ¹ Əlbətdə, dayım Aruz maña gəlsün, – dedi. Qara başım buñaldı, ² üzürümə yağı gəldi. Dəvələrim bozlatdılar, Qaraqucda ³ Qazılıq atlarım kişnətdilər. Qaza bəñzər qızımız-gəlinümüz buñlu ⁴ oldi. Mənim qara başıma gör nələr gəldi. Dayım Aruz gəlsün”, – ⁵ dedi.

Aruz aydır: “Mərə Qılbaş, ol vaqt kim, Üç, Boz Oq ⁶ yığnaq olsa, ol vaqt Qazan evin yağma edərdi. Suçumuz ⁷ nəydi ki, yağmada bilə olmadıq? – dedi. Həmişə Qazanın başına ⁸ buñlu gəlsün, dayısı Aruzı daim aña dursun. Biz Qazana ⁹ düşmənisiz, bəllü bilsün!” – dedi.

Qılbaş burada soylamış, görəlim, ¹⁰ xanım, nə soylamış, aydır:

Mərə qavat,

Qalqubanı Qazan xan yerindən ¹¹ durı gəldi.

Ala dağda çadırın-otağın dikdi.

Üç ¹² yüz altmış altı alp ərənlər

yanına yığnaq oldi.

Yemək-İçmək ¹³ arasında bəglər səni añdı.

Üstümüzə yağı-nəsne gəlmədi.

¹ Mən səniñ dostlığın-düşmənlığn

sınayu gəldim.

Qazana ² düşməni imişsən, bildim! – dedi.

Qalqub “Xoş qal!” deyüb ³ getdi.

D294

Aruz gəyət səxt oldi. Daş Oğuz bəglərinə ⁴ adam saldı. “Əmən gəlsün, Alp Rüstəm gəlsün, Dönəbilməz ⁵ Dülək Uran gəlsün, gerü qalan bəglər həb gəlsün!” – dedi.

⁶ Daş Oğuz bəgləri həp yığnaq oldi. Ala bargah otaqların ⁷ düzə dikdi. Atdan-ayğırdan, dəvədən buğra, qoyundan qoç ⁸ qırdırdı. Daş Oğuz bəglərinə ağırlıq edüb toyladı. ⁹ Aydır: “Bəglər, mən sizi niyə qağırdım, bilür misiz?” Ayıtdılar: “Bilməzüz”. ¹⁰ Aruz aydır: “Qazan bizə Qılbaş göndərmiş. Elim-günüm çapıldı, ¹¹ qara başım buñlu oldi, dayım Aruz maña gəlsün, – demiş. Qılbaş ¹² ayıtdım ki, qaçan ki Qazan evin yağmaladardı, Daş Oğuz ¹³ bəgləri bilə yağmalardı. Bəglər gəlür, Qazanı salamlar, gedərdi. Şimdi suçumuz nə oldi kim, bilə bulunmadıq”.

D295

¹ Əmən aydır: “Ya sən nə cavab verdiñ?” Aruz aydır ki, “Mərə qavat, biz ² Qazana düşmənisiz”, – dedim. Əmən aydır: “Eyü demişsən”.

Aruz aydır: “Bəglər, ³ ya siz nə dersiz?” Bəglər aydır: “Nə deyölüm? Çün sən Qazana düşməni olduñ, ⁴ biz də düşmənisiz”, – dedilər.

Aruz araya Müshəf gətürdi. Həb bəglər ⁵ əl urub and içdilər. “Səniñ dostuña dost və düşməniñə ⁶ düşmənisiz”, – dedilər. Aruz cümlə bəgləri xələtlədi, döndi aydır: “Bəglər, ⁷ Beyrək bizdən qız almışdır, güyөгümüzdür; amma Qazanın inəğidir. ⁸ Gəlsün, bizi Qazanla barışdır sun. Deyölüm, gətürəlim; bizə müti ⁹ olursa, xoş! Olmaz isə, bən saqalını tutayın,

Ağca ⁴ qoyunlarım mənrişmədin.
Ağca yüzlü qızım-gəlinüm əkşəşmədin,
Ağca ⁵ yüzli görklimi Aruz oğlu Basat
gələb almadın,

Elüm-günüm ⁶ çapmadın,
Qazan maña yetişsün,
Mənim qamm Aruza qomasun.
Ağca ⁷ yüzlü görklümü oğlma alı versün.
Axirət haqqını halal etsün.

⁸ Beyrək padşahlar padşahı Haqqa vasil oldu,
bəllü bilsün! – ⁹ dedi.

D300 Beyrəgiñ babasına-anasına xəbər oldu. Ağ evi-eşigində ¹⁰ şivən qopdı. Qaza bənzər qızı-gəlini ağ çıxardı, ¹¹ qara geydi. Ağ-boz atınıñ quyruğunu kəsdilər. Qırq-əlli yigit ¹² qara geyüb-gög sarındılar. Qazan bəgə gəldilər, sarıqların yerə ¹³ urdılar. “Beyrək!” deyü çoq ağladılar. Qazanın əlin öpdilər. ¹ “Sən sağ ol, Beyrək öldi!” – dedilər. Namərd dayıñ al ey-ləmiş. ² Oquyuban bizi aldılar. Vardıq, Daş Oğuz bəgləri sizə ³ asi olmuşlar, bilmədik. Müshəf gətürdilər; biz Qazana asi ⁴ olduq, sən dəxi bizə müti ol! – dedilər. And içdilər. Beyrək ⁵ ətməgiñ basmadı. Anlara müti olmadı. Dayıñ namərd Aruz ⁶ qaqudı, Beyrəgi oturduğı yerdə qılıcladı. Bir oyluğın düşürdi. ⁷ “Sən sağ ol, xanım, Beyrək Haqqa vasil oldu; mənim qamm Aruza ⁸ qomasun”, – dedi, – dedilər.

Qazan bu xəbəri eşitdi. Dəstmalın ⁹ əlinə alub ökür-ökür ağladı. Divanda zarhıq qıldı. Həp ¹⁰ anda olan bəglər ağlaş-dılar. Qazan vardı, odasına girdi; ¹¹ yedi gün divana çıxmadı, ağladı oturdu.

D301 Bəglər yığıldı, ¹² divana gəldi. Qazanın qardaşı Qaragünə aydır: “Qılbaş, var ¹³ ayıt, ağam Qazan gəlsün-çıqsun; bir yigid səniñ ucuñdan ¹ aramızdan əksildi. Həm vəsiyyəət eyləmiş, “Mənim qanım qomayasan, ² alasan” – demiş. Varalım, düş-məni haqlayalum, di!” – dedi. Qılbaş ³ aydır: “Sən qarın-daşısən, sən var!” – dedi.

Əlhasil, ikisi bilə ⁴ vardılar. Qazamñ odasına girdilər. Sa-lam verdilər. “Sən sağ ol, ⁵ xanım, – dedilər. – Bir yigit ara-

mızdan əksildi, səniñ yoluñda baş ⁶ verdi. Derəm, qanın ala-lım; həm sizə ismarlamış, “mənim qamm alsun” demiş. ⁷ Ağ-lamaqla nəsnəmi olur? Durı gəl yuqarı” – dedilər.

Qazan aydır: ⁸ “Məsləhətdir. Tez cəbbəxanayı yüklət-sünlər. Həp bəglər həp binsünlər!” ⁹ dedi.

Cəmi bəglər bindi; Qazanın Qoñur atın çəkдилər, bindi. Borı ¹⁰ çalındı, kos uruldu. Gecə-gündüz demədilər, yortma oldu.

D302 ¹¹ Aruza və cəmi Daş Oğuz bəglərinə xəbər oldu. “İşdə, Qazan gəldi”, ¹² dedilər. Anlar dəxi çəri dərüb, borı ağardan Qazana qarşı gəldilər. ¹³ Üç Oq, Boz Oq qarşulaşdılar. Aruz aydır: “Mənim İç Oğuzda ¹ qırımım Qazan olsun!” Əmən ay-dır: “Mənim qırımım Tərsuzamış olsun!” ² Alp Rüstəm aydır: “Mənim qırımım Əñsə qoca oğlu Oqçı olsun!” – ³ dedi. Hər biri bir qırım gözətdi. Alaylar bağlandı, qoşunlar ⁴ düzüldi. Borılar çalındı. Tavullar dögildi. Aruz qoca ⁵ meydana at döpdi. Qazana çağırıb “Mərə qavat, sən mənim qırımımsən, ⁶ sən gəl bərü!” – dedi.

D303 Qazan qalqan yapındı, sügüsin əlinə aldı. ⁷ Başı üzərinə çevirdi. Aydır: “Mərə qavat, muxannatlıq ilə ər öldürmək ⁸ necə olur, mən saña göstəroyim!” – dedi. Aruz Qazanın üzərinə ⁹ at saldı. Qazanı qılıcladı, zərrə qədər kəsdirəmədi, ötə ¹⁰ keçdi. Növbət Qazana dögdi. Altmış tutam ala göndərin ¹¹ qoltuq qısdı, Aruza bir göndər urdu. Köksindən yalabdaq ¹² ötə keçdi. At üzərindən yerə saldı. Qarındaşı Qaragünəyə ¹³ işarət etdi: “Başın kəs!” – dedi. Qaragünə atdan endi. ¹ Aruzun başın kəsdi.

Daş Oğuz bəgləri bunu görüb, ² həp atdan endilər. Qazanın ayağına düşdilər, suçların dilədilər, ³ əlin öpdilər. Qazan suçların bağışladı. Beyrəgiñ qanın ⁴ dayısından aldı. Aruzun evini çapdırdı. Elini-günini ⁵ yağmalatdı. Yigit bəglər toyum oldu.

Qazan gög alañ çəmənə ⁶ çadır dikdirdi. Otağın qurdu. Dədəm Qorqud gələbən ⁷ şadlıq çaldı. Qazi ərənlər başına nələr goldügin ⁸ aydı-verdi:

Qanı dedigim bəg ərənlər,
Dünya mənim deyənlər?
⁹ Əcəl aldı, yer gizlədi.
Fani dünya kimə qaldı?

Gəlimli-¹⁰gedimli dünya!
Soñ ucu ölümlü dünya!
Əlaqibət, ¹¹ uzun yaşın
ucu ölüm, axırı ayrılıq.

Yum verəyim, ¹² xanım:

Ölüm vaxtı gəldüğündə
arı imandan ayırmasun!
¹³ Ağ saqallu babañ yeri uçmağ olsun!
Ağ birçəklü ¹ anañ yeri behişt olsun!
Qadir səni namərdə ² möhtac etməsün!
Ağ alnuñda ³ beş kəlmə dua qıldıq,
⁴ qəbul olsun!
“Amin! ⁵ Amin!” deyənlər didar görsün!
⁶ Yığışdırsun, duruşdursun
⁷ Günahını Məhəmməd Mustafaya ⁸ bağışlasun!
Xanım, hey!..

D304

KİTABİ-DƏDƏ QORQUD

Sadələşdirilmiş mətnlər

Müəlliflər: F.Zeynalov, S.Əlizadə

MÜQƏDDİMƏ

Məhəmməd peyğəmbərin zamanına yaxın Bayat boyunda “Qorqud ata” deyilən bir kişi vardı. O kişi oğuzların kamil bilicisi idi: nə deyirdisə, olurdu. Gələcəkdən qəribə xəbərlər söyləyirdi. Allah onun könlünə ilham verirdi...

Qorqud ata dedi: “Axırda xanlıq geriyyə – Qayıya dönər, heç kim əllərindən almaz...” Qorqud atanın bu dediyi Osman nəslidir. /Qiyamət günü qopunca necə var, elə də ömür sürüb gedəcək/... və daha buna bənzər neçə söz söylədi.

Qorqud ata oğuz xalqının çətin işlərini həll edərdi. Nə olsa, Qorqud ataya danışmayınca iş görməzdilər. O nə buyursa, qəbul edirdilər, sözün tutub gedirdilər...

Dədə Qorqud soylamış:

Allah-Allah deməyincə işlər düzəlməz.
Qadir Allah verməyincə kişi varlanmaz.
Əzəldən yazılmasa, qul başına qəza gəlməz.
Əcəl vaxtı çatmayınca kimsə ölməz.
Ölən adam dirilməz, çıxan can geri gəlməz.
Bir igidin Qara dağ yumrusunca malı olsa,
yığar-toplayar, qismətindən artığını
yeyə bilməz.
Qovuşaraq sular daşsa, dəniz dolmaz.
Təkəbbürlük eyləyəni Tanrı sevməz.
Könlünü uca tutan adamda ağıl olmaz.
Yad oğlunu saxlamaqla oğul olmaz, –
böyüyəndə atar-gedər, gördüm deməz...
Kül təpəcik olmaz (Kürəkən oğul olmaz).
Qara eşşək başına yüyən vursan, qatır olmaz.
Qaravaşa don geydirsən də, qadın olmaz.
Lopa-lopa qarlar yağsa, yaza qalmaz.
Gül-çiçəkli göycə çəmən payıza qalmaz.
Köhnə pambıq bez olmaz.

Qarı düşmən dost olmaz.
Qaracığa qıymayınca yol alınmaz.
Böyük, iti, polad qılıncı çalmanınca döyüş bitməz.
Kişi malına qıymayınca adı çıxmaz.
Qız anadan görməyincə öyüd almaz.
Oğul atadan görməyincə süfrə çəkməz.
Oğul atanın yetirməsi, iki gözünün biridir.
Ağıllı oğul olsa, ocağının közüdür.
Oğul daha neyləsin, ata ölüb mal qalmasa.
Ata malından nə fayda, başda ağıl olmasa...
Ağılsız adamın şərindən Allah saxlasın, xanım, sizi!
Dədə Qorqud soylamış:
Bərk qaçarkən Qazlıq ata namərd igid minə bilməz,
minincə, minməsə yaxşıdır!
Çalib-kəsən iti qılıncı müxənnətlər çalınca,
sınsa yaxşıdır!
Vura bilən igidə oxla qılıncdan bir çomaq yaxşıdır.
Qonağı gəlməyən böyük evlər yıxılsa yaxşıdır!
At yeməyən acı otlar bitincə, bitməsə yaxşıdır!
Adam içməyən acı sular sızınca, sızmasa yaxşıdır!
Ata adını ucaltmayan fərsiz oğul
ata belindən enincə, enməsə yaxşıdır.
Ana bətninə düşüncə, doğulmasa yaxşıdır.
Ata adını yaşatmaqçın ağıllı oğul yaxşıdır.
Yalan söz bu dünyada olunca, olmasa yaxşıdır.
Doğrucul adamlar yüz yaşasa yaxşıdır.
Üç yüz on yaşına çatasan;
Allah sizə yamanlıq göstərməsin,
Dövlətiniz əbədi olsun, xanım, hey!

Dədə Qorqud soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır:

Getdiyi yerin otlaqlarını keyik tanıyar.
Uzaq yerlərin çəmənələrini qulan tanıyar.
Ayrı-ayrı yollar izini dəvə tanıyar.
Yeddi dərə qoxularını tülkü tanıyar.
Gecə ikən karvan köçdüyünü torağay bilər.
Oğulun kimdən olduğunu ana bilər.
Ərin ağzımn kəsərini at bilər.

Ağır yükün zəhmətini qatır bilər.
Hansı yerdə sıyrılan varsa, çəkən bilər.
Qafil başın ağrısını beyni bilər.
Qolça qopuz götürüb eldən-elə, bəydən-bəyə
ozan gəzər;
Ər comərdini, ər namərdini ozan bilər.
Elinizdə-evinizdə çalıb-deyən ozan olsun!
Azıb gələn qəzanı Tanrı sovuşdursun, xanım, hey!

Dədə Qorqud yenə soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır:

Ağız açıb tərifləsəm, üstümüzdə Tanrıya əhsən!
Tanrı dostu, din başçısı Məhəmmədə əhsən!
Məhəmmədin sağ yanında namaz qılan
sadiq Əbubəkərə əhsən!
Quranın son fəslində “əmmə” surəsi gözəldir!
Höccələnin düz oxunsa, yasin gözəldir!
Qılınc çaldı, din açdı mərdlər şahı Əli, – əhsən!
Əlinin oğulları – peyğəmbərin nəvələri –
Kərbəla çölündə Yezid əlində öldürülən
iki qardaşa – Həsənlə Hüseyinə əhsən!
Yazılıb-düzülüb göydən enən Tanrı elmi
Qurana əhsən!
O, Quranı yazdı-düzdü, alimlər öyrəninçə
ölçdü-biçdi, –
Alimlər başçısı Üffan oğlu Osmana əhsən!
Alçaq yerdə tikilibdir, Tanrı evi Məkkə gözəldir.
O Məkkəyə sağ-salamat gedib-gəlsə, sidqi
bütöv Hacıya əhsən!
Sayılan günlərdən cümə gözəldir,
Cümə günü oxunanda xütbə gözəldir.
Qulaq asıb-dinləyəndə ümmətə əhsən!
Minarədə azan verən azançıya əhsən!
Dizini yerə basıb oturanda qadın gözəldir.
Sinəsindən ağarırsa, ata gözəldir.
Ağ südünü doyunca əmizdirsə, ana gözəldir.
Yanaşıb yola girəndə qara buğur gözəldir.
Sevgili qardaş gözəldir.
Uca ev yanında qurulsa gəlin çadırı, gözəldir.

Uzunca ipi də gözəldir. Oğul gözəldir.
Heç kimə bənzəməyən, bütün aləmləri yaradan
Allaha əhsən!..
O təriflədiyim uca Tanrı dost olub,
sənə kömək etsin, xanım, hey!

Ozan deyir: “Arvadlar dörd cürdür: birisi soy soldurandır; birisi toy
doldurandır; birisi evin dayağıdır; birisi necə desən, bayağıdır”.

Ozan, evin dayağı odur ki, çöldən-bayırdan evə bir qonaq gəlsə,
əri evdə olmasa, o gələn adamı yedirir-içirir, əzizləyib-oxsayır, yola
salır. O cür arvad Ayişə, Fatimə cinsidir, xanım. Onun uşaqları sağ
olsun. Ocağına bu cür arvad gəlsin...Gəldin, o ki soy soldurandır,
oğrunca yerindən qalxar, əl-üzünü yumadan doqquz bozlamaqla bir
bardaq qatığı gəvələyər, tıxıb-basıb doyunca yeyər, əlini böyrünə
vurar, deyər: “Bu evi görüm, xaraba qalsın! Ərə gedəndən bəri qarnım
da doymadı, üzüm də gülmədi. Ayağım başmaq, üzüm yaşmaq görmə-
di. Deyər: “Ah, nə olaydı, birinə də gedəydim. Umduğumdan da
yaxşı-uyğun olaydı”. Onun kiminin, xanım, uşaqları böyüməsin! Oca-
ğına bu cür arvad gəlməsin.

Gəldin, o ki toy doldurandır, tərənincə yerindən qalxdı, əl-üzünü
yumadan obanın o ucunu bu ucuna çarpışdırdı. Söz-sayıə yaydı,
qapılara qulaq qoydu. Öynəyədək gəzdi. Öynədən sonra evinə gəldi.
Gördü ki, oğru köpəklə yekə dana evini qatıb-qatışdırmışdır; evi toyuq
komasına, inək damına dönmüşdür. Qonşularını çağırır ki: “Yetər!
Zəlihə! Zibeydə! Ürüdə-can, qız-can! Paşa! Ayna Mələk! Qutlu
Mələk! Ölməyə itməyə getməmişdim. Yatacaq yerim yenə bu xaraba
olasıydı. Nə olardı, mənim evimə azacıq baxaydınız? “Qonşu haqqı –
Tanrı haqqıdır” – deyib-söylər. Bunun kiminin, xanım, uşaqları
böyüməsin! Ocağına bunun kimi arvad gəlməsin.

Gəldin, o ki necə desən, bayağıdır. Əri evdə olanda çöldən-bayır-
dan evinə bir abırlı qonaq gəlsə, əri desə ki, dur çörək gətir, yeyək;
qonaq da yesin. Desə, bişmiş çörək daimi deyil, yemək lazımdır. Ar-
vad deyər: “Neyləyim, bu yıxılacaq evdə un yox, ələk yox. Dəvə də
dəyirmandan gəlmədi... Nə gəlirsə, mənim sağrıma gəlsin”,-deyə
əlini yanına vurur, üzünü o tərəfə, sağrısını ərinə döndərər. Min söy-
lərsən, birisini eşitməz, – ərini sözünü qulağına almaz. O, Nuh pey-
ğəmbərin eşşəyi nəslindəndir. Xan, ondan da sizi Allah saxlasın!
Ocağınıza belə arvad gəlməsin!

DİRSƏ XAN OĞLU BUĞAC XAN BOYU

Bir gün Qam Ğan oğlu Bayındır xan yerindən durmuşdu. Şami günlüyünü yer üzündə qurdurmuşdu. Hündür alaçığı göy üzünə dırənmişdi. Min yerdə ipək xalça döşənmişdi...

Xanlar xanı Bayındır xan ildə bir dəfə şadlıq edib, oğuz bəylərini qonaq edərdi. Yenə şadlıq məclisi qurub, atdan ayğır, dəvədən buğra, qoyundan qoç qırdırmışdı. Bir yerdə ağ otaq, bir yerdə qırmızı otaq, bir yerdə qara otaq qurdurmuşdu. “Kimin oğlu-qızı yoxdursa, qara otaqda oturdun, altına qara keçə döşəyin, önünə qara qoyun ətinin qovurmasından gətirin. Yeyir-yesin, yemirsə – dursun getsin” demişdi. “Oğlu olam ağ otağa, qızı olam qırmızı otağa yerləşdirin. Oğlu-qızı olmayanı Allah qarğayıb, biz də qarğayırıq; qoy bilsin” demişdi.

Oğuz bəyləri bir-bir gəlib yığılmağa başladılar. Dirsə xan deyilən bir bəyin oğlu-qızı yox idi. Ozan soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır:

Salxım-salxım dan yelləri əsdikdə,
Saqqallı, boz, ac torağay ötdükdə,
Saqqalı uzun tat kişi azan çəkəndə,
Bədəvi atlar yiyəsini görüb kişnədikdə,
“Ağlı”, “qaralı” seçilən çağda,
Köksü gözəl qaya dağlara gün dəyəndə,
İgid bəylər, pəhləvanlar bir-birilə güləşəndə

Dirsə xan sübh tezdən qalxıb, yerindən durdu; qırx igidini dəstəsinə qatıb Bayındır xanın məclisinə gəldi.

Bayındır xanın igidləri Dirsə xam qarşıladılar, gətirib qara otaqda oturdular, altına qara keçə döşədilər, qara qoyun qovurmasından önünə gətirdilər. “Bayındır xanın əmri belədir, xanım!” dedilər. Dirsə xan deyir: “Bayındır xan mənim hansı əksikliyi gördü? Qılıncımdanmı gördü, süfrəmdənmi gördü? Məndən alçaq kişiləri ağ otaqda, qırmızı otaqda oturtdu. Mənim günahım nə oldu ki, qara otağa yerləşdirdi?”.

Dedilər: “Xanım, bu gün Bayındır xandan buyruq belədir ki, oğlu-qızı olmayanı Tanrı qarğayıbdır; biz də qarğayırıq”.

Dirsə xan yerindən qalxdı: “İgidlərim, qalxıb yerinizdən durun! Bu böyük eyib mənə ya məndən, ya arvaddandır”,-dedi.

Dirsə xan evinə gəldi. Çağırıb qadımını soylayır, görək, xanım, nə soylayır. Soylama. Deyir:

Bəri gəl, başımın baxtı, evimin taxtı!
Evdən çıxıb yeriyəndə sərv boylum!
Topuğuna sarmaşanda qara saçlım!
Qurulmuş yaya bənzər çatma qaşlım!
Qoşa badam sığmayan dar ağızlım!
Payız almasına bənzər al yanaqlım!
Qadınım, dayağım, döl verənim!
Görürsənmi nələr oldu?

Bayındır xan qalxıb yerindən durmuş, bir yerdə ağ otaq, bir yerdə qırmızı otaq, bir yerdə qara otaq tikdirmişdir. “Oğulları ağ otaqda, qızını qırmızı otaqda, oğlu-qızı olmayanı qara otaqda oturdun; altına qara keçə döşəyin, önünə qara qoyun ətinin qovurmasını gətirin: yeyir-yesin. yemirsə, dursun-getsin. Bir adamın ki, oğlu-qızı olmaya, onu Allah qarğayıbdır, biz də qarğayırıq” – demişdir.

Gəlib qarşıladılar, qara otaqda oturdular, qara qoyun ətindən qovurmanı önümə gətirdilər. “Oğlu-qızı olmayanı Tanrı qarğayıbdır, bil ki, biz də qarğayırıq” – dedilər. “Səndənmidir, məndənmidir, nədən-dir Allah bizə bir yetkin oğul vermir?” – dedi. Soyladı:

Xan qızı, yerimdən durummu?
Yaxandan-boğazından tutummu?
Qaba dizimin altına salımmı?
Böyük, iti, polad qılıncımı əlimə alımmı?
Öz gövdəndən başını kəsimmı?
Can şirinliyini sənə bildirimmi?
Alca qanını yer üzünə tökümmü?
Xan qızı, səbəbi nədir, de mənə!
Qatı cəza verərəm indi sənə! – dedi.

Dirsə xanın qadım soylamış, görək, nə soylamışdır:

Ay Dirsə xan, mənə qəzəblənmə!
İnciyib acı sözlər söyləmə!
Yerindən qalx, ayağa dur,
Yer üzündə böyük çadır qur!

Ayğır, buğra, qoç qırdır!
İç Oğuzun, Daş Oğuzun bəylərini üstünə yığ!
Ac görsən, doydur; çılpaq görsən, geyindir!
Borclunu borcundan qurtar!
Təpə kimi ət yığ, göl kimi qımız sağdır!
Böyük şadlıq məclisi qur, Allahdan arzunu dilə!
Bəlkə bir ağzı dualının alqışı ilə
Tanrı bizə bir yetkin övlad verə, – dedi.

Dirsə xan arvadının sözü ilə böyük məclis qurdurdu, Allahdan istəyini dilədi. Atdan ayğır, dəvədən buğra, qoyundan qoç qırdırdı. İç Oğuz, Daş Oğuz bəylərini ora topladı. Ac gördü sə, doydurdu.

Yalın gördü sə, geyindirdi. Borclunu borcundan qurtardı. Təpə kimi ət yığdı. Göl kimi qımız sağdırdı. Əl götürüb arzularını dilədilər. Allah bir ağzı dualının alqışı ilə övlad verdi. Arvadı hamilə oldu. Bir neçə müddətdən sonra isə bir oğlan doğdu. Oğlancığı dayələrə verdi, saxlatdı...

At ayağı iti, ozan dili çevik olur. Yiyəsi olan yekəlik, qabırğalı böyüyür. Oğlan on beş yaşına girdi. Oğlanın atası köçüb Bayındır xanın adamlarına qarışdı.

Deyilənə görə, Bayındır xanın bir buğası və bir də buğrası vardı. O buğa bərk daşa buynuz vursa, un kimi üyüdərdi. Bir yazda, bir də payızda buğa ilə buğranı savaşırdırdılar. Bayındır xan Qalın Oğuz bəyləri ilə tamaşaya baxır, əylənirdi.

Bir dəfə, sultanım, yenə yazda buğanı saraydan çıxardılar. Dəmir zəncirli buğanı üç kişi sağdan, üç kişi də sol yandan tutmuşdu. Gəlib meydanın ortasında qoyub getdilər. Bu vaxt Dirsə xanın oğlu üç uşaqla meydanda “aşıq-aşıq” oynayırdı. Buğanı qoyub gedəndə oğlanlara “qaç” dedilər. Oğlanların üçü qaçdı, Dirsə xanın oğlu qaçmadı. Hündür meydanın ortasında durdu-baxdı. Buğa da hücum edib oğlana sarı gəldi. İstədi ki, oğlanı həlak etsin. Oğlan buğanın alnına çəpəki bir zərbə vurdu. Buğa dal-dalı getdi, geri qayıdıb oğlana hücum etdi. Oğlan yenə buğanın alnına möhkəm bir yumruq vurdu; bu dəfə buğanın alnına yumruğunu dayadı, itələyib meydanın başına çıxardı.

Oğlanla buğa xeyli çəkişdilər. Buğanın iki kürəyi üstündə köpük durdu. Nə oğlan, nə də buğa üstün gəlirdi. Oğlan fikirləşib öz-özünə dedi: “Bir dama dirək vururlar, o dama dayaq olur. Mən niyə bunun alnına dayaq olub dururam?” Yumruğunu buğanın alnından çəkib,

yolundan atıldı. Buğa ayaq üstündə dura bilmədi, yıxıldı; təpəsi üstə düşdü. Oğlan bıçağına əl atdı. Buğanın başını kəsdi.

Oğuz bəyləri gəlib, oğlanın başına topladılar, əhsən dedilər. “Dədəm Qorqud gəlsin, bu oğlana ad qoysun: özüylə götürüb, atasının yanına getsin. Atasından oğlana bəylik istəsin, təxt alıb versin”- dedilər.

Çağırtdılar, Dədə Qorqud gəldi. Oğlanı götürüb atasının yanına getdi. Dədə Qorqud oğlanın atasına soylamış, görək, xanım, nə soylamış – demişdir:

Hey Dirsə xan! Oğlana bəylik ver,
Təxt ver, -güclüdür, ərđəmlidir!
Boynu uzun bədəvi at ver,
Qoy minsin, hünərlidir!
Yaylağından on qoyun ver,
Bu oğlana şişlik olsun, cüssəlidir!

Qaytabandan qızılı dəvə ver bu oğlana,
Qoy yükləsin, hünərlidir!
Qızıl tağı hündür ev ver bu oğlana,
Kölgə olsun, ərđəmlidir!
Çiyini quşlu cübbə-don ver sən bu oğlana,
Qoy geyinsin, hünərlidir!

Bu oğlan Bayındır xanın uca meydanında vuruşmuşdur. Sənin oğlan bir buğa öldürmüşdür, qoy adı “Buğac” olsun. Adım mən verdim, yaşını Allah versin, -dedi.

Dirsə xan oğlana bəylik verdi, taxt verdi. Oğlan taxta çıxdı, atasının qırx igidini unuttu. O qırx igid həsəd çəkdi, kin saxladı. Bir-birinə söylədilər: “Gəlin, oğlanı atasının gözündən salaq. Bəlkə atası onu öldürə, hörmətimiz onun atası yanında yenə xoş ola, artıq ola”, -dedilər.

Bu qırx igidin iyirmisi bir yana, iyirmisi də o biri yana getdi. Əvvəlcə iyirmisi gedib, Dirsə xana bu xəbəri gətirdi: “Görürsənmi, Dirsə xan, nələr oldu? Yarımam sənin oğlan, nankor və fərsiz çıxdı. Qırx igidini dəstəsinə qatıb, Qalın Oğuzun üstünə yürüş etdi. Harada gözəl vardısı, çəkib aldı. Ağ saqqallı qocanın ağzına, ağ birçəkli qarının südüne söydü. Axan duru sulardan, çılpaq yatan Ala dağdan söz-sov

adlayıb-keçər, xanlar xanı Bayındıra xəbər çatar. “Dirse xanın oğlu belə yaramaz işlər görüb” desələr, yer üzündə gəzməyindən ölməyin yaxşı olar. Bayındır xan səni çağırır, sənə ağır cəza verir. Belə oğul sənin nəyinə gərəkdir? Belə oğulun olmasından olmaması yaxşıdır. Öldürsənə!” – dedilər.

Dirse xan: “Gedin, gətirin, öldürüm!” – dedi. Belə dedikdə, xanım, o namərdlərin iyirmisi də gəlib çıxdı və bir iftira da onlar gətirdilər. Dedilər: “Dirse xan, sənin oğlun qalxıb yerindən durdu, köksü gözəl böyük dağa ova çıxdı. Sən var ikən ov ovladı, quş vurdu. Anasının yanına götürüb gəldi. Al şərəbini tündünü aldı, içdi. Anası ilə dilbir olub, atasına qəsd etmək istəyir. Sənin oğlun nankor çıxdı. Çılpaq yatan Ala dağdan ötüb, xanlar xanı Bayındıra xəbər çatar. “Dirse xanın oğlu belə yaramaz işlər görüb” deyərler. Səni çağırdaqlar, Bayındır xanın yanında sənə cəza verərlər. Belə oğul nəyinə gərəkdir? Öldürsənə!” – dedilər.

Dirse xan dedi: “Gedin, gətirin, öldürüm! Belə oğul mənə gərək deyil!”.

Dirse xanın nöqərləri deyir: “Biz sənin oğlunu necə gətirək? Sənin oğlun bizim sözüümüzü dinləməz, bizim sözüümüzə gəlməz. Qalxıb yerindən dur. İgidlərini oxşayıb başına yığ; oğlunla görüş, yanına alıb ova çıx. Quş uçurub ov ovlayanda oğlunu oxlayıb öldür! Əgər belə öldürməsən, bil ki, başqa cür öldürə bilməzsən!”. Soylama:

Salxım-salxım dan yelləri əsdikdə,
Saqqallı boz, ac torağay ötdükdə,
Bədəvi atlar yiyəsini görüb kişnədikdə,
Saqqalı uzun tat kişi azan çəkəndə,
“Ağlı”, “qaralı” seçilən çağda,
Qalın Oğuzun gəlini-qızı bəzənən çağda,
Köksü gözəl böyük dağlara gün dəyəndə,
İgid bəylər, qəhrəmanlar bir-birilə döyüşəndə...

Dirse xan sübh tezdən yerindən durdu. Oğlunu yanına salıb, öz qırx igidinin dəstəsinə qoşdu, ova çıxdı. Ov ovladılar, quş vurdular. O qırx namərdin bir neçəsi oğlanın yanına gəlib deyir: “Atan dedi, keyikləri qovub gətirsin, mənə qarşımda toplansın; oğlumun at səyirtməyini, qılınc çalmağını, ox atmağını görüm, sevinim, öyünüm!”.

Oğlan cavandır, nə bilsin? Keyiki qovub gətirir, atasının qarşısında qıcıqlandırır-acıqlandırır ki, “atam at çapmağıma baxsın, – öyünsün; ox atmağıma baxsın, – fərəhlənsin; qılınc çalmağıma baxsın – sevin!”.

O qırx namərd isə deyir: “Dirse xan, görürsənmi, oğlanı? Çöldən-düzdən keyiki qovur, sənin qabağına gətirir ki, keyikə atarkən oxla səni vurub öldürsün. Oğlun səni öldürməmiş sən oğlunu öldür!”.

Oğlan keyiki qovarkən atasının önündən gəlib-gedirdi. Dirse xan Qorqud sinirli bərk yayını əlinə aldı. Üzəngiyə qalxıb möhkəm çəkdi, sərrast atdı: oğlanı iki kürəyinin arasından vurub yıxdı. Ox yarasından oğlanın qanı şoruldadı, qoynuna doldu. O, bədəvi atının boynunu qucaqlayıb yerə yıxıldı.

Dirse kövrəlib oğlunun üstünə atılmaq istədi. O qırx namərd qoymadı. Atının cilovunu döndərərək qərargahına gəldi.

Dirse xanın arvadı “oğlancığının ilk ovudur” deyər atdan ayğır, dəvədən buğra, qoyundan qoç qırdırmışdı. “Ovu qanlı oğuz bəylərini yedirim-içirim, sevindirir” dedi. Özünü yığışdırıb yerindən cəld durdu. Qırx incə qızı da özü ilə götürdü. Dirse xana tərəf getdi. Qapaq qaldırdı, Dirse xanın üzünə baxdı. Sağına-soluna göz gəzdirdi, oğlunu görmədi. Qara bağı sarsıldı. Ürəyi tamam yerindən oynadı. Qara qıyma gözləri qan-yaşla doldu. Çağırır Dirse xana soylayır, görək, xanım, nə soylayır:

Başımın baxtı, evimin taxtı, bəri gəl!
Xan atamın kürəkəni,
Xanım anamın seviləni,
Atam-anam verdiyi,
Göz açaraq gördüyüm,
Könül verib sevdiyim, a Dirse xan!
Qalxıb yerindən durdun,
Qara yallı gözəl Qazlıq atını mindin.
Köksü gözəl böyük dağa ova çıxdın.
İki getdin, bir gəlirsən, balam hanı?
Qara dövrandə tapdığım oğul ham?
Çıxsın mənə bu kor gözüm, a Dirse xan,
yaman səyriyir.
Kəsilsin oğlun əmən süd damarım, yaman sızlayır.

Sarı ilan sancmadan ağca bədənim qalxıb şişir.
 Təkcə–bircə oğlum görünmür, bağrım yanır.
 Quru–quru çaylara suçu saldım,
 Qara donlu dərvişlərə nəzirlər verdim.
 Ac gördüm, –doyardım; yalın gördüm, –geyindirdim.
 Təpə kimi ət yıgđım, göl kimi qımız sağdırdım.
 Arzu–diləklə bir oğul güclə tapdım.
 Yalnız oğlumun xəbərini, a Dirsə xan, de mənə!
 Qarşıdağı Ala dağdan bir oğul uçurdunsa, de mənə!
 İti axan coşğun sudan axıtdınsa, de mənə!
 Aslana–qaplana oğlum yedirdinsə, de mənə!
 Qara donlu, azğın dinli kafirlərə tutdurdunsa, de mənə!
 Xan atamın yanına mən gedim,
 Ağır xəzinə, böyük qoşun alım,
 Azğın dinli kafir üstünə gedim,
 Yaralanıb Qazlıq atımdan enməyincə,
 Yenimlə, ətəyimlə al qanımlı silməyincə,
 Qol–bud olub yer üstünə düşməyincə,
 Tək oğlumun yolundan mən dönmərəm.
 Yalnız oğul xəbərini, a Dirsə xan, de mənə!
 Qara başım qurban olsun bu gün sənə! – dedi, zarıdayıb ağladı.

Arvadı belə danışanda Dirsə xan cavab vermədi. O qırx namərd qabağa gələrək dedi: “Oğlun sağ–salamatdır, ovdadır. Bu gün sabah harda isə, gələr. Qorxma, qayğılanma, bəy sərxoşdur, cavab verə bilmir”.

Dirsə xanın arvadı qayıdıb geri döndü. Dözmədi, qırx incə qızı özü ilə götürüb, bədəvi ata mindi, oğlunu axtarmağa getdi. Qışda–yazda qarı–buzu ərilməyən Qazlıq dağına gəldi–çıxdı. Alçaq yerləri gəzdi, çapıb uca yerlərə çıxdı. Baxdı–gördü ki, bir dərənənin içində qarğa–quzğun enir–çıxır, qonur–qalxır. Bədəvi atını sürüb, o tərəfə çapdı.

Sən demə, sultanım, oğlan o arada yıxılıbmış. Qarğa–quzğun qan görüb, oğlanın üstünə qonmaq istəyirdi. Oğlanın iki ov iti vardı, qarğa–quzğunu qovurdu, qonmağa qoymurdu. Oğlan orada yıxılanda Boz atlı Xızır oğlanın yanında hazır oldu. Üç dəfə yarasını əliylə sığallayıb: “Oğlan, qorxma, sənə bu yaradan ölüm yoxdur. Dağ çiçəyi ilə ananın südü sənə yarana məlhəmdir”–deyib yox oldu.

Oğlanın anası çapıb, oğlanın olduğu yerə gəlib çıxdı. Baxdı gördü oğlu al qanına bulaşmış yatır. Çağıraraq oğlancığını soylayır, görək, xanım, necə soylayır:

Qara qıyma gözlərini yuxu almışdır, aç daha!
 O uzanmış qol–qıçını yığışdır daha!
 Tanrı verən şirin cana gəldin daha,
 Üz–gözündə can qalıbsa, oğul, xəbər ver mənə!
 Qara başım qurban olsun, oğul, sənə!..
 Niyə axır sənə suların, Qazlıq dağı,
 Belə axmaqdan, heç axmasın!
 Niyə bitir sənə otların, Qazlıq dağı,
 Belə bitməkdənsə, heç bitməsin!
 Keyiklərin qaçır sənə, Qazlıq dağı,
 Qaçar ikən qaçmaz olsun, daşa dönsün!
 Nə bilim, oğul, aslandan, yoxsa qaplandan oldu?
 Nə bilim, oğul, bu qəza sənə haradan oldu?
 Bədənində canın varsa, xəbər ver, oğul,
 Qara başım qurban olsun, oğul, sənə!
 Ağız–dildən bir neçə söz, xəbər mənə!

Belə dedikdə oğlanın qulağına səs dəydi. O, başını qaldırdı, azacıq gözünü açdı. Anasının üzünə baxdı. Soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır:

Bəri gəl, ağ südünü əmdiyim, xanım ana!
 Ağ birçəkli, hörmətli, canım ana!
 “Axar sular” deyib qarğama,
 Qazlıq dağının sularının günahı yoxdur.
 Qaçan keyiklərini qarğama,
 Qazlıq dağının günahı yoxdur.
 Aslanını, qaplanını qarğama,
 Qazlıq dağının günahı yoxdur.
 Qarğayırsan, atamı qarğa,
 Bu suç, bu günah atamındır, – dedi.

Oğlan yenə dedi: “Ana, ağlama; qorxma, bu yaradan mənə ölüm yoxdur. Boz atlı Xızır yanıma gəldi, üç dəfə yaramın üstündə əl gəz–

diridi. “Bu yaradan sənə ölüm yoxdur. Dağ çiçəyi ilə anan südü sənə dərmandır”, – dedi”.

Oğlan belə dedikdə qırx incə qız yayılıb, dağ çiçəyi topladı. Oğlanın anası əmcəyini bir sıxdı, südü gəlmədi. İki sıxdı, südü gəlmədi. Üçüncüdə özünə bir zərbə vurdu, sıxdı, südlə qan qarışıq gəldi. Dağ çiçəyi ilə südü oğlanın yarasına çəkildilər. Oğlanı ata mindirdilər, götürüb evə gətirdilər. Oğlanı həkimlərə tapşırıb Dirsə xandan gizlətdilər.

At ayağı iti, ozan dili çevik olur, xanım! Oğlanın yarası qırx gündə sağaldı, sap-sağlam oldu. Oğlan ata minir, qılınc qurşanırdı. Ov ovlayır, quş vururdu. Dirsə xanın isə xəbəri yox idi. Oğlunu ölmüş bilirdi.

O qırx namərd bunu duydu. “Nə eyləyək?” deyər düşündülər. “Dirsə xan oğlunu görərsə, oturmaz, hamımızı qırar”, – dedilər. “Gəlin, Dirsə xanı tutaq, ağ əllərini ardına bağlayaq, ağ boynuna qıl sicim taxaq, götürüb kafir ellərinə gedək”, – deyər Dirsə xanı tutdular, ağ əllərini ardına bağladılar, boynuna qıl sicim taxdılar, ağ ətindən qan çıxınca döydülər. Dirsə xan piyada, bunlar atlı getdilər, qalın ellərinə yönəldilər. Dirsə xan dustaq oldu – getdi. Onun dustaqlığından oğuz bəylərinin xəbəri yox idi.

Sən demə, sultanım, Dirsə xanın arvadı bunu duyubmuş; oğlunun qarşısına gedib soylamış, görək, xanım, nə soylayıb demişdir:

Görürsənmi, ay oğul, nələr oldu?!
Sərt qayalar oynamadı, yer ovuldu.
Eldə düşmən yoxkən atanın üstünə düşmən gəldi.
Atanın o qırx namərd yoldaşı onu tutdu.
Ağ əllərini ardına bağladılar.
Ağ boynuna qıl sicim taxdılar.
Özləri atlı, atanı piyada yeritdilər.
Alıb uzaq kafir ellərinə yönəldilər.
Xan oğlum! Qalxıb yerindən ayağa dur!
Qırx igidini dəstəyə qat!
Atanı o qırx namərddən qurtar!
Yeri, oğul!
Atan sənə qıydısa da, sən atana qıyma! – dedi.

Oğlan anasının sözünü sındırmadı. Buğac bəy yerindən durdu. Böyük, iti polad qılıncını belinə qurşadı. Ağ tozluca bərk yayını əlinə

aldı. Qızıl nizəsini əlinə götürdü. Gözəl bədəvi atını tutdurub mindi. Qırx igidini yanına alıb, atasının ardınca çapıb getdi.

O namərdlər də bir yerdə dayanıb dincəldilər. Al şərabin tündündən içirdilər. Buğac xan çapıb yetişdi. O qırx namərd onu görüb dedi: “Gəlin, gedək, o igidi tutaq gətirək. İkisini bir yerdə kafirə yetirək”. Dirsə xan dedi: “Qırx yoldaşım, aman verin! Tanrının birliyində şübhə yoxdur. Mənim əllərimi açın, qolça qopuzumu verin, o igidi geri döndərim. Sonra məni ya öldürün, ya da diri aparın!”

Əllərini açdılar, qolça qopuzunu verdilər. Dirsə xan oğlu olduğunu bilmədi, qarşıya gəlib soylayır, görək, xanım, nə soylayır:

Boynu uzun bədəvi atlar gedirsə, mənimki gedir,
İçində sən də mindiyin varsa, igid, de mənə,
Savaşmadan–vuruşmadan alıb verim, qayıt geri!
Yaylaqdan on min qoyun gedirsə, mənimki gedir,
İçində sən də şişliyin varsa, söylə mənə,
Savaşmadan–vuruşmadan alıb verim, qayıt geri!
Qaytabandan qızılı dəvə gedirsə, mənimki gedir,
İçində sən də yüklədiyən varsa, söylə mənə,
Savaşmadan–vuruşmadan alıb verim, qayıt geri!
Qızıl tağlı uca evlər gedirsə, mənimki gedir,
İçində sən də otağın varsa, igid, söylə mənə,
Savaşmadan–vuruşmadan alıb verim, qayıt geri!
Ağ üzvlü, ala gözlü gəlinlər gedirsə, mənimki gedir,
İçində sən də nişanlım varsa, igid, de mənə.
Savaşmadan–vuruşmadan alıb verim, qayıt geri!
Ağ saqqallı qocalar gedirsə, mənimki gedir,
İçində sən də ağ saqqallı atan varsa, de mənə,
Savaşmadan–vuruşmadan xilas edim, qayıt geri!
Mənim üçün gəldinsə, oğlancığımı öldürmüşəm.
İgid, sən yazığın gəlməsin, qayıt geri!

Oğlan burada atasına soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır:

Boynu uzun bədəvi atlar gedirsə, səninki gedir;
Mənim də içində mindiyim var,
qırx namərdə qoymaram!
Qaytabandan qızılı dəvə səninki gedir,

Mənim də içində yüklədiyim var,
qırx namərdə qoymaram!
Yaylaqdan gedən min-min qoyun səninkidir,
Mənim də içində şişliyəm var,
qırx namərdə qoymaram!
Sənin ağ üzünü, ala gözlü gəlinlərin gedirsə,
İçində mənim də nişanlım var,
qırx namərdə qoymaram!
Qızıl tağlı uca evlərin gedirsə,
İçində mənim də otağım var,
qırx namərdə qoymaram!
Sənin ağ saqqallı qocaların gedirsə,
İçində mənim də bir ağı çasmış,
Başı itmiş qoca atam var,
qırx namərdə qoymaram! – dedi;

Qırx igidinə çalmasını yellədi, əl eylədi. Qırx igid bədəvi atını oynatdı, oğlanın yanına yığıldı.

Oğlan qırx igidini götürüb, atını irəli sürdü, vuruşdu, döyüşdü. Kiminin boynunu vurdu, kimini dustaq etdi. Atasını xilas edib qayıtdı, geri döndü.

Dirsə xan burada yenə oğlunun sağ olduğunu bildi. Xanlar xanı, oğlana bəylik verdi, taxt verdi. Dədəm Qorqud boy boyladı, soy soyladı, bu oğuznaməni düzdü-qoşdu, belə dedi:

Onlar da bu dünyadan gəldi, keçdi,
Karvan kimi qondu, köçdü.
Onları da yer gizlədi, əcəl aldı.
Fani dünya yenə qaldı...
(Gəlimli-gedimli dünya,
Son ucu ölümlü dünya!)
Qara ölüm gəldikdə keçid versin.
Sağlıqla dövlətini Allah artırsın.
O təriflədiyim uca Tanrı yar olub yardım etsin.
Xeyir-dua verək, xanım:
Yerli böyük dağların yıxılmasın!
Kölgəlicə uca ağacın kəsilməsin!

Coşğun axan gözəl suyun qurumasın!
Qanadlarının ucları qırılmasın!
Çaparkən ağ-boz atın büdrəməsin!
Döyüşəndə böyük, iti polad qılıncın gödəlməsin!
Vuruşarkən uzun nizən öyilməsin!
Ağ birçəkli ananın yeri behişt olsun!
Ağ saqqallı atanın yeri cənnət olsun!
Haqq yandıran çırağım daim yansın!
Qadir Tanrı səni namərdə möhtac eyləməsin,
xanım, hey!..

SALUR QAZANIN EVİNİN YAĞMALANDIĞI BOY

Bir gün Tüklü quşun balası, yazıqların ümidi, Amit soyunun aslanı, Qaracığın qaplanı, Qonur atın yiyəsi, Uruz xanın ağası, Bayındır xanın kürəkəni, Qalın Oğuzun dayağı, igidlərin arxası Ulaş oğlu Salur Qazan yerindən durmuşdu. Doxsan otaqlı uca evlərini qara yer üzərində tikdirmişdi. Doxsan yerdə böyük ipək xalı döşətdirmişdi. Səksən yerdə küplər qoyulmuşdu. Qızıl qədəhlər-sürəhilər düzülüşdü. Doqquz qara gözlü, göyçək üzlü, saç arxada düyünlənmiş, köksü qızıl düyməli, əlləri biləyindən xımalı, barmaqları naxışlı, gözəl kafir qızları Qalın Oğuz bəylərinə şərab paylayırdılar.

Ulaş oğlu Salur Qazan içdi-içdi, axırda şərabin təsiri başına vurdu. O, qaba dizləri üstünə çökdü, dedi: “Sözümü dinləyin, səsime səs verin, bəylər! Yata-yata yanımız ağrıdı. Dura-dura belimiz qurudu. Duraq gedək, a bəylər! Ov ovlayaq, quş vuraq, sığın-keyik yıxaq, qayıdıb otağımıza düşək: yeyib-içək, günümüzü xoş keçirək!”.

Qıyan Səlcik oğlu Dəli Dondaz deyir: “Bəli, xan Qazan, məsləhətdir”.

Qaragünə oğlu Qarabudaq deyir: “Ağam Qazan, məsləhətdir”. Onlar belə dedikdə Atağızlı Aruz qoca iki dizi üstünə çöküb dedi: “Ağam Qazan, sası dinli Gürcüstan sərhəddinə gedirsən, qərargahının üstündə kimi qoyursan?”.

Qazan deyir: “Oğlum Uruz üç yüz igidlə evimin keşişində dursun”. Qonur atını çəkirdi, mindi. Dəli Dondaz Təpəlqasqa ayğını mindi. Qazan bəyin qardaşı Qaragünə Göy bədəvi atını tutdurub mindi.

Bayındır xanın düşməni məğlub edən Şir Şəmsəddin Ağ atını çəkdirib mindi.

Parasarı Bayburd hasarından sıçrayıb aşan Beyrək Boz ayğına mindi.

Qonur atlı Qazana “keşiş” deyən bəy Yeynək Duru ayğına mindi.

Saymaq istəsəm, tükənən deyil; Qalın Oğuz bəyləri atlandılar. Böyük quşun Ala dağa ova çıxdı.

Kafirələrin casusu bunu gördü; çuğul gedib, Şöklü Məliyə xəbər verdi. Yeddi min qaftanın arxası cırıq, kəsik qara saçlı, sası dinli, din düşməni, alaca atlı kafir mindi çapdı, gecə yarısı Qazan bəyin düşərgəsinə gəldi. Kafirələr onun qızıl tağlı evlərini çalıb-çapdılar, qaza

bənzər qız-gəlinini çıxarırdılar. Tövlə-tövlə şahənə atlarını mindilər. Qatar-qatar qızılı dəvələrini yedəkləyib apardılar. Qiymətli xəzinəsini, bol pulunu talan etdilər. Qırx incə belli qız ilə Boyu uzun Burla xatun əsir getdi. Qazan bəyin qarımış anası qara dəvə boynundan asılı getdi.

Qazan xanın oğlu Uruz bəy üç yüz igidlə əli bağlı, boynu bağlı getdi. İlk qoca oğlu Sarı Qalmaş Qazan bəyin evi üstündə döyüşdə həlak oldu.

Qazanın bu işlərdən xəbəri yox idi.

Kafir deyir: “Bəylər, Qazanın tövlə-tövlə şahənə atlarını minmişik, qızıl-gümüşünü talan etmişik, qırx igidlə oğlu Uruzu dustaq etmişik. Qatar-qatar dəvələrini gətirmişik, qırx incə belli qızla Qazanın arvadını tutmuşuq. Biz bu heyfləri Qazana vurmmuşuq”. Kafirələrdən biri dedi: “Qazan bəydə bir heyfimiz qaldı”.

Şöklü Məlik dedi: “Ədə, aznavur, nə heyfimiz qaldı?”.

Kafir: “Qazanın Qapılı Dərbənddə on min qoyunu vardır. O qoyunları da götürsək, Qazana çox böyük ziyan vurardıq”, – dedi. Şöklü Məlik: “Altı yüz kafir getsin, qoyunu gətirsin” – dedi.

Altı yüz kafir atlandı, qoyun üzərinə yürüş etdi.

Gecə yatarkən Qaraca çoban yuxuda qara qayğılı əhvalat gördü. Hövlnak ayağa durdu. Qabangücü və Dəmirgücü adlı iki qardaşını yanına çağırırdı. Ağılın qapısını bərkitdi. Üç yerdə təpə kimi daş yığıdı, ala qollu sapandını əlinə aldı.

Qaraca çobanın üstünü qəflətən altı yüz kafir aldı. Onlar dedilər:

Qaranhq axşam olanda qayğılı çoban!

Qar-yağış yağanda od-ocaqlı çoban!

Südü, pendiri bol, qaymaqlı çoban!

Qazan bəyin qızıl tağlı uca evlərini biz yıxmışuq.

Tövlə-tövlə şahənə atlarını biz minmişik.

Qatar-qatar qızıl dəvəsini biz yedəkləmişik.

Qarıcıq anasını biz gətirmişik.

Qiymətli xəzinəsini, bol pulunu biz talan etmişik.

Qaza bənzər qız-gəlinini biz əsir etmişik.

Qırx igidlə Qazanın oğlunu biz tutmuşuq.

Qırx incə belli qızla Qazanın arvadını biz gətirmişik.

Ay çoban, uzaqdasan-yaxındasan, bəri gəl! Baş endirib təzim et! Bizə salam ver, öldürməyə! Səni Şöklü Məlikin yanına aparacaq, bəylik alıb verək. Çoban deyir:

Boş-boş danışma, itim kafir!
İtimlə bir yalaqdan yal içən azğın kafir,
Altındakı alaca atını nə öyürsən?
Ala başlı keçimcə görünməz mənə!
Başındakı dəbilqəni nə öyürsən, ay kafir?
Başındakı papağımca görünməz mənə!
Altmış tutam nizəni nə öyürsən, murdar kafir?
Qırmızı dəyəneyimcə görünməz mənə!
Qılıncını nə öyürsən, ay kafir?
Əyri başlı çövkənimca görünməz mənə!
Belində doxsan oxunu nə öyürsən, ay kafir?
Ala qollu sapandımca görünməz mənə!
Uzaqdasan-yaxındasan, bəri gəl!
İgidlərin zərbəsini gör, sonra get!

Kafirlər sakitcə irəli cumub ox atdılar. İgidlər igidi Qaraca çoban sapandının ağzına daş qoydu, atdı. Birini atanda ikisini-üçünü yıxdı. İkisini atanda üçünü-dördünü yıxdı. Kafirlərin gözünə qorxu düşdü. Qaraca çoban kafirin üç yüzünü sapand daşı ilə yerə yıxdı. İki qardaşı isə oxlandı, həlak oldu.

Çobanın daşı tükəndi; qoyun demir, keçi demir, sapandın ağzına qoyur atır, kafiri yığırdı.

Kafirin gözü qorxdı, dünya-aləm başına qaranlıq oldu. Dedilər: “Arzusu gözündə qalsın, bu çoban birdən bizim hamımızı qırar?!”. Daha durmayıb qaçdılar.

Çoban həlak olan qardaşlarını dəfn etdi. Kafirlərin leşindən bir böyük təpə düzəltdi, çaxmaq çaxıb odda yandırdı. Yapıncısından kəsib yandırdı, qurumunu yarasına basdı. Yolun əyrisini tutub oturdu. Ağladı, sızladı. Dedi: “Salur Qazan, bəy Qazan! Ölüsənmi, dirisənmi? Bu işlərdən xəbərin yoxdurmu?”.

Sən demə, xanım, o gecə Qalın Oğuzun dayağı, Bayındır xanın kürəkəni, Ulaş oğlu Salur Qazan yuxuda qarma-qarışıq əhvalat gördü, hövlnək ayağa durdu. Dedi: “Qardaşım Qaragünə, bilirsənmi yuxumda nə görüdü? Qara-qayğılı əhvalatlar gördüm. Gördüm ki, yumruğumda bir şahin çırpımb, quşumu əlimdən alır. Hündür evimin üzərinə göydən ildırım çaxdığını gördüm. Qatı, qara dumanın düşərgəmin üstünü bürüdüyünü gördüm. Quduz qurdların evimi dəldiyini gördüm.

Qara dəvənin ənsəmdən qapdığını gördüm. Gördüm ki, qara saçım qarğı kimi uzanır, uzandıqca gözümü örtür. Əllərimdə on barmağımı qan içində gördüm. Bu yuxunu görəndən bəri ağılımı-huşumu yığa bilmirəm. Xan qardaşım, mənim bu yuxumu yoz mənimçin!”.

Qaragünə deyir: “Qara bulud dediyin sənənin taleyindir. Qar ilə yağmur dediyin sənənin qoşunudur. Saç qayğıdır, dərdi-sərdir. Qan-qanqaralıqdır. Qalanın yoza bilmərəm, Allah yozsun”.

Belə dedikdə Qazan deyir: “Mənim ovumu pozma, qoşunumu dağıtma! Mən bu gün Qonur atı çapıb, üç günlük yolu bir gündə gedərəm; evə dəymədən yurduma baş çəkərəm. Əgər salamathıqdırsa, axşam olmadan yenə sənənin yanına gələrəm. Oradakılar sağ-salamat deyilsə, başınıza çarə edin. Mən daha getdim. Qazan bəy Qonur atını mahmızladı, yola çıxdı. Gəlib-gəlib yurduna çatdı. Gördü ki, yurdunda bir tazı qalıb, quzğun dolaşır. Qazan bəy burada yurdu ilə xəbərləşib, görək xanım, necə xəbərləşib, nə demişdir:

Qohum-qəbiləli komam-yurdum!
Qulanla sığına-keyikə qonşu yurdum!
Səni düşmən haradan talayıb, gözəl yurdum!
Uca evimin tikilisi, yurdu qalmış,
Qoca anamın oturduğu yer də qalmış.
Oğlum Uruzun ox atdığı nişan qalmış.
Böylərin at çapdırdığı meydan qalmış.
Qara mətbəxin yerində ocaq qalmış...

Bu halı gördükdə Qazanın qara qıyıq gözləri qan-yaş doldu. Qanı damarlarında qaynadı. Qara bağı sarsıldı. Qonur atını dizləri ilə vurub, kafirin keçdiyi yola düşdü, getdi. Qazanın qarşısına bir su çıxdı. Qazan dedi: “Su, Allahın üzünü görmüşdür. Mən bu su ilə xəbərləşim!”. Görək, xanım, necə xəbərləşdi. Qazan deyir:

Çağlayaraq qayalardan çıxan su!
Ağac gömiləri atıb-tutan su!
Həsən ilə Hüseyin həsəti su!
Bağ ilə bostanın zinəti su!
Ayışə ilə Fatimənin baxışı su!
Şahanə atların içdiyi su!

Qızıl dvlrin gəlib keçdiyi su!
evrsində ađ qoyunların yatdıđı su!
Yurdumdan bir xəbər bilirsns, de mənə!
Dərdli bařım qurban olsun, suyum, sənə!

Su necə xəbər versin?! Sudan keçdi, bu dəfə bir qurda rast gəldi.
“Qurd z uđurludur, qurdlarla bir xbrlřim”, – dedi. Grk, xanım,
necə xbrlřdi:

Qaranlıq axřam olanda gn dođulan!
Qarla yađıř yađanda r kimi duran!
Qaracıq atları kiřnřdirn!
Qızıl dəvə gördükdə inlřdirn!
Ađca qoyun grnd quyruđuyla qamı çəkən!
Arxasıyla vurub, bərk ađılın ardını skn!
Burma-axta kök qoçları alıb-tutan!
Qanlı quyruq üzüb řap-řap udan
Ulařması kpklri třviř salan!
ld mřl obanları gecə vaxtı yyrdn!
Yurdumdan bir xəbər bilirsns, de mənə!
Dərdli bařım qurban olsun, qurdum, sənə! – dedi.

Qurd necə xəbər versin?! Qurddan da ötüb-keçdi. Qaraca obanın
qara kpyi Qazanın qarřısına gəldi. Qazan qara kpkl xbrlřdi,
grk, xanım, necə xbrlřdi:

Qaranlıq axřam olanda hav-hav hrn!
Turř ayran tklnd řap-řap in!
Gln yadı, ođrunu qorxudan!
Hrmyil qorxudaraq hrkdn!
Yurdumun xəbərini bilirsns, de mənə!
Dərdli bařım sađ olduqca
yaxřılıqlar edim, kpk, sənə! – dedi.

Kpk necə xəbər versin?! Kpk Qazanın atının ayađına atılıb-
dřr, zing-zing zingildyir. Qazan qamı ilə kpyi vurdu. Kpk
kildi, gəldiyi yolla getdi. Qazan kpyi qovlayıb, Qaraca obanın

yanına gəldi. obanı gördükdə xbrlřdi, grk, xanım, necə
xbrlřdi:

Qaranlıq axřam olanda qayđılı oban!
Qarla yađıř yađanda od-ocaqlı oban!
Səsimi anla, sözümü dinl!
Evimin buradan keçdiyini gördünmü, de mənə!
Dərdli bařım qurban olsun, oban sənə! – dedi.

oban deyir:

lmřdnm, itmiřdinmi, a Qazan!
Harda gzirdin, haradaydın, a Qazan!
Dnn yox, o biri gün evin buradan keçdi.
Qoca anan qara dəvə boynundan asılı keçdi.
Qırx incə belli qızla arvadın –
Boyu uzun Burla xatun ađlayıb burdan keçdi.
Qırx igidlə ođlun Uruz bařı aıq, ayađı yalın
kafirlərin yanınca dustaq getdi.
Tövlə-tövlə atlarını kafir minmiř.
Qatar-qatar qızıl dəvələrini kafir yedklmiř,
Qızıl-gmř, pul xəzinəni kafir talamıřdır!..

oban belə deyərkən Qazan ah kdi, ađlı bařından çıxdı. Dünya-
alm bařına qaranlıq oldu. Dedi: “Ađzın qurusun, oban! Dilin r-
sən, oban! Allah sənin alnına bəla yazsın, oban!”. Qazan belə de-
ynd oban deyir:

N danlayırsan məni, ađam Qazan?
Yoxsa heç köksündə yoxmudur iman?

Altı yüz kafir də mənim üstümə gəldi. İki qardařım həlak oldu.
 yüz kafiri öldürdüm, cəzasına atdırdım. Sənin qarıpandan bir kök
qoyun, arıq tođlu da kafirlərə vermədim.  yerdən yaralandım,
dərdli bařım dumanlandı, yalqız qaldım. Gnahım budurmu?”. Sonra
oban deyir:

Qonur atını mənə ver!
Altımıř tutamlıq nizəni mənə ver!
At o böyük qalxanını, mənə ver!

Böyük, iti, polad qılıncını mənə ver!
Oxqabından səksən oxunu mənə ver!
Ağ tozluca tutacaqlı bərk yayını mənə ver!
Gedim kafirin qolundakı şahinini öldürüm.
Paltarımın qolu ilə alınımın qanını silim.
Ölərsəm, qoy sənin uğrunda mən ölüm!
Allah qoyarsa, evini mən xilas eləyim!

Çoban belə dedikdə Qazan qəhərləndi. Yola düzəlib götürüldü. Çoban da Qazanın ardından yetişdi. Qazan dönüb baxdı, soruşdu: “Oğul çoban, hara gedirsən?” Çoban dedi: “Ağam Qazan, sən evini-ailəni xilas etməyə gedirsən, mən də qardaşımın qanını almağa gedi-rəm”.

Belə dedikdə Qazan soruşdu: “Oğul çoban, qarnım acdır. Yeməyə bir şeyin varmıdır?” Çoban dedi: “Bəli, ağam Qazan, gecədən bir quzu bişirib qoymuşam. Gəl bu ağacın dibində oturaq, yeyək”.

Endilər. Çoban dağarcığını çıxardı. Yedilər. Qazan fikirləşdi, dedi: “Əgər çobanla getməli olsam, Qalın Oğuz bəyləri bunu başıma qaxınc edərlər. Çobanla olmasaydı, Qazan kafiri məğlub etməzdə deyərlər”.

Qazana qeyrət gəldi. Çobanı bir böyük ağaca sarıya-sarıya möhkəm bağladı. Atlandı getdi. Çobana dedi: “Ədə, çoban! Qarnın acmamış, gözün qaralmamışkən bu ağacı qopar! Yoxsa səni burda qurd-quş yeyər”.

Qaraca çoban güc elədi, iri ağacı yeriyə-yurduyla qopardı, arxasına alıb Qazamn ardınca düşdü.

Qazan baxdı gördü, çoban ağacı arxasına alıb gəlir. Qazan soruşdu: “Ədə, çoban, bu ağac nədir?”. Çoban deyir: “Ağam Qazan, bu ağac ona görədir ki, sən kafiri basarsan, qarnın acar, mən də sənə bu ağacla yemək bişirərəm”.

Bu söz Qazana xoş gəldi. Atından endi, çobanın əllərini açdı. Bir dəfə alnından öpüb dedi: “Allah mənim evimi bələdan qurtararsa, səni bütün ilxılarına başçı qoyaram.”. İkisi birlikdə yola düzəldi.

Bu yanda Şöklü Məlik keyfi kök, kafirlərlə yeyib-içib oturmuşdu. Dedi: “Bəylər, bilirsizmi, Qazana necə heyif vurmaq lazımdır? Boyu uzun Burla xatununu gətirdək, badə paylaşın!”.

Boyu uzun Burla bunu eşitdi, ürəyinə-canına od düşdü. Qırx incə belli qızın içinə girib, məsləhət verdi, dedi: “Qazan bəyin xatunu hansınızdır?”-deyə hansınıza yapışarlarsa, qırx yerdən səs verərsiz”.

Şöklü Məlikdən adam gəldi: “Qazan bəyin xatunu hansınızdır?” deyə soruşdu. Qırx yerdən səs gəldi. Hansıdır, bilmədilər. Kafirə xə-

bər verdilər: “Birinə yapışdıq, qırx yerdən avaz gəldi. Bilmədik, hansıdır”, – dedilər.

Kafir dedi: “Ədə, gedin Qazanın oğlu Uruzu dartıb çəngəldən asın. Ağ ətindən qiyma-qiyma çəkin; qara qovurma bişirib, qırx bəy qızına aparın. Hər kim yedi, o deyil, hər kim yemədi, odur. Götürün-gəlin, şərab paylaşın!”.

Boyu uzun Burla xatun oğlunun yanına gəldi. Çağırıb oğlunu soy-layır, görək, xanım, nə soylayır:

Oğul, oğul, ay oğul!
Bilirsənmi, nələr oldu?
Söyləşdilər xıssın-xıssın,
Duydum işini kafirin.
Qızıl tağlı uca evimin dirəyi oğul!
Qaza bənzər qız-gəlinimin çiçəyi oğul!
Oğul, oğul, ay oğul!
Doqquz ay dar qarnımda gəzdirdiyim oğul!
On ay deyəndə dünyaya gətirdiyim oğul!
Bələyini beşikdə bələdiyim oğul!

Kafirlər fikirlərini dəyişiblər; deyiblər ki, Qazan oğlu Uruzu həbs-dən çıxarıb, örkənlə boğazından asın. İki kürəyindən çəngələ sancın, qiyma-qiyma ağ ətindən çəkin. Qara qovurma edib, qırx bəy qızına aparın. Hər kim yedi, o deyil. Hər kim yemədi, o Qazanın xatunudur; çəkin-gətirin, döşəyimizə salaq, şərab paylatdıraq! “Sənin ətindən, ay oğul, yeyimmi? Yoxsa iyrenc dinli kafirin döşəyinə girimmi? Ağan Qazanın namusunu tapdayım mı? Neyləyim, ay oğul?!” – dedi.

Uruz deyir: “Ağzın qurusun, ana! Dilin çürüsün, ana! “Ana haqqı – Tanrı haqqı” – deyilməsəydi, qalxıb yerimdən durardım, yaxandan-boğazından tutardım. Qaba dizimin altına salardım. Ağ üzünü qara yerə çırpardım. Ağzından-üzündən qan şoruldayardı. Can şirinliyini sənə göstərərdim. Bu nə sözdür? Saqın, xanım ana! Mənim üzərimə gəlməyəsən! Mənim üçün ağlamayasan! Qoy məni, xanım ana, çəngələ sancınlar! Qoy ətimdən çəksinlər; qara qovurma edib, qırx bəy qızının önünə aparsınlar. Onlar bir yeyəndə, sən iki dəfə ye. Kafirlər duymasınlar, səni tanımasınlar. Təki murdar dinli kafirin döşəyinə düşməyəsən. Onlara şərab paylayıb, atam Qazanın namusunu sındır-mayasan. Saqın!”.

Oğlan belə deyəndə gözünün yaşı gildir-gildir axdı. Boyu uzun, beli incə Burla xatun boyun-qulağını tutdu, yıxıldı. Payız alması kimi al yanağını yırtıdı-dağıtdı. Qarğı kimi qara saçını yoldu. “Oğul!”, “Oğul!” deyib, zar-zar ağladı. Uruz deyir:

Xanım ana! Qabağımı kəsib nə inləyirsən?
Niyə zarıyorsan, niyə ağlayırsan?
Bağrımı, ürəyimi nə dağılırsan?
Keçmiş günlərimi nə andırırsan?
Ay ana! Ərəb atları olan yerdə
bir qulunu tapılmazmı?
Qızıl dəvələr olan yerdə
bir köşək tapılmazmı?
Ağca qoyunlar olan yerdə
bir quzusu tapılmazmı?
Sən sağ ol, xanım ana! Atam sağ olsun!
Bir mənim kimi oğul tapılmazmı?!

Belə dedikdə anası dözə bilmədi. Ana gedib, qırx incə belli qızın arasma girdi.

Kafirlər Uruzu tutub qənərə dibinə gətirdilər. Uruz dedi: “Ay kafir, amandır, Tanrının birliyinə şübhə yoxdur! Qoyun məni, bu ağac-la danışım”. Çağırıb ağaca soylamış, görək, xanım, necə soylamışdır:

Sənə “Ağac!”, “Ağac!” deyirəmsə, öyünmə, ağac!
Məkkə ilə Mədinənin qapısı ağac!
Museyi-Kəlimin əsası ağac!
Böyük-böyük suların körpüsü ağac!
Nəhəng-nəhəng dənizlərin gəmisi ağac!
Əlinin Döldülünün yəhəri ağac!
Əlinin qılıncının qımıyla dəstəyi ağac!
İmam Həsənlə Hüseynin beşiyi ağac!
Ər də olsa, arvad da olsa, qorxusu ağac!
Başını tutub baxarsam, başsız ağacsan!
Dibini tutub baxarsam, dibsiz ağacsan!
Məni səndən asarlar, götürmə, ağac!
Götürsən, igidliyim səni tutsun, ağac!

Gərək bizim eldə olaydın, ağac!
Qara hindu qullarıma buyuraydım,
Səni para-para doğrayaydılar, ağac!

Sonra dedi:

Tövlə-tövlə bağlanan atlarımdan heyf!
“Qardaş” deyə sızlayan yoldaşlarımdan heyf!
Yumruğumda qanad çalan şahin quşumdan heyf!
Yetər ilə Tutan kimi tazılarımdan heyf!
Bəylikdən doymadım, özümdən heyf!
İgidlikdən yorulmayan canımdan heyf!

Uruz hönkür-hönkür ağladı, yamıq ciyərini dağıtdı.

Bu zaman, sultanım, Salur Qazanla Qaraca çoban çaparaq yetdi. Çobanın sapandının daşlığı üçyaşar dana dərisindən, sapandının qolları isə üç keçi tükündən düzəlmişdi. Sapandın çatısı bir keçi tükündən idi. Hər atanda on iki batman daş atardı. Atdığı daş yerə düşməzdi. Yerə düşsə də, toz kimi sovrular, kül kimi ovulardı. Üç ilədək daşının düşdüyü yerin otu bitməzdi. Bayırda kök qoyun da, arıq toğlu da qalsaydı, sapandın qorxusundan qurd gəlib yeməzdi.

Sultanım, Qaraca çoban çatan kimi, sapandını işə saldı. Dünya-aləm kafirin gözündə qaraldı. Qazan dedi: “Qaraca çoban, qoy anamı kafirdən istəyim, at ayağı altında qalmasın”.

At ayağı iti, ozan dili çevik olur. Qazan kafiri çağırıb soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır:

Ay Şöklü Məlik!
Qızıl tağlı uca evlərimi götürüb gəlmisən,
sənə kölgəlik olsun!
Qiyətli xəzinəmi, bol gümüşümü götürmüşsən,
sənə xərclik olsun!
Qırx incə belli qızla Burla xatunu gətirmisən,
sənə əsir olsun!
Qırx igidlə oğlum Uruzu gətirib gəlmisən,
sənin qulun olsun!
Tövlə-tövlə şahənə atlarımla gətirib gəlmisən,

sənin miniyin olsun!
Qatar-qatar dəvələrini gətirib gəlmisən,
sənin yükünü daşısın.
Qoca anamı gətirmisən, ay kafir,
anamı ver mənə!
Savaşmadan-vuruşmadan qayıdım geri,
dönüb gedim!

Kafirlər dedilər:

Qızıl tağlı uca evini gətirmişik, bizimdir!
Şöklü Məlik qırx incə belli qızla Burla xatunu
gətirmişdir, bizimdir!
Qırx igidlə oğlun Uruzu gətirmişdir, bizimdir.
Tövlə-tövlə atlarını, qatar-qatar dəvələrini
gətirmişdir, bizimdir!
Qarıcıq ananı gətirmişiksə, bizimdir,
Sənə vermərik; Yayxan keşiş oğluna verərik,
Yayxan keşiş oğlundan oğlu doğular,
Biz onu sənə əvəz qoyarıq!

Belə dedikdə Qaraca çobanın acığı tutdu, dodaqları səyridi. Çoban dedi:

Ehey, dinsiz, huşsuz kafir!
Ağılsız, başsız kafir!
Qarşıda qanlı dağlar
Qarıybdır, otu bitməz.
Qan-qadalı irmaqlar
Quruyubdur, suyu gəlməz.
Şahanə-şahbaz atlar
Qarıybdır, qulun verməz.
Qızıl-qızıl dəvələr də
Qarıybdır, köşək verməz.
A kafir, Qazanın anası
Qocalıbdır, oğul verməz.

Şöklü Məlik, cins toxuma meylin varsa, qara gözlü qızını gətir Qazana ver! Ay kafir, sənin qızından oğlu doğulsun, siz onu Qazan bəyin xidmətinə göndəresiniz!

Bu vaxt Qalın Oğuz bəyləri gəlib yetişdi, xanım, görək kimlər gəldi:
Qaradərə ağzında qara buğa dərisindən beşiyinin yerliyi olan, acığı tutanda qara daşı kül eyləyən, bığını boynu dalında yeddi dəfə düyləyən, igidlər igidi, Qazan bəyin qardaşı Qaragünə çaparaq yetişdi: “Çal qılıncım, qardaşım Qazan, yetdim!” – dedi.

Bunun ardınca, görək, kimlər yetişdi.

Dəmir qapı Dərbənddəki dəmir qapını hücumla alan, altmış tutamlıq böyük nizəsinin ucunda igidləri böyükdən Qıyan Səlcik oğlu Dəli Dondaz çaparaq yetişdi: “Çal qılıncımı, ağam Qazan, yetdim!” – dedi.

Bunun ardınca, xanım, görək, kimlər yetişdi:

Amidlə Mərdin qalasını vurub-yıxan, Dəmir yaylı Qıpçaq Məlikə qan qusduran, gələrək Qazanın qızını mərdliklə alan, oğuzun ağ saqqallı qocaları görəndə o igidə “əhsən” deyən, al məxmər şalvarlı, atı mavi qotazlı Qaragünə oğlu Qarabudaq çaparaq yetişdi: “Çal qılıncımı, ağam Qazan, yetdim!” – dedi.

Bunun ardınca görək, xanım, kimlər yetişdi:

İcəzəsiz Bayındır xanın düşməni basan, altmış min kafirə qan qusduran, ağ-boz atının yalı üzərində qar yığılan Qəflət qoca oğlu Şir Şəmsəddin çaparaq yetişdi: “Çal qılıncımı, ağam Qazan, çatdım!” – dedi.

Bunun ardınca, görək xanım, kimlər yetişdi:

Parasarı Bayburd hasarından sıçrayıb aşan, al rəngli gəlin otağına qarşı gələn, yeddi qızın ümidi, Qalın Oğuzun müjdəçisi, Qazan bəyin silahdaşı, Boz aygırlı Beyrək çaparaq yetişdi: “Çal qılıncımı, ağam Qazan, çatdım!” – dedi.

Bunun ardınca, xanım, görək kimlər yetdi:

Çahm-çarpaz çalmalı, çal qaraquş ərđəmli, qurama qurşaq, qulağı qızıl küpəli, Qalın Oğuz bəylərini bir-bir atından yıxan, Qazlıq Qoca oğlu Yegnek bəy çaparaq yetişdi: “Çal qılıncımı, ağam Qazan, çatdım!” – dedi.

Bunun ardınca, görək, xanım, kimlər yetişdi:

Altmış təkə dərisindən olan kürkü topuqlarını örtməyən, altı erkək dərisindən papağı qulağını örtməyən, qolu-budu uzunca, baldırları incə Qazan bəyin dayısı At ağızlı Aruz Qoca çaparaq yetişdi: “Çal qılıncımı, bəyim Qazan, çatdım!” – dedi.

Bunun ardınca, görək, kimlər yetişdi:

Gedib peyğəmbərin üzünü görən, gələrək oğuzlar içində ona tərəfdar çıxan, acığı tutanda bığlarından qan çıxan, bığı qanlı Bükdüz Əmən çaparaq yetişdi: “Çal qılıncımı, ağam Qazan, çatdım!” – dedi.

Bunun ardınca, görək, kimlər yetişdi:

Kafirləri it ardına qoşub-alçaldan, eldən çıxıb Ayğırözülü suyunda at üzdürən, əlli yeddi qalanın açarını alan, Ağ Məliyin Çeşmə qızma evlənən Sufi Sandal Məlikə qan qusduran, qırx cübbə bürünüb otuz yeddi qala bəyinin gözəl qızlarını oğurlayıb bir-bir boynunu qucan, üzündən-dodağından öpən İlək qoca oğlu Alp Ərən çaparaq yetişdi: “Çal qılıncını, ağam Qazan, çatdım!” – dedi.

Sayılaqla oğuz bəyləri tükənmez. Hamı yetişdi. Təmiz suda yuyundular. Ağ alınlarını yerə qoydular. İki rükət namaz qıldılar. Adı əziz Məhəmmədə salavat gətirdilər. Sakitcə kafirin üstünə at saldılar, qılınc çaldılar. Gumbur-gumbur nağaralar döyüldü. Burması qızıl tunc borular çalındı.

O gün cəsur ər igidlər bəlli oldu. O gün namərdlər gizlənməyə yer axtardı. O gün bir qiyamət savaşı oldu, meydan başla doldu; başlar top kimi kəsildi. Şahanə atlar qaçanda nalı düşdü. Böyük-uzun nizələr sancılıb süstəldi. Böyük, iti polad qılıncılar çalındı, tiyəsi korşaldı. Üç lələkli qayın oxlar atıldı, dəmir ucluğu düşdü. O gün, elə bil, qiyamətin bir günü idi. Bəy nökerindən, nöker bəyindən ayrıldı.

Daş Oğuz bəyləri ilə Dəli Dondaz sağdan, cəsur igidlərlə Qaragünə oğlu Dəli Budaq sol yandan hücum etdi. İç Oğuz bəyləri ilə Qazan mərkəzdə düşmənlərin topasına hücum etdi. Şöklü Məlikə çatdı, böyürdüb atdan yerə saldı, qəfilcə tutub başını kəsdi. Bir zərbə ilə al qanını yer üzünə tökdü. Sağ tərəfdə Qara Tükən Məliklə Qıyan Səlcik oğlu Dəli Dondaz qarşılaşdı. Sağ yanını qılıncılayıb yerə saldı. Sol tərəfdə Buğacıq Məliklə Qaragünə oğlu Dəli Budaq qarşılaşdı. Altı pərli gürz ilə tərəsinə möhkəm zərbə vurdu. Dünya-aləm Buğacıq Məlikin gözündə qaraldı: atın boynunu qucaqlayıb, yerə düşdü.

Qazan bəyin qardaşı kafirin bayrağını qılıncılayıb yerə saldı. Dərələrdə, təpələrdə kafirlərə qırğın düşdü, leşlərinə quzğun toplaşdı. On iki min kafir qılıncdan keçdi. Oğuz igidlərindən beş yüzü həlak oldu. Qazan bəy qaçanı qovmadı, “aman” deyəni öldürmədi. Qalın Oğuz bəyləri böyük qənimət əldə etdilər.

Qazan bəy öz ordusunu, arvad-uşağını, xəzinəsini geri aldı, qızıl taxtında geri döndü. Yenə evlərini tikdirdi. Qaraca çobanı əmiraxur etdi. Yeddi gün, yeddi gecə yemək-içmək oldu. Qırx nəfər qulu, qırx kənizi oğlu Uruxa görə azad elədi. Cəsur qoç igidlərə çoxlu torpaqlar verdi: şalvar, çuxa, arxalıq verdi...

Dədəm Qorqud gəlib boy boyladı, soy soyladı. Bu oğuznaməni qoşdu-düzdü, belə dedi:

Hanı dediyim bəy ərənlər?
Dünya mənimdir deyənlər?
Əcəl aldı, yer gizlədi,
Fani dünya kimə qaldı?
Gəlimli-gedimli dünya,
Son ucu ölümlü dünya!

Xeyir-dua verək, xanım:

Qarlı uca dağların yığılmasın!
Kölgəlik hündür ağacın kəsilməsin!
Coşğun axan gözəl suyun qurumasın!
Tanrı səni namərdə möhtac etməsin!
Çaparkən ağ-boz atın büdrəməsin!
Vuruşanda iti polad qılıncın gödəlməsin!
Sancılarkən uzun nizən əyilməsin!
Ağ saqqallı atan yeri cənnət olsun!
Ağ birçəkli anan yeri behişt olsun!
Son gündə təmiz imandan ayırmasın!
“Amin!” deyənlərin üzünü görsün!
Ağ alınımızı yerə qoyub, beş kəlmə dua qıldıq,
qəbul olunsun!
Allah verən ümidin üzülməsin!
Yığışdırsın, saxlasın günahlarını
Adı gözəl Məhəmməd Mustafanın
üzü suyuna bağışlasın, xanım, hey!..

BAYBÖRƏNİN OĞLU BAMSİ BEYRƏK BOYU

Qam Ğan oğlu Bayındır xan yerindən durmuşdu. Qara yerin üstündə hündür ağ evini tikdirmişdi. Uca alaçığı göy üzünə dirənmişdi. Mın yerdə ipək xalça döşənmişdi. İç Oğuzun, Daş Oğuzun bəyləri Bayındır xanın söhbətinə toplaşmışdı. Baybörə və onun adamları da Bayındır xanın məclisinə gəlmişdi. Bayındır xanın qarşısında oğlu Qarabudaq bəy dayanıb durmuşdu. Sağ yanında Qazanın oğlu Uruz durmuşdu. Sol yanında Qazlıq qoca oğlu Yeynək bəy durmuşdu. Baybörə bunları gördükdə ah çəkdi. Ağlı başından çıxdı. Dəsmalını əlinə alıb, hönkürə-hönkürə ağladı.

Bunu görən Qalın Oğuzun arxası, Bayındır xanın kürəkəni Salur Qazan qaba dizi üstünə çökdü. Baybörə bəyin üzünə qıyqacı baxdı. Dedi: “Baybörə bəy, niyə ağlayıb zarıyırsan?”. Baybörə bəy deyir: “Qazan xan, necə ağlamayım, necə zarımayım? Oğuldan dayağım yox, qardaşdan sayılmağım! Allah-taala məni qarğayıbdır... Bəylər, taxtım-tacım üçün ağlayıram. Bir gün ola, düşəm öləm, yerimdə-yurdumda kimsə qalmayacaq”.

Qazan deyir: “Arzun elə budurmu, Baybörə bəy?”. Deyir: “Bəli, budur. Mənim də oğlum olsun, Bayındır xanım xidmətində durub, qulluq eləsin, mən də baxıb güvənim, sevinib-fərəhlənəm...”

Belə dedikdə Qalın Oğuz bəyləri göy üz tutdular. Əl qaldırıb dua elədilər. “Allah-taala sənə bir oğul versin!” – dedilər.

O zamanlar bəylərin alqışı alqış, qarğışı qarğış idi. Duaları yerini tuturdu. Baybican bəy də yerindən durdu, dedi: “Bəylər, mənimçin də bir dua eləyin. Allah-taala mənə də bir qız versin” – dedi. Qalın Oğuz bəyləri əl qaldırdılar, dua eylədilər: “Allah-taala sənə də bir qız versin” – dedilər.

Baybican bəy deyir: “Bəylər, siz şahid olun, Allah-taala mənə bir qız verərsə, Baybörə bəyin oğluna göbəkəsmə adaxlı olsun!”.

Bunun üstündən bir müddət keçdi. Allah Baybörə bəyə bir oğul, Baybican bəyə bir qız verdi. Qalın Oğuz bəyləri bunu eşitdilər, şad olub sevindilər.

Baybörə bəy tacirlərini yanına çağırıb əmr etdi: “Ay tacirlər, Allah mənə bir oğul verdi. Oğluma görə Rum elinə gedin, oğlum böyüyüncə

yaxşı hədiyyələr gətirin!” – dedi. Tacirlər gecə-gündüz yol getdilər. İstanbula gəldilər. Danışq aparıb yaxşı hədiyyələr aldılar. Baybörənin oğlu üçün bir dəniz qulunu, boz aygır aldılar. Dəstəyi ağ tozlu bir möhkəm yay aldılar, bir də altı pərli gürz aldılar. Qayıtmaq üçün yol hazırlığı gördülər.

Baybörənin oğlu beş yaşına girdi. Bir müddət sonra çaya baxanda öz əksinə şığıyan çal qaraquş ərđəmli, bir gözəl, yaxşı igid oldu.

O zamanlar bir oğlan baş kəsməsə, qan tökməsəydi, ona ad qoyulmazdı. Baybörə bəyin də oğlu atlandı, ova çıxdı. Ov ovlarkən atasının tövləsinə gəldi. Onu əmiraxurbaşı qarşıladı, atdan endirdi, qonaq etdi. Yeyib-içib oturdular. Bu yandan da tacirlər gəlib, böyük Dərbənd sərhəddində dayanmışdılar. Yarımaları Evník qalasının kafirləri, onlardan casusluq etdilər. Tacirlər yatarkən qəflətən beş yüz kafir hücum edib, mallarını çaldılar çapdılar. Tacirbaşı tutuldu, tacirlərdən biri qaçaraq oğuz diyarına gəldi. Baxdı gördü ki, oğuz yurdunun ucqarında bir hündür alaçıq qurulmuş; bir yaraşlıq, gözəl igid də sağında və solunda qırx igidlə oturmuşdur. Tacir fikirləşdi: “Oğuzun yaxşı igidlərindəndir, gedim kömək istəyim”. Tacir deyir: “İgid, igid, bəy igid! Sən mənim səsimi anla, sözümü dinlə! On altı ildir ki, oğuzların içindən getmişdik. Danışq-razılıqla kafirin malını oğuz bəylərinə gətirirdik. Böyük Dərbəndin Pasnik qalası yanında yatmışdıq. Evník qalasının beş yüz kafiri bizə hücum etdi. Qardaşım dustaq oldu. Malımızı, azuqəmizi çalıb-çapıb getdilər. Dərdli başımı götürüb, yanına gəldim. Başına dönüm, igid, mənə kömək et!”.

Bu dəfə oğlan içdiyi şərabı içmədi. Əlindəki qızıl qədəhi ycrə çırpdı. Dedi: “Nə dediyimi yetirin, mənim geyimimi, şahbaz atımı gətirin! Hey! Məni sevən igidlər atlansınlar!”. Tacir də qabaqlarına düşdü, bələdçi oldu.

Kafirlər də bir yerə çəkilib, pul bölüşdürməkdəydi. Bu vaxt igidlər meydanının aslanı, pəhləvanların qaplanı Boz oğlan özünü yetirdi. Nə bir dedi, nə iki, kafirləri qılıncladı. Baş qaldıranları öldürdü, cəzasına çatdırdı. Tacirlərin malını xilas etdi.

Tacirlər dedilər: “Bəy igid, sən mərdlik göstərüb bizi xilas etdin. İndi gəl, bəyəndiyin malı götür!” . İgidin gözü bir dəniz qulunu boz aygırı tutdu, bir də altı pərli gürzlə dəstəyi ağ tozlu yayı. Bu üç şeyi bəyəndi. Dedi: “Ay tacirlər, bu aygırı, bu yayı və bir də bu gürzü mənə verin!”. Belə dedikdə tacirlər pərt oldular.

İgid dedi: “Ay tacirlər, çoxmu istədim?!” Tacirlər dedilər: “Niyə çoxdur?”. Amma bizim bəyimizin bir oğlu vardır, bu üç şeyi görək ona hədiyyə aparaydıq!”.

Oğlan deyir: “Ədə, bəyinizin oğlu kimdir?”. Dedilər: “Baybörənin oğlu var, adma Bamsı deyirlər”. Baybörənin oğlu olduğunu bilmədilər.

İgid barmağını dişləyib fikirləşdi: “Burda minnətlə almaqdansa, orada atamın yanında minnətsiz almaq yaxşıdır”, – dedi. Atını qamçılıyıb, yola düşdü. Tacirlər ardınca baxa-baxa qaldı. “Vallah, yaxşı igiddir, insafılı igiddir!” – dedilər.

Boz oğlan atasının evinə gəldi. Atası tacirlərin gəlməsindən xəbər tutdu, sevindi. Çətirli çadır, uca alaçıq qurdurdu. Yerə ipək xalçalar saldırdı. Keçdi oturdu. Oğlunu sağ yanında əyləşdirdi. Oğlan tacirlər barədə bircə söz söyləmədi. Kafirləri qırdığını demədi.

Gözlənilmədən tacirlər gəldilər. Baş endirib, salam verdilər. Gördülər ki, o baş kəsən, qan tökən igid Baybörə bəyin sağında oturur. Tacirlər yanaşıb igidin əlini öpdülər.

Bunlar belə etdikdə Baybörə bəyin acığı tutdu. Tacirlərə dedi: “Ədə, əbləh oğlu əbləhlər! Ata dura-dura oğulunmu əlini öpərlər?” Dedilər: “Xan, bu igid sənin oğlundurmu?”. “Bəli, mənim oğlumdur!” – dedi. Dedilər: “İndilikdə əvvəlcə onun əlindən öpdüyümüzdən incimə, xan. Əgər sənin oğlun olmasaydı, bizim malımız Gürcüstanda getmişdi. Hamımız dustaq olmuşduq”.

Baybörə bəy deyir: “Ədə, mənim oğlum başını kəsib, qanını töküüb?”. “Bəli, baş kəsdi, qan tökdü, atdan adam saldı!” – dedilər. “Aha, bu oğlan ad qoymaq həddinə çatıbmi?” – dedi. “Bəli, sultanım, ondan da artıqdır!” – dedilər.

Baybörə bəy Qalın Oğuz bəylərini çağırdı, qonaq etdi. Dədəm Qorqud gəldi, oğlana ad qoydu. Dedi: “Sözümü dinlə, Baybörə bəy! Allah-taala sənə bir oğul vermişdir, əlində qalsın! Ağır bayraq götürəndə müsəlmanlara arxa olsun! Qarşı yatan uca qarlı dağlardan aşarsa, Allah sənin oğluna keçid versin! Coşğun suların keçərsə, keçid versin! Kafir qoşununa baş vuranda Allah-taala sənin oğluna fürsət versin! Sən oğlunu “Bamsım” – deyər oxşayırsan; onun adı Boz aygırlı Bamsı Beyrək olsun! Adını mən dedim, yaşını Allah versin!”.

Qalın Oğuz bəyləri əl götürüb dua etdilər. “Bu ad bu igid üçün uğurlu olsun!” – dedilər.

Bəylər hamı ov üçün atlandılar. Beyrək Boz aygırını çəkdirib mindi. Böyük qoşun Ala dağa ova çıxdı. Birdən oğuz yurduğunun üzərinə bir

sürü keyik gəldi. Bamsı Beyrək birini qovub getdi. Qova-qova bir yerə gəldi çıxdı. Nə görsə yaxşıdır?! Gördü ki, göy çəmənlikdə bir qırmızı çadır qurulmuşdur. “Görəsən, bu otaq kimin ola?!” – deyər fikirləşdi. Xəbəri yox idi ki, alacağı ala gözlü qızın otağıdır. Bu otağa sarı getməyə utandı. Sonra dedi: “Nə olursa-olsun, hər halda mən ovumu tutmalıyam!”. Gəlib çadırın önünə çatdı, keyiki qıçıqlandırdı. Baxdı gördü ki, bu otaq onun göbəkəsmə nişanlısı-adaxlısı olan Banıçəyinin otağıymış.

Banıçək otaqdan baxırdı. Dedi: “Ay dayələr, bu əbləh oğlu əbləh bizə gücünümü göstərir? Gedin ondan bir pay diləyin, görün nə deyir?” – Qısırca yengə deyilən bir qadın vardı. İrəli gedib pay istədi. “Hey, bəy igid, bizə də bu keyikdən pay ver!” – dedi. “Ay dayə, mən ovçu deyiləm, hamınızın bəyinin oğluyam. Amma soruşmaq eyib olmasın, bu otaq kimindir?” – dedi. Qısırca yengə deyir: “İgid bəyim, bu otaq Baybican bəyin qızı Banıçəyindir”.

Xanım, bunu eşidəndə Beyrəyin qanı qaynadı. Ədəblə yavaş-yavaş geri döndü. Qızlar keyiki götürdülər. Gözəllər şahı Banıçəyinin önünə gətirdilər. Banıçək baxdı gördü ki, bu bir sultana layiq, kök sığm-keyikdir. Banıçək deyir: “Ay qızlar, bu igid necə igiddir?”. Qızlar: “Vallah, sultanım, bu igid üzü örtüklü yaxşı igiddir. Bəy oğlu bəy imiş”, – dedilər. Banıçək deyir: “Hey, hey, dayələr, atam həmişə mənə səni üzünə niqablı Beyrəyə vermişəm, deyərdi. Olmaya, bu ola. Çağırım bir xəbərləşim”, – dedi.

Çağırıldı, Beyrək gəldi. Banıçək yaşmaqlandı, soruşdu: “İgid, hardan gəliyorsən?” Beyrək deyir: “İç Oğuzdan”. “İç Oğuzda kimin nəyisən?”. “Baybörə bəy oğlu Bamsı Beyrək dedikləri mənəm”. Qız dedi: “Bəs nə məqsədlə gəlmisən, igid?”. Beyrək deyir: “Baybican bəyin bir qızı var, onu görməyə gəldim!”. Qız dedi: “O elə qız deyildir ki, sənə görünə! Amma mən Banıçəyinin dayəsiyəm. Gəl indi sənə ova çıxmaq. Əgər sən atın mənə atımı keçsə, onun atını da keçər. Həm də ox ataq. Məni keçsən, onu da keçərsən; həmçinin sənənlə gülləşək. Məni bassan, onu da basmış olursan”.

Beyrək dedi: “Yaxşı, indi atlanın!”. İki də atlanıb meydana çıxdılar. At sürdülər. Beyrəyin atı qızın atını keçdi. Ox atdılar. Beyrəyin oxu qızın oxunu ötdü.

Qız deyir: “Ay igid, heç kimin atı mənə atımı, kimsənin oxu mənə oxumu keçməyib. İndi gəl sənənlə qurşaq tutaq!”. Beyrək dər-

hal atdan endi. Güləşməyə başladılar; iki pəhləvan kimi bir-birinə sarmaşdılar. Gah Beyrək qızı, gah da qız Beyrəyi yerə vurmaq istəyir. Beyrək sarsıldı, fikirləşdi: “Bu qıza basılısam, Qalın Oğuz içində başıma qaxınc, üzümə rişxənd olacaq”. Qeyrətə gəldi. Qarmalayıb qızın sinəbağını ələ keçirdi. Döşündən tutdu. Qız qurcandı. Bu dəfə Beyrək qızın incə belindən yapışdı, fırladıb arxası üstə yerə vurdu. Qız dedi: “İgid, Baybicamın qızı Banıçicək mənəm!”. Beyrək üç öpdü, bir dişlədi, “düyün qanlı olsun, xan qızı!” – deyə barmağından qızıl üzüyü çıxardı, qızın barmağına keçirdi. “Bu üzük aramızda nişan olsun, xan qızı!” – dedi.

Qız deyir: “Belə oldusa, indi irəli durmaq lazımdır, bəy oğlu!”. Beyrək də həmçinin: “Nə deyirəm, xamm, baş üstə!” – dedi.

Beyrək qızdan ayrılıb, evlərinə gəldi. Ağ saqqallı atası qarşısına gəlib dedi: “Oğul, bu gün oğuz yurdunda nə gördün, nə eşitdin?”. Deyir: “Nə görəcəkdim, oğlu olan evləndirmiş, qızı olan köçürmüşdür...”. Atası deyir: “Oğul, yoxsa səni evləndirmək lazımdır?”. “Bəli, ağ saqqallı əziz ata, evləndirmək lazımdır” – dedi. Atası dedi: “Oğuzda kimin qızını alıb verim?”. Beyrək: “Ata, mənə bir qız alıb ver ki, mən yerimdən durmadan o durmuş olsun! Mən qaracıq atıma minmədən o minmiş olsun! Mən döyüşə getməmiş o mənə baş gətirsin! Ata, mənə belə bir qız alıb ver”, – dedi.

Atası Baybörə xan deyir: “Oğul, sən qız yox, özünə bir yoldaş-silahdaş istəyirsənmiş. Oğul, bəlkə istədiyən qız Baybican bəyin qızı Banıçicəkdir?”. Beyrək: “Bəli, ağ saqqallı əziz ata, mənə istədiyim elə odur”, – dedi.

Atası dedi: “Ay oğul, Banıçicəyin bir dəli qardaşı vardır, adına Dəli Qarcar deyirlər. Qız istəyəni öldürür”. Beyrək deyir: “Yaxşı, bəs nə edək?”. Baybörə bəy deyir: “Oğul, Qalın Oğuz bəylərini evimizə dəvət edək, necə məsləhət görərlərsə, ona uyğun da iş görək”. Bütün Qalın Oğuz bəylərini çağıraraq, evlərinə yığdılar. Zəngin qonaqlıq verdilər. Qalın Oğuz bəyləri dedilər: “Bu qızı istəməyə kim gedə bilər?”. Məsləhət gördülər ki, Dədə Qorqud getsin. Bu təklifə qarşı Dədə Qorqud deyir: “Dostlar, madam ki, mənə göndərirsiniz, bilirsiniz ki, Dəli Qarcar bacısını istəyəni öldürür; Barı Bayındır xanın tövləsindən iki şahane yüyrek at gətirin. Bir Keçi başlı Keçər aygırı, bir də Toğlu başlı Duru aygırı. Birdən qaç-qov olarsa, birisini minim, o birini yedəkləyim”.

Dədə Qorqudun sözü ağıllarına batdı. Getdilər, Bayındır xanın tövləsindən o iki atı gətirdilər. Dədə Qorqud birini mindi, birini yedəklədi. “Dostlar, sizi Allaha tapşırıdım!” – dedi, getdi.

Sultanım, bu vaxt Dəli Qarcar da öz uca evini, hündür otağını qara yer üstündə qurdurmuşdu. Yoldaşları ilə nişan qoyub atırdı. Dədə Qorqud da o yandan gəldi. Baş endirib təzim etdi. Dil-ağız edib, hörmətlə salam verdi. Dəli Qarcar ağzını köpükləndirdi. Dədə Qorqudun üzünə baxdı. Dedi: “Əleykəssəlam! Ay əməli azmış, yolundan dönmüş, qadir Allah ağ alnına qada yazmış! Ayaqlıların buraya gəldiyi, ağızlının buradakı sudan içdiyi yox idi. Sənə nə oldu? Əməlinmi azdı? Ağılnı azdı? Əcəlinmi gəldi? Bu aralarda neyləyirsən?”. Dədə Qorqud deyir:

Qarşı yatan uca dağını aşmağa gəlmişəm.
Coşub daşan təmiz suyunu keçməyə gəlmişəm.
Gen ətəyinə, dar qoltuğuna qısılmağa gəlmişəm.
Tanrının əmriylə, peyğəmbərin rəyi ilə
Aydan arı, gündən duru bacın Banıçicəyi
Bamsı Beyrəyə diləməyə gəlmişəm!

Dədə Qorqud belə dedikdə Dəli Qarcar deyir: “Əy, nə dediyimi yetirin, Qara aygırı yaraqlı gətirin!”. Qara aygırı yaraqlı gətirdilər. Dəli Qarcar atlandı. Dədə Qorqud ümidini üzüb gözləmədi, qaçdı. Dəli Qarcar ardınca düşdü. Toğlu başlı Duru aygırı yoruldu. Dədə Qorqud Keçi başlı Keçərə sıçrayıb mindi.

Dədəni qova-qova Dəli Qarcar on ox məsafəsini keçdi, arxadan Dədə Qorquda çatdı. Dədənin yaddaşı canlandı, Allaha sığınıb, ismi-özəmə oxudu.

Dəli Qarcar qılıncını əlinə aldı. Qolunu yuxarı qaldırıb hücum etdi. Dəli bəy Dədəni bir anda vurmaq istədi. Dədə Qorqud dedi: “Vursan, əlin qurusun!”.

Allahın əmri ilə Dəli Qarcarın əli yuxarıdan asılı qaldı. Dədə Qorqud vilayətin ruhani ağası olduğu üçün diləyi qəbul olundu. Dəli Qarcar deyir: “Amandır, kömək et! Tanrının birliyinə şübhə yoxdur! Sən mənə əlimi sağalt; Tanrının əmri ilə, peyğəmbərin rəyi ilə bacımı Beyrəyə verim”. Dediğini üç dəfə təsdiq elədi. Günahına tövbə etdi. Dədə Qorqud dua etdi. Allahın əmri ilə dəlinin əli sap-sağlam

oldu. Döndü, dedi: “Dədə, bacımm yolunda mən nə istəsəm, verərsənmi?”. Dədə deyir: “Verərik, de, görək nə istəyirsən?”. Dəli Qarcar deyir: “Min buğra gətirin ki, maya görməmiş olsun. Min də ayğır gətirin ki, ilxıya girməmiş olsun. Min də qoyun üzü görməmiş qoç gətirin. Min də quyruqsuz-qulaqsız köpək gətirin. Min də birə gətirin mənə! Əgər bu dediyim şeyləri gətirərsinizsə, bacımı verdim. Amma gətirməsən, bu dəfə öldürmədim, o vaxt öldürərəm!”.

Dədə döndü, Baybörə bəyin evinə gəldi. Baybörə bəy deyir: “Dədə, oğlanmısan, qızımısan?”. Dədə “oğlanam!” – dedi. “Bəs Dəli Qarcarın əlindən necə xilas oldun?”- dedi. Dədə deyir: “Allahın köməyi, ərənlərin səyi ilə qızı aldım”.

Beyrəyə, anasına və bacılarına müjdəçi gəldi. Sevindilər, şad oldular. Baybörə bəy deyir: “Dəli nə qədər mal istədi?”. Dədə dedi: “Yarımın Dəli Qarcarı, heç mümkün olmayan mal istədi!”. Baybörə bəy deyir: “Axı, nə dilədi?”. Dədə deyir: “Min ayğır istəyibdir ki, ilxıya girməmiş olsun. Min də buğra istədi ki, maya görməmiş olsun. Min də qoç diləyibdir ki, qoyun üzü görməmiş olsun. Min də quyruqsuz-qulaqsız köpək istəyib. Min də qaraca-qaraca birələr dilədi. “Bu şeyləri gətirsəniz, bacımı verərəm. Gətirməsən, gözüme görünməyəsən, yoxsa səni öldürərəm!” – dedi”. Baybörə bəy deyir: “Dədə, mən üçün taparsam, ikisini sən taparsanmi?”. Dədə Qorqud “Bəli, xanım, tapacağam” – dedi. Baybörə bəy: “İndi, Dədə, köpəklə birəni sən tap”,-dedi. Özü də tövlə-tövlə atları üçün getdi. Min ayğır seçdi. Dəvələrinin arasından min buğra-nər seçdi. Qoyun sürülərindən min qoç seçdi.

Dədə Qorqud da min quyruqsuz-qulaqsız köpəklə min də birə tapdı. Bunları götürüb Dəli Qarcarın yanına getdi. Dəli Qarcar eşitdi, qarşısına gəldi. “Görüm, dediyimi gətirdilərmimi?” – dedi. Ayğıruları görəndə bəyəndi. Dəvələri də görəb bəyəndi. Qoçları bəyəndi. Köpəkləri görəndə qah-qah güldü, dedi: “Dədə, bəs mənim birələrim hanı?”. Dədə Qorqud: “Hey, oğul Qarcar, o itmilçəyi kimi adamı dəli eləyər. O bir acıqlı canlıdır. Ona görə də bir yerdə yıgıb saxlamışam. Gəl gedək, kökünü gətir, arığını qoy qalsın”, – dedi.

Dədə Qorqud Dəli Qarcarı birə olan yerə gətirdi. Dəli Qarcarı soyundurub ağıla saldı. Birələr Dəli Qarcarın bədəninə daraşdılar. Dəli Qarcar gördü birələrlə bacarmır, dedi: “Dədə, kömək! Allah eşqinə, insaf elə! Qapını aç, çıxım”. Dədə Qorqud: “Oğul, Qarcar, qarğayıb eləməyəsən, bu tapşırığın şeydir, götür! Nə oldu, belə özünü itirdin? Köklərini seç, arığını qoy!” – dedi.

Dəli Qarcar deyir: “Vay, Dədə sultan, Allah bunların kökünü də götürsün, arığını da! Bir məni qapıdan çölə çıxar, kömək elə”. Dədə qapını açdı. Dəli Qarcar çıxdı. Dədə gördü ki, birələr Dəlinin camna keçmişdir; başı-bədəni birədən görünür. Üz-gözü bəlli deyil. Dəli Qarcar Dədənin ayağına düşdü: “Allah eşqinə, məni xilas et!” dedi. Dədə Qorqud “Get, oğul, özünü suya vur!” – dedi.

Dəli Qarcar qaçaraq getdi, suya düşdü. Birədir də, suda axdı getdi. Gəldi paltarını geydi, evinə getdi. Böyük toy hazırlığını gördü.

Oğuz zamanında evlənən hər igid ox atardı. Oxu düşən yerdə də gəlin otağı qurardı. Beyrək xan da oxunu atdı, oxu sancılan yerdə otağı qurdurdu. Adaxlısından bir bəylik qırmızı qaftan gəldi. Beyrək geydi. Bu iş yoldaşlarına xoş gəlmədi. Pərt oldular. Beyrək deyir: “Niyə pərt oldunuz?” Dedilər: “Necə pərt olmayaq? Sən qırmızı qaftan geyirsən, biz isə ağ qaftan!”. Beyrək: “Belə şeydən ötrü niyə halınızı pozursunuz? Bu gün mən geymişəm, sabah naibim geysin. Qırx günədək sıra ilə geyinək. Ondan sonra bir dərişə verək!” – dedi. Qırx igidlə yeyib-içib oturmuşdular.

Yarımın kafirin casusu, bunları görəb, getdi Bayburd hasarının bəyinə xəbər verdi. Deyir: “Nə oturursan, sultanım, Baybican bəy o sənə verəcəyi qızı Beyrəyə verdi. Bu gecə gəlin gedəcəkdir”.

O məlun yeddi yüz kafirlə atlanıb yürüşə çıxdı. Beyrək ap-alaca gəlin otağında yeyib-içib xəbərsiz oturmuşdu. Gecə yuxusu vaxtı kafirlər hücum etdi. Naib qılıncını siyirdi, əlinə aldı. “Mənim başım Beyrəyin başına qurban olsun!” – dedi. Naib yaralandı, həlak oldu.

Dərinlik gizlədər, çoxluq qorxudar.

At işləyər, ər öyünər...

Atsız kişinin ümidi olmaz.

Otuz doqquz igidlə Beyrək dustaq getdi. Dan yeri qızardı, günəş doğdu. Beyrəyin atası-anası baxıb gördü ki, gəlin otağı görünməz olmuşdur. Ah-vay etdilər, ağılları başlarından çıxdı. Gördülər ki, yurdda bir quzğun, bir tazı dolaşır. Otaq yerlə-yeksan, naib isə həlak olmuşdur. Beyrəyin atası böyük çalmasını götürüb yerə çırpdı. Dartdı, yaxasını yırtı. “Oğul, oğul!” – deyib yüyürdü, zarıladı. Ağ birçəkli anası ağladı, gildir-gildir göz yaşını tökdü, ağ üzünə acı dırnaq çaldı. Al yanağını dartdı, qarğı kimi qara saçını yoldu. Ağlayıb-sızlayıb evinə gəldi.

Baybörə bəyin qızıl tağlı hündür evinə şivən düşdü. Qız-gəlininin qəhqəhəli gülüşü kəsildi. Ağ əllərə qızıl xına yaxmadılar. Yeddi bacı

ağ çıxarıb, qara donlarını geydilər. “Vay, bəy qardaşımız! Muradına-
arzusuna çatmayan yalnız qardaş!” – deyib hönkür-hönkür ağlaşdılar.

Beyrəyin nişanlısına xəbər çatdı. Banıçiçək qaralar geydi, ağ
qaftanını çıxardı. Payız alması kimi al yanağını dartdı, yırtdı. “Vay, al
duvağımın yiyəsi! Vay, alnımın-başımın ümidi! Vay, şah igidim, şah-
zadə igidim. Doyunca üzünə baxmadığım, igid xanım! Hara getdin,
məni yalnız qoyub igid xanım?! Göz açaraq gördüyüm, könül verib
sevdiyim, bir yasdıqda baş qoyacağım! Yolunda öldüyüm! Qurban ol-
duğum! Vay, Qazan bəyin dostu! Vay, Qalın Oğuzun sevimlisi Bey-
rək!” – deyib zar-zar ağladı. Bunu eşidən Qıyan Səlcik oğlu Dəli
Dondaz ağ çıxardı, qara geydi. Beyrəyin yar-yoldaşları ağ çıxarıb qara
geydilər. Qalın Oğuz bəyləri Beyrək üçün böyük yas tutdular.
Ümidlərini üzdülər.

Bu hadisədən on altı il keçdi. Beyrəyin ölü-dirisini bilmədilər. Bir
gün qızın qardaşı Dəli Qarcar Bayındır xanın divanına gəldi. Diz çö-
küb dedi: “Ağıllı xanın ömrü uzun olsun! Beyrək diri olsaydı, on altı
ildən bəri gələrdi. Beyrəyin diri olduğu xəbərini gətirən bir igid olsa,
qızılı tikişli, naxışlı çuxa, qızıl-gümüş verərəm. Ölüm xəbərini gətirə-
nə bacımı verərəm”.

Belə dedikdə, muradı gözündə qalsın, Yalançı oğlu Yalançı dedi:
“Sultanım, mən gedim, ölüsü-dirisi xəbərini gətirim!”.

Sən demə, Beyrək Yalançı oğluna bir köynək bağışlayıbmiş;
geyməyib saxlayırmış. Getdi, həmin köynəyi qana-mana batırdı, gətir-
rib Bayındır xanın önünə atdı. Bayındır xan deyir: “Ədə, bu nə köy-
nəkdir?” Yalancıq: “Beyrəyi Dərbənddə öldürmüşlər, bu da nişanıdır,
sultanım!” –dedi.

Bəylər köynəyi görəndə hönkür-hönkür ağlaşdılar, zarıldadılar. Ba-
yındır xan deyir: “Əyə, niyə ağlayırsınız, biz bunu tanımarıq. Adaxhsına
aparın, görsün. O yaxşı bilər. Çünki o tikibdir, yenə o tanıyar”.

Getdilər, köynəyi Banıçiçəyə apardılar. Gördü, tanıdı. “Odur!”
dedi. Dartdı, yaxasını yırtdı. İti dırnaq ilə ağ üzünü aldı-cırdı. Payız
alması kimi al yanağını yırtdı. “Vay, göz açıb gördüyüm, könül verib
sevdiyim! Vay, al duvağımın sahibi! Vay, alnımın-başımın ümidi,
Beyrək xan!” – deyib ağladı.

Beyrəyin ata-anasına xəbər çatdı. Baybörənin böyük düşərgəsinə
şivən düşdü. Ağ çıxardılar, qara geydilər. Qalın Oğuz bəyləri
Beyrəkdən bütün ümidlərini üzdülər.

Yalançı oğlu kiçik nişamını eylədi. Böyük toy günü üçün vaxt
qoydu. Beyrəyin atası da tacirləri çağırdı, yanma gətirib dedi: “Ay
tacirlər, gedin iqlim-iqlim arayın, Beyrəyin xəbərini gətirib deyin,
görüm, doğrudanmı ölmüşdür?”.

Tacirlər hazırlıq gördülər. Gecə-gündüz deməyib yol getdilər.
Təsadüfən Parasarın Bayburd hasarına gəlib çatdılar. Kafirlərin şadlıq
günləri idi. Hər biri yeməkdə-içməkdə idi. Beyrəyi də gətirib qopuz
çaldırırdılar. Beyrək uca çardağdan baxdı, tacirləri gördü. Bunları
gördükdə xəbərləşdi. Görək, xanım, necə xəbərləşdi, nə dedi:

Hündür-alçaq yerlərdən gələn karvan!
Bəy atamın, xanım anamın sovqatı karvan!
Ayağı uzun şah atına minən sarvan!
Səsimi anla, sözümü dinlə, sarvan.
Qalın Oğuz diyarında Ulaş oğlu Salur Qazanı
Mən soruşsam, sağımı, sarvan?
Qıyan Səlcik oğlu Dəli Dondazı
Mən soruşsam, sağımı, sarvan?
Ağ saqqallı atamı, ağ birçəkli anamı
Mən soruşsam, sağımı, sarvan?
Göz açaraq gördüyüm, könüllü-cə sevdiyim
Baybican qızı Banıçiçək evdəmi, sarvan,
yoxsa gordamı, sarvan?
De mənə,
Dərdli başım qurban olsun, sarvan, sənə!

Tacir dedi:

Sağ-salamatsanmı, canım Bamsı!
Qıyan Səlcik oğlu Dəli Dondazı soruşursan,
sağdır, Bamsı!
Qaragünə oğlu Budağı soruşursan,
sağdır, Bamsı!
O bəylər ağ çıxarıb qara geydi səninçin, Bamsı!
Ağ saqqallı atanı, ağ birçəkli ananı soruşursan,
sağdır, Bamsı!
Ağ çıxarıb qara geydilər səninçin, Bamsı!
Yeddi bacım yeddi yol ayrıncında
ağlar gördüm, Bamsı!

Payız alması tək al yanaqlarım
yırtar gördüm, Bamsı!
“Gedib gəlməyən qardaş!” – deyər
inləyən gördüm, Bamsı!
Göz açaraq gördüyün, könül verib sevdiyin
Baybican qızı Banıçiçək
kiçik nişanını eylədi,
böyük toyu üçün vaxt qoydu.
Yalançı oğlu Yalancığa gedən gördüm,
xan Beyrək!
Parasın Bayburd hasarından sıçrayıb aş,
Ap-alaca gəlin otağına yetiş, gəl!
Gəlməzsənsə, öz sevgilin Banıçiçəyi
Həmişəlik itirərsən, yəqin bil!

Beyrək qalxdı, ağlaya-ağlaya qırx igid yoldaşının yanına gəldi. İri çalmasını götürüb yerə çırpdı. Dedi: “Hey, mənim qırx yoldaşım! Bilirsizmi nələr olub? Yalançı oğlu Yalancıq mənim ölüm xəbərini aparmışdır. Atamın qızıl tağlı hündür evinə şivən düşüb. Qaza bənzər qızı-gəlini ağ çıxarıb qara geymişdir. Göz açaraq gördüyüm, könül verib sevdiyim Banıçiçək Yalançı oğlu Yalancığa getməli olmuşdur.

Bunu eşitdikdə qırx igid böyük çalmalarını götürüb yerə vurdu, hıçqıra-hıçqıra ağlaşdı, inlədi.

Deyirlər ki, kafir bəyinin bir bakirə qızı vardı. Hər gün Beyrəyi görməyə gəlirdi. O gün yenə gəldi. Baxdı gördü Beyrək pərtdir. Qız dedi: “Niyə pərtsən, xan igidim? Həmişə gələndə səni şən görürdüm. Gülərdin, oynardın. İndi nə oldu sənə?”. Beyrək dedi: “Necə pərt olmayım? On altı ildir ki, sənin atanın dustağıyam. Ata-anaya, qohum-qardaşa həsrətəm; bir də bir qara gözlü sevgilim vardı; Yalançı oğlu Yalancıq deyilən bir kişi var, gedib yalandan mənim öldüyümü demiş, sevdiyim qız da ona getməli olmuşdur”.

Qız Beyrəyə aşıq olmuşdu, ona görə də dedi: “Əgər səni hasardan örkənlə aşağı sallasam, sağ-salamat ata-anamın yanına getsən, məni burda gəlib halallıqla alarsanmı? Beyrək and içdi: “Oğuz yurduna salamat çatsam, gəlib səni halallıqla almasam, qılıncımla doğranım! Oxuma sancılıam! Yer kimi çatlayım, torpaq kimi sovrulum!”. Qız da örkən gətirib, Beyrəyi hasardan aşağı sallandırdı. Beyrək aşağı baxdı. Özünü

yer üzündə gördü. Allaha şükür etdi. Yola düşdü. Gedəndə kafirin ilxısına gəldi. “Bir at tapa bilsəm, tutum minim!” – dedi. Baxdı gördü öz dəniz qulunu Boz ayğır burada otlamaqdadır. Boz ayğır da Beyrəyi görüb dayandı, şahə qalxıb iki ayağının üstündə durdu, kişnədi. Beyrək də atını öyüb-tərifləmiş, görək, xanım, necə öymüş, nə demişdir:

Açıq-açıq meydanlara bənzər sənin alnın.
İki gecə çırağıdır sənin gözlərin.
Yumşaq ipəyə bənzəyir sənin yalın.
Qoşa qardaşa bənzər sənin qulaqların.
Mərdi muradına çatdırar sənin belin.
Mən sənə at demərəm, qardaş deyərəm,
qardaşımdan artıq!
Başıma iş gələndə yoldaş deyərəm,
yoldaşımdan artıq!

At başını yuxarı tutub bir qulağını qaldırdı, Beyrəyin qabağına gəldi. Beyrək atın köksünü qucaqladı. İki gözündən öpdü. Sıçrayıb mindi. Qala hasarının qapısına gəldi. Otuz doqquz yoldaşını tapşırırdı, görək, xanım, necə tapşırırdı:

Ey murdar dinli kafir!
Mənim ağzıma söyüb durdun, anlamadım,
Qara donuz ətindən xörək yedirdin, dözə bilmədim.
Allah mənə yol verdi, gedəsi oldum, ay kafir!
Otuz doqquz igidim əmanət qalsın, ay kafir!
Birini əskik görsəm, yerinə onunu öldürərəm.
Onunu əskik görsəm, yerinə yüzünü öldürərəm, ay kafir!
Otuz doqquz igidim əmanət olsun, ay kafir! –
belə deyib dayanmadı, atım çapdı.

Qırx nəfər kafir atlandı, ardınca düşdü; qova-qova getdilər, çata bilməyib geri döndülər.

Beyrək oğuz diyarına gəldi. Gördü bir ozan gedir, dedi: “Ay ozan, hara gedirsən?”. Ozan deyir: “Bəy igid, toya gedirəm”. Beyrək dedi: “Kimin toyudur?”. “Yalançı oğlu Yalancığın”, – dedi. “Əyə, kimin qızını alır?”. Ozan deyir: “Xan Beyrəyin adaxlısım alır”. Beyrək deyir: “Ay ozan, qopuzunu mənə ver, atımı sənə verim; saxla, gəlim, dəyər-

ini-qiymətini gətirim, alım”. Ozan deyir: “Avazım qısalmadan, səsim boğulmadan bir atdır əlimə keçib, aparıb saxlayım”. Ozan qopuzu Beyrəyə verdi. Beyrək qopuzu aldı, atasının düşərgəsinə yaxınlaşdı. Baxdı gördü ki, bir neçə çoban yol ayrıcında oturub ağlayırlar, həm də durmadan daş yığırlar. Beyrək deyir: “Ay çobanlar, bir adam yolda daş tapsa, çölə atar. Siz niyə bu daşı yola yığırsınız?”. Çobanlar deyir: “Eh, sənin ancaq özündən xəbərin var, bizim halımızdan xəbərin yoxdur”. “Halınıza nə olub ki?”. Çobanlar dedi: “Bəyimizin bir oğlu vardı, on altı ildir ki, ölüsü-dirisi xəbərini kimsə bilmir. Yalançı oğlu Yalancıq deyilən birisi onun ölüm xəbərini gətirdi. Adaxlısını ona verməli oldular: Qız gəlib buradan keçəcək. Daşlayacağıq onu ki, Yalancığa getməsin, tayına-tuşuna getsin”. Beyrək deyir: “Əyə, üzünüz ağ olsun! Ağanızın çörəyi sizə halal olsun!”. Sonra atasının evinə gəldi. Evlərinin önündə bir böyük ağac vardı, dibində də bir yaxşı bulaq. Beyrək baxdı gördü ki, kiçik bacısı bulaqdan su götürməyə gəlir, “Beyrək, qardaşım!” – deyə ağlayıb-inləyir. “Toy-düyünün qara oldu”, – deyə ağlayır.

Ayrılıq Beyrəyə yaman təsir elədi, dözmədi, göz yaşı gildir-gildir axdı. Burada çağırır soylayır, görək, xanım, nə soylayır; deyir:

Ay qız, “ağa” deyib nə ağlayıb-inlərsən,
Yandı bağrım, göynədi içim.
Yoxsa ağan yoxa çıxıb, ölübdür?
Ürəyinə qaynar yağlar tökübdür?
Qara bağrın didilibdir,
“ağa” deyə nə ağlayıb-inlərsən?
Yandı bağrım; göynədi içim...
Qarşıdakı uca dağı soruşarsam,
yaylaqları kimindir?
Soyuq-soyuq sularını soruşarsam,
bulaqları kimindir?
Tövlə-tövlə atlarını soruşarsam,
kimin miniyidir?
Qatar-qatar dəvəsini soruşarsam,
kimin yüklüyüdür?
Yaylaqlarda ağ qoyunu soruşarsam,
şülənliyi kimindir?

Qaralı-göylü çadırları soruşarsam,
kölgəliyi kimindir?
Öz dilində bir xəbər ver, ay qız mənə!
Dərdli başım qurban olsun bu gün sənə!

Qız deyir:

Çalma, ozan, danışma, ozan!
Nəyinə gərək qara geymiş bir qızım?!
Qarşı yatan uca dağı soruşursansa,
Ağam Beyrəyin yaylağıydı,
Ağam Beyrək gedəndən yaylaq bilmərəm.
Soyuq-soyuq suları soruşursansa,
Ağam Beyrəyin içdiyi sudandır.
Ağam Beyrək gedəndən o sulardan içməyəm.
Tövlə-tövlə atını soruşursansa,
Ağam Beyrəyin mindiyidir.
Ağam Beyrək gedəndən o atlara minməyəm.
Qatar-qatar dəvələri soruşursansa,
Ağam Beyrəyin yüklədiyidir.
Ağam gedəndən o dəvələri yükləməyəm.
Yaylaqdakı ağ qoyunu soruşursansa,
Ağam Beyrəyin şülənidir.
Ağam gedəndən şülənlərdə şənlənmərəm.
Qaralı-göylü çadırları soruşursansa,
Ağam Beyrəyindir...
Ağam Beyrəksiz o çadırlara köçməyəm.

Qız yenə deyir:

Ay ozan! Qarşıda uca dağları
aşıb gəldikdə, keçdikdə sən
Beyrək adlı bir igidlə rastlaşmadınmı?
Daşqın-daşqın suları
aşıb gəldikdə, keçdikdə sən
Beyrək adlı bir igidə rast gəldinmi?
Böyük, adlı şəhərlərdən gəldikdə sən
Beyrək adlı bir igidlə rastlaşmadınmı?
Ay ozan, gördünsə, söylə mənə!
Dərdli başım qurban olsun, ozan, sənə!

Qız yenə deyir:

Qarşdakı uca dağım yıxılıbdır,
Ozan, sənın xəbərın yox!
Bir kölgəli uca ağacım kəsilibdir,
Ozan, sənın xəbərın yox!
Bu dünyada bir qardaşım tutulubdur,
Ozan, sənın xəbərın yox!
Çalma, ozan, danışma, ozan,
Nəyinə görə qara geymiş bir qızım?!
İrəlidə toy-düyün var,
Toya gedib, oxu-çal!

Beyrək kiçik bacısının yanından keçdi. Böyük bacılarının yanına gəldi. Baxdı-gördü bacıları göy-qara geyinib oturmuşlar. Beyrək çağıraraq soylayır, görək, xanım, nə soylayır; deyir:

Sübh tezdən öz yerindən duran qızlar!
Ağ otaqdan qara otağa girən qızlar!
Ağ çıxarıb, qara paltar geyən qızlar!
Ciyər rəngli sərnəcdə qatıq varmı?
Qara sac altında köməciniz varmı?
Tabağımızda çörəyiniz varmı?
Üç gündür yoldan gəlmişəm,
doyurun məni.
Üç gün keçməsin, Allah sevindirsin sizi!

Qızlar getdilər, yemək gətirdilər. Beyrəyin qarnını doydurdular. Beyrək dedi: “Qardaşımızın baş-gözünə sədəqə olsun, köhnə bir qaf-tanınız varsa, verin geyim, toya gedim. Toyda əlimə qaftan keçər, qaf-tanınızı qaytararam”.

Getdilər, bir qaftanı varmış, gətirib ona verdilər. Aldı, geydi. Boyu boyuna, beli belinə, qolu qoluna yaraşdı. Böyük bacısı onu Beyrəyə bənzətdi. Qara, qıyılmış gözləri qan-yaş doldu. Soyladı, görək, xanım, nə soylayıb dedi:

Qara qıyma gözlərin çökməsəydi,
“Ağam Beyrək” deyərdim, ozan, sənə!

Üzünü qara saçın örtməsəydi,
“Ağam Beyrək” deyərdim, ozan, sənə!
Ətli-canlı biləklərin boşalmasaydı,
“Ağam Beyrək” deyərdim, ozan, sənə!
İti-iti yerləşəndən,
Aslan kimi duruşundan,
Qanrılaraq baxışından
Ağam Beyrəyə bənzədirəm, ozan, sənə!
Sevindirsin, qəmləndirmə, ozan, məni!

Qız bir daha soylamış – demişdir:

Belə çalma-oxuma, ozan!
Beyrək gedəndən bəri bizə ozan gəlməmiş.
Əynimizdən paltarımızı almamış.
Başımızdan çadırımızı istəməmiş,
Buynuzu burma qoçumuzu almamış.

Beyrək fikirləşdi: “Gördünmü, qızlar bu qaftanda məni tanıdılar. Qalın Oğuz bəyləri də tanıyarlardı. Görək Oğuz yurdunda mənim dostum, düşmənim kimdir?” – dedi. Qaftanı sıyıdırıb, qızların üstünə atdı: “Nə sən qal, nə Beyrək qalsın! Bir köhnə qaftan verdiniz, mənim baş-beynimi apardınız”, – dedi. Bir köhnə dəvə çuvalı tapdı; dəldi, boynuna keçirdi. Özünü dəliliyə vurdu, toy yerinə gəldi. Gördü ki, burada kürəkən ox atır. Qaragünə oğlu Budaq, Qazan bəyin oğlu Uruz, bəylərbəyi Yeynək, Qəflət Qoca oğlu Şir Şəmsəddin, qızın qardaşı Dəli Qarcarla ox atırdılar.

Budaq ox atanda Beyrək “Əlin var olsun!” – dedi. Uruz atanda “Əlin var olsun!” – dedi. Yeynək də atanda “Əlin var olsun!” – dedi. Şir Şəmsəddin atdı, “Əlin var olsun!” – dedi. Elə ki, kürəkən atdı, “Əlin qurusun, barmaqların çürüsün, hey, donuz oğlu donuz, bu bəylərə qurban ol!” – dedi.

Yalançı oğlu Yalançıqın acığı tutdu, dedi: “Ədə, əbləh oğlu əbləh, mənə belə sözlər deməyə sənın haqqın varmı? Gəl, əbləh oğlu, mənim yayımı çək, yoxsa indi boynunu vuraram!”.

Belə dedikdə, Beyrək yayı aldı, çəkdi. Yay dəstəyindən iki para oldu. Götürüb qabağına atdı. “Quru yerdə torağaya atmağa yaxşıdır”, – dedi. Yalançı oğlu Yalançıq yay sındığı üçün bərk qəzəbləndi. Dedi:

“Əyə, Beyrəyin yayı vardır, gətirin!”. Getdilər, gətirdilər. Beyrək yayı gördükdə yoldaşlarını xatırladı, ağladı. Dedi:

Neçə-neçə döyüslərə girdiyim,
Hər yaraqlı toxarlımı⁴⁵ qovduğum,
Düşmən yordu qıl kişli yayım,
Ayğır cinsli ayğır verib aldığım
Dəstəyi ağ tozlu, möhkəm yayım...
Buğa verib aldığım boğan kirişim,
Dar yerdə qoyub-gəldim sirdaşımı, –
İki sarvan, otuz doqquz yoldaşımı!

Bundan sonra Beyrək dedi: “Bəylər, sizin eşqinizə bu yayı çəkib, oxu atıram”. Bu vaxt kürəkənin üzüyünü nişan alıb atırdılar. Beyrək oxla üzüyü vurdu, paraladı. Oğuz bəyləri bunu görəndə əl çaldılar, gülüşdülər.

Qazan bəy baxıb tamaşa edirdi. Adam göndərdi. Beyrəyi çağırdı. Dəli ozan gəldi; baş endirib təzim etdi, salam verdi. Beyrək deyir:

Sübh tezdən sərt yerdə qurulmuş hündür otaqlı,
Atlaslardan tikilmiş göy çardaqlı,
Tövlə-tövlə çəkilən şahənə atlı,
Çağıranda haya yetən yolu çavuşlu,
Yağ içində yayxanan, bol nemətli!
İgidlərin arxası, yazıqların ümidi!
Bayındır xanın kürəkəni!
Tüklü quşun balası, Türküstanın dirəyi!
Amit soyunun aslanı, Qaracığın qaplanı!
Qonur atın yiyəsi, Uruz xanın atası!
Ay Qazan xan, səsimi anla, sözümü dinlə!
Sübh erkən durmuşsan, ağ ormana girmişsən.
Ağ qovağın budağından yırğalanıb keçmişsən.
Dirəkləri basdıraraq, oxçun nişan qoymuşsan.
Bəy-gəlinçin yaraşığı, adlı otaq qurmuşsan.
Sağ tərəfdə əyləşən hörmətli bəylər,
Sol tərəfdə əyləşən qeyrətli bəylər,
Eşikdəki yavərlər! Dəbdə oturan dost bəylər,
Dövlətiniz güclü olsun, uğurlar sizə!

Bunu söylədikdə Qazan bəy dedi: “Ay dəli ozan, məndən nə istəyirsən? Arzun çətirli çadırdırmı? Qul-qaravaşımı istəyirsən? Qızıl-gümüşümü istəyirsən, verim?”.

Beyrək deyir: “Sultanım, məni qoysana toy süfrəsinin yanına gedim. Qarnım acdır, doydursana!”. Qazan dedi: “Dəli ozan, bəxtin gətirdi. Bəylər, bu günkü bəyliyim bunun olsun. Qoyun haraya gedirsə-getsin, neyləyirsə, eyləsin”.

Beyrək toy süfrəsinin üstünə gəldi. Qarnını doyuzdurduqdan sonra qazanları vurdu-tökdü, çevirdi. Qovurmanı kiminin sağına, kiminin soluna atırdı. Sağdan gedəni sağdan, soldan gedəni soldan tutur, haqlıya toxunmur, haqsız təhqir edib alçaldırdı...

Qazan bəyə xəbər çatdı: “Sultanım, bu dəli ozan bütün yeməyi tökdü, – dedilər – indi də qızların yanına getmək istəyir”. Qazan deyir: “Əyə, qoyunuz qızların yanına da getsin!”. Beyrək qalxdı, qızların yanına getdi. Zurnaçıları qovdu, nağaraçıları qovdu. Kimini döydü, kiminin başını yardı, qızlar oturan otağa gəldi; qapının ağzını kəsib oturdu.

Bunu gören Boyu uzun Burla xatun qəzəblənib dedi: “Ədə, əbləh oğlu, sənə layiqdirmi çəkinmədən mən olan yerə gələsən? Beyrək deyir: “Xanım, mənə Qazan bəy icadə verib. Mənə kimsə dəyib-dolaşmır”. Burla xatun dedi: “Qazan bəy icazə veribsə, qoyun otursun!”. Yenə döndü Beyrəyə, dedi: “Ay dəli ozan, bəs mətləbin nədir?”. Dedi: “Xanım, mətləbim odur ki, ərə gedən qız qalxıb oynasın, mən qopuz çalım”. Qısırca yengə deyilən bir qadın vardı, ona dedilər: “Ay Qısırca yengə, dəli ozan nə bilir, dur sən oyna!” Qısırca yengə durub deyir: “Ay dəli ozan, ərə gedən qız mənəm!”. Oynamağa başladı. Beyrək qopuz çaldı, soyladı, görək, xanım, nə soylayıb dedi:

“And içmişəm, qısır ata minmirəm.
Qısır atın belində döyüslərə getmirəm.
Evinizin arxasında sarvanlar,
Sənə baxar onlar.
Gildir-gildir göz yaşın axar,
Sən onların yanına get,
Muradını verənlər çoxdur!
Mənim səninlə işim yoxdur!”

Ərə gedən qız qalxsın,
qol sallayıb oynasın,
mən də qopuz çalım.”

Qısırca yengə: “Buy, bu zavala gəlmiş dəli məni görmüş kimi söyləyir”, – dedi. Gedib yerində oturdu.

Bundan sonra Boğazca Fatma deyilən bir qadın vardı “Qalx, sən oyna!” – dedilər. “Ey, bu dəli mən yazığa da birdən o cür sözlər söyləyər” – deyə qorxudan qızın qaftanını geydi, “Çal, ay dəli ozan, ərə gedən qız mənəm, oynayım!” – dedi. Dəli ozan deyir:

And içirəm, boğaz ata minmərəm,
Minsəm belə, döyüslərə getmərəm.
Evinizin ardı dərək deyildimi?
İtinizin adı Burax deyildimi?
Adın da Qırx Oynaşlı Boğazca Fatma deyildimi?
Daha da eybini açaram, yəqin bil!
Mənim sənə nə oyunum,
Get bu qaftanı soyun,
Ərə gedən qız dursun,
Mən qopuz çalım ona,
Qol sallayıb oynasın!

Beyrək belə dedikdə Boğazca Fatma deyir: “Buy, dəli boğma çıxarmış nə qədər eybimiz varsa, açıb-tökdü. Dur, ay qız oynayırsan, oyna; oynayırsan, cəhənnəmə oyna! Beyrəkdən sonra başına belə iş gələcəyini bilirdin”.

Burla xatun dedi: “Qız, qalx oyna, daha əlindən nə gələr?”. Banıçığək qırmızı qaftanını geydi. Görünməsin deyə əllərini içəriyə – qaftanının qoluna çəkdi, oyuna girib dedi: “Ay dəli ozan, di çal!”. Dəli ozan çalıb dedi:

Mən bu yerdən gedəli dəli olubsan, dəlim!..
Çoxlu ağca qarlar yağıb dizə çıxmışdır,
Xan qızının evində qul da yoxa çıxmışdır..
Səhəng alıb soyuqda, suya getmişdir, –

On barmağı soyuqdan donub itmişdir.
Qızıl-gümüş gətirib, dırnaq yonun gəlinə,
Eyibli ərə getmək eyibdir ər evinə.

Bunu eşitcək Banıçığək qəzəbləndi: “Ədə, dəli ozan, mən eyibliyəm ki, mənə eyib qoşursan?” – dedi. Gümüş kimi ağ biləyini açdı, əlini çıxartdı. Beyrəyin keçirdiyi üzük görüldü. Beyrək üzüyü tanıdı. Burada soylamış, görək, xanım, nə soylamış, nə demişdir:

Beyrək gedəli Bam-bam tərəyə çıxmısanmı qız?!
Boylanıb heç dörd yanına baxmısanmı, qız?!
Qarğı kimi qara saçını yolumsanmı qız?!
Qara gözdən acı yaşlar tökmüsənmi qız?!
Alma kimi al yanağını yırtmısanmı qız!
Sən ərə gedirsən, qızıl üzük mənimdir,
qaytar mənə, qız!

Qız dedi:

Beyrək gedəli Bam-bam tərə başına çox çıxmışam,
Qarğı kimi qara saçımı çox yolmuşam.
Alma kimi ağ yanağımı çox yırtmışam.
Gələndən-gedəndən çox soruşmuşam.
“Getdi, gəlməz bəy igidim, xan igidim
Beyrək” – deyə çox ağlamışam.
Sevişdiyim Bamsı Beyrək sən deyilsən.
Qızıl üzük də sənindir deyildir.
Qızıl üzüyün çox nişanı var
Qızıl üzüyü istəyirsən, nişanını de!

Beyrək deyir:

Xan qızı, səhər tezdən yerimdən durmadımmı?
Boz ayğırın belində oturmaıdım?
Çadırın yanında bir keyik yıxmadımmı?
Sən də məni yanına çağırmadımmı?
Biz sənənlə meydanda at çapmadımmı?
Güləşəndə mən səni yıxmadımmı?
Üç öpüb-bir dişləyib, qızıl üzüyü

sənin barmağına taxmadımmı?
Sevişdiyin Bamsı Beyrək mən deyiləmmi?

Belə dedikdə qız tanıdı-bildi ki, Beyrəkdir. Cübbə çuxası əynində Beyrəyin ayağına düşdü. Dayələr Beyrəyə təzə qaftan geyindirtilər. Bu anda qız sıçrayıb ata mindi, çaparaq muştuluq üçün Beyrəyin atasına xəbərə getdi. Qız deyir:

Sıra dağların yıxılmışdı, ucaldı axır!
Aşıb-daşan suların axmırdı, çağladı axır!
Böyük ağacın qurumuşdu, göyərdi axır!
Gözəl atın qarımışdı, qulun verdi axır!
Dəvələrin qarımışdı, köşək verdi axır!
Qoyunların qarımışdı, quzu verdi axır!
On altı illik həsrətin – oğlun Beyrək gəldi axır!
Qayınata, qayınana, nə muştuluq verərsiz mənə?

Beyrəyin ata-anası deyir:

Dilin üçün ölüm, gəlinciyim!
Yolunda qurban olum, gəlinciyim!
Yalansa bu sözlərin, gerçək olsun, gəlinciyim!
Sağ-salamat gəlib çıxsan,
Qarşısındakı dağlar yaylağın olsun!
Soyuq-soyuq sular bulağın olsun!
Qulum-qaravaşım sənin xidmətçin olsun!
Şaha layiq atlarım sənin miniyin olsun!
Qatar-qatar dəvələrim yüklüyün olsun!
Yaylaqdakı qoyunumu sərf eylə şüləniyə,
Qızılımlı-gümüşümü xərcə sən şənliyə!
Qızıl tağlı hündür evim olsun sənin kölgəliyin!
Bu bəlalı başım sənə qurban olsun, gəlinciyim!

Bu zaman bəylər Beyrəyi gətirdilər. Qazan bəy dedi: “Baybörə bəy, muştuluq! Oğlun gəldi!” Baybörə bəy dedi: “Oğlum olduğun ondan bilərəm ki, kiçik barmağımı qanatsın, qanını dəsmala silsin, gözümə çəkim: gözümlə açılarsa, oğlum Beyrəkdir!”

Baybörənin gözləri ağlamaqdan görmürdü. Dəsmalla gözünü silən kimi Allahın qüdrəti ilə gözü açıldı. Ata-anası güldü sevindi. Beyrəyin ayağına düşdülər. Dedi:

Oğul! Qızıl tağlı evimin dayağı oğul!
Qaza bənzər qız-gəlinimin çiçəyi oğul!
Görən gözümlə işığı oğul!
Belimin tutarı, qüvvəti oğul!
Qalın Oğuzun sevimlisi, canım oğul!

-deyib çox ağladı, Allahına şükür eylədi.

Yalançı oğlu Yalancıq bunu eşitdi. Beyrəyin qorxusundan qaçdı, özünü “Dana sazı” deyilən qamışığa saldı. Beyrək onun ardınca düşdü. Qovub qamışlıqda yaxaladı. Dedi: “Ədə, od gətirin!” Gətirdilər, qamışlıqda od vurdular.

Yalançı oğlu gördü ki, yamr, qamışlıqdan çıxdı. Beyrəyin ayağına yıxıldı, qılıncının altından keçdi. Beyrək də günalından keçdi.

Qazan bəy deyir: “Gəl, muradına yetiş!” Beyrək deyir: “Yoldaşlarımı qurtarmayınca, Bayburd qalasını almayınca muradına çatmayım!”. Qazan bəy: “Məni sevən yetişsin!” -dedi. Qalın Oğuz bəyləri atlandılar. Çaparaq Bayburd hasarına çatdılar. Kafirlər də bunları qarşıladılar.

Qalın Oğuz bəyləri təmiz suda yuyunub, ağ alınların yerə qoydular. İki rükət namaz qıldılar. Adı gözəl Məhəmmədi yada gətirdilər. Gumbur-gumbur nağaralar döyüldü. Bir qiyamət savaş oldu, meydan dolu baş oldu.

Şöklü Məlik Qazan bəy böyürdü atdan saldı. Qara Təkürü Dəli Dondaz qılıncılayıb yerə saldı. Qara Arslan Məlik Qarabudaq yerə saldı. Dərələrdə kafirlərə qırğın düşdü. Yeddi kafir bəyi qılıncdan keçirildi.

Beyrək, Yeynək, Qazan bəy, Qarabudaq, Dəli Dondaz, Qazan oğlu Uruz bəy hasara yürüş etdilər. Beyrək otuz doqquz igidin yanına gəldi. Onları sağ-salamat görüb, Allaha şükür eylədi.

Kafirin kilsəsini yıxdılar, yerində məscid tikdilər. Keşişi öldürdülər. Əziz Tanrı adına xütbə oxutdurub, azan verdirdilər...Ov ovlayan quşların ən yaxşısını, qumaşın gözəlini, qızın göyçəyini, doqquzlama qızıl naxışlı çuxanı xanlar xanı Bayındır üçün hədiyyə ayırdılar.

Baybörə bəyin oğlu Beyrək Baybican bəyin qızını aldı, hündür evlərinə, ağ otağma qayıtdı. Toy şənliyinə başladı. Bu qırx igidin bir neçəsinə Qazan xan, bir neçəsinə Bayındır xan qız verdilər. Beyrək də yeddi bacısını yeddi igidə verdi. Qırx yerdə otaq tikirdi. Otuz doqquz qız hərə bəxtinə-taleyinə görə bir-bir ox atdı. Otuz doqquz igidin hər biri öz oxunun ardınca getdi. Qırx gün-qırx gecə toy-düyün etdilər.

Beyrək igidlərlə birlikdə öz muradına çatdı. Dədəm Qorqud gəldi, qopuz çaldı. Boy boyladı, soy soyladı. İgid ərlərin başına nə gəldiyini söylədi. “Bu oğuznamə Beyrəyin olsun!” dedi. Xeyir-dua verək, xanım:

Uca dağların yığılmasın!
Böyük kölgəlik ağacın kəsilməsin!
Ağ saqqallı atanın yeri cənnət olsun!
Ağ birçəkli ananın yeri cənnət olsun!
Oğuldan, qardaşdan ayırmasın!
Axır vaxtında təmiz imandan ayırmasın!
“Amin! Amin!” deyən üzlər görsün!
Yığışdırıb saxlasın günahımızı
Adı gözəl Məhəmməd Mustafanın
Üzü suyuna bağışlasın, xanım, hey!..

QAZAN BƏYİN OĞLU URUZ BƏYİN DUSTAQ OLDUĞU BOY

Bir gün Ulaş oğlu Qazan bəy yerindən durmuşdu. Qara yer üzərində otaqlarını tikdirmişdi. Min yerdə ipək xalça döşətmişdi. Hündür alaçıq göy üzünə dirənmişdi. Doxsan dəstə gənc oğuz məclisinə toplaşmışdı. Ağzı böyük şərab küpləri ortahğa qoyulmuşdu. Doqquz yerdə kef məclisi qurulmuşdu, qızıl qədəhlər, sürahiilər düzülmüşdü. Doqquz qara gözlü, hörmə saçlı, əlləri biləyindən xınalı, barmaqları naxışlı, boğazları bir qarış kafir qızları al şərabi qızıl qədəhlə Qalın Oğuz bəylərinə paylayırdılar. Ulaş oğlu Salur Qazan hər bir şərab küpündən içmişdi. Qızılı sapla tikilmiş çadır-otaqlar, qatar-qatar dəvələr bağışlayırdı. Oğlu Uruz, qarşısında yay kimi söykəni durmuşdu. Sağ yanında qardaşı Qaragünə oturmuşdu. Sol yanında dayısı Aruz oturmuşdu.

Qazan sağına baxdı, qah-qah güldü. Soluna baxdı, çox sevindi. Qarşısına baxdı, oğlu Uruzu gördü. Əlini əlinə çalıb ağladı. Oğlu Uruza bu iş xoş gəlmədi. İrəli gəldi, diz çökdü. Çağırır atasına soylayır, görək, xanım, nə soylayır deyir:

Sözümü anla mənə, sözümü dinlə, ağam Qazan
Sağına baxdın qah-qahla güldün.
Soluna baxdın, çox sevindin.
Qarşıya baxdın, mənə görüb ağladın.
Səbəbi nədir, söylə mənə,
Qara başım qurban olsun, ata, sənə!
Deməzsənsə, qalxıb yerimdən duraram,
Qara gözlü igidlərimi öz dəstəmə qataram,
Qanlı Abxaz elinə mən gedərəm,
Qızıl xaça mən əl basaram,
Pilon geyən keşişin əlini öpərəm,
Qara gözlü kafir qızını mən alaram,
Daha sənə üzünə mən gəlmərəm.
Ağlamağma səbəb nədir? Söylə mənə!
Qara başım qurban olsun, ağam, sənə!

Uruz deyir: “Ata, onların içində bəy igidlərdən öldürülsə, qan haqqı tələb edərləmi?”. Qazan deyir: “Oğul, min kafir öldürsən də, kimsə səndən qan iddiasında olmaz. Amma bunlar azğın dinli kafirdirlər, yaxşı yerdə rast gəldilər. Ancaq sən yaman yerdə mənə buxov oldun, oğul!”.

Uruz burada soylamışdır, görək, xanım, nə soylayıb demişdir:

Bəri gəl, ağam Qazan!
Qalxıb yerimdən
bədəvi atımı saxlayırdım bu gün üçün.
Günü gəldi, hündür meydanda səyirdim mən sənin üçün!
Uzaq vuran sür nizəmi
saxlayırdım bu gün üçün.
Günü gəldi, qarınlara-kökslərə sancım mən sənin üçün.
Böyük, iti polad qılıncımı saxlayırdım bu gün üçün,
Günü gəldi, murdar dinli kafir başın kəsdirim sənin üçün!
Əynimdə bərk dəmir donumu saxlayırdım bu gün üçün.
Günü gəldi, qolçaq-yaxa tikdirib-taxım sənin üçün!
Günü gəldi, qaba toppuz altında yoğurdum sənin üçün
Qırx igidimi saxlayırdım bu gün üçün.
Günü gəldi, kafir başını kəsdirim sənin üçün!
Aslan adım saxlayırdım sənin üçün.
Kafirlə əlbəyaxa tutaşım mən sənin üçün!
Ağız-dildən bir neçə söz söylə mənə!
Qara başım qurban olsun, ağam, sənə!

Qazan burada soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır, – deyir:

Oğul, oğul, ay oğul!
Səsimi anla, sözümü dinlə!
O kafirin oxçusu var,
atdığı üç oxdan biri boşa çıxmaz.
“Hı!” demədən başlar kəsən cəlladı var.
Adam ətindən qovurma edən aşbazı var.
Bu, sən deyən düşmən deyil,
Mən yerimdən qalxıb durum.
Qonur atın belinə qoy mən minim.
Düşmən mənimçin gəlir, qoy mən gedim.

Böyük, iti polad qılıncı mən çalım.
Kafir azğın dinlidir, başların kəsdim.
Dönə-dönə savaşıım, dönə-dönə döyüşüm.
Qılınc çalıb baş kəsməyi gör, öyrən.
Başın bəlaya düşsə, görəyin olar...

Uruz burada soylamış, görək, xanım, nə soylamış, nə demişdir:

A bəy ata, eşidirəm,
Ərafatda erkək quzu qurban kəsilər.
Ata oğul qazanar ad üçün.
Oğul da qılınc qurşanar ata qeyrəti üçün.
Mənim də başım qurban olsun səninchün.

Qazan burada soylamış, görək, xanım nə soylamış. Qazan dedi:

Oğul, oğul, ay oğul!
Düşmən arasına girib baş kəsməyibsən,
Adam öldürüb qan tökməyibsən,
Ala gözlü qırx igidi götür özünlə,
Köksü gözəl dağ başına çıx.
Mənim necə savaşıaraq döyüşdüyümə,
Mənim necə qılınc çalıb çəkişdiyimə
Həm bax, öyrən, həm göz olub, pusquda dur sən!

Uruz atasının sözünü sındırmadı, geri döndü. Yoldaşlarını da götürüb uca dağların başına çıxdı. O zamanlar oğul, ata sözünü iki eləməzdi. İki eləsəydi, o cür oğulu qəbul etməzdilər. Uruz süngüsünü gen yaxasından keçirib, yerə sancdı, durdu.

Qazan bəy gördü ki, kafir yaxınlaşdı. Atından endi, təmiz suda yuyundu. Ağ alnını yerə qoydu, iki rükət namaz qıldı. Adı gözəl Məhəmmədi yada saldı. Qara dinli kafirin gözüne qaranlıq çökdürdü. Hayqırır at sürdü, irəli gedib qılınc vurdu.

Gumbur-gumbur nağaralar çalındı,
Burması qızıl tunc borular çalındı.
O gün igid bəy ərənlər dönə-dönə savaşıdı.
O gün iti polad qılınclar çalındı.
O gün qarğı dilli bərk oxlar atıldı.
Uzaq vuran sür nizələr sancıldı.

O gün namərdlər xəlvət yer gözlədi.
O gün Uruz baxa-baxa cüşə gəldi.
Dedi: “Bəri gəlin, qırx yoldaşım,
Qurban getsin yolunuzda mənim başım!”

Görürsünüz ki, ağam Qazan baş kəsdi, qan tökdü. Mənə də heç oğul-uşağın yeməyi qədər təsir etmir. Amma atam, elə bil, bəzi kafirləri bağışlayır. Məni sevən igidlərim, nə durmusuz, düşməni qoşununun bir ucuna hücum edək!” Qaracığ atını oynatdı. Uruz kafirin sağ cinahına at sürdü. Sağlı-sollu düşməni yaxşıca dağıtdı. Sanki dar yolda dolu düşdü, ya qaz sürüsünə şahin girdi. Kafirin bir cinahı basıldı. Azğın dinli kafir əldən düşüb ox atmağa başladı. Qovulanlardan biri Uzun bədəvi atını oxladı. At yıxıldı. Kafirlər qayıdıb Uzunun üstünə yığışdılar. Uzunun qırx igidi atdan endi. Böyük qalxan bağını qısa düynələdilər. Qılınc siyirdilər. Uzunun üstündə çox vuruşdular. Lakin çoxluq qorxudur, dərinlik batırır. Piyada yolçunun ümidi olmaz. Uruza sağdan-soldan hücum etdilər, qırx yoldaşını həlak etdilər. Oğlanın üstünə düşüb tutdular. Qollarını bağladılar. Ağ boynuna qıl örkən taxdılar. Üzü üstə salıb sürüdülər. Ağ ətindən qan çıxınca döydülər. “Ata” deyə ağlatdılar, “ana” deyə inlətdilər. Əli bağlı, boynu bağlı, üzü üstə salıb sürüyərək apardılar. Uruz dustaq oldu. Qazan xəbər tutmadı. Elə sandı ki, düşməni basılıb. Atın yüyənini döndərərək geri qayıtdı. Gəldi, oğlanı qoyduğu yerdə tapa bilmədi. “A bəylər, oğlan hara getmiş ola?” – dedi. Bəylər dedilər: “Oğlan quş ürəkli olur. Qaçıb anası yanına getmişdir”. Qazan qaraldı döndü. Dedi: “Bəylər, Allah bizə bir fərsətsiz oğul vermişdir. Gedək, onu anası yanından alağ, qılıncla paralayağ, altı bölük edək, altı yolun ayrıcına atağ. Bir daha kimsə çöllük yerdə yoldaş qoyub qaçmasın!”. Sonra Qonur atını dizləri ilə vurub yola düşdü. Evinə gəldi.

Xan qızı Boyu uzun Burla xatun Qazanın gəldiyini eşitdi. Atdan ayğır, dəvədən buğra, qoyundan qoç kəsdirtdi. “Oğlancığımın ilk ovudur, ovu qanlı oğuz bəylərini sevindirib-şənləndiririm!” – dedi. Xan qızı gördü ki, Qazan gəlir, özünü yığışdırıb yerindən cəld durdu. Samur cübbəsini əyninə geydi. Qazanın qarşısına gəlib üz örtüyünü qaldırdı. Qazanın üzünə sarı baxdı. Sağ-soluna göz gəzdirdi. Oğlu Uruzu görmədi. Qara bağı sarsıldı, ürəyi yerindən oynadı, qara qıyılmış gözləri qan-yaşla doldu. Qazana soylamış, görək, xanım, nə soylamış, demişdir:

Bəri gəl, Salur bəyi, Salur göyçəyi!
Başımın bəxti, evimin taxtı!
Xan atamın kürəkəni,
Xanım anamın seviləni,
Ata-anamın verdiyi,
Göz açaraq gördüyüm,
Könül verib sevdiyim.
İgid bəyim Qazan!
Qalxıb yerindən sən durdun,
Oğlunla gözəl qara yallı Qazlıq atını mindin.
Boynu uzun vəhşi keyiki vurub-yıxdın,
Sən atını yüklətdin, geri döndün?
İki getdin, bir gəlirsən, balam hanı?
Qara dövrandə tapdığım oğlum hanı?
Təkcə bəyim görünmür, bağırim yanır.
Asılan uçurum qayalardan
Qazan, oğlumu uçurdunmu?
Talı sazın aslanına yedirdinmi?
Ağ əllərini qollarından sarıtdınmi?
Kafirlər önündə qaçırdınmi?
Dörd yanına baxdırdınmi?
Dil-damağım qurutdunmu?
Qara gözdən acı yaşlar axıtdınmi?
“Xanım ana, bəy ata!” – deyib ağlatdınmi?

Yenə soylayıb deyir:

Oğul, oğul, ay oğul! Evimin dirəyi oğul!
Qarşı yatan qara dağın yüksəyi, oğul!
Qaralınca gözlərimin işığı, oğul!
Acı yellər əsmədən, Qazan, qulağım cingildəyir.
Sarımsaq otunu yemədən, Qazan, içim göynəyir.
Sarı ilan sancmadan ağ bədənim qalxır-şişir.
Qurumuşca sinəmdə südüm oynayır.
Yalqızca oğul görünmür, bağırim yanır.
Yalnız oğul xəbərini, Qazan, söylə mənə!
Deməzsənsə, yana-yana qarğayaram, Qazan, sənə!

Xan qızı deyir: “Qazan, oğlanın ovda olduğuna onda inanaram ki, yorğun atınla, kütləşmiş nizənlə ardına düşəsən”.

Qazan geri döndü. Gəldiyi yolu alıb çapdı. Gecəni gündüzə qatdı. Oğlanın anası duymadan ələlti buyurdu: “Doxsan dəstə gənc oğuz ardımca gəlsin! Bəylər bilsin ki, Uruz dustaqdır”, – dedi.

...O yerə gəldi ki, düşmənlər basılmışdı. Gördü oğlanın ala gözlü qırx igidi qırılmışdır. Oğlanın bədəvi atı oxlanmış yatır. Meyitlər arasında oğlunu tapmadı. Qızıl dəstəkli qamçısını tapdı. Yəqin bildi ki, oğlu kafirlərə dustaqdır, ağladı:

Uca dağımın zirvəsi oğul!
Coşğun sularımın daşqını oğul!
Qocalığımda itirdiyim yalnız oğul! – dedi,

hıçqırdı. Kafirin izinə düşdü. Kafir Dərbənddə sakin olmuşdu. Oğlana qara yapıncı geydirmişdilər. Eşikdə, qapı ağzında quru yerdə qoymuşdular; girən basır, çıxan basırdı. Fikirləşirdilər: “Bu qarı düşmənlər, yad oğlu əlimizə düşmüşkən əzabla öldürək!”. Uruzun belə quru yerdə atıldığı vaxtda Qazan xan yetişdi. Qonur atını oynatdı. Kafirlər Qazanın gəldiyini görüb təşvişə düşdülər. Kimi at minir, kimisi zirehli paltar geyir. Oğlan başını qaldıraraq soruşdu: “Ədə, kafir, nə olub?” Kafir dedi: “Atan gəlib, tutmaq istəyirik.” Oğlan deyir: “Aman, ay kafir, aman! Tanrının birliyinə şübhə yoxdur!”. Kafirlər oğlana aman verdilər, əlini-gözünü açdılar. Oğlan atasına qarşı gəldi, soyladı, görək, nə soyladı;

Uruz dedi:

Bəri gəl, a bəy ata!
Haradan bildin dustaqlığımı?
Ağ əllərimin bağlandığını?
Ağ boynuma qıl sicimin taxıldığını?
Qaragöz igidlərimin qırıldığını?
Sən gəlincə, ata, kafirlər danışdılar:
“Qonur atlı Qazam tutun,
Ağ əllərini, qollarım bağlayın.
Səs-səmərsiz gözəl başım kəsin.
Alca qanını yer üzünə tökün.

Oğlu ilə özünü bir yerdə öldürün.
“Ocağımı söndürün!” – deyə söylədilər.

Xan ata, qorxuram səyirdərkən
Qonur atım sürüşdürəsən,
Vuruşarkən özünü tutdurasan,
Xəbərsizcə gözəl başını kəsdirəsən.
Ağ birçəkli anamı “oğul” deyərəkən
“Başım bəxti Qazan” – deyə ağladasan.

Qayıdaraq, ata, geriye dön!
Sür atını, qızıl tağlı evinə get!
Qocalmış anamın ümidi ol!
Qara gözlü bacımı ağlatma!
Qarımış dərdli anamı sızlatma!
Ata ölsə oğlu üçün, eyibdir,
Yaradana and verirəm səni, ata,
Qayıdaraq geriye dön, evinə get!
Qoca anam qarşılayıb soruşsa,
ata, doğru xəbər ver:

Sənin oğlunu dustaq gördüm, de!
Ağ əllərini qollarından bağlı gördüm, de!
Qıl sicimi ağ boynuna taxılı gördüm, de!
Qara donuz damında yatırdılar, de!
Qıl yapıncı boynunu sürtmüşdür, de!
Ağır buxov topuğunu döyənək edib, de!
Yanmış arpa çörəyi, acı soğandır yeməyi, de!
Anam məni özü üçün dərd etməsin!
Bir ay yola baxsın, gəlməsəm, iki ay baxsın!
İki ayda gəlməsəm, üç ay baxsın!
Üç ayda gəlməsəm, o vaxt bilsin ölmüşəm.
Aygır atımı kəsdirib, aşımı versin!
Yad qızıdır, arvadıma izn versin,
Mənim bəy otağıma ayrısı girsin!
Mənim anam göy geyinib qara sarınsın!
Qalın Oğuz elində yasını tutsun!
Mənim başım sənin yolunda qurban olsun!
Geri dön, ata!

Oğlan bir daha soylamışdır, görək, xanım, nə soylamışdır:

Qarşı yatan uca dağlar istəsə, el yaylar.
Aşqın-daşqın sellər-sular istəsə, axar-çağlar.
Qaracıq atlar sağlam olsa, qulun verər.
Qaytabanda qızıl dəvə sağlam olsa, doğar-törər.
Yaylaqdakı ağca qoyun sağlam olsa, quzulayar.
İgid bəylər sağlam olsa, oğlu doğular.
Sən sağ ol, anam sağ olsun,
Allah sizə məndən yaxşı oğul verər.
Anam mənə halal etsin ağ südünü,
Vuruşma, sən, qayıt, ata, qayıt geri!

Qazan xan burada soylamış, görək, xanım, nə soylayıb demişdir:

Oğul, oğul, ay oğul!
Qarşdakı uca dağımın zirvəsi oğul!
Güclü belimin qüvvəti, canım oğul!
Qaranlıq gözlərimin işığı oğul!
Dan söküləndə yerimdən səninçin durmuşam.
Qonur atı çaparaq səninçin yormuşam.
Kirə-toza sənə görə bulamışam ağ donumu.
Qurban verim qoy səninçin mən başımı, bu canımı.
Sən gedəli uca taxtım göydə ikən yerə endi.
Nağaralar, təbillər də gumbur-gumbur döyülmədi.
Əzəmətli divanımda bütün işlərim dayandı.
Tanıdığım bəyzadələr ağ çıxarıb qara geydi.
Qaza bənzər qız-gəlinim ağ çıxardı, qara geydi.
Qarımış anan qan-yaş tökdü.
Ağsaqqal atanın huşu başından getdi.
Oğul, burdan qayıdaraq evə getsəm,
Ağca üzlü anan gəlib “oğul” desə,
Deyimmi ki, qıl örkən də ağ boynuna taxılıdır?
Deyimmi ki, ağ əlləri arxasmda bağlıdır?
Deyimmi ki, necə səni yüyürdülər ayaqla?
Onda mənəm bəs namusum hara getsin, de, bala?
Qıl yapıncı necə sürtmüş boyuncuğunu, deyimmi?
Ağır buxov necə döyüb topuğunu, deyimmi?
Arpa çörəyi, acı soğan naharıdır, deyimmi?

Qazan yenə deyir:

Qarşdakı uca dağlar.
Qurusa, otu bitməz, el yaylamaz.
Axıntılı gözəl sular
Qurusa, aşıb-daşmaz.
Dəvələr qarısı, nəsil verməz.
Qaracıq atlar qarısı, qulun verməz.
İgid ərnlər qocalsa, oğlu olmaz.
Atan qoca, anan qarı
Səndən yaxşı Allah bizə oğul verməz.
Versə belə, sənin yerini tuta bilməz.
Qara bulud olub göy asimanda,
Kafirin üstündə qoy gurlayım mən.
Ağ ildırım olub qoy çaxım mən.
Kafiri qamış kimi od olub yandırım.
Bir nəfərin yerinə doqquzunu saydırım.
Vuruş, döyüş səsiylə qoy aləmi doldurum.
Yaradan Allah köməyim olsun!

Qonur atından yerə endi, axıb gedən təmiz suda yuyundu. Ağ alnını yerə qoydu. Namaz qıldı, ağladı. Qadir Allahdan güc istədi. Məhəmmədə salavat çəkdi. Dəvə kimi kükrədi. Aslan kimi nəre çəkib hayqırdı. Ata kafirlərə yalnız hücum etdi, at sürüb qılınc vurdu. Dönə-dönə yaxşıca vuruşdu, kafiri məğlub etmək istədi, bacarmadı. Bir saat ərzində atla üç dəfə hücum etdi. Birdən göz qapağına qılınc toxundu. Qara qanı şoruldayıb, gözünə töküldü. Özünü xəlvət yerlərə saldı. Görək, indi yaradan neyləyir.

Boyu uzun Burla xatun oğlunu andıqca qərarı qalmadı. Qırx incə belli qız-oğlanla Qara aygırını çəkdirib mindi. Böyük qılıncına qurşandı. “Başımın tacı Qazan gəlmədi”, – deyə izinə düşüb getdi. Gəlib, gəlib Qazana yaxınlaşdı. Qazan öz arvadını tanıya bilmədi. Deyir:

Qara aygırın cilovunu mənə ver, igid!
Ayaq saxla, üzümə bax bir, igid!
Altındakı qara aygır mənə ver, igid!
Əlindəki sür nizəni
Yanıdakı göy polad silahı mənə ver, igid!

Bu günümdə kömək ol mənə!
Qala-ölkə verim sənə!

Burla xatun deyir:

Qarşımı alıb, igid, mənə nə saxlayırsan?
Mənim keçmiş günümü nə yadıma salırsan?
Qalxıb yerindən duran Qazan!
Qaragöz atın belinə yatan Qazan!
Apararaq uca dağımı yıxan Qazan!
Kölgəsi tək iri ağacımı kəsən Qazan!
Bıçaq alıb qanadlarımı qıran Qazan!
Yalnız oğlum Uruza qıyan Qazan!
At üstündə oturmayıb, ayaq üstə çapan Qazan!
Üzəngiyə yığışmazdı dizin sən
Xan qızını, – arvadını tanımayır gözün sən!
Nə olmuşdur sənə belə, öz huşunu itirmisən?
Çal qılıncını, yetdim, Qazan!

Bu zaman oğuz igidləri bir-bir yetişdi. Görək, xanım, kimlər yetişdi:

Qaradərə ağzında Allah verən, qara buğa dərisindən beşiyinin örtüyü olan, acığı tutanda qara daşı kül eyləyən, qara bıqım ənsəsində düyünləyən, Qazanın qardaşı Qaragünə çapar yetdi: “Çal qılıncını, Qazan qardaş, çatdım!” – dedi.

Onun ardınca görək, xanım, kimlər yetişdi:

Dəmir qapı Dərbənddəki dəmir qapını alan, altmış tutamlıq böyük nəzəsinin ucunda igidləri böyürdən, Qazan kimi pəhləvanı bir savaşa üç dəfə atından yıxan Qıyan Səlcik oğlu Dəli Dondaz çaparaq yetdi: “Çal qılıncını, ağam Qazan, çatdım!” – dedi.

Onun ardınca, görək kimlər yetdi:

Gedib Bayındır xanın düşməni icazəsiz basan, altmış min kafirə qan qusduran Qəflət qoca oğlu Şir Şəmsəddin çaparaq yetdi: “Çal qılıncını, ağam Qazan, çatdım!” – dedi.

Onun ardınca, görək, kimlər yetdi:

Parasarı Bayburd hasarından sıçrayıb aşan, atı böyük gəlin otağının qarşısına gələn, Qalın Oğuz sevimlisi, Qazan bəyin dostu – silahdaşı Boz aygırlı Beyrək çaparaq yetişdi: “Çal qılıncını, xanım Qazan, çatdım!” – dedi.

Onun ardınca, görək, kimlər yetişdi:

Çaya baxsa, qılınc çalan, qaraquş ərđəmli, qurama qurşaqlı, qulağı qızıl küpəli, Qalın Oğuz bəylərini bir-bir atdan yıxan Qazılıq qoca oğlu Yeynək bəy çaparaq yetdi: “Çal qılıncını, ağam Qazan, çatdım!” – dedi.

Onun ardınca, görək, kimlər yetişdi:

İyirmi dörd boyunu tərif edib oxşayan Dəli Dondaz yetdi. Onun ardınca min nəfərin başçısı Düyər yetdi. Onun ardınca minbaşı Bügdüz Əmən yetdi. Onun ardınca doqquz tayfanın başçısı Aruz yetdi. Saydıqca Oğuz bəyləri tükənən deyil.

Qazanın bütün bəyləri yetdi, ətrafına yığıldılar. Təmiz suda yuyundular. İki rükət namaz qıldılar. Adı gözəl Məhəmmədə salavat gətirdilər. Cəsarətlə kafirin üstünə at saldılar, qılınc çaldılar. O gün ciyərlə, cəsur igidlər bəlli oldu. O gün namərdlər gizlənməyə yer axtardı. Bir qiyamət savaşı oldu, meydan başla doldu. Bir qiyamət günü oldu, bəy nökdən, nökdər bəydən ayrıldı.

Oğuz bəyləri ilə Dəli Dondaz sağdan hücum etdi. Cəsur igidlərlə Qarabudaq soldan hücum etdi. Qazan özü düşmən qoşununun mərkəzinə hücum etdi. Təkur ilə Şöklü Məlikə çatdı. Böyürdüb atdan saldı. Al qanını yer üzünə tökdü.

Sağ tərəfdə Dondaz Qara Tükənə qarşı gəldi. Qılıncı yero saldı. Sol tərəfdə Buğacıq Məlikə qarşı Qarabudaq gəldi. Nizəsiylə sancıb yerə çaldı, bir anda başın kəsdi.

Boyu uzun Burla xatun kafirin qara bayrağını qılıncıladı, yerə saldı. Təkur basıldı, qalan düşmənlər qaçdı. Dərələrdə kafirlərə qırğın düşdü. On beş min kafirdən kimi qırıldı, kimisi tutuldu.

Qazan, oğlunun yamna gəldi. Atından düşüb, əllərini açdı. Ata ilə oğul qucaqlaşdı görüşdülər. Oğuzlardan üç yüz igid həlak oldu. Qazan, öz oğlunu xilas edib geri döndü. Hamı bir-birini təbrik etdi. Oğuz bəyləri sevindilər, böyük qənimət əldə etdilər.

Qazan Ağca qala Sürməliyə gəlib, qırx otaq tikdirdi. Yeddi gün, yeddi gecə yemək-icmək oldu. Qazan qırx evli qulla qırx xidmətçi qızı oğlunun başına çevirib azad eylədi. Qəhrəmanlıq göstərənlərə böyük ölkə verdi, cübbə-çuxa verdi.

Dədəm Qorqud gəlib qopuz çaldı, oxudu: bu Oğuznaməni düzdü qoşdu. Belə dedi:

İndi hanı o dediyim bəy ərənlər?
Dünya mənimdir deyənlər!
Əcəl aldı, yer gizlədi,
Fani dünya kimə qaldı?
Gəlimli-gedimli dünya,
Son ucu ölümlü dünya!

Xeyir-dua verək, xanım:

Yerli uca dağın yıxılmasın!
Kölgəli iri ağacın kəsilməsin!
Coşğun axan gözəl suyun qurumasın!
Qanadlarının ucu qırılmasın!
Allah səni namərdə möhtac etməsin!
Çaparkən ağ-boz atın büdrəməsin!
Vuruşanda iti polad qılıncın gödəlməsin!
Allah verən ümidin üzülməsin!
Axır gündə arı imandan ayırmasın!
Ağ alınımızı yerə qoyub beş kəlmə dua etdik, qəbul olsun!
Ulu Tanrı yığışdırsın, saxlasın günahınızı,
Adı gözəl Məhəmmədə bağışlasın, xanım, hey!!!

DUXA QOCA OĞLU DƏLİ DOMRUL BOYU

Deyilənə görə, xamm, oğuzların arasında Duxa qoca oğlu Dəli Domrul deyilən bir igid vardı. Quru bir çayın üzərində bir körpü saldırmışdı. Körpüdən keçəndən otuz üç axça, keçmək istəməyəndən qırx axça alırdı. Bunu niyə belə edirdi? Ona görə ki, “Məndən cəsur, məndən güclü bir igid varmı ki, çıxıb mənimlə savaşınsın? – deyirdi; mənim cəsurluğumun pəhləvanlıq və igidliyimin şöhrəti Ruma, Şama gedib çatmışdır”, – deyirdi.

Bir gün körpünün yanında obanın bir bölük camaatı çadır qurmuşdu. Həmin obada bir gözəl igid xəstələnmişdi. Allahın əmri ilə o igid öldü. Kimi “oğul” – deyə, kimi “qardaş” – deyə ağladı. O igidin üstündə bərk qara şivən qopdu. Gözlənilmədən Dəli Domrul çaparaq yetişdi, dedi: “Ay əbləhlər, nə ağlayırsız? Mənim körpümün yanında bu hay-küy nədir, niyə şivən salmışız?”. “Xan, bir yaxşı igidimiz öldü, ona ağlayırıq”, – dedilər. Dəli Domrul deyir: “Aya, igidinizi kimi öldürdü?”. Dedilər: “Vallah, igid bəy, Allah-taaladan buyruq oldu. Al qanadlı Əzrayıl o igidin canını aldı”. Dəli Domrul deyir: “Eh, Əzrayıl dediyiniz nə kişidir ki, adamın canını alır? Ya qadir Allah, birliyin, varlığın xatirinə, Əzrayılı mənim gözümə göstər, vuruşum, gülüşüm, döyüşüm – yaxşı igidlərin canını qurtarım. Bir daha yaxşı igidlərin canını almasın”. Dəli Domrul qayıtdı, evinə gəldi.

Allah-taalaya Domrulun sözü xoş gəlmədi.

“Bax bir, dəli axmaq mənim birliyimi tanımır, köməyimə-kərəmimə şükür eləmir. Mənim böyük sarayımda gəzib məğrurluq eləyir?” – dedi. Əzrayıla əmr etdi ki, ey Əzrayıl, get o dəli əbləhin də gözüne görün, bənizini saralt, xırıldadıb canını al!

Dəli Domrul qırx igidlə yeyib-içib oturarkən birdən Əzrayıl gəlib çıxdı. Əzrayılı nə qapıçı gördü, nə gözətçi. Dəli Domrulun görəni gözü görmədi, tutan əllərində qüvvət qalmadı. Dünya-aləm Dəli Domrulun gözündə qaraldı. Dəli Domrul çağırıb soylayır, görək, xamm, nə soylayır, – deyir:

Vay, nə heybətli qocasan?
Qapıçılar səni görmədi.

Gözətçilər də duymadı.
Görən gözüm qaraldı,
Tutan əlim yoruldu.
Canıma titrətmə düşdü,
Qızıl qədəh əlimdən yerə düşdü.
Ağzım dondu buz kimi,
Sümüklərim ovuldu duz kimi,
Ay saqqallı ağ qoca,
Gözləri domba qoca,
Vay, nə qorxunc qocasan, de mənə!
Qadam-balam toxunar bu gün sənə!

Belə deyəndə Əzrayılın acığı tutdu. Deyir:

Ədə, dəli əbləh!
Gözümün dombalığını nə bəyənmirsən?
Göyçək gözlü qızların-gəlinlərin, canını çox almışam!
Saqqalının ağlığını nə bəyənmirsən?
Ağsaqqal, qarasaqqal igidlərin canını çox almışam!
Saqqalının ağardığının mənası budur!

Ay dəli axmaq, öyünüb deyirdin “al qanadlı Əzrayıl mənim əlimə düşəydi, öldürəydim; yaxşı igidin camını onun əlindən qurtaraydım”. İndi, ay dəli, gəlmişəm ki, sənin canını alım. Verirsənmi, yoxsa mənimlə döyüşürsən?

Dəli Domrul deyir: “Aya, al qanadlı Əzrayıl sənsənmi?”. “Bəli, mənəm!” – dedi. “Bu yaxşı igidlərin canını sənmi alırsan?” – dedi. “Bəli, mən alıram”, – dedi. Dəli Domrul deyir: “Ədə, qarçıqlar, qarını örtün! Ay Əzrayıl, mən səni gen yerdə axtarırdım, dar yerdə yaxşı əlimə keçmişən, deyəsən? Mən indi səni öldürüm, yaxşı igidlərin canını qurtarım!”. Böyük qılıncını siyirdi, əlinə aldı. Hücüm etdi ki, Əzrayılı vursun. Əzrayıl bir göyərçin olub, pəncərədən uçdu-getdi.

İgid Dəli Domrul əlini əlinə çaldı, qah-qah güldü. Dedi: “İgidlərim, Əzrayılın gözünü elə qorxutdum ki, gen qarını qoydu, dar bacadan qaçdı. Mənim əlimdən göyərçin kimi bir quş olub uçdu. Ay hay, mən onu qızılquşa aldırmaıncə qoyarammı canını qurtarsın?!” Durdu, atına mindi. Şahini əlinə alıb, ardınca düşdü. Bir-iki göyərçin öldürdü, döndü evinə gələrkən Əzrayıl onun atının gözünə göründü.

At ürkdü. Dəli Domrulu götürüb yerə vurdu. Qara başı fırlandı, huşsuz qaldı. Əzrayıl ağ köksünün üstünə qondu. Dəli Domrula mırıldanırdı. Sonra onu boğmağa başladı.

Dəli Domrul deyir:

Ay Əzrayıl, aman!
Tanrının birliyinə şübhə yox, inan!
Mən səni belə bilməz idim.
Oğru kimi can aldığını duymaz idim.
Bizim böyük sahəli dağlarımız olur,
O dağlarımızda bağlarımız olur.
O bağların qara salxımlı üzümü olur.
O üzümü sıxırlar, al şərabı olur.
O şərabdan içən sərxoş olur.
Sərxoşdum, duymadım; nə dediyimi bilmədim.
Bəylikdən usanmadım, igidlikdən doymadım.
Canımı alma, Əzrayıl, aman ver!

Əzrayıl deyir: “Ay dəli axmaq, mənə nə yalvarırsan, Allah-taalaya yalvar. Mənim əlimdə nə var? Mən buyruq quluyam”. Dəli Domrul deyir: “Bəs can verən, can alan da Allahdırımı?”. “Bəli, odur!” dedi. Əzrayıla dönüb dedi: “Bəs sən nə iş görürsən? Sən aradan çıx, mən Allah-taala ilə xəbərleşim”. Dəli Domrul burada soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır:

Ucalardan ucasan,
Kimsə bilməz necəsən.
Gözəl Tanrı!
Neçə cahillər səni
Göydə arar, yerdə istər.
Sən möminlər könlündəsən.
Sən böyüksən, qüdrətlisən,
Əbədi sirr sahibisən.
Canımı alsan, özün al.
Qoyma, Əzrayıl alsın!

Dəli Domrulun sözü burada Allah-taalaya xoş gəldi. Əzrayılı çağırıb dedi ki, bu dəli mənim birliyimi bildiyi, birliyimə şükür etdiyi üçün onun canı əvəzinə can tap; qoy Dəli Domrulun canı azad olsun!

Əzrayıl deyir: “Ay Dəli Domrul, Allahın əmri belə oldu ki, Dəli Domrul öz cam yerinə can tapsın, onun canı azad olsun!”. Dəli Domrul deyir: “Mən canı necə tapım? Bir qoca atam, bir qarı anam var, gəl gedək, ikisindən biri bəlkə canını verdi, al, mənim canım qalsın!”.

Dəli Domrul durub atasının yanına gəldi. Atasının əlini öpüb soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır; dedi:

Ağ saqqallı əziz, hörmətli, canım ata!
Bilirsənmi, nələr oldu?
Günah söz söylədim, –
Allaha xoş gəlmədi,
Göydə al qanadlı Əzrayıla
Əmr elədi, uçub gəldi.
Basıb qonmuş ağ köksümə,
Şirin canı alır məndən.
Ata, səndən can istərəm, verərsənmi?
Yoxsa “oğul, Domrul!” deyə ağlarsanmi?

Atası deyir:

Oğul, oğul, ay oğul!
Canımın bir parası oğul!
Doğulanda doqquz buğra öldürdüyüm aslan oğul!
Qızıl tağlı uca evimin dirəyi oğul!
Qaza bənzər qız-gəlinimin çiçəyi oğul!
Qarşı yatan uca dağım gərəksə,
Söylə, olsun Əzrayılın yaylağı!
Soyuq-soyuq bulaqlarım gərəksə,
Onlar olsun Əzrayılın bulağı!
Tövlə-tövlə şah atlarım gərəksə, onun miniyi olsun!
Qatar-qatar dəvələrım gərəksə, onun yüklüyü olsun!
Yaylaqdakı ağ qoyunum gərəksə,
Mətbəxlərdə olsun ona şülənlik!
Qızıl-gümüş pul gərəksə,
Xərcləsin, qursun böyük bir şənlik!
Dünya şirin, can əzizdir,
Canımı qıya bilmərəm!
Məndən əziz, məndən yaxın
Anan vardır, get yanına!

Dəli Domrul, atasından ümidi üzülüb, atını sürdü, anasının yanına gəldi. Deyir:

Ana, bilirsənmi nələr oldu?
Al qanadlı Əzrayıl göy üzündən uçub gəldi.
Mənim ağca köksümü basıb qondu,
Xırıldadıb canımı alır indi.
Atamdan can istədim, amma vermədi.
Səndən can istəyirəm, ana, canım mənə verərsənmi,
yoxsa “Oğul, Domrul!” – deyə ağlarsan?
Ağ üzünə iti dırnaq çalarsan?
Qarğı kimi qara saçını yolarsan, ana?

Anası burada soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır. Anası dedi:

Oğul, oğul, ay oğul!
Doqquz ay dar qamımda gəzdirdiyim oğul!
Bələyini beşiklərdə bələdiyim oğul!
On ay deyəndə yer üzünə gətirdiyim oğul!
Doyunca ağ südümü əmizdirdiyim oğul!
Ağca bürclü hasarlarda tutulsaydın, oğul!
İyrənc dinli kafir əlində dustaq olsaydın, oğul,
Qızıl-gümüş gücünə səni qurtarardım, oğul!
Yaman yerə gedibsən; gedə bilmərəm,
Dünya şirin, can əzizdir,
Canımı qıya bilmərəm, yəqin bil!-dedi.

Anası da canını vermədi. Belə deyəndə Əzrayıl Dəli Domrulun canını almağa gəldi. Dəli Domrul deyir:

Ay Əzrayıl, aman!
Allahın birliyinə yox şübhə, inan.

Əzrayıl deyir: “Ay dəli axmaq! Daha nə aman istəyirsən? Ağ saqqallı atanın yanına getdin, canını vermədi. Ağ birçəkli ananın yanına getdin, can vermədi. Daha kim verəcəkdir? Dəli Domrul deyir: “Həsərətlim vardır, onunla görüşüm”. Əzrayıl deyir: “Ay dəli, həsrətlin kimdir?” Deyir: “Yad qızı arvadım var, ondan iki oğlum var; əmanətim var, onlara tapşırım, ondan sonra mənim canımı alarsan”. Atını sürüb arvadının yanına gəldi. Dedi:

Bilirsənmi nələr oldu?
Al qanadlı Əzrayıl göy üzündən uçub gəldi.
Mənim ağca köksümü basıb qondu.
Mənim şirin canımı alır indi.
Atama dedim, canını vermədi,
Anama dedim, canını vermədi,
“Dünya şirin, can şirin!” – dedilər.
İndi uca-uca dağlarım yaylağın olsun!
Soyuq-soyuq sularım bulağın olsun!
Tövlə-tövlə şahənə atlarım sənin miniyin olsun!
Qızıl tağlı uca evim sənin kölgəliyən olsun!
Qatar-qatar dəvələrim sənin yüklüyən olsun!
Yaylaqdakı ağ qoyunum sənin şülənliyən olsun!
Gözün kimi tutursa,
Könlün kimi sevirse, ona ərə get!
İki oğlancığı yetim qoyma!

Arvad burada soylamışdır, görək, xanım, nə soylamışdır – demişdir:

Nə deyirsən, nə ötürsən,
Göz açaraq gördüyüm!
Könül verib sevdiyim!
Qoç igidim, şah igidim,
Şirin damağ verib öpüşdüyüm,
Bir yasdıqda baş qoyduğum,
Qarşı yatan uca dağları
Səndən sonra mən neylərəm?
Yaylayarsam, gorum olsun!
Soyuq-soyuq sularını mən içərsəm, mənim qanım olsun!
Qızılıni-gümüşünü xərcələsəm, kəfənlüyim olsun!
Tövlə-tövlə atlarını mən minsəm, mənim tabutum olsun!
Səndən sonra bir igidi sevib seçsəm,
ərə getsəm, birgə yatsam,
Bir əjdaha ilan olub, məni çalsın!
O müxənnət, etibarsız atan-anan
Can nədir ki, sənə qıya bilməmişlər?

Yerlər şahid olsun, göy şahid olsun,
Qüdrətli Allah şahid olsun, qurbanam sənə,
Mənim camm qurban olsun sənin canına!

Əzrayıl razılaşdı, qadının canını almağa gəldi. İgid Domrul ömür yoldaşına qıya bilmədi. Burada Allaha yalvarmış, görək, necə yalvarmışdır, deyir:

Ucalardan ucasan,
Kimsə bilməz necəsən!
Gözəl Tanrı, çox cahillər
Səni göydə arar, yerdə arzular.
Sən möminlərin könlündəsən.
Sən əbədi hökmransan.
Böyük yollar üzərində
İmarətlər yapım-qurum səninçin.
Harda görsəm, ac doyum səninçin.
Çılpaq görsəm, don geydirim səninçin.
Alırsansa, ikimizin canını birgə al!
Sağ qoyursan, ikimizə də rəhm et!
Kərəmi çox, Qadir Allah!

Dəli Domrulun sözü Allaha xoş gəldi. Əzrayıla əmr etdi: “Dəli Domrulun ata-anasının canını al! Dəli Domrula və arvadına yüz qırx il ömür verdim”, – dedi. Əzrayıl da dərhal onun atasının-anasının canını aldı. Dəli Domrul ömür yoldaşı ilə yüz qırx il də yaşadı.

Dədə Qorqud gəlib boy boyladı, soy soyladı. “Bu dastan Dəli Domrulun olsun. Məndən sonra igid ozanlar söyləsinlər! Alınacaq, əliaçıq igid şəxslər dinləsinlər!” – dedi.

Xeyir-dua verək, xanım:

Köklü uca dağların yıxılmasın!
Kölgəli iri ağacın kəsilməsin!
Coşğun axan gözəl suyun qurumasın!
Allah səni namərdə möhtac etməsin!
Ağ üzün qarşısında beş kəlmə dua qıldığ qəbul, olunsun!
Yığışdırıb saxlasın günahımız,
Gözəl adlı Məhəmmədə bağışlasın, xanım, hey!!!

QANLI QOCA OĞLU QANTURALI BOYU

Oğuzların vaxtında Qanlı qoca deyilən bir müdrik kişi vardı. Bir yetişmiş igid oğlu vardı. Adına Qanturalı deyirdilər. Qanlı qoca deyir: “Dostlar, atam öldü, mən qaldım. Yerini-yurdunu tutdum. Sabahkı gün mən ölərəm, oğlum qalar. Bundan yaxşı nə ola bilər ki, oğul, nə qədər ki, sağam, gəl səni evləndirim!”. Oğlan deyir: “Ata, məni evləndirmək istəyirsənsə, bilirsənmi mənə layiq qız necə olmalıdır?... Mən yerimdən durmadan o durmuş olsun! Mən Qaracığ atıma minmədən o minmiş olsun! Mən qanlı kafir elinə getməmiş o gedib mənə baş gətirmiş olsun!”.

Qanlı qoca deyir: “Oğul, sən qız istəmirsənmiş, bir cəsur pəhləvan istəyirsənmiş, onun arxasında yeyəsən-icəsən, gününü xoş keçirəsən!”. Dedi: “Bəli, ata can, eləsini istəyirəm! Bəs gedəsən, bir cici-mici türkman qızını alasan, birdən sürüşüb üzərinə düşsəm, qarnı yırtıla?”. Qanlı qoca deyir: “Oğul, qız görmək səndən, mal-pul xərcləmək məndən!”.

Atası belə deyəndə igidlər igidi Qanturalı durdu. Qırx igidini özü ilə götürdü. İç Oğuzu gəzdi, qız tapa bilmədi, qayıtdı, geri döndü. Evlərinə gəldi. Atası deyir: “Oğul, qız tapdınmı?”. Qanturalı deyir: “Yıxılısın Oğuz elləri, mənə yarayan qız tapa bilmədim, ata!”. Atası deyir: “Hey, oğul! Qız almaq üçün gedən belə getməz”. Qanturalı deyir: “Bəs necə gedər, ata?”. Qanlı Qoca deyir: “Oğul, səhər vaxtı gedib günorta gəlmək olmaz. Günorta gedib axşam gəlmək olmaz. Oğul, sən tələs, mal yığ, mən sənə gedim qız axtarım!”.

Qanlı Qoca sevincək, fərəhlə ayağa durdu. Ağ saqqallı pirani qocaları da yanına saldı. İç Oğuzu axtardı, qız tapmadı. Dolandı, Daş Oğuzla gəldi, tapa bilmədi. Dolandı, Trabzona gəldi. Sən demə, Trabzon təkurunun bir gözəl-göycək, yaraşlı qızı varmış. Sağmasoluna iki qoşa yay çəkərdi. Atdığı ox yerə düşməzdi. O qızın “qalınlığı-qaftanlığı” üçün üç heyvan saxlanırdı. Atası vəd etmişdi ki, hər kim o üç heyvanı basıb qalib gəlsə, öldürsə, qızını ona verəcəyəm. Basa bilməyəninin başını kəsirdi. Beləliklə, otuz iki kafir bəyinin oğlanlarının başı kəsilib qala bürcündən asılmışdı. Həmin üç heyvanın biri quduz aslandı; biri qara buğa, biri də buğra idi. Bunların hər birisi bir əjdahaya bərabərdir. Başları asılan otuz iki nəfər, quduz aslanla qara buğranın üzünü görməmişdi, ancaq buğa buyuzunda həlak olmuşdu.

Qanlı qoca bu başları və heyvanları görəndə başındakı bit ayağına daraşdı. Dedi: “Gedim, oğluma düzünü deyim, hünəri varsa, gəlib alsın, yoxdursa, kimi alsaq, razı olsun”.

At ayağı iti, ozan dili çevik olur. Qanlı qoca qayıdıb gəldi, oğuz yurduna çatdı. Qanturalıya xəbər verdilər, “atan gəldi” – dedilər. O, qırx igidlə atasının qarşısına gəldi. Əlini öpdü, dedi: “Ata can, mənə yarayan qız tapdınmı?”. Dedi: “Oğul, hünərin varsa, tapdım”. Qanturalı deyir: “Qızıl-gümüşümü istəyir? Qatır, dövəmi istəyir?”. Atası deyir: “Oğul, hünər lazımdır, hünər!”. Qanturalı deyir: “Ata, qarayallı Qazılıq atımı yəhərləyim, qanlı kafir elinə hücum edim, baş kəsim, qan töküm, kafirə qan qusdurum. Qul-qaravaş gətirim, hünər göstərim”.

Qanlı qoca deyir: “Hay-hay, oğul can! Hünər dediyin o deyil. O qız üçün vəhşi heyvan saxlayıblar. Kim o üç heyvanı basıb öldürsə, o qızı ona verirlər. Öldürməsə, onun başını kəsib bürcdən asırlar”.

Qanturalı deyir: “Ata, bu sözü sən mənə deməməli idin. Bir halda ki, dedin, əlbəttə, getməliyəm. Başıma qaxınc, üzümə rişxənd olmasın. Xanım ana, bəy ata, salamat qalın!”. Qanlı qoca fikirləşdi: “Gördünmü mən özümə nə etdim? Oğlana qorxunc xəbərlər verim, bəlkə getməsin, dönsün”, – dedi.

Qanlı qoca bu zaman soylamış, görək, xanım, nə soylayıb-demişdir:

Oğul, sənün gedəcəyin o yerin
Dolambac-dolambac yolları vardır.
Atlılar batdıqca çıxıb bilməyən
Keçilməz palçıqlıq, çamurluqlardır.
Əjdaha ilanlar dələ bilməyən
Qalın meşələrdir, sıx ormanlardır.
Göylərə baş çəkən dik qalalardır.
Göz vurub könül alan gözəli varsa,
”Hay!” deməmiş baş kəsən cəlladı da var.
Yiyəsinin çiyində qalxan oynayır...
Yaman yerə gedirsən, qayıt, dön geri!
Qocalmış ananı ağılatma belə,
Atanı inlətmə, qayıt, dön bəri!

Qanturalı hirsələnib dedi:

Nə söyləyir, nə deyirsən, ata can?
Bu şeylərdən qorxan adam igidmi olar?

İgid ərə qorxu vermək eyib sayılar.
O dolambac yolları Allah qoysa, gecə keçim.
Atlı batan palçıqına qumlar töküm, döşəyim.
Əjdahanın sökmədiyi ormanına
çaxmaq çaxıb, od vurum.
Göylərə baş vuran qalalarını Allah qoysa, vurum-yıxım.
Oğrun baxıb könül alan gözəlinin boynun öpüm.
Çiyində qalxan oynadan atasının başın kəsim.
İndi gedim, getməyim?
Gedərəm! Ya gələm, ya gəlməyəm;
Ya qara buğranın köksü altında qalam,
Ya buğanın buynuzuna sancılam,
Ya quduz aslanın caynağında didilim...
Gedim, getməyim? Gedim, ya gəlim, ya gəlməyim!...
Yenidən görüşüncə bəy ata, xanım ana, sağ-salamat qalın siz!

Gördülər ki, namus güc gəlir, əyilmir, dedilər: “Oğul, yolun açıq-
uğurlu olsun! Sağ-salamat gedib-gələsən!”.

Qanturalı ata-anasının əllərini öpdü. Qırx igidini yanına saldı.
Yeddi gün yeddi gecə at çapdılar. Kafirin sərhədinə çatdılar. Çadır
qurdular. Qanturalı yüyrek atını çaparaq gürzünü göyə atır, yerə düş-
mədən qapıb tutur, deyirdi:

Hey, qırx dostum, yoldaşım!
Qaçan olsaydı, yarıssaydım,
Güclü olsaydı, qapıssaydım,
Allah kömək etsəydi,
O üç heyvanı öldürsəydim,
Gözəllərin başı Sarı donlu
Selcan xanımı alsaydım,
Evimizə qayıtsaydım,
Dərdim olmaz, qırx yoldaşım!
Sizə qurban mənim başım!

Bunlar belə danışarkən təkura xəbər çatdı: “Oğuz yurdundan Qan-
turalı deyilən bir igid var, qızını istəməyə gəlmişdir”,-dedilər.
Kafirlər yeddi ağac54 gəlib onları qarşılادılar, dedilər: “İgid, de görək

niyə gəlmisiz?”. “Alışmağa-verişməyə gəlmişik”, – dedilər. Hörmət-
izzət elədilər. Ağ çadır qurdular, iri xalı döşədilər, ağ qoyunlar kəs-
dilər, yeddiillik al şərab içirdilər. Onları götürüb təkurun yanına gətir-
dilər. Təkur taxt üzərində oturmuşdu. Yüz kafir altdan yaraqlanıb, üst-
dən geyinmişdi. Qanturalı meydam yeddi dəfə dolanıb gəldi.

Qız meydanda bir köşk düzəltdirmişdi. Yanında olan bütün qızlar
al geyinmiş, təkçə özü sarı rəngli don geymişdi. Yuxarıdan tamaşa
edirdi. Qanturalı gəldi, böyük quldur dəstəli təkura salam verdi. Təkur
salam aldı. İri xalı döşədilər, oturdu. Təkur deyir: “İgid, hardan gəlir-
sən?”. Qanturalı yerindən durub gəldi. İrəli sıçrayıb, ağ alnını açdı. Ağ
biləklərini sığallayıb dedi ki:

Qarşıdakı uca dağını aşmağa gəlmişəm!
Aşqın-daşqın sularını keçməyə gəlmişəm!
Dar ətəyinə, gen qoltuğuna sığıbım gəlmişəm!
Allahın əmri ilə, peyğəmbərin rəyi ilə
Qızım Selcan xanımı almağa gəlmişəm!

Təkur deyir: “Bu igidin sözü ötkəmdir, əgər əlində hünəri də varsa...
Bu igidi anadangəlmə soyundurun!”. Soyundurdular. Qanturalı qızılı
incə kətan bezini belinə sarıdı. Qanturalını çəkib meydana gətirdilər.

Qanturalı gözəl və ağıllı bir igid idi. Oğuzlarda dörd igid üzörtüyü
ilə gəzirdi. Biri Qanturalı, biri Qaraçəkir və oğlu Qırxqınıq, bir də Boz
ayğırlı Beyrək idi. Qanturalı niqabını yana atdı. Qız köşkdən baxırdı.
Belbağısı boşaldı, ehtirasdan övsəl olmuş dana kimi ağzının suyu axdı.
Yanıdakı qızlara dedi: “Kaş Allah-Təala atamın könlünə rəhm salsın,
kəbin kəsdirib məni o igidə versin. Bunun kimi igid heyfdir ki, o
heyvanların əlində həlak ola!”.

Bu zaman dəmir zəncirli buğanı gətirdilər. Buğa diz üstə çökdü,
buynuzu ilə bir mərmər daşı ovdu, pendir kimi diddi. Kafirlər deyir:
“İndi igidi atıb-yıxacaq, yerə sərrib pırdanağını çıxaracaq. Yıxılısın
Oğuz elləri! Bir qızdan ötrü qırx igidlə bir bəy oğlunun ölməsi nəyə
lazımdır?”. Bunu eşidəndə qırx igid ağlaşdı. Qanturalı sağına baxdı,
qırx igidini ağlar gördü. Soluna baxdı, yenə ağlayırdılar. Dedi: “Hey,
qırx dostum, qırx yoldaşım, niyə ağlayırsınız? Köklənmiş qopuzumu
götürün, tərifləyin, məni!”. Burada qırx igid Qanturalım öyüb-
tərifləmiş, görək, xanım, necə tərifləmişdir:

Sultanımız Qanturalı, qalxıb yerindən durmadınmi?
Qarayallı Qazlıq atını minmədinmi?
Arqubeldə, Ala dağda quş ovlayıb,
Atanın ev-eşiyinə qayıdan baş
Qaravaşları inək sağanda görmədinmi?
“Buğa, buğa!” dedikləri qara inəyin buzovu deyildirmi?
İgid ərlər sənin döyüşündən qorxurdu...
Odur, Sarı donlu Selcan xanım köşkdən baxır,
Kimə baxsa, öz eşqiylə oda yaxır!

Qanturalı Sarı donlu qızın eşqi ilə bir “hu!” dedi. “Əyö, buğanızı buraxın gəlsin”, – dedi. Buğanın zəncirini açıb boş buraxdılar. Buynuzu almaz süngü kimi olan buğa, Qanturalının üstünə cumdu.

Qanturalı Məhəmmədin əziz adına salavat çəkdi. Buğanın alınına elə bir yumruq vurdu ki, dalı üstə çökdürdü. Yumruğunu alınına dayadı, sürüb meydanın başına çıxardı. Çox çalışdılar: nə buğa, nə də Qanturalı üstün gəlirdi. Buğa yavaş-yavaş yorulmağa başladı. Ağzı köpükləndi. Qanturalı deyir: “Bu dünyanı igidlər ağılla tapmışlar. Bunun önündən sıçrayım, nə hünərim varsa, bundan sonra göstərim!”. Adı gözəl Məhəmmədə salavat çəkdi. Buğanın qabağından qaçdı, buğa buynuzu üstündə qalxdı. Qanturalı buğanı quyruğundan tutub, üç dəfə yerə vurdu. Buğanın sümükləri sındı. Basıb boğazladı. Bıçaq çıxarıb dərisini soydu. Ətini meydanda qoyub, dərisini təkurun qabağına gətirdi, dedi: “Sabah qızını mənə verirsən”. Təkur dedi: “Aya, qızı verin, şəhərdən qovun, çıxsın-getsin!”. Təkurun qardaşı oğlu vardı, dedi: “Heyvanların başı aslandır, onunla da oyun göstərsin, qızı ondan sonra verək!”.

Getdilər, aslanı çıxarıb meydana gətirdilər. Aslan hayqırdı, meydanda nə qədər at vadısa, qan qaşandı. İgidlər dedilər: “Buğadan qurtardı, aslandan necə qurtulacaq?”. Ağlaşdılar. Qanturalı igidlərini ağlar gördü, dedi: “Əyö, al qopuzumu ələ alıb, məni tərifiyən! Sarı donlu qızım eşqi ilə bir aslandan dönümmü?” Yoldaşları burada soylamış, görək, xanım, nə soylamışlar:

Sultanımız Qanturalı,
Ağ qamışlıq içində
Sarı gönlü daylar basan,
Şah damarını dəlib, qanın soran,

Böyük, iti polad qılıncdan qayıtmayan,
Dəstəyi ağ tozlu bərk yaydan çəkinməyən,
Ağ lələkli kəskin oxdan qorxmayan
Heyvanların başçısı quduz aslanı qıran
İri köpək itinə özünü daladarmı?
İgid ərlər döyüş günü ölümündən qorxarmı?
Sarı donlu Selcan xanım köşkdən baxır,
Kimə baxsa, öz eşqiylə oda yaxır!

Sarı donlu qızın eşqi ilə hay çəkən Qanturalı dedi: “Ay kafir, aslanını burax gəlsin!”. Sonra fikirləşib: “Böyük polad iti qılıncım yoxdur ki, çarpışarkən iki biçəydim. Sənə sığınırım, ulu Tanrı, kömək et!” – dedi.

Aslanı buraxdılar; cumdu gəldi. Qanturalı bir yapıncını diz qapağına doladı, aslanın pəncəsinə verdi. Əziz adlı Məhəmmədə salavat gətirdi. Aslanın alınını gözləyib elə bir yumruq vurdu ki, yumruq heyvanın çənəsinə dəyib parçaladı. Boynundan tutub, belini üzdü. Ondən sonra götürüb yerə vurdu; aslanın sümükləri sındı. Qanturalı təkurun qabağına gəldi. Dedi: “Sabah qızını mənə ver!”. Təkur deyir: “Qızı gətirin verin, bu igidi gözüm gördü, könlüm sevdi. İstəyir dursun, istəmir, getsin!” Yenə qardaşı oğlu dedi: “Heyvanların başçısı dəvədir. Onunla da oyun göstərsin, ondan sonra qızı verək!”.

Allahın köməyi ilə bəylər, paşalar Qanturalıya xeyir-dua verdilər. Təkur dedi ki, dəvənin ağzını yeddi yerdən bağlayın. Lakin kafirlər paxıllıqdan bağlamadılar, yüyən qayığını açıb buraxdılar. Qanturalı fırlanıb dəvənin qoltuğundan girir-çıxırdı. Başı qızışmış igid artıq iki heyvanla savaşırdı. Sürüşüb yıxıldı. Altı cəllad tez başının üstünü aldı. Yalın qılınc tutdular. Burada yoldaşları soylamış, görək, xanım, nə soylamışlar:

Qanturalı, yerindən qalxıb gəldin,
Qarayallı gözəl Qazlıq atını mindin.
Ala gözlü igidlərini gətirdin.
Arqubeli, Ala dağı gecə aşdın.
Aşqın-daşqın sulardan gecə keçdin.
Qanlı kafir elinə gecə girdin.
Qara buğa gələndə xurd-xəşil etdin.

Quduz aslan gələndə belini бүkdün.
 Qara buğra gələndə nə yorulub-düşdün?
 Uca-uca dağlardan xəbər aşar,
 Qanlı, daşqın suların hənir keçər,
 Qalın Oğuz ellərinə xəbər gedər,
 Qanlı qoca oğlunun nə etdiyini deyər:
 Qara buğaya diz çökdürməmiş,
 Quduz aslan gələndə belini бүkmüş,
 Qara buğra gələndə nə döyükmüş?!.
 Böyük-küçük arasında söz-söhbət olar,
 Qarı-qoca qalmaz, – şayiə yayılar.
 Ağ saqqallı atanın beli бүkülər,
 Qarıcıq olmuş anan qan-yaş tökər.
 Ay xan, qalxıb yerindən durmasan,
 Cəllad qılıncının altındadır ənsən.
 Qəflətən gözəl başını kəsərlər.
 Aşağıdan yuxarıya baxmırsanmı?
 Qarşına iri qaz gəlib, şahini atmırsanmı?
 Selcan xanımın işarəsini görmürsənmi?
 “Dəvə burnunda əzilər” dedilər, – bilmirsənmi?
 Sarı donlu Selcan xanım köşkdən baxar,
 Kim ona baxsa, eşqiylə oda yaxar!

Qanturalı Sarı donlu qız eşqinə bir “hu!” deyib ayağa durdu. Fikirləşdi: “Aya, mən bu dəvənin burnundan yapışsam, qızın sözü ilə yapışdı, – deyər. Sabahı Oğuz ellərinə xəbər gedər ki, dəvə əlində girinc olmuşdu, qız xilas elədi”. Sonra dedi: “Aya, qolca qopuzumu çalın, tərifiyləyin mənə!. Yaradan Allaha sığındım. Bir buğradan dönümmü? Allah qoysa, bunun da başını kəsdim!”

İgidləri Qanturalını öyüb-tərifiyləmiş, görək, xanım, nə soylamışlar:

Sərt qayalar başında yuva quran,
 Ulu Tanrıya yaxın uçub qanad vuran,
 Mancanaq daşı tək qijildəyib yerə enən,
 Duru gölün ördəyini şığıyıb alan,
 Su dibinə girən quşu dartıb üzən,
 Qarını acan zaman qalxıb süzən,
 Bütün quşların sultanı çal qaraquş

Özünü heç sağsağana vurdurarmı?
 İgid ərler döyüş günü ölümündən qorxarmı?
 Sarı donlu Selcan xanım köşkdən baxar,
 Kimə baxsa, öz eşqiylə oda yaxar!..

Sarı donlu qız eşqinə hayqıran Qanturalı adı gözəl Məhəmmədə salavat çəkdi. Dəvəyə çiyni ilə bir zərbə vurdu, dəvə bağırdı. Bir də vurdu, dəvə ayaq üstə dura bilmədi, yıxıldı. Qanturalı dəvəni basıb, iki yerdən kəsdi, doğradı. Arxasından iki qayıq çıxartdı, təkurun qabağına tulladı. Dedi: “Döyüşçülərin oxqabısının bağı, üzəngisinin qayıışı üzüləndə tikməyə gərək olar”.

Təkur deyir: “Vallah, bu igidi gözüm gördü, könlüm sevdi”. Qırx yerdə otaq qurdurdu. Qırx yerdə böyük, qırmızı bəy-gəlin otağı tikdir-di. Qanturalı ilə qızı gətirib otağa saldılar.

Ozan gəldi, gəlin havası çaldı. Oğuz igidinin sinəsi qabardı, qılıncını çıxarıb yeri çaldı-çapdı. Dedi ki, yer kimi çatlayım, torpaq kimi sovrulum, qılıncımla doğranım, oxuma sancılım, oğlum doğul-masın, doğularsa, on günlük olmasın, əgər bəy atamın və xanım anamın üzünü görməmiş bu otağa girib yatsam. Çadırının iplərini açdı. Dəvələrini nərilətdi, atlarını kişnətdi. Gecəni gündüzə qatdı, köçdü...

Yeddi gün yeddi gecə gedib, oğuz yurdunun sərhədinə çıxdılar. Çadır qurdular. Qanturalı deyir:

Hey, qırx dostum, yoldaşım!
 Qurban sizə mənim başım!
 Allah-taala yol verdi, getdim.
 O üç quduz heyvanı öldürdüm.
 Sarı donlu Selcan xanımı alıb gəldim.
 Xəbər verin, atam məni qarşıləsın!

Qanturalı baxdı gördü ki, bu dayandıqları yerdə ququ quşları, durnalar, turaclar, köklilər uçurlar. Soyuq-soyuq sular, çayır-lar-çəmən-lər... Selcan xanım bu yeri sevdi, bəyəndi. Düşdülər, kef məclisi qurdular. Yedilər, içdilər

O zamanlar oğuz igidlərinə nə bəla gəlirdisə, yuxudan – yatmaqdan gəlirdi. Qanturalının yuxusu gəldi, yatdı. O, yatarkən qız fikirləşdi. “Mənim aşıqlərim çoxdur. Birdən xəlvətcə gəlib, igidimi tutub öldürərlər! Ağ üz-lü mən gəlini tutub yenə ata-anamın evinə apararlar!”. Ona görə də Qanturalının atını gizlicə yəhərlətdi. Özü də

altdan yaraqlanıb üstədən geyindi. Süngüsünü əlinə aldı, bir yüksək yerə çıxıb gözlədi.

Xanım, deyəsən, təkur peşman olmuşdu. “Elə üç heyvan öldürdüyü üçün tək-cə-bircə qızçıqazımı aldı getdi”,- deyə fikirləşdi. Gizlincə qara donlu, göy dəmir qılınclı altı yüz kafir seçdi. Gecə-gündüz at sürdülər. Birdən gəlib Qanturalıgil düşən yerə çatdılar. Qız hazır idi. Baxdı, lap irəli gəlmişdilər. Atını oynadıb, Qanturalının üstünə gəldi. Soyladı, görək, xanım, nə soylayıb dedi:

Qafil olma, qara başım qaldır, igid!
Ala-qıyma, gözəl gözünü aç, dur, igid!
Qolların və ağ əllərin bağlanmadan,
Ağ alnın qara yerlərə çırpılmadan,
Bircə anda gözəl başın kəsilmədən,
Qızıl qanın yer üzünə tökülmədən,
Düşmən çatdı, yaxındadır,
Nə yatırsan, ayağa qalx!
Sərt qayalar oynamadan yer ovuldu.
Qoca bəylər heç ölmədən el boşaldı.
Qoşularaq-qovuşaraq dağdan endi,
Bir sırada düzülərək üzərinə düşmən gəldi.
Yatmağa yer-yurdmu tapdın, sənə nə oldu?

- deyə çağırırdı. Qanturalı gərnəşib oyandı, durdu. Deyir: “Nə söylərsən, gözəlim!”. Selcan xanım: “İgidim, üstünə düşmən gəlib. Oyatmaq məndən, savaşıb hünər göstərmək səndən!” dedi. Qanturalı gözünü açdı, göz qapaqlarını qaldırıb baxdı. Gördü gəlin at üzərindədir; geyinmiş, süngüsü də əlində. Yeri öpdü. Dedi: “Amənnə və səddəqna! Allahın qapısında mətləbimiz yerinə yetdi”. Təmiz suda yuyundu. Ağ alnını yerə qoydu, iki rükət namaz qıldı, atına mindi. Adı gözəl Məhəmmədə salavat çəkdi. Qara donlu kafirin üstünə at sürdü, irəli getdi. Selcan xanım at oynatdı. Qanturalının önünə keçdi. Qanturalı deyir: “Gözəlim, hara gedirsən?”. Deyir: “İgid bəy, baş salamat ol-sa, papaq tapılmazmı? Bu gələn düşmən qatı düşməndir. Vuruşaq, dö-yüşək: ölənimiz ölsün, diri qalanımız evə gəlsin!”. Burada Selcan xanım at saldı, qırılanı qırdı, qaçanı qovmadı, “aman” deyəni öldürmədi. Elə sandı ki, düşmən basıldı. Qılınclının qəbzəsi qan çadıra gəldi. Qanturalını tapa bilmədi.

Elə bu zaman Qanturalının ata-anası gəlib çıxdı. Gördülər ki, bu “gəlin” deyilən adamın qılınclının qəbzəsi qanlıdır, oğulları görünmür. Xəbər bildilər, görək, necə xəbərleşdilər. Anası deyir:

Anam gəlin, qızım gəlin,
Sübh tezdən öz yerindən durub gəldin,
oğlumuzu tutdurdu mu?
Xəbərsizcə gözəl başını kəsdirdin mi?
“Xanım ana, bəy ata!” deyib inlətdin mi?
Sən gəlirsən, bir balam görünmür,
Bağrım yanır, öz dilinlə xəbər ver mənə!
Dərqli başım qurban olsun, gəlin, sənə!

Qız bildi ki, gələnlər qayınanası və qayınatasıdır. Qamçı ilə işarə elədi ki, otağa keçin, harada qarmaqarışıqlıq varsa, toz varsa, harada qarğa-quzğun dolaşırsa, Qanturalını orada axtarım. Atını mahmızladı. Bir yüksək yerə çıxdı, gözlədi; gördü ki, bir dərənənin içində toz gah yığılır, gah dağılır. Oraya gəldi; gördü ki, Qanturalının atını oxlamışlar. Gözünün qapağı sıyrılmış, üzünü qan bürümüşdür. Axmaqda olan qanını silir. Kafirlər qılinc siyirib üstünə toplaşır, o isə onları qabağına qatıb qovur.

Selcan xanım bunu belə gördü, içinə od düşdü. Bir bölük qaza şahin girən kimi kafirlərin üstünə at saldı. Kafirlərin bir ucundan qırıb o biri ucuna çıxdı. Qanturalı baxdı gördü ki, kim isə düşməni qabağına qatıb qovur. Selcan olduğunu bilmədi, qəzəbləndi. Bu vaxt soylamış, görək, xanım, nə soylayıb-demişdir:

Qalxıb yerindən duran igid, nə igidsən?
Qarayallı Qazlıq ata minən igid, nə igidsən?
Qəfildən başlar kəsən,
İzinsiz döyüşə girən igid, nə igidsən?
İzinsiz döyüşə girmək bizim eldə eyibdir.
Çıx, get! Qızılquş olaraq uçummu?
Saqqalından, boğazından tutummu?
Qəfildən sənəni başını kəsimmə?
Al qanını yer üzünə tökümü?
Qara başını atınm tərkindən asımmı?
Ay xatası çatmış igid, nə igidsən, qayıt, dön geri!

Qanturalı qızıl tağlı günlüyünü qurdurub, gəlin otağına girdi, muradına-arzusuna çatdı.

Dədəm Qorqud gəlib qopuz çaldı. Boy boyladı, soy soyladı. İgidlərin başına gələnləri söylədi:

İndi hanı dediyim bəy ərənlər?
Dünya mənimdir deyənlər?
Əcəl aldı, yer gizlətdi,
Fani dünya kimə qaldı?
Gəlimli-gedimli dünya,
Son ucu ölümlü dünya!
Əcəl gəldikdə təmiz imandan ayırmasın, –
Allah səni namərdə möhtac etməsin!
Allah verən ümidin üzülməsin!
Ağ alnın önündə beş kəlmə dua etdik, qəbul olsun!
“Amin!” deyənlərin üzünü görəsən!
Yığışdırsın, saxlasın Allah günahımızı,
adı gözəl Məhəmməd Mustafaya bağışlasın, xanım, hey!!!

QAZILIQ QOCA OĞLU YEYNƏK BOYU

Qam Gəm oğlu Bayındır xan yerindən durmuşdu, qara yerin üzərində uca evini tikdirmişdi. Böyük alaçığı göy üzünə dirənmişdi. Min yerdə ipək xalça döşənmişdi. İç Oğuz və Daş Oğuz bəyləri məclisə toplaşmışdı. Yemək-içmək idi.

Qazılıq qoca deyilən bir kişi var idi. Bayındır xanın vəziri idi. Şərəbin təsiri başına vurdu. Qaba dizləri üstə çöküb, Bayındır xandan yürüş üçün izin istədi. Bayındır xan icazə verdi: “Haraya istəyirsən, get!” – dedi.

Qazılıq qoca dünyagörmüş, işə yarayan adam idi. Etibarlı qocaları yanına cəmlədi. Yataq-yarağı ilə yola düşdü. Çox dağlar, dərə-təpələr keçdi. Günlərin bir günü Düzmürd qalasına gəldi. Qara dəniz kənarında idi; oraya çatıb dayandılar.

O qalanın bir təkuru vardı. Adına Arşın oğlu Dirək təkür deyərtilər. O kafirin altmış arşın qaməti vardı. Altmış batmanlıq gürz atırdı. Ən möhkəm yayı da çəkərdi...

Qazılıq qoca oraya çatan kimi döyüşə başladı. Sonra o təkür qaladan bayıra çıxdı. Meydana girdi, özünə tay igid istədi. Qazılıq qoca onu görəndə kimi yel kimi yetişdi, yeləm kimi yapışdı. Kafirin ənsəsinə bir qılınc vurdu. Zərrə qədər kəsə bilmədi. Növbə kafirə çatdı. O altmış batmanlıq gürzlə Qazılıq qocanı vurdu. Boş dünya başına dar oldu. Qanı düdük kimi şoruldadı. Qazılıq qocanı qarmalayıb-tutub qalaya saldı. İgidləri durmayıb qaçdılar.

Qazılıq Qoca düz on altı il qalada dustaq oldu. Sonralar Əmən deyilən bir kişi altı dəfə getdi, həmin qalanı ala bilmədi.

Sən demə, Qazılıq qoca dustaq düşən vaxt bir yaşında bir oğlu varmış. On beş yaşına girdi, igid oldu. Atasını ölmüş bilirdi. Atasının dustaq olduğunu oğlandan gizlədirdilər. Həmin oğlanın adına Yeynək deyərtilər. Günlərin bir günü Yeynək oturub bəylərlə söhbət edərkən Qaragünə oğlu Budaqla sözü düz gəlmədi. Bir-birinə söz atdılar. Budaqla dedi: “Burada boş-boş danışmaq neyləyirsən? Dalaşmağa adam axtarırsansa, gedib atanı qurtarsana! Bəs niyə on altı ildir, dustaqdır?”

Yeynək bu xəbəri eşidəndə ürəyi oynadı, qara bağı sarsıldı. Qalxdı, Bayındır xanın hüzuruna getdi. Üzünü yerə qoydu, dedi:

Səhər çağı sərt yerdə tikilən hündür evli!
Atlasdan yapılmış göy alaçıqlı!
Tövlə-tövlə çəkilən şahənə atlı!
Çağıranda hay verən, yolu çavuşlu!
Süfrəsindən yağ tökülən, bol nemətli!
Bütün igidlərin arxası, yoxsulların ümidi!
Türküstanın dirəyi! Tüklü quşun balası!
Amit soyunun aslanı! Qaracığım qaplanı!
Dövlətli xan, mənə kömək!
Qoşun ver, mənə atamın dustaq olduğu qalaya göndər!

Bayındır xan əmr etdi: “İyirmi dörd vilayətin bəyləri gəlsin! Birincisi, Dəmir qapı Dərbənd bəyi, qarğı süngü ucunda ər böyürdən, döyüşə girəndə “kimsən” deyə soruşmayan Qıyan Səlcik oğlu Dəli Dondaz səninlə birlikdə getsin! Ayğır gözlüdə at üzürən, əlli yeddi qalanın kilidini sındıran İlək Qoca oğlu Tüləkvuran birlikdə getsin! Qoşa bürədən qayın oxu dayanmayan Yağrınçı oğlu Elalmış səninlə birlikdə getsin! Üç dəfə düşməni görməsə, qan ağlayan Doğsun oğlu Rüstəm səninlə getsin! Əjdahalar ağzından adam alan Dəli Vuran birlikdə getsin! “Yerin bir ucundan o biri ucuna çatım!” – deyən Savğan Sarı səninlə getsin!...”

Sayılaqla oğuz igidləri tükənməz. Bayındır xan iyirmi dörd vilayətin pəhləvan əylərini Yeynəyə belə yoldaş etdi. Bəylər yığılıb, hazırlıq gördülər. Birdən o gecə Yeynək yuxu gördü. Yuxusunu yoldaşlarına soyladı, görək, xanım, nə dedi: “Bəylər, dərdli başım-gözüm yatmışkən yuxu gördü. Ala gözümü açanda dünyanı gördüm. Ağ-boz atlar çapdıran alpanları gördüm. Ağ işıqlı igidləri yanıma saldım. Ağ saqqallı Dədə Qorquddan öyüd aldım. Qarşısındakı uca dağları aşdım. İrəlində uzanan Qara dənizi gördüm. Gəmi düzəlttim; köynəyimi çıxarıb, yelkən qurdum. Qabaqdakı dənizi üzüb keçdim. O tərəfdəki uca dağın bir yanında alnı-başı balqara bənzəyən bir kişi gördüm. Qalxıb yerimdən durdum. Qarğı dilli iti süngümü qapıb, o kişiyyə sarı getdim. Qarşından o kişiyyə sancmaq istədiyim zaman gözücü ona baxdım; tanıdım, dayım Əmən imiş. Dönüb o kişiyyə salam verdim. “Oğuz ellərində kimlərdənsən?” – dedim. Göz qapaqlarını qaldırıb, üzümə baxdı. “Oğul, Yeynək, haraya gedirsən?” – dedi. Mən dedim: “Düz mürd qalasına gedirəm. Atam orada dustaq imiş”. Burada dayım mənə soyladı:

Yetdiyim yerə yel yetməzdi.
Yeddi dəstə igidlərim
Yeni Bayırın qurduna bənzərdi.
Yeddi kişilə qurulurdu mənim yayım!
Qayın budağmdan yonuldu oxum,
Lələkli, qızılı möhürlü oxum!
Yel əsdi, yağış yağdı, tufan qopdu,
Yeddi dəfə getdimsə də, qalanı ala bilməyib geri döndüm.
Məndən igid ola bilməzsən, Yeynəyim, dön! – dedi.

Yeynək də yuxusunda dayısına soylayıb, demişdir:

Qalxıb yerindən duranda
Ala gözlü igid bəyləri yanına salmadın.
Sən tanınmış bəylərlə getmədin,
Beş axçaya qulluq edən, ot-ələf yağın
adamları özünə yoldaş elədin.
O qalanı ona görə ala bilmədin!

Yeynək yenə deyir:

Qovurmanı kəsə-kəsə yemək yaxşıdır.
Döyüş günü su içməyə çeşmə yaxşıdır.
Dövlət daim gəldiyi tək dursa yaxşıdır.
Bildiyini unutmasan, ağıl yaxşıdır.
Ölümündən qorxmasan, mərdlik yaxşıdır.

Yeynək bu yuxunu yoldaşlarına danışdı.

Sən demə, dayısı Əmən oraya yaxın imiş. Bütün bəylərlə yoldaş olub getdilər. Gedib Düz mürd qalasına çatdılar. Dairə şəklində dayandılar. Elə ki, kafirlər bunları gördü, Arşın oğlu Dirək təkura xəbər verdilər. O lənətə gəlmiş də qaladan çıxıb, bunlara qarşı gəldi və özünə uyğun döyüşçü istədi. Qıyan Səlcik oğlu Dəli Dondaz durub gəldi. Altmış tutamlıq sür nizəsini qoltuğuna qısıb, “o kafiri qabaq tərəfdən vurum”, – deyə fikirləşdi, vura bilmədi. Kafir təkura onu qarmalayıb, zərbə vurdu. Süngüsünü çəkib əlindən aldı: O, altmış batmanlıq gürz ilə Dondazı bərk vurdu. Gen dünya Dondazın başına daraldı, Qazlıq atını döndərdi, qayıdıb gəldi.

Bundan sonra Dönəbilməz Tüləkvuran at üstündə altı pərli çomağı ilə hücum edib, kafiri yuxarıdan aşağı möhkəm vurdu, yıxa bilmədi.

Təkur onun da çomağını qarmalayıb aldı. Onu da güzrlə vurdu. O da Qazlıq atını döndərüb qayıtdı. Xanım, iyirmi dörd vilayətin bəyi təkurun əlində məğlub oldu.

Sonra cavan, təzəcə igid olan Qazılıq Qoca oğlu Yeynək Allaha sığındı. Qüdrətli Allahı təriflədi:

Ucalardan ucasan,
Kimsə bilməz necəsən, əziz Allah!
Anadan doğulmadın, sən atadan olmadın.
Heç kimin malını yemədin,
Kimsəyə güc etmədin.
Hər yerdə əhədsən, Allahü səmədsən!
Adəmə sən tac qoydun,
Şeytana lənət etdin.
Bir günaha görə qapından qovdun.
Nəmrud göyə ox atdı.
Qarmı yarıq balığı qarşıya tutdun.
Böyüklükdə həddin yox,
Sənin boyun-qəddin yox,
ya bədənin, cəddin yox!
Vurduğunu ulatmayan ulu Tanrı!
Basdığını bildirməyən bəlli Tanrı!
Apardığını göyə yetirən əziz Tanrı!
Qəzəbləndiyini batırıb-boğan acıqlı Tanrı!
Birliyinə sığındım, qadir Tanrı!
Qara donlu kafirə qarşı at sürürəm,
İşimi sən başa vur, sən kömək et!

Həmin dəmdə atını irəli sürdü. Yel kimi yetişdi, yeləm kimi yapışdı. Kafirin çiyinə bir qılınc vurdu. Geyim-kecimini doğradı. Altı barmaq dərinliyində yara vurdu. Qara qanı şoruldayıb axdı. Qara inək gönübdən tikilmiş çəkmələri qanla doldu. Qara başı dumanlandı, fırlandı. Dərhal döndü, qalaya qaçdı. Yeynək arxasından çatdı. Hasar qapısından girən yerdə böyük, iti polad qılıncını ənsəsinə elə vurdu ki, başı top kimi yerə düşdü. Ondan sonra Yeynək atını döndərüb, qoşunun içinə gəldi.

Qazılıq qocanı dustaqlıqdan çıxartdılar. “Hey, bəy igidlər, kafiri kim öldürdü?” deyə soruşan Qazılıq qoca soylamış, görək, xanım, nə soylamış-demişdir:

Qaytabanın mayasını yüklü qoyub getmişəm,
Kaş biləydim, nəmi, mayamı doğdu?
Böyük aulda qoyunları yüklü qoyub gəlmişəm.
Kaş biləydim, erkək ya dişi doğdu?
Ala gözlü gözəlimi yüklü qoyub gəlmişəm.
Kaş biləydim, oğlu ya qızı oldu?
Ay igidlər, yaradanın eşqinə,
xəbər verin siz mənə!

Yeynək burada soylamış, görək, xanım, nə soylayıb-demişdir:

Qaytabanın mayasını yüklü qoydun, nə oldu?
Böyük aulda qoyunların yüklü qaldı, qoç doğdu!
Ala gözlü gözəlini yüklü qoydun, aslan bir oğlu oldu!

Yeynək atası ilə görüşdü. Ondan sonra qalan bəylər görüşdülər. Sonra bəylər bir anda hasara hücum etdilər, düşmən malını çalıb-çapdılar.

Yeynək və atası bir-birinə həsrət qaldıqları üçün xeyli qucaqlaşdı öpüşdülər. Sahibsiz yerlərin qurdu kimi inildədilər. Allaha çox şükür etdilər. Qalanın kilsəsini yıxıb, yerində məscid tikdilər. Əziz Tanrı adına xütbə oxutdular. Şahinlərin ən yaxşısını, qumaşın gözəlini, qızların göyçəyini doqquz cərgə zər naxışlı çuxanı Bayındır xana hədiyyə ayırdılar. Qalan şeyləri döyüşçü igidlərə bağışladılar. Dönüb evlərinə gəldilər.

Dədəm Qorqud gəlib boy boyladı, soy soyladı. “Bu oğuznamə Yeynəyin olsun!” dedi. Xeyir-dua verək xanım:

Yerli uca dağların yıxılmasın!
Kölgəlik iri ağacın kəsilməsin!
Ağ saqqallı atanın yeri cənnət olsun!
Ağ birçəkli ananın yeri cənnət olsun!
Axır gündə Allah sizi pak imandan ayırmasın!
Ağ alnın önündə beş kəlmə dua etdik, qəbul olunsun!
Günahınızı adı gözəl Məhəmməd Mustafa
üzü suyuna bağışlasın, xanım, hey!!!

BASATIN TƏPƏGÖZÜ ÖLDÜRDÜYÜ BOY

Xanım, bir gün oğuzlar xəbərsiz otururkən yurdlarına düşmənlər gəldi. Onlar gecəylə qorxub köçdü. Qaçıb gedərkən Aruz qocanın körpə oğlu düşüb yolda qalır, bir şir tapıb götürür, bəsləyir...

Bir müddətdən sonra oğuz camaatı yenə öz yurduna qayıtdı. Oğuz xanın ilxıcısı gəlib xəbər gətirdi. Deyir: “Xanım, qamışlıqdan bir şir çıxır, sıçrayıb qaçmağı adam kimidir, atı vurub-basır, qanını sümürür”.

Aruz deyir: “Xanım, bu bəlkə yerimizdən qaçanda düşüb itən körpə oğlumdur?”. Bəylər atlandılar. Şirin yatağı üzünə gəldilər. Şiri qaçıraraq, oğlanı tutdular. Aruz oğlanı evinə gətirdi. Şadlıq etdilər. Yemək-icmək oldu. Amma oğlanı nə qədər saxlayıb-ovundurdularsa, durmadı, şirin yataq yerinə qaçdı. Yenidən tutub gətirdilər.

Dədəm Qorqud gəldi. Dedi: “Oğlum, sən insansan. Heyvanla həmsöhbət olma. Gəl, yaxşı atlar min, yaxşı igidlərlə iş yürüt! Böyük qardaşının adı Qıyan Səlcikdir, sənin adın Basat olsun! Adını mən verdim, yaşını Allah versin!”.

Oğuz camaatı bir gün yaylağa köçdü. Aruzun bir çobanı vardı. Qonur Qoca Sarı çoban deyərtilər adına. Oğuzların önündə bundan əvvəl kimsə köçməzdi. Uzun bulaq deyilən məşhur bir bulaq vardı. O bulağa pərilər qonmuşdu. Birdən qoyunlar ürkdü. Çoban qabaqdakı təkəyə hirsələndi, irəli getdi. Gördü ki, pəri qızlar qanad-qanada bağlayıb uçurlar. Çoban öz yapınıcısını üzərlərinə atdı. Pəri qızının birini tutdu. Tamah salıb, qucaqladı... Qoyun ürkməyə başladı. Çoban qoyunun qabağına qaçdı. Pəri qızı qanad çalıb uçdu. Dedi: “Çoban, il tamam olanda mən-dəki əmanətini gəl, al! Amma oğuzların başına bəla gətirdin!” Çobanın içinə qorxu düşdü. Amma qızın ayrılığından bənizi saraldı.

Zaman gəldi, oğuzlar yenə yaylağa köçdülər. Çoban yenə bu bulağa gəldi. Yenə qoyun ürkdü. Çoban irəli gəldi. Gördü ki, bir ət toplusu yatır, par-par parıldayır. Pəri qızı gəlib dedi: “Çoban, əmanətini budur, gəl götür! Amma Oğuzun başına bəla gətirdin!” – dedi. Çoban bu ət topasını görəndə təəccübləndi. Geri dönüb, sapand daşına tutdu. Vurduqca böyüdü; çoban həmin yığnağı qoydu, qaçdı; qoyunların ardınca düşdü.

Sən demə, o zaman Bayındır xan bəylərlə gəzməyə çıxıbmış. Bu bulağın üstünə gəldilər. Gördülər ki, bir təəccüblü şey yatır, başı-

ayağı bilinmir. Çevrəyə aldılar. Bir igid atdan düşüb onu tərptədi-vurdu. Vurduqca böyüdü. Bir neçə igid də düşüb vurdu. Onlar vurduqca böyüdü. Aruz Qoca da enib vurdu-silkələdi, birdən məhmızı həmin şeyə toxundu. Bu ət topasının pərdəsi yarıldı, içindən bir oğlan uşağı çıxdı. Gövdəsi adam gövdəsi, təpəsində bir gözü vardı. Aruz bu uşağı götürüb ətəyinə sarıdı. Dedi: “Xanım, bunu mənə verin, oğlum Basatla böyüdüm!”.

Bayındır xan: “Sənin olsun!” – dedi.

Aruz Təpəgözü götürüb evinə gətirdi. Buyurdu, bir dayə gəldi. Dayə əmcəyini ağzına verdi. Uşaq bir sordu, olan südünü içdi. İkinci dəfə sordu, qanını içdi; üçüncüdə canını aldı. Bir neçə dayə gətirdilər. Təpəgöz onları həlak etdi. Gördülər olmur, “südlə bəsləyək”- dedilər. Gündə bir qazan süd çatmırdı. Bəslədilər, böyüdü, gəzməyə başladı. Oğlan uşaqları ilə oynayırdı. Uşaqların kiminin burnunu, kiminin qulağını yeməyə başladı. Xülasə, camaat bunun əlindən zara gəldi. Aciz qaldılar, Aruza şikayət edib ağlaşdılar. Aruz Təpəgözü döydü-söydü, belə hərəkətləri qadağan etdi; Təpəgöz sözünə baxmadı. Axır ki, Aruz onu evindən qovdu.

Təpəgözün pəri anası gəlib oğlanın barmağına bir üzük keçirdi. “Oğul, sənə ox batmasın, bədəninə qılınc kəsməsin!” – dedi.

Təpəgöz oğuzların arasından çıxdı, bir uca dağda məskən saldı. Yol kəsdi, adam oğurladı, böyük quldur oldu. Üzünə bir neçə adam göndərdilər. Ox atdılar, batmadı. Qılınc vurdular, kəsmədi. Süngünü sancdılar, yerimədi. Çoban-çoluq qalmadı, Təpəgöz hamını yedi. Oğuzların içində adam yeməyə başladı. Oğuzlar yığışib onun üzünə gəldilər. Təpəgöz görüb qəzəbləndi. Bir ağacı qoparıb yerindən atdı, əlli-altmış adam həlak elədi. İgidlərin başcısı Qazana elə zərbə vurdu, dünya başına daraldı.

Qazamın qardaşı Qaragünə Təpəgözün əlində məğlub oldu. Dözən oğlu Alp Rüstəm həlak oldu.

Uşun qoca oğlu kimi pəhləvan onun əlində öldü; onun iki qardaşı da Təpəgözün əlində pak canını tapşırırdı.

Dəmir donlu Mamaq onun əlində məhv oldu. Bıgı qanlı Bükdüz Əmən də Təpəgöz tərəfindən məğlub edildi. Təpəgöz ağ saqqalın Aruz qocaya qan qusdurdu. Qıyan Səlcikin ödə yarıldı. Oğuzlar Təpəgözə heç nə edə bilmədilər, vahiməyə düşüb qaçdılar. Təpəgöz onların qarşısını aldı, geri qaytardı. Xülasə, oğuzlar yeddi dəfə qaçdı,

Təpəgöz onların qarşısını alıb, yeddi dəfə geri oturdu. Oğuz yurdu Təpəgözün əlində əsir-yesir olub qaldı. Gedib Dədə Qorqudu çağırırlar. Onunla danışdılar: “Gəlin, pay ayıraq, xərac verək!” – dedilər. Dədə Qorqudu Təpəgözün yanına göndərdilər. Gəldi, salam verdi. Deyir: “Oğul, Təpəgöz, oğuz yurdu əlində əsir olub, viran qaldı. Sənin ayağına məni göndəriblər. Sənə vaxtaşırı pay verək, deyirlər”. Təpəgöz dedi: “Gündə altmış adam yığıb verin yeməyə!”. Dədə Qorqud deyir: “Bu hesabla sən adam qoymaz, hamını qırarsan. Amma gündə iki adamla beş yüz qoyun verə bilərik!”.

Dədə Qorqud belə deyəndə Təpəgöz deyir: “Yaxşı, elə olsun! Lakin mənə həm də iki adam verin, yeməyimi bişirsin, mən yeyim!”.

Dədə Qorqud döndü, oğuz yurduna gəldi. Dedi: “Bunlu qoca ilə Yapaqlı qocanı Təpəgözə verin, xörəyini bişirsin! Bir də gündə iki adamla beş yüz qoyun istəyir”. Camaat razılaşdı. Dörd oğlu olan birini verdi, üçü qaldı. Üç oğlu olan birini verdi, ikisi qaldı. İki oğlu olan birini verdi, biri qaldı.

Qapaqqan adlı bir kişi vardı. İki oğlu vardı. Bir oğlunu vermiş, biri qalmışdı. İndi növbə dolanıb ona çatmışdı. Anası fəryad edib zar-zar ağladı. Sən demə, xanım, Aruz oğlu Basat harasa döyüşə gedibmiş; bu zaman gəlib çıxdı. Oğlaman anası dedi: “Basat indi çapqıncılıqdan gəlib. Gedim, bəlkə mənə bir əsir verdi, oğulcuğazımı qurtara bildim”.

Basat qızıl naxışlı günlüyünü qurub oturmuşdu ki, gördülər bir qadın gəlir. İçəri, Basatın yanına gəldi, salam verdi, ağladı. Dedi:

Ovuclarına sığmır lələkli oxun,
Yekə təkə buynuzundan bərk yayın var.
İç Oğuzda, Daş Oğuzda bəllidir adın,
Aruz oğlu, igid Basat, kömək et mənə!

Basat deyir: “Nə istəyirsən?”. Qadın deyir: “Vəfasız dünyada bir kişi meydana çıxıb. Oğuz elini yaylağa köçməyə qoymadı. Böyük iti polad qılınclar bir tükünü kəsə bilmədi. Qarğı nizə oynadanlar dərisini dələ bilmədi. Qayın ağacından düzəlmiş oxları atanlar ona kar etmədilər. İgidlərin başçısı Qazana bir zərbə vurdu. Qardaşı Qaragünə onun əlində özildi. Bıgı qanlı Bügdüz Əmən onun əlində döyüldü. Ağ saqqallı atan Aruza qan qusdurdu. Meydanda qardaşım Qıyan Səlcikin ödü yarıldı, can verdi. Qalın Oğuz bəylərinin də kimini şikəst etdi, ki-

mini həlak elədi. Yeddi dəfə Oğuz elini yerindən qovdu. Xərac istədi, aldı. İndi gündə iki adam, beş yüz qoyun istəyir. Bunlu qoca ilə Yapaqlı qocanı ona xidmətçi veriblər. Dörd oğlu olan birini verdi. Üç olan birini verdi, iki olan birini verdi. İki oğlum vardı, birini verdim, bir qaldı. Növbə firlanıb, mənə çatıb. Onu da istəyirlər. Xanım, mənə kömək et!”

Basatın qaranlıq çökmüş gözləri yaşla doldu. Qardaşından ötrü soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır:

Qayalıq yerdə tikilmiş otaqlarını
O zalım yıxmışdır yəqin, qardaş!
İti qaçan atlarını tövlədən
O zalım seçmişdir yəqin, qardaş!
Təkhürküclü dəvələri qatarından
O zalım ayırmışdır yəqin, qardaş!
Şülənlərdə qırdığı qoyunları
O zalım qırmışdır yəqin, qardaş!
Fərəhlənib gətirdiyin gəlinini
O zalım səndən ayırmışdır yəqin, qardaş!
Ağ saqqallı atamı “Oğul” deyə ağlatdım yəqin, qardaş!
Ağca üzülə anamı sızlatdım, yəqin qardaş!
Qarşıda uca dağımın zirvəsi qardaş!
İti axan gözəl suyumun daşqını qardaş!
Güclü belimin qüvvəsi,
qaranlıq çökmüş gözlərimin işığı, qardaş!

“Qardaşımdan ayrıldım!” – deyə çox ağladı, zarıldadı. Basat həmin qadına bir əsir verdi. “Get, oğlunu xilas et!” dedi.

Qadın əsiri götürüb gəldi, oğlu yerinə verdi, həm də Aruzu “oğlun gəldi!” deyə muştuluqladı. Aruz sevindi. Qalın Oğuz bəyləri Basatı qarşıladılar. Basat atasının əlini öpdü. Ağlaşdılar, hönkürdülər. Anasının evinə gəldi. Anası oğlunu qarşılayıb qucaqladı. Basat anasının əlini öpdü. Görüşüb-ağlaşdılar. Oğuz bəyləri topladı. Yemək-İçmək məclisləri oldu. Basat dedi: “Bəylər, qardaşımın qanını almaq üçün Təpəgözlə qarşılaşmaq istəyirəm. Nə deyirsiniz?”

Qazan bəy burada soylamış, görək, xanım, necə soylamışdır:

Böyük nəhəng oldu Təpəgöz,
Göydə çevirdim, yıxa bilmədim, Basat!

Böyük qaplan oldu Təpəgöz,
Uca dağlarda fırlandıq, yıxa bilmədim, Basat!
Quduz aslana döndü Təpəgöz,
Qalın qamışlıqda yıxa bilmədim, Basat!
İgid olsan, yaxşıdır,
amma mən Qazandan artıq olmazsan, Basat!
Ağ saqqallı atanı ağılatma!
Ağ birçəkli ananı zarılatma!

Basat deyir: “Mütləq gedəcəyəm!” Qazan deyir: “Özün bilərsən”. Atası ağlayıb deyir: “Oğul, ocağımı sahibsiz qoyma, rəhm elə, getmə!”. Basat deyir: “Yox, ağ saqqallı əziz ata, gedirəm”. Atasını eşitmədi, paltarının qolundan bir tutam ox çıxardı, qurşağına keçirdi. Qılıncını da qurşandı. Yayını qoluna saldı. Ətəklərini yığışdırdı. Atasının–anasının əlini öpdü, halallaşdı, “salamat qalın!” – dedi. Təpəgözün olduğu Salaxana qayasına gəldi. Gördü ki, Təpəgöz arxasım güne verib yatır. Öz belindən çəkib bir ox çıxardı. Təpəgözün çiyinə bir ox vurdu. Ox keçmədi, parçalandı. Bir də atdı. O da para–para oldu. Təpəgöz qocalara dedi: “Bu yerin milçəyi bizi dilxor etdi!”. Basat bir də atdı. O da parçalandı, bir parçası Təpəgözün qabağına düşdü. Təpəgöz sıçradı, baxdı. Basatı gördü, əlini əlinə çalıb qah–qahla güldü. Qocalara dedi: “Oğuzlardan bizə yenə bir yeməli–yetmiş quzu gəlib”. Basatı qabağına qatıb tutdu. Boğazından yapışib yatağına gətirdi. Çəkməsinin boğazına soxdu. Dedi: “Ay qocalar, günorta üstü bunu mənimçin şiş–kabab eləyin, yeyim”. Yenə yuxuya getdi.

Basatın xəncəri vardı. Çəkmənin boğazını yarıb içindən çıxdı. Dedi: “Ay qocalar, bunun ölümü nədəndir?” Dedilər: “Bilmirik. Amma gözündən başqa ayrı yerdə ət yoxdur”. Basat Təpəgözün başı ucuna gəldi. Göz qapağını qaldırdı. Baxdı gördü ki, gözü ətdəndir. Deyir: “Ay qocalar, süngünü ocağa qoyun, qızsın!”. Süngünü ocağa saldılar, qızardı.

Basat əlinə aldı. Adı gözəl Məhəmmədə salavat çəkdi. Süngünü Təpəgözün gözüne elə basdı ki, gözü məhv oldu. Təpəgöz elə nərə çəkdi ki, elə hayqırdı ki, dağ–daş titrədi. Basat sıçradı. Mağaraya qoyunların içinə girdi. Təpəgöz bildi ki, Basat mağaradadır. Mağaranın qapısında durub bir ayağını qapının bir yanına, birini digər yanına qoydu. Dedi: “Ay qoyunların başçıları ərəkəclər, bir–bir gəlin, keçin!”. Bir–bir gəlib keçdilər. Hər birinin başını sığalladı. “Toğlucuqlar, var-

dövlətim qaşqa qoç, gəlin, keçin!” – dedi. Bir qoç yerindən qalxdı, buynuzlayıb irəli cumdu. Basat bir anda qoçu basıb kəsdi, dərisini çıxardı, quyruğu ilə başını dəridən ayırmadı; dərinin içinə girdi. Basat Təpəgözün önünə gəldi. Təpəgöz bildi ki, Basat dəri içindədir. Deyir: “Ay qaşqa qoç, mənim həlak olacağımı haradan bildin? Elə vurum səni mağara divarına ki, quyruğun mağaranı yağlasın!”. Basat qoçun başını Təpəgözün əlinə uzatdı. Təpəgöz qoçun buynuzundan bərk tutdu. Qaldıranda buynuzla dəri əlində qaldı. Basat Təpəgözün ayaqları arasından sıçrayıb çıxdı. Təpəgöz buynuzu götürüb yerə çırpdı. Dedi: “Oğlan, qurtuldunmu?” Basat deyir: “Tanrım qurtardı”. Təpəgöz deyir: “Ay oğlan, al bu barmağımdakı üzüyü barmağına tax, sənə ox və qılınc kar eyləməsin”.

Basat üzüyü alıb barmağına keçirdi. Təpəgöz deyir: “Oğlan, üzüyü alıb taxdınmı?”. Basat deyir: “Taxdım”. Təpəgöz Basatın üzərinə atılıb, xəncərlə vurub–kəsdi. Basat sıçrayıb kənardə durdu, gördü ki, üzük yenə Təpəgözün ayağı altına düşüb qalıb.

Təpəgöz deyir: “Qurtuldunmu?” Basat deyir: “Tanrım qurtardı”. Təpəgöz deyir: “Oğlan, o günbəzi görürsənmi?”. Deyir: “Görürəm”. Təpəgöz deyir: “Mənim xəzinəm var. Get möhürlə, o qocalar götürməsinlər!”. Basat günbəzin içinə girdi. Gördü ki, qızıl–gümüş yığılmışdır. Baxanda hər şeyi unuttu. Təpəgöz günbəzin qapısını tutdu. Dedi: “Günbəzə girdinmi?”. Basat deyir: “Girdim”. Təpəgöz deyir: “İndi elə vurum ki, günbəzlə bir yerdə darmadağın olasan”. Basat “lailahə illallah, Məhəmmədən–rəsulallah!” – dedi. Həmin anda günbəz yarıldı, yeddi yerdən qapı açıldı. Basat qapıların birindən çıxdı.

Təpəgöz əlini günbəzə soxdu. Elə vurdu ki, günbəz alt–üst oldu. Təpəgöz deyir: “Oğlan, qurtuldunmu?” Basat deyir: “Tanrım qurtardı”. Təpəgöz deyir: “Sənə ölüm yoxmuş! O mağaranı görürsənmi? Basat deyir: “Görürəm!”. Deyir: “Orada iki qılınc var: biri qınlı, biri qınsız. Mənim başımı o qınsız qılınc kəsər. Get götür, mənim başımı kəs!”.

Basat mağara qapısına getdi. Gördü bir qınsız qılınc durmadan enir–qalxır. Basat fikirləşdi: “Bununla ehtiyatlı olmalıyam!”. Öz qılıncını çıxardı, qarşısına tutdu. Qılıncı iki para oldu. Getdi, bir ağac gətirdi, qılıncın qabağına tutdu. Onu da iki para eylədi. Sonra yayını əlinə aldı. Oxla o qılınc asılan zənciri vurdu. Qılınc yerə düşüb kömüldü. Öz qılıncını qıncına qoydu. Həmin qılıncın dəstəyindən bərk tutdu. Gəlib dedi: “Ay Tə-

pəgöz, necəsən?” Təpəgöz dedi: “Ay oğlan, yenə ölmədinmi?”. Basat deyir: “Tanrım qurtardı”. Təpəgöz dedi: “sənə ölüm yoxmuş!”.

Təpəgöz çağırır soylamış, görək, nə soylayıb demişdir:

Gözüm, gözüm, yalnız gözüm!
Sən yalnız gözlə mən oğuz yurdunu əsir etdim!
Ala gözümdən ayırdın, igid, məni!
Şirin candan ayırsın Allah səni!
Belə ki mən çəkirəm göz dərdini,
Heç igidə verməsin Allah göz bu günü!

Təpəgöz yenə deyir:

Hardan gəldin sən igid, yerin nə yerdir?
Qaranlıq gecədə yol azsan, ümidin nəyədir?
Böyük bayraq götürən xanınız kimdir
Döyüş günü öndə?
Ağ saqqallı atanın adı nədir?
İgid əgər igid ərdən ad gizlətsə, eyibdir.
Adın nədir, igid, söylə mənə!

Basat Təpəgözə soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır:

Olduğum yer, yurdum mənim Günortadır!
Qaranlıq gecədə yol azsam, ümidim Allahdır.
Böyük bayraq götürən xanımız Bayındır xan,
Döyüş günü öndə gedən qəhrəmanımız Salur Qazan.
Anamın adını soruşsan, – Qaba ağacdır!
Atamın adını soruşsan, – xaqan aslandı!
Mənim adımı soruşsan, – Aruz oğlu Basatdır!

Təpəgöz deyir:

“Süd qardaşırıq, qıyma mənə!”.

Basat deyir:

Ay əbləh, ağ saqqallı atamı ağladıbsan,
Ağ birçəkli qoca anamı inlədibsən.
Doğma qardaşım Qıyan Səlciki öldürmüşsən.

Ağca üzlü gəlinimizi dul etmişsən.
Ala gözlü uşaqlarını yetim qoymuşsan.
Böyük, iti polad qılıncımı çəkməyincə,
Qafalı-papaqlı başını kəsməyincə,
Al qanımı yer üzünə tökməyincə,
Qardaşım Qıyamın qanını almayınca
qoyarammı sağ qalasan, –qoymaram!

Təpəgöz də burada soylayıb demişdir:

Deyirdim ki, qalxıb yerimdən durum,
Qalın Oğuz bəyləriylə əhdimi pozum,
Qollarında şahinləri öldürüm.
Bircə dəfə adam ətindən doyum.
Qalın Oğuz bəyləri üstümə gəlsə,
Deyirdim ki, qaçıb Salaxana qayasına girim.
Mancanaqla ağır daşlar atım, –deyirdim.
Göydən başıma düşən daşla ölüm, –deyirdim.
Ala gözdən məhrum etdin, igid, məni!
Şirin candan məhrum etsin Allah səni!

Təpəgöz bir daha soylayıb demişdir:

Ağ saqqallı qocaları çox ağlatmışam,
Ağ saqqalın qarğısını tutdu ola, gözüm səni?
Ağ birçəkli qarıları çox ağlatmışam,
Anaların göz yaşımı tutdu ola, gözüm, səni?
Bıç yeri tərlemiş cavanları çox yemişəm,
Cavanlıqlarımı tutdu ola, gözüm, səni?
Əlləri xınalı qızcıgazları çox yemişəm,
Ovucları-qarısları tutdu ola, gözüm, səni?
Belə ki mən çəkirəm gözümün göynəmini,
Heç kimə verməsin Allah göz yükü, göz qəmini!
Gözüm, gözüm, ay gözüm! Yalnız gözüm!

Basat hirsələndi, yerindən durub gəldi. Təpəgözü nər dəvə kimi dizi üstünə çökdürdü. Təpəgözün öz qılıncı ilə boynunu vurdu. Başını yayın girişinə taxdı, sürüyə-sürüyə mağara qapısına gəldi.

Basat Bunlu qoca ilə Yapaqlı qocanı oğuz elinə muştuluqçu göndərdi. Onlar ağ-boz atlar minib çapdılar. Qalın Oğuz ellərinə xəbər çatdı.

At ağızlı Aruz qocanın evinə çapar gəldi. Ona Basatın sevinc xəbərini verdi: “Muştuluq! Oğlun Təpəgözü öldürdü!”.

Qalın Oğuz bəyləri yetişdilər. Salaxana qayasına gəldilər. Təpəgözün başını ortaya gətirdilər.

Dədəm Qorqud gəlib şadlıq havası çaldı. Mərd igidlərin başına nə gəldiyini dedi-danışdı. Eləcə də Basata xeyir-dua verdi:

Qara dağa yetəndə sən, keçid versin!

Aşqın-daşqın sular keçsən, keçid versin! İgidliklə qardaşımın qanını aldın. Qalın oğuz bəylərini fəlakətdən qurtardın. Qadir Allah üzünü ağ etsin, Basat! -dedi.

Sizə də xeyir-dua verək, xanım:

Ölüm gəldikdə sizi pak imandan ayırmasın!

Günahınızı adı əziz Məhəmməd Mustafaya

bağışlasın, xanım, hey!

BƏKİL OĞLU İMRAN BOYU

Qam Ğan oğlu Bayındır xan yerindən durmuşdu. Yüksək evini qara yer üzərində ucaltmışdı. Hündür alaçığı göy üzünə dirənmişdi. Min yerdə ipək xalçalar döşətdirmişdi. İç Oğuz və Daş Oğuz bəyləri toplaşmışdılar.

Doqquz tümənlik Gürcüstanın xəracı gəldi: bir at, bir qılınc və bir çomaq gətirdilər.

Bayındır xan bərk dilxor oldu. Dədəm Qorqud gəldi, şadlıq havası çaldı. “Xanım, niyə qanın qaralıb?” – dedi. Deyir: “Necə qaralmasın, hər il qızıl-gümüş gəlirdi, cavanlara-bəylərə verirdik, xatirləri şad olurdu. İndi bunları kimə verək ki, onunçun xoş olsun?”.

Dədə Qorqud deyir: “Xanım, bunun üçün də bir igidə verək, oğuz elinə qaravul çəksin!”. Bayındır xan “Kimə verək?” – dedi, sağına-soluna baxdı. Heç kim razı olmadı. Bəkil deyilən bir igid vardı. Ona baxdı, dedi: “Sən nə deyirsən?” Bəkil razı oldu. Qalxdı, yeri öpdü. Dədəm Qorqud gətirilən qılıncı onun belinə bağladı. Çomağı çiyninə saldı, yayı qoluna keçirdi.

Bəkil şahənə aygırı çəkdirib mindi. Qohum-əqrəbasını ayırdı, ev-eşiyini yığışdırdı, oğuz elindən köçdü. Bərdəyə, Gəncəyə gedib məskən saldı. Gedib doqquz tümənlik Gürcüstan sərhəddində çadır qurdu. Qaravulçuluq elədi. Buralara yad kafir gəlsə idi, başım oğuz elinə hədiyyə göndərirdi. İldə bir dəfə Bayındır xanın divanına gətirdi.

Bir dəfə yenə Bayındır xandan adam gəldi ki, tez gəl. Bəkil də gəldi. Hədiyyələrini yerə qoydu, Bayındır xanın əlini öpdü. Xan da Bəkili qonaq etdi. Yaxşı at, yaxşı qaftan, bolluca xərclik verdi. Üç gün tam əzizlədi, hörmət etdi. “Bəkili üç gün də ov əti ilə qonaq ələyək, bəylər!” – dedi.

Ova hazırlıq üçün car çəkildi. Elə ki, ov hazırlığı tamam oldu, kimi atını, kimi qılıncını, kimisi də yay çəkib ox atmağım təriflədi. Salur Qazan nə özünü, nə atını təriflədi. Amma bəylərin hünərindən danışdı.

Üç yüz altmış altı igid ova atlansa, keyik üzərinə yürüş olsa, Bəkil yay qurmaz, ox atmazdı. Elə yayı biləyindən çıxarıb, buğanın-sığının boynuna atardı, çəkib durğuzardı. Aریق olsa, qulağımı dələrdi ki, ovda bəlli olsun. Amma kök olsa, boğazlayıb kəsərdi.

Bəylər, qulağı deşik keyik ovlayanda “bu, Bəkilin nişan etdiyidir”, – deyə ona göndərirdilər.

Qazan bəy dedi: “Bu hünər atındır, ya igidindir?”. Dedilər: “Xanım, igidindir!”. Xan dedi: “Yox, at işləməsə, ər öyünməz. Hünər atındır”. Bu söz Bəkilə xoş gəlmədi. Dedi: “İgidlər içində bizi bədnam edib, quşqunumuzadək palçığa batırdın”. Bayındır xanın hədiyyəsini önünə qoydu; xandan küsdü, divandan çıxdı. Atını gətirdilər. Ala gözlü igidlərini də götürüb evinə gəldi. Oğlanları qarşısına gəldi, onları oxşamadı. Ağ üzlü xanımı ilə danışmadı. Qadın burada soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır:

Qızıl taxtımın yiyəsi, igid bəyim!
Göz açaraq gördüyüm,
Könül verib sevdiyim,
Qalxaraq yerindən durub gəldin.
Ala gözlü igidlərini yanına saldın.
Arqubeldən, Ala dağdan gecə aşdın.
Coşğun axan gözəl sudan gecə keçdin.
Ağ alınlı Bayındır xanın divanına
gecə getdin, bəylər ilə yedin-içdin.
Hərə öz qohum-qardaşı ilə deyib-güldümü?
Qəriblikdə təklənmək xətrinə dəydimi?
Hamı, xanım, altında yaxşı atın yoxdur!
Alnımı örtən qızıl işıqlı zirehin yoxdur!
Ala gözlü bəylərini oxşamırsan,
Ağca üzlü sevgililə danışmırsan,
halın niyə belədir?

Bəkil soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır:

Qalxaraq yerimdən durub getdim,
Qarayallı gözəl Qazlıq atı mindim.
Arqubeldən, Ala dağdan gecə keçdim.
Coşğun axan gözəl sudan ötüb-keçdim.
Ağ alınlı Bayındırın divanına çapar yetdim.
Ala gözlü bəylərlə yedin-içdim.
Hər kəsi öz qohum-qardaşıyla mehriban gördüm.
Bizdən tamam üz döndəribdir xan, gördüm.
Elimi-günümü köçürüb gəlin,
Doqquz tümənlik Gürcüstana gedək,
Oğuz elindən üz döndərdim, qəti bilin!

Arvadı deyir: “İgidim, bəy igidim! Padşahlar Allahın kölgəsidir. Padşahına ağ olanın işi düz gətirməz. Təmiz ürəkdə pas olsa, şərab açar. Sən gedəli, xamm, çılpaq qalan uca dağların ovlanmayıbdır. Ova atlan çıx, könlün açılınsın!”

Bəkil gördü ki, arvadın ağı-başı yaxşıdır. Qazlıq atını çəkdirib mindi. Ova getdi.

Ov ovlayıb gəzərkən qabağına bir yaralı keyik çıxdı. Bəkil onun üstünə at saldı. Buğanın arxasından yetişdi. Yay kərişini boynuna atdı. Buğa acıqlanmışdı. Özünü uca bir yerdən atdı. Bəkil atın cilovunu saxlaya bilməyib, keyiklə bərabər uçdu. Sağ oyluğu qayaya toxunub sındı. Bəkil ayağa durub ağladı. Dedi: “Böyük oğlum, böyük qardaşım da yoxdur!..” Sonra paltarının qolundan bez çıxarıb, atının tərkindəki qayıqları dartıb qırdı. Qaftanının altından ayağını ata bərk sarıdı. Var qüvvəsi ilə atının yalına sərildi. Ovçulardan ayrı düşmüş Bəkilin sinəbağısı sürüşüb boğazına keçdi. Yaşadığı sahəyə yaxınlaşdı. Oğlu İmran pəhləvan atasının qarşısına gəldi. Gördü bənizi saralmışdır, sinəbağı boğazına keçmişdir. Oğlan burada Bəkilin yoldaşlarını soruşub soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır:

Qalxaraq yerindən durub gəldin,
Qara yallı gözəl Qazlıq atını mindin.
Yalçın uca dağlar ətəyinə ova getdin.
Qara donlu kafirlərlə rastlaşdınmı?
Ala gözlü igidlərini qırdırdınmı?
Öz dilinlə bir neçə söz söylə mənə!
Qara başım qurban olsun, ağam, sənə!

Bəkil oğluna soylamış, görək, xanım, nə soylamış, demişdir:

Oğul, ay oğul!
Qalxıb yerimdən durdum, gəldim.
Uca dağların döşünə ova çıxdım.
Qara donlu kafirlərə uğramadım.
Ala gözlü igidlərimi qırdırmadım.
Sağ-salamatdır, igidlərim, qəmlənmə!
Üç gündür ki, əhvalım yox, xəstəyəm!
Oğul, at üzərindən götür məni, yatağa sal! dedi.

Aslan balası yenə aslandır. Atasını atın üstündən qamarlayıb tutdu, yatağına gətirdi; cübbəsini üzərinə atdı. Qapını örtüdü.

Bu yandan igid bəylər gördülər ki, ov pozulmuşdur; hər biri öz evinə gəldi.

Bəkil beş gün öz divanına çıxmadı. Ayağının sındığını kimsəyə demədi. Bir gecə döşək üstündə bərk-bərk inlədi, ah-vay etdi. Arvadı dedi: “İgid bəyim, sürü ilə düşmən gəlsəydi qorxmazdın. Atına iti ox dəysəydi, əyilməzdin. Adam öz qucağında yatan arvadına da sirtini deməzmi? Sənə nə olub? Bəkil dedi: “Gözəlim, atdan düşdüm, ayağım sındı”.

Arvad əlini əlinə vurub qaravaşa xəbər verdi. Qaravaş da çıxıb qapıçıya köylədi. Otuz iki dişdən çıxan söz bütün camaat arasında yayıldı: “Bəkil atdan yıxılıb, ayağı sınıbdır...”

Deyilənə görə, kafirin casusu vardı. Bu xəbəri eşidib getdi, təkürə xəbər verdi. Təkür deyir: “Qalxıb yerinizdən durun, yatan yerdə Bəkil bəyi tutun! Ağ əllərini qollarından bağlayın. Gecikmədən gözəl başımı kəsin. Al qanını yer üzünə tökün. Elini-yurdunu çapıb talayın. Qız-gəlinini əsir edin!”.

Bəkilin də orada casusu vardı. Bəkilə xəbər göndərdi. Dedi: “Başınıza çarə eyləyin, üstünüzə düşmən gəlir”. Bəkil yuxarı baxdı; “Göy uzaq, yer də bərk!” deyər düşündü. Oğlunu yamna çağıraraq soylamış, görək, xanım, nə soylayıb, demişdir:

Oğul, oğul, ay oğul!
Qaranlıq çökmüş gözümün işığı oğul!
Güclü belimin qüvvəsi oğul!
Gör axırda nələr oldu,
Mənim başıma nələr gəldi.
Oğul, qalxaraq yerimdən durub getdim,
Boynu sınınsın, o gözəl Al ayğırı mindim,
Ov ovlayıb quş vurarkən yoruldu,
sürüşərək məni yerə vurdu.
Sağ oyluğum sındı.
Gör, bələli başıma nələr gəldi.
Uca dağlardan xəbər aşmışdır,
Aşqın-daşqın sulardan xəbər keçmişdir.
Dəmir Qapı Dərbənddən xəbər getmişdir.

Alca atlı Şöklü Məlik bərk pusqu qurmuşdur.
Pusduğu vaxtdan uca dağlara duman düşmüşdür.
“Yatdığı yerdə Bəkil bəyi tutun!” – demişdir,
“Ağ əllərini qollarından bağlayın!” – demişdir.
“Qan töküb yerini-yurdunu çapın!” – demişdir.
“Ağ üzlü qız-gəlinin əsir tutun!” – demişdir.
Oğul, qalxaraq yerindən dur gəl!
Qarayallı gözəl Qazlıq atını min!
Yalçın qayalı Ala dağı gecəylə aşıb,
Ağ alınlı Bayındır xanın divanına get!
Ədəb-ərkanla Bayındır xana salam ver!
Bəylər bəyi olan Qazanın əlin öp!
“Ağ saqqallı atam xəstədir”, söylə,
Qazan bəy mütləq mənə yetişsin, söylə!
Gəlməsən, yurdumuz talandı, söylə!
Qız-gəlinim əsir getdi özgə elə!

Bu yerdə oğlan atasına soylamış, görək, xanım, nə soylamış-demişdir:

Ata, nə söyləyir, nə danışırısan?
Ürəyimi, bağrımı nə dağlayırısan?
Qalxaraq öz yerimdən çox durmuşam,
Qarayallı Qazlıq atıma çox minmişəm.
Arqubeli, Ala dağı ov xətrinə aşmamışam.
Ağ alınlı Bayındırın divanına getməmişəm.
Qazan kimdir? Mən onun əlini öpməmişəm.
Altındakı Al ayğırını mənə ver,
Elə çapım, bassın onu qoy qan-tər!
Əynindəki dəmir donunu mənə ver,
Qolçaq, yaxa tikdirim mən səninçin!
Böyük, iti polad qılıncı mənə ver,
Bircə anda başlar kəsim səninçin!
Qarğı budağından olan süngünü ver mənə,
Sancım onu mən səninçin düşmən köksünə!
Ağ lələkli iti oxunu ver mənə,
Atıb sancım istədiyini düşməne!
Ala gözlü üç yüz igid qoş mənə,
Bu döyüşü həsr eləyim Məhəmmədin dininə!

Bəkil deyir: “Ölüm ağzın üçün, oğul! Bəlkə də mənim keçmiş günlərimi xatırlatmayacaqsan...Aya, geyimimi gətirin, oğlum geysin! Al ayğırımı gətirin, oğlum minsin! El vahiməyə düşməmiş oğlum gedib döyüş meydanına girsin!”.

Oğlanı geyindirib-kecindirdilər. Gəlib ata-anası ilə görüşdü. Əllərini öpdü. Üç yüz igidi yanına salıb, döyüş meydanına getdi.

Al ayğır düşmənin qoxusu hiss edəndə ayağını yerə döyər, tozu göyə çıxardı.

Kafirlər dedi: “Bu at Bəkilindir, biz qaçırıq”. Təkur dedi: “Ədə, yaxşı baxın. Bu gələn Bəkilə, sizdən əvvəl mən qaçırım”.

Gözətçi gözlədi. Gördü ki, at Bəkilindir, ancaq Bəkil üzərində deyil. Atın belindəki quş kimi bir oğlandır. Gəlib təkura xəbər verdi. Deyir: “At, yaraq və işıqlı zireh Bəkilindir, Bəkil içində deyil!”. Təkur deyir: “Yüz adam seçin, gurultu qoparıb hay-küy salın, oğlanı qorxudun. Oğlan quş ürəkli olar, meydanı qoyub qaçacaq”.

Yüz kafir seçilib oğlanın üzərinə gəldi. Kafir oğlana soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır:

Oğlan, oğlan, ay oğlan,
haramzada oğlan!
Altında Al ayğırı arıq oğlan.
Böyük, iti polad qılıncı gödək oğlan!
Əlindəki süngüsü sınıq oğlan!
Dəstəyi ağ tozlu yayı nazik oğlan!
Biləyində doxsan oxu seyrek oğlan!
Yanıdakı yoldaşları çıpaq oğlan!
Qaranlıq çökmüş gözləri çökük oğlan!
Şöklü Məlik səni möhkəm pusmuş,
Meydandakı o oğlanı tutun, demiş,
Əllərini-qollarını bağlayın, demiş,
Bircə anda gözəl başın kəsin, demiş.
Al qanını üzünə axıdın, demiş...
Ağ saqqallı atan varsa, ağlatma!
Ağ birçəkli anan varsa, inlətmə!
Yalqız igid alp olmaz,
Yovşan dibi bərk olmaz.
Əcəli çatmış əbləh oğlu əbləh,
Qayıdıb, dön burdan geri!

Oğlan da burada soylamış, görək, nə soylayıb, demişdir:

Ey itim kafir, hərzə-hərzə danışma!
Altımda Al ayğırımı nə bəyənmişən?
səni görüb oynayır.
Əynimdəki dəmir donum çiyinimi qısır.
Böyük iti polad qılıncım qınını doğrayır.
Qarğı budağından süngümü nə bəyənmişən?
Köksünü dələrək göyə fırladar.
Dəstəyi ağ tozlu bərk yayım zar-zar inləyir,
Oxlarım öz qabının kişini dəlir.
Yanımda igidlərim döyüş istəyir.
İgid adama hədə-qorxu gəlmək eyibdir.
Ay kafir, bəri gəl, döyüşək!

Kafir deyir: “Oğuzun arsızı türkmanın dəlisinə bənzəyir, buna bax a!...” Təkur deyir: “Gedin soruşun, oğlan Bəkilin nəyidir?”. Kafir gəlib oğlana soylamış, görək, necə soylamışdır:

Bilirik ki, altındakı Al ayğır Bəkilindir,
Bəkil hanı?
Böyük, iti polad qılıncın Bəkilindir,
Bəkil hanı?
Əynindəki dəmir donun Bəkilindir,
Bəkil hanı?
Yanıdakı igidlərin Bəkilindir,
Bəkil hanı?
Əgər Bəkil burdadırsa,
gecəyədək biz vuruşaq,
Dəstəyi ağ tozlu olan
bərk yaylar dartışdıraq.
Ağ lələkli kəskin, iti
oxlarla biz atışaq.
Sən Bəkilin, de, nəyisən,
tez ol, söylə bizə, oğlan!

Bəkilin oğlu burada soylamış, görək, xanım, nə soylamış, demişdir: “Ay kafir, sən məni tanıyırsanmı? Ağ alınlı Bayındır xanın bəy-

lərbəyisi Salur Qazan, onun qardaşı Qaragünə çaparaq yetişdi. Dönə-bilməz Tülək Vuran, Dözən oğlu Alp Rüstəm, Boz atlı Beyrək bəy Bəkilin evində yeyib-içirdilər; casus səndən xəbər gətirdi. Altındakı Al ayğıra Bəkil məni mindirdi. Böyük iti polad qılıncı qüvvət üçün verdi; qarğı budağından olan süngüsünü qeyrət üçün verdi; üç yüz igidini mənə yoldaş kimi qoşdu. Mən Bəkilin oğluyam, ay kafir! Bəri gəl, döyüşək!”.

Kafir təkur deyir: “Hələ bir döz, əbləh oğlu, mən sənə gəlmişəm çatım!” Altı pərli gürzünü ələ alıb, atını oğlanın üzərinə sürdü. Oğlan qalxanını gürzün qabağına tutdu. Kafir yuxarıdan aşağıya doğru oğlanı bərk vurdu: qalxanını ovdu, dəbilqəsini əzdı, üz-gözünü sıyırdı, ancaq oğlanı məğlub edə bilmədi. Gürzlə döyüşdülər, iti polad qılıncı vurmuşdular, atıla-atıla meydanda qılınclaşdılar; çiyinləri doğrandı, qılınc-ları ovulub töküldü, bir-birinə üstün gələ bilmədilər. Qarğı budağından olan süngülərlə çarpışdılar, meydanda buynuzlarını bir-birinə sancmaq istəyən buğalar kimi döş-döşə gəldilər; süngüləri sındı, bir-birini təslim edə bilmədilər. At üzərindən bir-birilə qapışıb-dartışdılar. Kafirin gücü çox idi, oğlan əldən düşdü. Allah taalaya yalvarıb soylamış, görək, necə soylamışdır:

Ucalardan ucasan, uca Tanrı!
Kimsə bilməz necəsən, gözəl Tanrı!
Sən Adəmə tac verdin,
Şeytana lənət etdin.
Bir günahdan ötrü qapından qovdun.
İbrahimi tutdurdun.
Xam genə bürüdü.
Götürüb oda atdırdım.
Odu gülşənə döndərdin
Birliyinə sığındım, əziz Allah,
mənə kömək et!

Kafir dedi: “Oğlan, məğlub olanda Allahınamı yalvarırsan? Sənin bir Allahın varsa, mənim yetmiş iki büt-xanəm var!” Oğlan deyir: “Ey lənətə gəlmiş azgın, sən büt-lərinə yalvarırsan, mən varlıqları yoxdan var edən Allahıma sığıram”.

Allah taala Cəbrayılə əmr etdi ki: “Ey Cəbrayıl, get, o quluma qırx kişi qüvvəsi verdim”.

Oğlan kafiri götürüb yerə vurdu. Burnundan qanı düdük kimi şoruldadı. İmran sıçrayıb kafirin boğazını şahin kimi ələ keçirdi.

Kafir deyir: “İgid, aman ver, sizin dininiz hansıdır? Qəbul edirəm”. Barmaq qaldırıb şəhadətini söylədi, müsəlman oldu. Qalan kafirlər bunu bildilər, meydama qoyub qaçdılar.

İmramın yoldaşları kafirin yurd-yuvasını dağıtdılar, qızını-gəlinini əsir etdilər.

Oğlan öz atasına mustuluqçu göndərdi ki, döyüşdə qalib çıxdım. Ağ saqqallı atası onu qarşılıyıb, boynunu qucaqladı. Dönüb evlərinə gəldilər. Atası uca dağda oğlan üçün yaylaq ayırdı. İti gedən Qaracıq atlar üçün tövlə ayırdı. Ağ üz-lü oğluna şülənlik üçün ağca qoyunlar ayırdı. Ala gözlü oğluna al örtüklü gəlin aldı. Ağ alını Baymır xan üçün pay ayırdı; oğlunu götürüb, onun divanına getdi. Əlini öpdü.

Padşah Qazan oğlu Uruzun sağ yanında ona yer göstərdi. Gözəl naxışlı cübbə-çuxa geyindirdi.

Dədəm Qorqud gəlib şadlıq havası çaldı. Bu oğuznaməni düzdü-qoşdu. “Bəkil oğlu İmranın olsun!” – dedi. İgidlərin başına nə gəldiyini söylədi. Xeyir-dua verək, xanım!

Yerli uca dağların yığılmasın!
Kölgəlik iri ağacın kəsilməsin!
Allah verən ümidin üzülməsin!
Günahımızı adı gözəl Məhəmmədə
bağışlasın Allah, xanım, hey!

UŞUN QOCA OĞLU SƏYRƏK BOYU

Oğuzların zamanında Uşun qoca deyilən bir kişi vardı. Övladdan iki oğlu vardı. Böyük oğlunun adı Əyrək idi. Pəhləvan, cəsur yaxşı bir igid idi. Haçan istəsə, Bayındır xanın divanına gedib-gəlirdi. Bəylər-bəyi olan Qazanın divanında onun üçün qarı-baca yox idi. Bəyləri aşağı başda qoyub, Qazanın lap önündə otururdu. Heç kimə qaynayıb-qarışmırdı.

Xanım, yenə bir gün Əyrək bəyləri qoyub yuxarı başa keçəndə Tərsuzamış deyilən bir oğuz igidi dedi: “Ay Uşun qocanın oğlu, bu oturan bəylər hər biri oturduğu yeri qılınıc ilə, çörəyi ilə alıbdir. Əyə, sən başını kəsdin, qanını tökdün, acını doyuzdurdun, yalnız adammı geyindirirdin?”.

Əyrək deyir: “Ay Tərsuzamış, baş kəsib-qan tökmək hünərdirmi?”. Dedi: “Bəli, əlbəttə, hünərdir!”. Tərsuzamışın sözü Əyrəyə təsir elədi. Durdu Qazan bəydən yürüş üçün icazə istədi. İzn verildi. Çağırdılar, döyüşçülər yığıldı. Üç yüz nizəli seçmə igid Əyrəyin yanında cəmləşdi. Meyxanada beş gün yemək-içmək oldu. Ondan sonra Şirokez kənarından Göycə dənizədək sahəni çahıb-taladılar. Böyük qənimət əldə etdilər. Əyrəyin yolu Əlincə qalasına düşdü. Qara təkür orada bir qoruq düzəltmişdi. Quşlardan bu dairəyə qaz, toyuq; heyvanlardan keyik, dovşan doldurub, buranı oğuz igidləri üçün tələ etmişdi.

Uşun qoca oğlunun da yolu bu qoruğa düşdü. Qoruğun qapısını sındırdılar. Sığın-keyik, qaz-toyuq qırdılar; yedilər-içdilər. Atlarının yəhərlərini götürdülər, öz geyimlərini çıxardılar.

Qara təkürün casusu vardı, bunları gördü. Gəlib deyir: “Aya, oğuzlardan bir bölük atlı gəldi. Qoruğun qapısını sındırdılar, atlarının yəhərini götürüb, geyimlərini çıxartdılar. Ədə, nə durursuz?”

Altı yüz qara donlu kafir bunların üzərinə hücum etdi. İgidləri qırdılar, Əyrəyi tutdular. Əlincə qalasında zindana saldılar.

Uca-uca dağlardan, aşqın-daşqın suların xəbər keçdi. Qalın Oğuz ellərinə xəbər çatdı. Uşun qocanın hündür evi önündə şivən qopdu. Qaza bənzər qızı-gəlini ağ çıxarıb qara geydi. Uşun qoca Əyrəyin ağca üzvlü anası ilə “Oğul, oğul!” – deyərək hönkürtü ilə ağlaşdılar.

Yiyəsi olan böyüyür, qabırğalı boy atır. Deyilənə görə, xanım, Uşun qocanın kiçik oğlu Səyrək yaxşı, pəhləvan cüssəli cəsur bir igid

oldu. Bir gün yolu bir yığıncağa düşdü, oturdular. Yeyib-içdilər. Səyrək sərxoş oldu. Bayıra – ayaq yoluna çıxdı. Gördü ki, yetim bir oğlan bir qızla dalaşır. “Əyə, sizə nə olub?” – deyərək bir şillə birinə, bir şillə də cə birinə vurdu. Köhnə donun bitini, yetim oğlanın dili acı olar. Yetim dedi: “Ə, bizim yetimliyimiz bəs deyil? Bizi niyə vurursan? Hünərin varsa, qardaşın Əlincə qalasında əsirdir, get onu xilas elə!”.

Səyrək dedi: “Ədə, qardaşımın adı nədir?”. Dedi: “Əyrəkdir”. Səyrək öz-özünə dedi: “Əyrəyə Səyrək yaraşır; qardaşım sağmış, daha fikir eləməyəm. Qardaşsız oğuz elində durmaram. Qaranlıq çökmüş gözlərimin işığı qardaş!” – deyib ağladı. İçəriyə – məclisə gəldi. Oturanlardan icazə istədi. “Bəylər, salamat qalın!” – dedi. Atını gətirdilər, mindi; çapıb atasının evinə gəldi. Atından düşdü. Anasının dilini arayıb, bir söz eşitmək istədi. Səyrək burada görək nə soylamış, nə soylayıb demişdir:

Qalxaraq, ay ana, yerimdən durub
Qarayallı gözəl Qazlıq atımı mindim.
Çarpaz yatan Ala dağın
ətəyinə getdim.
Qalın Oğuz elində bir məclis varmış,
ora düşdüm.
Yemək-içmək vaxtı ağ-boz atlı
bir çapar gəldi.
Dedi, “Əyrək” adlı bir igid çoxdan əsir idi,
Allahın köməyiylə dustaqlıqdan çıxıb gəlib.
Böyük-kiçik qalmayıb;
hamı getdi o igidin qarşısına.
Ana, mən də gedimmi, nə deyirsən?

Anası burada soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır:

Ağzın üçün ölüm, oğul!
Dilin üçün ölüm, oğul!
Qarşıdakı uca dağın yıxılmışdı,
ucaldı axır!
Coşğun axan gözəl suyun qurumuşdu,
çağladı axır!
İri ağacda qol-budağın qurumuşdu,
cücərib göyərdi axır!

Qalın Oğuz bəyləri ilə sən də get, oğul!
O igidə çatan kimi ağ atından en, oğul!
Əllə görüş, o igidə salam ver,
Əlini öpüb, boynunu da qucaqla!
Uca dağımın başısan, söylə!
Nə durmusan, oğul, atını çap, get!

Oğlan anasına soylamış, görək, nə soylayıb demişdir:

Ana, ağzın qurusun!
Ana, dilin çürüsün!
Mənim öz qardaşım varmış,
yolumdan qayıtmaram!
Oğuz elində qardaşsız durmaram!
Ana haqqı Tanrı haqqı olmasaydı,
Böyük iti polad qılıncımı götürərdim,
Bircə anda gözəl başını kəsərdim,
Ağ qanını yer üzünə tökərdim,
ana, zalım ana!

Atası deyir: “Yanlıx xəbərdir, oğul. Qaçıb gələn sənin böyük qardaşın deyil, ayrısıdır. Mənim kimi ağ saqqallı atam aqlatma! Qocalmış ananı inlətmə!” Oğlan burada soylayıb demişdir:

Üç yüz altmış altı igid ova çıxsə,
Keyik sürüsü üstündə hay-küy qalxsə,
Qardaşlı igidlər inamla qalxıb vurur.
Qardaşsızın ənsəsinə yumruq vursalar,
Ağladıqca dörd yanına baxıb durur,
Gözlərindən dayanmadan acı yaşlar axıdır.
Ala gözlü oğlunuzla görüşənədək
Bəy baba, xanım ana, salamat qalın!

Ata-ana “yanlıx xəbərdir, getmə, oğul!” – dedilər. Oğlan: “Məni yolumdan eləməyin. Qardaşım tutulan qalaya getməyincə, onun ölü ya diri olduğunu bilməyincə, ölürsə, qanını almayınca Qalın Oğuz elinə qayıtmaram!” – dedi.

Ata-ana ağlaşıb Qazan üçün adam saldılar. “Oğlan qardaşını yada salıb gedir. Bizə nə məsləhət verirsən?” – dedilər. Qazan deyir: “Ayağına ət tuşağı vurun!”.

Nişanlısı vardı, tez yır-yığış edib, Səyrəyi evləndirdilər. Atıdan aygır, dəvədən buğra, qoyundan qoç kəsdirdilər. Oğlanı gəlin otağına saldılar. Qızla yorğan-döşəyə girəndə oğlan qılıncını çıxardı, qızla özü arasında qoydu. Qız dedi: “Qılıncını qınına qoy, igid, murad ver, murad al, bir-birimizə sarılaq!”. Oğlan dedi: “Ay yaramaz qızı, qardaşımın üzünü görməyincə, ölmüşsə, qanını almayınca muradıma çatsam, qoy qıhncımla doğranım, oxuma sancılım, oğlum doğulmasın, doğularsa on yaşına çatmasın!”. Dedi və ayağa durdu, tövlədən bir şahənə at çıxardı, yəhərlədi, döyüş paltarını geyindi. Dizlərinə, qollarına zireh qapaqlar bağladı. Dedi: “Qız, sən mənim üçün bir il yola bax! Bir ildə gəlməsəm, iki il bax! İki ildə gəlməsəm, üç il bax! Gəlməsəm, o vaxt bil ki, ölmüşəm. Aygır atımı kəsdirib, ehsanımı ver! Gözün kimi tutarsa, könlün kimi seversə, ona get!”. Qız burada soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır:

İgidim, mən səni bir il gözlərəm,
Bir ilə gəlməsən, iki il gözlərəm.
İki ilə gəlməsən, üç-dörd il gözlərəm.
Dörd il yox, beş-altı il gözlərəm.
Altı yolun ayrıcında çadır quraram,
Gedəndən-gələndən xəbər soruşaram.
Xeyir xəbər gətirənə at, don verərəm,
qaftanlar geydirərəm.
Şər xəbər gətirənin başını kəsərəm.
Erkək bir milçək də sinəmə qondurmaram.
Murad verib, murad al, sonra get, igidim!

Oğlan deyir: “Ay yaramaz qızı, qardaşımın başına and içmişəm, dediyimdən dönmərəm!”.

Qız öz-özünə deyir: “Mənə qədəmi uğursuz gəlin deyincə, utanmaz-arsız gəlin desinlər. Qayınatama, qayınanama xəbər verim görək”. Soylamış, görək nə demişdir:

Atamdan yaxşı qayınata!
Anamdan yaxşı qayınana!
Qayıtanın buğrası ürküb gedir,
Sarvan önünü aldı, döndərə bilmir,
Qaracıq aygırın ürküb gedir,

İlxıçı önünü aldı, döndərə bilmir.
Yaylağın qoçları ürküb gedir,
Çoban önünü aldı, döndərə bilmir.
Ala gözlü oğlun qardaşını anıb gedir,
Ağca üzlü gəlinin döndərə bilmir,
sizə məlum olsun!

Ata-ana ah etdilər, yerlərindən qalxdılar. “Oğul, getmə!” – dedilər. Gördülər, çarə olmadı. Oğlan “Qardaşım tutulan o qalaya getməyə bilmərəm!” – dedi. Ata-anası: “Get, oğul. Yolun uğurlu olsun! Gedib-qayıtmaq qismətində varsa, sağ salamat gedib gələsən!” – dedilər.

Əyrək ata-anasının əlini öpdü. Sıçrayıb Qaracıq atına mindi. Gecəni gündüzə qatıb atını çapdı. Üç gün gecəli-gündüzlü at çapdı. Dərəşam sərhədindən keçib, o qardaşının tutulduğu qoruğa gəldi. Gördü ki, ilxıçı kafirlər day güdürlər. Qılınc çəkib altı kafiri yerə sərdi. Atla fırlanıb dayları ürkütdü; qovub həmin qoruğa saldı. Üç gün gecə-gündüz at çapmış yorğun igidin gözlərini yuxu basdı. Səyrək atının yüyənini biləyinə bağladı, yatıb yuxuya getdi.

Kafirin casusu vardı. Gəlib təkura dedi: “Oğuzdan bir dəli igid gəldi. İlxıçları öldürdü, dayları ürkütdü-qovdu, gətirib qoruğa saldı”.

Təkur deyir: “Altmış yaraqlı adam seçin; getsinlər, tutub gətirsinlər”.

Altmış yaraqlı adam seçib getdilər. Gözlənilmədən altmış dəmir donlu kafir oğlanın üzərinə gəldi. Səyrəyin mindiyi ayğır yaxşı atlandı; at qulağı tez eşidər. Atların kişnərtisini, geyim-kecimlərin qıcılığını eşidən ayğır çəkib oğlanı oyatdı. Oğlan gördü ki, bir alay atlı gəlir, yerindən sıçradı. Adı gözəl Məhəmmədə salavat çəkdi. Atına mindi. Qaradonlu kafirləri qılınclayıb, qalaya saldı. Yenə yuxusundan əl çəkə bilməyib yerinə getdi, yatdı. Yenə atının yüyənini biləyinə keçirdi.

Kafirlərin sağ qalanları qaçaraq təkurun yanına gəldilər. Təkur deyir: “Tfu, üzünüzə! Altmış adam bir oğlanı tuta bilmədiniz!”. Bu dəfə oğlanın üzərinə yüz kafir gəldi. Ayğır yenə oğlanı oyatdı. Səyrək gördü ki, bir alay atlı gəlir. Durdu, atına mindi. Adı gözəl Məhəmmədə salavat çəkdi. Kafirləri qılıncdan keçirib qalaya basdı; atını döndərüb, yenə öz yerinə gəldi. Yuxusu gəldi, yenə yatdı. Atının yüyənini yenə biləyinə keçirdi. Bu dəfə at oğlanın qolundan açılıb qaçdı...

Kafirlər yenə təkurun yanına gəldilər. Təkur deyir: “Bu dəfə üç yüz adamlı gedin!”.

Kafirlər dedi: “Getmirik, kökümüzü kəsib, hamımızı qırar!”. Təkur deyir: “Bəs necə eləyək? Gedin o dustaq igidi çıxarıb gətirin. “Təpəyənin köpünü süsəyən yatırır”. At verin, geyindirin!”.

Gəldilər, Əyrəyə dedilər: “İgid, təkur sənin gücünə-qeyrətinə sığındı. Burada bir dəli igid yolçunun-dilənçinin, çoban-çoluğun çörəyini əlindən alır. Tut o igidi öldür, səni azad eləyək, çıx get!”. Əyrək “Yaxşı, olsun!” – dedi.

Əyrəyi zindandan çıxardılar. Saç-saqqalını ülgüclədilər. Bir at, bir qılınc verdilər. Üç yüz kafiri də ona yoldaş kimi qoşdular. Səyrəyin üzərinə gəldilər. Üç yüz kafir kənarda durdu.

Əyrək deyir: “Hanı o dəli igid?”. Uzaqdan göstərdilər. Əyrək deyir: “Gəlin gedək, tutaq!”. Kafirlər deyir: “Təkur sənə əmr eləyib, sən get!”. Əyrək deyir: “Odur, yatır, gəlin gedək!”. Kafirlər deyir: “Hay-hay, nə yatmaq, qoltuğunun altından baxır. Qalxar, gen dünyanı başımıza daraldar”. Əyrək dedi: “İndi mən gedim, əl-ayağımı bağlayım, ondan sonra siz gələrsiz”. Sıçrayıb kafirlərin arasından çıxdı. Atını sürüb, Səyrəyin üzərinə gəldi. Atından düşüb, yüyəni bir budağa ilişdirdi. Baxdı gördü ki, bu cavan on dörd gecəlik aya bənzəyir. Bu gözəl, ala gözlü gənc igid puçur-puçur tərleyib yatır. Gələndən-gələndən xəbəri yoxdur. Əyrək dolanıb, cavanın başı ucuna gəldi. Gördü ki, belində qopuzu var. Çıxarıb əlinə aldı. Soylamış, görək, xanım, nə soylamış-demişdir:

Qalxaraq yerindən duran igid,
Qarayallı gözəl Qazlıq atı minən,
Arqubeli, Ala dağı gecə aşan,
Coşqun axan gözəl suyu üzüb keçən,
Qəribliyə gələn belə yatarmı?
Mənim kimi qollarını, əllərini
bağladaraq donuz damında yatarmı?
Ağ saqqallı atasını, ağ birçəkli anasını
inlədərmə, ağladarmı?
Niyə yatırsan, igid?
Qafil olma, gözəl başını qaldır, igid!
Ala gözlərini aç, igid!

Allah verən şirin canını yuxu almış,
İgid, əllərini qollarından bağlatma!
Ağ saqqallı atanı, qarı ananı ağlatma!
Qalın Oğuzdan gələn igid, necə igidsən?
Səni yaradan haqqı üçün durub gəl!
Dörd yanını kafir tutubdur bil!

Oğlan gərnəşib ayağa durdu. Qılıncının dəstəyindən yapışdı ki, onu vura, gördü ki, onun əlində qopuz vardır. Dedi: “Ay kafir, Dədəm Qorqudun qopuzuna hörmət edib vurmam. Əgər əlində qopuz olmasaydı, qardaşımın başına and olsun, səni iki para edərdim. Səyrək burada çəkib qopuzu onun əlindən aldı, soyladı, görək, xanım, nə soyladı:

Sübh tezdən yerimdən durmağım qardaş üçündür,
Ağ-boz atları yormağım qardaş üçündür.
Qalanızda dustaq varmı, kafir, de mənə?!
Dərdli başım qurban olsun, kafir sənə!

Böyük qardaşı Əyrək burada soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır:

Ağzın üçün ölüm, qardaş!
Dilin üçün ölüm, qardaş!
Yerini-yurdunu soruşsam, nə yerdir?
Qaranlıqda azıb, yol arasan,
ümidin nəyədir?
Böyük bayraq götürən xanımız kimdir?
Döyüş günü öndə duran igidiniz kimdir?
İgid, sənin atan kimdir?
İgid adamın igiddən ad gizlətməsi eyibdir,
igid, söylə, adın nədir?

Bir daha soylayıb demişdir:

Qaytabanımı güdən sarvanımsanmı?
Qaracıq atımı güdən ilxıçımsanmı?
Yaylağımı güdən çobanımsanmı?
Qulluğumda dayanan naibimsənmi?
Beşikdə qoyub getdiyim qardaşımsanmı?
İgid, söylə mənə!
Dərdli başım qurban olsun bu gün sənə!

Səyrək burada böyük qardaşına soylayıb dedi:

Qara dövrandə yol azsam, ümidim Allahdır,
Böyük bayraq götürən xanımız Bayındır xandır!
Döyüş günü öndə duran igidimiz Salur Qazandır!
Atamın adını soruşursan, Uşun qocadır!
Mənim adımı bilmək istəsən, Səyrəkdir!
Qardaşım varmış, deyirlər, adı Əyrəkdir!

Bir daha soylayıb demişdir:

Qaytabanını güdən sarvanınam,
Qaracıq atını güdən ilxıçınam.
Beşikdə qoyub gəldiyin qardaşınam.

Böyük qardaş Əyrək burada soylamış, görək, xanım, necə soylayıb demişdir:

Ağzın üçün ölüm, qardaş!
Dilin üçün ölüm, qardaş!
Ərmi, igidmi oldun, qardaş!
Qəribliyə qardaşın üçün sənmi gəldin, qardaş!

İki qardaş qalxıb qucaqlaşmış görüşdülər. Əyrək kiçik qardaşının boynunu öpdü. Səyrək isə böyük qardaşının əlini öpdü.

Qabaq tərəfdən kafirlər baxışlı deyirlər: “Deyəsən, güləşdilər? Kaş ki, bizimki bassın!”. Gördülər ki, qucaqlaşmış görüşdülər, Qazlıq atlarını mindilər.

İki qardaş qara donlu kafirlərin üstünə at sürüb qılınc çaldı; onları qırıb çatdılar, qovub qalaya saldılar. Sonra gəlib həmin qoruğa girdilər. Atları bayıra çıxardılar. Hərlədiyib-fırladılar atları qabaqlarına qatdılar. Dərəşam suyunu üzüb keçdilər. Gecəni gündüzə qatıb, Oğuz yurdunun sərhədinə yetişdilər.

Səyrək qanlı kafirlərin əlindən qardaşım xilas etdi. Ağ saqqallı atasına muştuluqçu göndərdi. “Atam qabağıma gəlsin!” – dedi.

Uşun qocanın qapısına çapar gəldi: “Muştuluq! Gözün aydın! Oğullarının ikisi də birlikdə sağ-salamat gəldi”, – dedilər.

Qoca eşidib şad oldu. Gumbur-gumbur təbillər çalındı. Qızıl-tunc borular göyə ucaldıldı. O gün böyük, geniş otaqlar tikildi. Atdan ayğır, dəvədən buğra, qoyundan qoç kəsdirildi.

Qoca bəy oğullarının qarşısına gəldi. Atından endi, oğlanları ilə qucaqlaşb görüşdü: “Sağ-salamatsızımı, yaxşısızımı, oğullar?” – dedi. Günlüyü qızıl tağlı evlərinə gəldilər. Şadlıq, yemək-İçmək oldu.

Uşun qoca böyük oğlu üçün də gözəl gəlin gətirdi. İki qardaş bir-birinə sağdış oldu; atlarını çapıb gəlin otaqlarına getdilər. Öz muradlarına yetişdilər.

Dədəm Qorqud gəlib boy boyladı, soy soyladı:

Əvvəl-axır uzun ömrün sonu ölümdür!
Ölüm gəldikdə Allah sizi təmiz imandan ayırməsın!
Günahınızı Məhəmmədin üzü suyuna bağışlasın!
“Amin” deyənlərin üzünü görəsən,
xanım, hey!

SALUR QAZANIN DUSTAQ OLDUĞU VƏ OĞLU URUZUN ONU XİLAS ETDİYİ BOY

Deyilənə görə, xanım, Trabzon təkuru bəylər bəyi olan Qazan xana bir şahin göndərmişdi. Bir gecə yeyib-İçib oturarkən şahinçibəsiya deyir: “Əyə, sabah şahinləri götür, xəlvətə ova çıxacaq!”

Səhər erkən atlara minib, ov yerinə getdilər. Bir sürü qaz gördülər. Qazan şahini buraxdı, qazları ovlaya bilmədi. Şahin uçub göyə qalxdı. Gözlədilər, şahin Tumanın qalasına endi. Qazan çox pərt oldu. Şahinin ardınca düşdü, dərə-təpə aşdı. Kafir elinə gəldi. Gedərkən Qazanın gözünü yuxu tutdu. Bəylər dedilər: “Ay xan, qayıdaq!”. Qazan dedi: “Bir az da irəli gedək!”. Baxdı, bir qala gördü. Dedi: “Bəylər, gəlin yataq!”.

Qazanı “kiçik ölüm” tutdu, uyudu. Oğuz bəyləri yeddi gün yatardı, ona görə də yuxuya “kiçik ölüm” deyirdilər.

Sən demə, o gün Tumanın qalasının təkuru ova çıxıbmış. Casus gəlib deyir: “Bir bölük atlı gəldi, bəyləri yatdı, yuxuya getdi”. Təkur adam göndərdi ki, kim olduğunu bilin!

Gələnlər bildi ki, bunlar oğuzlardandır. Gəlib təkürə xəbər verdilər. Təkur da dərhal qoşunu yığdı, bunların üzərinə gəldi. Qazanın bəyləri baxıb gördülər ki, düşmən gəlir, dedilər: “Qazanı qoyub getsək, evində bizi qırırlar. Yaxşısı budur ki, burada qırılaq!”. Kafiri qarşıladılar, döyüşdülər. Qazanın iyirmi beş bəyini həlak etdilər. Qazanın üstünə düşdülər. Yatdığı yerdə tutdular. Əl-ayağını bərk bağladılar, bir arabaya qoyub, örkənlə möhkəm sarıdılar. Arabanı çəkib, yola düşdülər.

Gedərkən araba qıcirtısından Qazan oyandı, gərnəşdi, qollarındaki örkəni tamam qırdı. Arabanın üstündə oturdu. Əlini əlinə çalıb, qah-qahla güldü. Kafirlər dedilər: “Nə gülürsən?” Qazan dedi: “Ay kafirlər, bu arabanı beşiyim sandım. Sizi yamrı-yumru dayəm sandım”.

Qazanı bu cür gətirdilər. Tumanın qalasında bir quyuya atdılar. Quyunun ağzına bir dəyirman daşı qoydular. Yemək-İçməyini dəyirman daşının deşiyindən verirdilər.

Bir gün təkürün arvadı deyir: “Gedim, Qazanı görüm, necə kişidir ki, bu qədər adamlara zərbə vururmuş?”. Arvad gəlib zindançıya qapını açdırdı. Çağırır deyir: “Qazan bəy, halın necədir? Güzəranın yer altında xoşdur, yoxsa yer üzündə? İndi nə yeyirsən, nə içirsən və nəyə minirsən?”. Qazan deyir: “Ölülərinə xörək verdiyin vaxt əllə-

rindən alıram. Həm də ölümlərinizin yorğasını minirəm, tənbellərini yedəkləyirəm”.

Təkürün arvadı deyir: “Qazan bəy, səni dininə and verirəm, yeddi yaşında bir qızcıqazım ölmüşdür, rəhm eylə, ona minmə!”.

Qazan deyir: “Ölümlərinizin arasında ondan yorğası yoxdur, elə ona minirəm!”. Arvad deyir: “Vay, sənin əлиндən nə yer üzündə dirimiz, nə də yer altında ölümüz xilas olarmış!”. Gəldi, təkürə dedi: “Rəhm eylə, o yad oğlunu quyudan çıxar. Yer altında qızcıqazımı minirmiş; qızcıqazının belini üzər. Qalan ölümlərimizi bir yerə yığıb, onlar üçün verdiyimiz xərəyi-yeməyi əllərindən çəkib alır, yeyirmiş. Onun əлиндən nə ölümüz, nə dirimiz xilas olarmış! Dinin eşqinə, o kişini quyudan çıxar”.

Təkür bəylərini topladı. Deyir: “Gəlin Qazanı quyudan çıxarın, bizi tərifləsin, oğuz elini pisləsin. Bundan sonra şərt qoysun ki, bizim elimizə düşmənçiliyə gəlməyəcək”.

Getdilər, Qazanı quyudan çıxarıb gətirdilər. Dedilər: “And iç ki, bizim elimizə düşmənçiliyə gəlməyəcəksən. Həm də bizi təriflə, oğuz elini xəcil elə, ucuz tut; səni buraxaq, çıx get!”. Qazan deyir: “Vallah, billah, doğru yolu görürkən əyri yoldan gəlmərəm!”. Dedilər: “Vallah, Qazan yaxşı and içdi”. “İndi, Qazan bəy, di, bizi təriflə!” – dedilər. Qazan deyir: “Mən yer üstündə adam tərifləməyəm. Bir adam gətirin, minim, sizi tərifləyim”. Getdilər, kafirlərdən bir kişini gətirdilər. “Bir yəhər, bir yüyən”, – dedi, gətirdilər. Qazan, kafirin belinə yəhər saldı, ağzına yüyən vurdu. “Qolanını” çəkdi, sıçrayıb belinə mindi. Dizlərini onun dizlərinə vurdu. Qabırğasını qarnına yapışdırdı. Yüyənini çəkdi, ağzını ayırdı, kafiri öldürdü. Əyilib üzərində oturdu. Deyir: “Ay kafirlər, qopuzumu gətirin, sizi tərifləyim!”.

Getdilər, qopuzu gətirdilər. Qazan qopuzu əlinə alıb burada soylamış, görək, xanım, nə soylayıb demişdir:

On min düşmən gördümsə, “oyunum” dedim.
İyirmi min düşmən gördümsə, qaçmadım.
Otuz min düşmən gördümsə, ot saydım.
Qırx min düşmən gördümsə, qıya baxdım.
Əlli min düşmən gördümsə, əl vermədim.
Altmış min düşmən gördümsə, dindirmədim.
Səksən min düşmən gördümsə, səksənmədim.
Doxsan min düşmən gördümsə, silahlanmadım.

Yüz min düşmən gördümsə, üz döndərmədim.
Üzü dönməz, kütləşməyən qılıncımı ələ aldım.
Məhəmmədin dini eşqinə qılınc çaldım.
Hündür yerdə yumru başı top tək kəsdim.
Onda belə “ərəm, bəyəm” deyə öyünmədim.
Çox öyünən kişilərdə bir kişilik görmədim!
Əlinə düşmüş ikən ey kafir, öldür məni,
Böyük qılıncım sal boynuma, kəs başımı,
qılıncından qorxan deyiləm!
Öz əslimə, öz kökümə xain çıxan deyiləm!

Bir soy da soylayıb demişdir:

Yüksək-yüksək böyük dağdan daş yuvarlansa,
Öz dizini – oyluğunu qarşıma tutan mənəm.
Fironun sütunu tək yerdə yüklər qalansa,
O tayları dizi ilə tutub duran Qazan mənəm.
Böyük-böyük bəylərin oğlanları dalaşanda
Qamçı altına salıb döyən-vuran Qazan mənəm.
Uca dağda dolu yağsa, qara-qatı duman dursa,
Qaracığ atın qulaqları çovğunluqda görünməsə,
Bələdçisiz qorxu çəkən igidlər də yol yanılsa,
Bələdçisiz yol tanıyan, yol bacaran Qazan mənəm.
Yeddi başlı əjdahaya rast gəlib yetişdim.
Heybətindən, qorxusundan bu sol gözüm yaşardı.
“Hey gözüm? Bir ilanda nə var belə, qorxdun!” – dedim.
Mən onda da “ərəm, bəyəm” deyə öyünmədim,
Çox öyünən kişilərdə bir kişilik görmədim.
Əlinə düşmüş ikən, ay kafir, öldür məni,
Çək qılıncı, kəs başımı, mən ki qorxan deyiləm!
Öz əslimə, öz kökümə xain çıxan deyiləm!
Oğuzun igidləri dura-dura mən sənin
Şərəfinə, şəninə tərif yaxan deyiləm!

Qazan burada bir daha soylamışdır:

Qayalıqda salınmışdır kafirin bir səhəri,
Əmmanın sularında yuyunur sahilləri.
Sağa-sola çırpınıb baş vurur üzgüçülər,

Su dibində fırlanıb dönürdü dənizçilər.
“Tanrı mənəm!” deyirlər su dibində azğınlar.
Düzü qoyub, tərsini söyləyir qız-gəlinlər.
Qızıl aşiq oynadır Sancıdanın bəyləri;
Altı dəfə oğuzlar getdi, ala bilmədi.
Altı nəfər igidlə ora mən Qazan getdim.
Altı gündə qalanı mən aldım, məğlub etdim.
Kilsəsini yıxaraq, yerində məscid tikdim,
dua-namaz oxutdum.
Qızını-gəlinini ağ köksümdə oynatdım,
bəylərini qul etdim.
Mən onda da “ərəm, bəyəm” deyə öyünmədim!
Çox öyünən kişilərdə bir kişilik görmədim!
Əlinə keçmiş ikən, ey kafir, öldür məni,
Çal qılncı, kəs başımı, mən ki, qorxan deyiləm!
Öz əslimə, öz kökümə xain çıxan deyiləm!

Qazan yenə soylayıb demişdir:

Dağda-daşda qabağımdan çox qaçıbdır,
ey kafir, atan sənin.
Oynatmışam qabağımda, çox fırlanıb
qız-gəlinin...
Ağca qala Sürməlidə at oynatdım.
Atla Harun elinə çapdım, çatdım.
Ağ hasarın qalasınm bürcünü yıxdım.
Ağ gümüş gətirdilər, “heçdir, puçdur” söylədim.
Qızıl-altun gətirdilər, adicə “misdir” dedim.
Ala gözlü qız-gəlini gətirdilər, aldanmadım.
Kilsəsini yıxıb orda məscid tikdim,
Qızılı-gümüşünü talan etdim.
Onda da mən “ərəm, bəyəm” deyə öyünmədim.
Çox öyünən kişilərdə bir kişilik görmədim!
Əlinə düşmüş ikən, ey kafir, öldür məni,
Öz əslimə, kökümə xain çıxan deyiləm!
Şərəfinə, şəninə tərif yaxan deyiləm!

Qazan bəy burada bir daha soylayıb demişdir:

Ağ qayanın çaplanının erkəyində bir köküm var,
Ortac qırda sizin keyik sürünüzü rahat qoymaz.

Ağ sazın aslanmdan bir köküm var,
Ala qaz tək otlamağa düzlərində bir at qoymaz.
Qorxu bilməz qurd balası erkəyindən bir köküm var.
Qorxusundan çobanların qoyunları otarammaz.
Ağ sunqur quşunun erkəyi tək bir köküm var,
Qorxusundan ala ördək, qara qazın suya qonmaz.
Uruz adlı oğul verdim Qalın Oğuz elinə,
Bir qardaşım var ki mənim, adı igid Qaragünə,
Xəbər tutub, qolundakı şahinini sağ qoymazlar!
Əlinə düşmüş ikən, ey kafir, öldür məni!
Mən ki, sənin qılncından qorxan deyiləm!
Öz əslimə, öz kökümə xain çıxan deyiləm!

Bir daha soylayıb demişdir:

İt kimi mırıldayan
Çərkəz donuzlusan sən.
Kiçik donuz şülənin,
Torba saman döşəyin,
Yarım kərpic yasdığıın,
Yonma ağac tanrındır,
Mənim köpəyim kafir!
Oğuzlar dura-dura,
Səni tərifləməyəm!
Sonra öldürəcəksən,
İndicə öldür məni.
Onsuz da mən ölümdən,
qandan qorxan deyiləm!
Allah qoysa, sağ qalsam,
Mən səni öldürərəm!

Kafirilər dedi: “Bu bizi tərifləmədi. Gəlin, bunu öldürək!”. Kafir bəyləri yığışıb gəldilər. Yenə dedilər: “Bunun oğlu var, qardaşı var, bunu öldürmək olmaz”. Gətirib donuz damına saldılar.

At ayağı iti, ozan dili çevik olur. Qazamn öldüyünü-qaldığını heç kim bilmədi...

Sən demə, xamm, Qazanın kiçik bir oğlu varmış; böyüyüb bir igid oldu. Bir gün ata minib divana gəlirkən bir kişi deyir: “Məgər sən

Qazan xanın oğlu deyilsən?”. Uruz hirsələnib deyir: “Ay yaramaz, mənim atam Bayındır xan deyildirmi?”. Deyir: “Yox, o, ananın atasıdır, sənin babandır”. Uruz: “Əyə, bəs mənim atam ölüdür, ya diri?” – deyə soruşur. Deyir: “Diridir, Tumanın qalasında dustaqdır”. Belə deyəndə oğlan utanmış halda atını qaytarıb geri döndü, anasının yanına gəldi. Burada anasına soylamış, görək, xanım, nə soylamışdır:

Ay ana, mən xan oğlu deyiləmmiş,
Qazan xanın oğluyamış...
Bunu mənə niyə əvvəl demirdin?
Ana haqqı – Tanrı haqqı olmasaydı,
Qara polad iti qılıncı çəkərdim,
Qəfilcədən gözəl başımı kəsərdim,
Al qanımı yer üzünə tökərdim!

Anası ağlayıb deyir: “Oğul, atan sağdır, amma söyləməyə qorxurdum, kafir elinə gedəsən, özünü vurdurub həlak olasan. Canım oğul, ona görə sənə demirdim; ancaq əmin üçün adam sal, gəlsin, görək, nə deyir”.

Adam göndərdi, əmisini çağırırdı; o da gəldi. Uruz deyir: “Mən atamın dustaq olduğu qalaya gedirəm”. Birlikdə danışdılar. Bütün bəylərə xəbər çatdı: “Uruz atası üçün gedir, yaraqlanıb gəlin!”.

Qoşun toplanıb gəldi. İgid Uruz qurduğu çadırları açdırdı, silah yüklərini hazırlatdırdı. Qaragünə qoşunun başçısı oldu. Boruları göyə ucaldıb köçdülər. Yola düşdülər.

Yol üzərində kafirin Aya Sofya adlı kilsəsi vardı. Keşişlər qoruyur, nəzarət edirdilər. Çox keçilməz–alınmaz kilsə idi. Atdan düşüb tacir donu geyindilər. Tacir qiyafəsində qatır-dəvələrini çəkib gəldilər.

Kafirlər gördülər ki, gələnlər tacirə bənzəmir, qaçıb qalaya girdilər, qapılarını bağladılar. Bürcə çıxıb “kimlərsiz?” – dedilər. Bunlar: “Tacirlərlik” – dedilər. Kafirlər “Yalan söyləyirsiniz” – deyə daşa tutdular. Uruz atdan düşüb deyir: “Atamın qızıl qədəhindən şərab içən, məni sevən kimdirsə, atdan düşsün! Bunların qapısına bir-bir gürz vuraq!”. On altı igid sıçrayıb atdan düşdü. Qalxan tutdular. Gürzlərini çiyinlərinə saldılar. Qarıya gəldilər, bir-bir gürz vurub qapını sındırdılar, içəri girdilər. Kafirlərin hamısını qırdılar, bir nəfəri sağ qoymadılar ki, gedib özünü külərə xəbər versin. Malını talan etdilər. Öz qoşunlarının üzərinə qayıtdılar.

Kafirlərin bir malotaranı vardı. Gördü ki, qalanı aldılar. Qaçıb təkurun yanına getdi, Aya Sofyanın alındığını xəbər verdi: “Nə oturursuz, üzərinizə düşmənlər gəlib, başınıza çarə eləyin!” – dedi.

Təkur, bəyləri bir yerə yığdı. “Bunlarla nəyləyək?” – dedi. Bəylər dedilər: “Bunun yolu odur ki, Qazanı onların qabağına çıxaraq”. Bu fikri bəyəndilər. Gedib Qazanı çıxartdılar, təkurun qabağına gətirdilər. Təkur dedi: “Qazan bəy, üstümüzə düşmənlər gəlib. Bizi bu düşməndən qorusan, səni buraxarıq. Həm də xərac verməyə razı olarıq. Ancaq sən də and iç ki, bizim bu elimizə düşmənlərlə gəlməyəcəksən”. Qazan deyir: “Vallah, billah doğru yolu görə-görə əyri yolla gəlmərəm!”. Kafirlər “Qazan yaxşı and içdi”, – deyə sevindilər. Təkur qoşunun seçmə dəstələrini yığıb meydana gəldi. Çadır qurdu. Kafirin qoşunu Qazanın ətrafına yığıldı. Qazana geyim-keci gətirdilər; qılınc, süngü və sair döyüş silahları ilə onu yaraqlandırdılar.

Bu zaman oğuz igidləri alay-alay gəldi, gumbur-gumbur təbillər, nağaralar çalındı.

Qazan gördü ki, bir ağ-boz atlı, ağ bayraq, dəmir donlu bəy oğuz qoşununun önündə gəldi. Çadırını qurdu. Alay bağlayıb durdu. Onun ardınca Qaragünə gəldi, o da öz dəstəsini düzüb durdu. Elə bu zaman Qazan atını meydana sürüb, özünə tay döyüşçü istədi.

Boz atlı Beyrək at çapıb meydana girdi. Qazan burada soylamış, görək, xanım, nə soylayıb, demişdir:

Yerindən qalxaraq duran igid, nə igidsən?
Əyninə bəy dəmir donu geyən igid, nə igidsən?
Adın nədir, igid, söylə mənə!

Beyrək burada soylayıb demişdir:

Aya, kafir, sən məni tanıyırsanmı?
Parasarı Bayburd hasarından sıçrayıb uçan,
Adaxlısını ayrısı alırkən tutub alan
Baybörə xan oğlu Bamsı Beyrək deyirlər mənə,
Bəri gəl, ay kafir, döyüşək!

Qazan burada bir daha soylayıb deyir:

İgid, qoşunun önündə ağ bayraqlı alay durdu,
Başçı düzüb dəstəsini, çadırını öndə qurdu.

Ağ-boz ata minən igid nə igiddir, kimlərdəndir?
And verirəm öz başına, igid bunu söylə mənə!

Beyrək deyir: “Ay kafir, kimlərdən olacaq, bəyimiz Qazanın oğlundur!”. Qazan ürəyində dedi: “Allaha şükür, mənim oğlancığım böyük igid olub”.

Beyrək: “Ay kafir, nə onu-bunu soruşursan məndən?”- dedi. Qazanın üzərinə at sürdü. Qanadlı gürzünü qaldırıb Qazanı vurdu. Qazan özünü tanıtdırmadı, qarmalayıb Beyrəyin biləyindən tutdu, dartıb dəyənəyini əlindən aldı. Beyrəyin ənsəsinə bir dəyənək zərbəsi vurdu. Beyrək atın boynunu qucaqlayıb, geri qayıtdı. Qazan dedi: “Ey Beyrək, get, bəyinə de gəlsin!”.

Bunu gördü, İlek qoca oğlu Dönəbilməz Tüləkvuran meydana girdi. Qazan burada soylayıb deyir:

Sübh tezdən öz yerindən duran igid, nə igidsən?
Bədəvi atını oynadaraq gələn igid, nə igidsən?
İgidin igiddən ad gizlətməsi eyibdir,
Adın nədir, igid, söylə mənə!

Tüləkvuran deyir:

Ay kafir, mənim adımı bilmirsənmi?
Öz adına xor baxıb eldən çıxan,
Əlli yeddi qalanın kilidini alan
İlek qoca oğlu Dönəbilməz Tüləkvuran
mənə deyirlər!

O, süngüsünü əlinə alıb, atını irəli sürdü. “Qazana sancım”, – deyə fikirləşdi, ancaq sanca bilmədi, yan keçdi. Qazan atla irəli cumdu. Süngüsünü çəkib əlindən aldı, təpəsinə vurdu. Süngü para-para olub ovuldu. Dedi: “Əy, əbləh oğlu, bəyinə de gəlsin!”. O da qayıtdı. Qazan yenə igid istədi. Dözən oğlu Alp Rüstəm at sürüb meydana girdi. Qazan burada yenə dedi:

Qalxaraq yerindən durub gələn,
Gözəl Qazlıq atını minən,
Nə igidsən, adın nədir, de mənə!

Alp Rüstəm deyir:
Qalxıb yerindən duran-gələn,
İki qardaş uşağını
öldürüb zəlil gözən,
Dözən oğlu Alp Rüstəm mənə deyirlər!

O da Qazana hücum etdi. “Məğlub edim” dedi, edə bilmədi. Qazan bəy buna da bir zərbə vurdu. Dedi: “Ay yaramaz, get, bəyinə de, gəlsin!”.

O da döndü. Qazan yenidən igid istədi. Uruzun atının yüyənini əmisi Qaragünə tutmuşdu. Uruz yüyəni çəkib bir anda əlindən aldı, qılınc çəkib, atasının üzərinə at saldı. Durmayıb çiyinə qılınc endirdi. Qılınc Qazanın geyimini kəsib, çiyinə dörd barmağadək yara vurdu. Al qanı şoruldayıb qoynuna axdı.

Uruz yenə döndü ki, bir də vursun, Qazan burada çağıraraq oğluna soyladı, görək, xanım, nə soyladı:

Uca dağımın zirvəsi, qüruru oğul!
Qaranlıq çökmüş gözlərimin
ışığı, nuru oğul!
İgidim Uruz, aslanım Uruz,
Ağ saqqallı atana qıyma, oğul!

Uruzun damarlarındakı qan şəfqətlə qaynadı. Qara qıyma gözləri qan-yaşla doldu. Atdan yerə düşüb, atasının əlini öpdü. Qazan atdan endirildi. O, oğlunun boynunu öpdü. Bəylər Qazanla oğlunun yamna at sürüb, onları çevrəyə aldılar. Hamı atdan düşüb, Qazanın əlini öpdü. Hücum edib kafirlərin üstünə at saldılar, qılınc çaldılar. Dərələrdə-təpələrdə kafirlərə qırğın düşdü. Qalanı aldılar. Kilsəni yıxıb, məscid tikdilər. Uruz qanlı kafir əlindən atasını xilas etdi.

Qalın Oğuz elinə gəlib çıxdılar. Uruz ağca üzül anasma muş-tuluqçu göndərdi. Qaza bənzər qız-gəlin Qazanın qarşısına gəlib, əlini öpdülər, ayağına düşdülər.

Qazan gözəl çəmənlikdə çadırlar-otaqlar qurdu. Yeddi gün yeddi gecə toy-düyün etdilər, yemək-içmək oldu.

Dədəm Qorqud gəldi, qopuz çaldı. İgid döyüşçülərin başına nə gəldiyini söylədi:

Hamı o tərifi bəy igidlər,
Dünya mənimdir deyənlər?
Əcəl gəldi, yer gizlətdi,
Fani dünya kimə qaldı?
Gəlimli-gedimli dünya!
Son ucu ölümlü dünya!
Ölüm gəldikdə səni təmiz imandan ayırmasın!
Allah səni namərdə möhtac etməsin!
Beş kəlmə dua etdik, qəbul olunsun!
“Amin! Amin!” deyənlərin üzünü görəsən!
Günahınızı adı gözəl Məhəmməd Müstafaya
bağışlasın, xanım, hey!

İÇ OĞUZA DAŞ OĞUZUN DÖNÜK ÇIXMASI VƏ BEYRƏYİN ÖLDÜYÜ BOY

Üç ox və Boz ox tayfaları bir yerə toplaşanda Qazan adət üzrə evini talan elətdirər, şey-şüyünü bölüşdürərdi. Amma bu dəfə Qazanın şeyləri talan edildikdə Daş Oğuz orada deyildi. Talanda ancaq İç Oğuz iştirak etdi.

Qazan öz şeylərini talan elətdirərkən arvadının əlindən tutub kənara çıxar, ondan sonra ev-əşiyini oğuz əhlinin ixtiyarına verərdi.

Daş Oğuz bəylərindən Aruz, Əmən və qalan bəylər bunu eşidib dedilər: “Bax, bax! İndiyədək Qazanın evini birlikdə talan edərdik. İndi nə üçün birlikdə olmayaq?” Daş Oğuz bəyləri müttəfiq olub, Qazanın yanına gəlmədilər, ədavət saxladılar.

Qılbaş deyilən bir kişi vardı. Qazan dedi: “Ay Qılbaş, bu Daş Oğuz bəyləri həmişə birlikdə gəlirdilər. İndi nə üçün gəlmədilər?” Qılbaş deyir: “Bilmirsənmi niyə gəlmədilər? Evini talan etdirdiyin vaxt Daş Oğuz burada yox idi, səbəbi budur”. Qazan deyir: “Hə, deməli, ədavət saxlayırlar?”. Qılbaş deyir: “Xanım, mən gedim, onların dostluğunu düşmənliliyini bilim”. Qazan deyir: “Sən yaxşı bilirsən, get!”.

Qılbaş bir neçə adamla atlanıb, Qazanın dayısı evinə gəldi. Aruz da qızılı günlüyünü qurdurub oğlanları ilə oturmuşdu.

Qılbaş gəlib Aruza salam verdi, dedi: “Qazanın başı bəlalıdır. Dedi ki, mütləq dayım Aruz yamma gəlsin, üstümə düşmən gəlib; dəvələrimi nərildətdilər, qaracıq Qazlıq atlarımı kişnətdilər. Qaza bənzər qızımız-gəlinimiz dərdə düşdü. Mənim dərdli başıma gör nələr gəldi. Dayım Aruz gəlsin, – dedi”.

Aruz deyir: “Ay Qılbaş, Qazan öz evini həmişə Üç ox və Boz ox tayfaları bir yerə yığılanda talan elətdirərdi. Bizim günahımız nə idi ki, bu işdə iştirak etmədik? Qazanın başına qoy həmişə bəla gəlsin. Dayısı Aruz daim ona qarşı olacaq. Biz Qazanın düşməniyik, qəti bilsin!” Qılbaş burada soylanmış, görək, xanım, nə soylayıb demişdir:

Ay əbiəh,
Qazan xan yerindən durub gəldi,
Ala dağda çadırı-otağı dikəldi.
Üç yüz altmış altı igid

söhbətinə yığıldı.

Yemək-içmək arasında bəylər səni andı.

Üstümüzə heç bir düşmən-zad gəlmədi.

Mən sənin dostluğunu-düşmənlüyünü

sınamaq üçün gəldim.

Qazana düşmən olduğunu bildim!

Qılbaş qalxıb “Salamat qalın!” – deyib getdi.

Aruzun qanı çox qaraldı. Daş Oğuz bəyləri üçün adam saldı: “Əmən gəlsin, Alp Rüstəm gəlsin, Dönəbilməz Tüləkvuran gəlsin...Qalan bəylər də hamı gəlsin!”.

Daş Oğuzun bütün bəyləri yığıldı. Aruz böyük və geniş otaqlarım düzdə tikdirdi. Atdan aygır, dəvədən buğra, qoyundan qoç kəsdirdi. Daş Oğuz bəylərini əzizləyib qonaq etdi. Dedi: “Bəylər, bilirsinizmi, mən sizi niyə çağırırdım?”. Dedilər: “Bilmirik”. Aruz deyir: “Qazan bizə Qılbaşı göndərib, elim-günüm çapıldı, başıma bəla gəldi, dayım Aruz yanıma gəlsin, demişdir. Qılbaşa dedim ki, Qazan həmişə malını Daş oğuz bəylərinin iştirakı ilə talan elətdirərdi. Bəylər gələr, Qazanı salamlayıb gedərdi”.

Əmən dedi: “Bəs sən axır ona nə cavab verdin?” Aruz: “Ay əbləh, biz Qazana düşmənlik”, dedim. Əmən deyir: “Yaxşı demisən”. Aruz deyir: “Bəylər, bəs siz nə deyirsiniz?”. Bəylər dedi: “Nə deyəcəyik? Sən Qazana düşmən oldunsa, biz də düşmənlik”, – dedilər. Aruz araya müqəddəs kitabı gətirdi. Bütün bəylər əl basıb and içdilər, “Sənin dostuna dost, düşməninə düşmənlik!” – dedilər. Aruz bütün bəylərə xələt verdi, dönüb dedi: “Bəylər, Beyrək bizdən qız almışdır, yeznəmizdir, amma Qazanın da dostudur. Gəlsin, bizi Qazanla barışdırın. Çağırdıraq, gətirdək; bizə tabe olarsa, çox yaxşı! Olmazsa, mən saqqalım tutum, siz qılınc çəkib vurun! Beyrəyi aradan götürək. Ondan sonra Qazanla işimiz yaxşı olar!”.

Beyrəyə kağız göndərdilər. Beyrək öz otağında igidlərlə yeyib-içirdi. Aruzdan adam gəldi, salam verdi. Beyrək də salam verdi. Gələn adam dedi: “Aruz xan sizə salam göndərir. Deyir, Beyrək gəlsin, lütf edib, bizi Qazanla barışdırın!”.

Beyrək: “Yaxşı, olsun!” – dedi. Atını çəkдилər, mindi. Qırx igidlə Aruzun evinə gəldi. Daş Oğuz bəyləri otururkən girib salam verdi. Aruz Beyrəyə dedi: “Bilirsənmi, səni niyə çağırırdıq?”. Beyrək dedi:

“Niyə çağırırdınız?”. Aruz dedi: “Biz, bütün bu oturan bəylər Qazandan üz döndərmişik, and içmişik”. Kitab gətirdilər ki, sən də and iç! Beyrək “Mən Qazana dönük çıxmaram!” – deyə and içdi. Soylayıb deyir:

Mən Qazanın nemətini çox yemişəm,
bilməzsəm, gözümü tutsun!

Qaracıqda Qazlıq atına çox minmişəm,
bilməzsəm, tabutum olsun!

Yaxşı qaftanlarını çox geymişəm,
bilməzsəm, kəfənim olsun!

Böyük, geniş otağına çox girmişəm,
bilməzsəm, zindanım olsun!

Mən Qazana dönük çıxmaram, qəti bilin!

Aruz Beyrəyin saqqalından tutdu. Bəylər Beyrəyə qıya bilmədilər. Beyrək burada bildi ki, Aruz çox qəzəblənmişdir. Soylayıb dedi:

Aruz, mən bilsəydim bu niyyətini,
Qaracıqda Qazlıq ata minərdim!

Əynimə bərk dəmir donu geyərdim!
Böyük iti polad qılınc bağlardım!

Öz alnıma parlaq zireh vurardım!
Altmış tutam süngümü götürərdim!

Alagözlü bəyləri gətirərdim!

Ay yaramaz, mən bu işi duysaydım,
Sənin görüşünə belə gələrdim?!

İgidi aldatmaq arvad işidir,
Bu işi arvaddan öyrəndinmi sən?

Aruz deyir: “Ədə, hərzə-hərzə danışma. Qanına susama, gəl and iç!”. Beyrək deyir: “Vallah, mən Qazanın və İç Oğuzun yolunda başımı qoymuşam. İstəyirsiniz, yüz para eləyin, mən Qazana xain çıxmaram!”. Aruz yenidən hirsələndi, Beyrəyin saqqalından bərk tutub, bəylərə baxdı. Gördü kimsə gəlmir, qara polad iti qılıncı çəkib, Beyrəyin sağ oyluğunu çapdı. Beyrək qara qanına boyandı, başı dumanlandı. Bütün bəylər dağılışdı. Hər kəs öz atına mindi. Beyrəyi də mindirdilər. Bir nəfər tərkinə minib, onu qucaqladı. Beyrəyi gətirənlər atlarını ça-

paraq, onu öz evinə çatdırdılar. Cübbəsini üzərinə örtüldülər. Beyrək burada soylayıb dedi:

İgidlərim, yerinizdən qalxın, durun!
Boz atımın quyruğunu tutun, kəsin!
Ala dağdan Arqubeli gecə aşın.
İti axan gözəl suyu üzüb keçin.
Qazan xanın divanına çapıb gedin.
Siz hamınız ağ çıxarıb, qara geyin.
“Qazan, tək sən sağ ol, Beyrək öldü!” deyın...

Danışın ki, namərd Aruz dayın adam göndərib, Beyrəyi istəmişdir, o da getmişdir. Daş Oğuzun bütün bəyləri bir yerə yığılbmış. Bilmədik, yemək-içmək arasında müqəddəs kitab gətirdilər, Beyrəyə “Biz and içib, Qazandan üz döndərmişik. Gəl, sən də and iç!” – dedilər. And içmədi. “Mən Qazandan dönmərəm!” – dedi. Namərd dayın qəzəblənib, Beyrəyi qılıncladı. Beyrək huşunu itirib, qara qanına boyandı. Sonra dedi ki, mənim qanımlı Qazan Aruzda qoyarsa, sabah qiyamət günündə əlim onun yaxasında olacaqdır!

Beyrək bir daha soylayıb demişdir:

İgidlərim, Aruz oğlu Basat gəlmədən,
Elim-günüm çapılmadan,
Qaytabanda dəvələrimi bağırtdan,
Qaracıqda Qazlıq atımı kişnətmədən,
Ağca qoyunlarım mələşmədən,
Ağca üzül qız-gəlinə sataşmadan,
Ağca üzül sevgilimi Basat gəlib almadan,
Elimi-günümü çapmadan, Qazan mənə yetişsin,
Mənim qanımlı Aruzda qoymasın,
Ağ bənizli sevgilimi oğluna alıb versin,
Axirətin haqqını mənə halal etsin,
Bilsin ki, bəy oğlu bəyzadə Beyrək
Ömrünü bağışlayıb, Allahına qovuşdu!

Beyrəyin ata-anasına xəbər çatdı. Uca ev-eşiklərində şivən qopdu. Qaza bənzer qız-gəlin ağ çıxarıb, qara geydi. Ağ-boz atın quyruğunu kəsdilər. Qırx-əlli igid qara geyib göy sarındı. Qazan bəyin yanına

gəlib, çalmalarını yerə vurdular. “Beyrək!” deyə çox ağlaşdılar. Qazan əlini öpdülər. “Sən sağ ol, Beyrək öldü!” dedilər. Dedilər ki, namərd dayın hiylə işlətdi. Çağırtırıb bizi aldatdılar. Getdik; bilmədik ki, Daş Oğuz bəyləri sizdən üz döndəriblər. Müqəddəs kitab gətirdilər. “Biz Qazana düşmənik, sən də biz deyənə boyun əyi!” dedilər. And içdilər. Beyrək sənin çörəyini basmadı. Onlara boyun əymədi. Dayın namərd Aruz qəzəblənib, Beyrəyi oturduğu yerdə qılıncladı, bir oyluğunu saldı. Sən sağ ol, xanım, Beyrək Allaha qovuşdu; dedi ki, mənim qanımlı Aruzda qoymasın.

Qazan bu xəbəri eşitdi, dəsmalını əlinə alıb, hönkür-hönkür ağladı. Divanda oturub zarıldadı. Orada olan bütün bəylər ağlaşdılar!

Qazan getdi, öz evinə girdi. Yeddi gün divana çıxmadı, oturub ağladı.

Bəylər yığışib, divana gəldilər. Qazanın qardaşı Qaragünə deyir: “Qılbaş, get de, ağam Qazan gəlib çıxsın. De ki, sənin ucundan bir igid aramızdan əksildi. Həm də vəsiyyətlə eləyib ki, qanımlı düşməndə qoymayıb alasan. Di, gedək, düşməni haqlayaq!”. Qılbaş deyir: “Sən qardaşısan, sən get!”.

Nəhayət, ikisi birlikdə getdilər. Qazanın evinə girdilər. Salam verib dedilər: “Sən sağ ol, ay xan, bir igid aramızdan əksildi, sənin yolunda baş verdi. Deyirəm, qanımlı ala; həm də sizə tapşırırmışdır ki, qanımlı alasız. Ağlamaqla bir şeymi olur? Dur gəl yuxarı”.

Qazan deyir: “Doğru məsləhətdir. Tez silahları hazırlasınlar. Bütün bəylər atlansınlar!”.

Bəylərin hamısı atlara mindi. Qazanın Qonur atını çəkib gətirdilər, mindi. Boru çalındı, nağaralar döyüldü. Gecə-gündüz bilmədən atlarını çapdılar.

Aruza və Daş Oğuzun bəylərinə xəbər çatdı. “Budur, Qazan gəldi!” – dedilər. Onlar da qoşun yığıb, boru ucaldan Qazana qarşı gəldilər.

Üç ox və Boz oxun qoşunları qarşılaşdı. Aruz deyir: “İç Oğuzda mənim döyüşçü rəqibim Qazan olsun!”. Əmən deyir: “Mənim rəqibim Tərsuzamış olsun!”. Alp Rüstəm deyir: “Mənim rəqibim Ənsə qoca oğlu Oxçu olsun!”. Hər kəs öz rəqibini gözlədi. Alaylar bağlandı, qoşunlar düzüldü. Borular çalındı. Təbillər döyüldü. Aruz qoca öz atını meydana sürdü. Qazam çağırıb dedi: “Ey yaramaz, sən mənim rəqibimsən, sən bəri gəl!”. Qazan qalxanını çəkdi, süngüsünü əlinə alıb başı üzərində fırlatdı. Dedi: “Ay əbləh, namərdliklə igid öldürməyin nə demək olduğunu indi mən sənə göstərəm!”. Aruz Qazanın üzə-

rinə at sürüb, onu qılıncladı; zərbəsi zərrə qədər də Qazanı kəsmədi, yan keçdi. Növbə Qazana yetişdi. Altmış tutamlıq iri nizəsini qol-tuğuna qısan Qazan, Aruza bir nizə vurdu. Nizə alov tək Aruzun kök-sündən o tərəfə keçdi, onu at üstündən yerə saldı. Qazan öz qardaşı Qaragünəyə işarə etdi: “Başını kəs!”. Qaragünə atdan düşüb Aruzun başını kəsdi.

Daş Oğuz bəyləri bunu görüb, hamı atdan düşdü. Qazanın ayağına yıxıldılar, günahlarından keçməyi xahiş etdilər, əlini öpdülər. Qazan onların günahını bağışladı. Beyrəyin qanını dayısından aldı. Sonra Aruzun evini çalıb-çapdırdı. Elini-gününü talan elətdirdi. İgid bəylər böyük qənimət qazandılar.

Qazan hündür göy çəmənlərdə çadırlar qurdu.

Dədəm Qorqud gəlib şadlıq mahnısı çaldı. İgid döyüşçülərin başına nə gəldiyini danışdı. Dedi:

Hanı dediyim bəy ərənlər,
Dünya mənimdir deyənlər?
Əcəl gəldi, yer gizlətdi,
Fani dünya kimə qaldı?
Gəlimli-gedimli dünya,
Son ucu ölümlü dünya!
Ən nəhayət, uzun yaşın
Sonu ölüm, axırı ayrılıq.

Xeyir-dua verək, xamm:

Ölüm gəldikdə səni
Pak imandan ayırmasın!
Ağ saqqallı atan yeri,
Ağ birçəkli anan yeri
cənnət olsun!
Allah səni namərdə möhtac etməsin!
Ağ alnın önündə beş kəlmə dua etdik
qəbul olunsun!
“Amin! Amin!” deyənlərin üzünü görəsən!
Yığışdırsın, saxlasın Allah günahınızı,
Məhəmməd Mustafaya bağışlasın, xanım, hey!

LÜĞƏT VƏ İNDEKS

Tərtib edəni: **Tofiq Hacıyev**

A

Abdöst (f.)	- Dəstəmaz.
Acı	- Acı; duzlu; turş.
Acıq	- Acıq; acıqlı; kədər, güc; acı, hiddət, övkəli; hirs, qeyz, qəzəb; Acığı tutmaq – acıqlanmaq, hirsənmək.
Acıqmaq	- Acmaq.
Acımaq	- Acıqlanmaq; hirsənmək.
Acmaq	- Acıqlanmaq.
Adaxlu	- Adaxlı; nişanlı.
Adəm (ə.)	- İlk insan; peyğəmbər.
Adəm	- İnsan; Adəmilər evrəni-cəsur insan.
Ağ I	- Tələ; tor.
Ağ II	- Hündür yer.
Ağa	- Ağa; ata; böyük qardaş.
Ağac	- Ağac (bitki); uzunluq ölçüsü (8 km ətrafında).
Ağca	- Təmiz, ağappaq; Ağca bürclü-bürcü ağ olan; Ağca saz-ağappaq çöllər; Ağ yünlü – ağ yunlu; Ağca yüzü – ağ üzli.
Ağ sunqur	- Şahin cinsindən ov quşu.
Ağayıl // ağıl	- Ağıl, qoyun sürüsünün yığıldığı və ya salındığı üstü açıq, ətrafı bağlı yer.
Ağca saz	- Ağca saz (y.a.).
Ağılmaq	- Asılmaq; ucalmaq.
Ağır	- Ağır; dəyərlı; əziz.
Ağırlamaq	- Əzizləmək; hörmət göstərmək.
Ağıрмаq	- Ucaltmaq; yüksəltmək; qaldırmaq.
Ağız	- Ağız. Uc, kənar, başlanğıc.
Ağmaq	- Bax: Ağırmaq.
Ağrılmaq	- ucalmaq.
Axır (ə.)	- Axır (malqaraya ot tökülən qurum).
Axıtrılmaq	- Enmək, sürüşüb düşmək.
Axirət (ə.)	- Axirət; o dünya; Axirət haqqı – o dünyada sorulacaq haqq.
Axtarmaq	- Devirmək, alt-üst etmək, yerə yıxmaq, başı aşağı çevirmək.

Aqar	- Axar su, çeşmə, çay və s.
Aqça	- Axça.
Aqçaluq	- Axçaya dəyər əmtəə.
Aq hasar	- Ağ hasar (y.a.) – Ağ hasar qələsi.
Aqın	- Basqın, hücum.
Aqınçı	- Talançı; basqınçı.
Aqındılı	- Axar, çəşğun axan.
Aqmaq	- 1. Axmaq; 2. basqın etmək.
Aqsaqa	- Ağsaka (y.a.) – etnotoponim: ağsaklar – ağ hunlar – eftalitlər.
Al I	- al, qırmızı.
Al II	- Hiylə, yalan; Al eyləmək – hiylə qurmaq, aldatmaq.
Al III	- Ön tərəf (əl sözündən).
Ala I	- ala, başqa rənglə ağı qarışığı.
Ala II	- Tərəf, doğru; Yanım ala; Qarşım ala.
Alaca I	- Ala-bula. Rəngbərəng, əlvən, qarışıq rəngli, naxışlı.
Alaca II	- Keçi qəzilindən toxunmuş kilim.
Alalmaq	- Qızarmaq, rəngdən rəngə girmək.
Alan	- Düzənlik, meydan.
Alar	- Aydınlıq; Alar sabah – səhər çağı; Alar tanıla – dan yeri ağararkən.
Alat (ə.)	- Alətlər, vasitələr; Alati-döyüş vasitələri, silahlar.
Alay	- Alay, ordu hissəsi.
Alca	- Qırmızıca, al rəngdə olan; Alca atlı; Alca qopuz.
Alçaq	- Alçaq, rəzil, ləyaqətsiz; vadi; münasib.
Alçaqdan	- Aşağıdan, düz yerdən.
Aldamaq	- Aldatmaq, yalan söyləmək.
Aldırmaq	- Əlindən vermək; itirmək, döyüşdə itirmək, əsir vermək.
Alm	- Alın; Bir dağın ön tərəfi; Öndə olan, ön, qabaq, qarşı, müqabil tərəf. Alın-baş gün işığı urmaq; Alınma qada yazmaq; Alnına şərəbin istisi çıxmaq; Alnını yerə qoymaq; Alnım-başım umudu.
Alınmaq	- Alınmaq, zəbt edilmək, tutulmaq; Tutulmaq, yaxalanmaq, əsir edilmək; Alı vermək – başqası üçün bir şey almaq; Alı qoymaq-tutmaq, saxlamaq.
Alim (ə.)	- Bilici, oxumuş; Alimlər sərəvəri.
Alqar	- Yürüş; Alqar varmaq – yürüş etmək.

Alqış	- Alqış; xeyir-dua.
Alınmaq	- Gücdən düşmək.
Alışmaq	- Alıb-vermək.
“Allahu səməd”	- Qurandan İxlas surəsindən – Allahü səmədsən; “Hər yerdə əbədi var olan tək Allahsan”.
Almaq	- Almaq, zəbt etmək.
Alp	- İgid, cəsur.
Alpan	- Alban.
Altun	- Qızıl; Altunlu; Altunluca; Altun başlı – qızıl başlı.
Aman (ə.)	- 1. Daxili rahatlıq, əmin olma, 2. sığınma, yardım diləmə, yalvarma; Aman diləmək; Aman demək.
Amənnə (ə.)	- İmandıq, Allahın dediklərinə inandıq, iman gətirdik.
Amin (ə.)	- amin. “Tanrım, qəbul et!”
Anaru	- O biri, o tərəf, əks tərəf.
Ancılayın	- elə, onun kimi.
And	- And, əhd-peyman, söz vermə; And içmək.
Anda	- Orada, o yanda.
Andan	- 1. Sonra, ondan sonra, 2. onun üçün, o səbəbdən.
Anı I	- Heyrət, şaşqınlıq: “anı uçdu”, yəni bihuş olub qaldı, ağılı başından getdi.
Anı II	- Onu.
Anıtmaq	- Bir vəqəə, bir mənzərə qarşısında çaşıb qalmaq; Sen. anımaq, anıtmaq; Tutulub qalmaq, çaşıb qalmaq.
Anramaq	- Kükürmək, hayqırmaq; kükürmək, (aslan kimi heyvanlar) gurultulu, qorxunc səslər çıxarmaq; (kiçik, bala heyvanlar) inləmək, mızıldamaq.
Ansuzun	- Dərhal.
Apul-apul	- Ləngər vura-vura.
Aramaq	- Aramaq, axtarmaq.
Arğab	- Həlqə.
Arğış	- Karvan, qərriblikdə olanın yanına göndərilən şəxs, xəbər apararı.
Arğun	- Sıçan-sıçovul qəbilindən heyvan.
Arxa	- 1. Arxa, ard, dal, 2. kömək, köməkçi.
Arı	- Təmiz, saf.
Arqa	- Bax: arxa.
Arqıç	- Arxac; yazda sürünün dincəldiyi yer; ətəyi; Arqıç qır.

Arqu	- İnad, sözə qulaq asmayan; iki divar və ya iki dirək arasına qoyulan ağac.
Arquru	- Köndələn, çarpaz.
Arlanmaq	- Arlanmaq, utanmaq, həya etmək.
Arslan	- Aslan.
Arşun	- Arşın, uzunluq ölçüsü.
Art	- Ard, arxa, bel.
Artıq	- Artıq, ziyadə, çox, lazım olmayan.
Artırmaq	- Artırmaq. Geriyə buraxmaq, sağ buraxmaq.
Aru	- Bax: arı.
Aruq	- Arıq.
Asılan	- Asılan sıldırım.
Asi (ə.)	- Asi; Asi olmaq – buyruq eşitməmək, itaətdən çıxmaq.
Asmaq	- 1. Asmaq, sallatmaq, yüksək bir yerdən aşağı sallatmaq, 2. dar ağacına çəkmək, asaraq öldürmək.
Asuman (f.)	- Asiman, səma, göy.
Asumanlu	- Tavanlı; Asmanlu gög, tavanı olan.
Aş	- Yemək.
Aşağa	- 1. Ayaq tərəf, alçaq tərəf, aşağı, alt, 2. adi, alçaq, bayağı, dəyərsiz.
Aşanmaq	- Qalxmaq, ucalmaq, dirənmək; Göy yüzünə aşanmaq.
Aşıqlamaq	- Aşiq olmaq, sevmək, vurulmaq.
Aşıt	- Gədik, keçid.
Aşpaz (t.f.aşpəz)	- Yemək bişirən, aşpaz.
Aşuq	- Aşiq; diz qapaqlarından çıxan oynaq sümüyü, diz qapağı.
Aşut	- Bax: aşıt. Aşut vermək – yol vermək.
Atış	- Atışma.
Atışmaq	- Atışmaq, deyişmək.
Atlas (ə.)	- Atlas; Parlaq ipək parça; üzü ipək, astarı pambıq parça.
Av	- Ov.
Avanmaq	- Dirənmək, göy üzünə dirənmək, ucalmaq.
Avaz (f.)	- Uca səs.
Avlanmaq	- Ovlanmaq.
Avlayu	- Ovlayaraq, ovlanaraq.
Avsal	- Dabaq xəstəliyi.

Avuc	- Ovuc; Əlin iç tərəfi, əl dolusu.
Aya	- İç, əlin ayası – əlin içi; sapanın ayası – içi.
Ayaq I	- Ayaq; Ayağına at tuşacağını vurmaq – evləndirmək, başını bağlamaq.
Ayaq II	- Qədəh, kasa, fincan.
Ayaqlu	- Ayağı olan, ayaqlı.
Ayaqlular	- İnsanlar, adamlar.
Aydma	- Söz-sözbət, şayiə.
Ayib (ə.)	- Nəyinsə dəyərini azaldan şey, eyib, qüsur.
Ayıblu	- Qüsurlu, eyibli.
Ayıbluca	- Bax: ayıblu; çox ayıblı.
Ayırd	- Ayrıc, yolun ayrıcısı.
Ayıتماق	- Demək.
Ayqır	- Ayqır. Döl üçün seçilmiş erkək at.
Ayqırlı	- Ayqırı olan.
Ayna	- Cümə günü.
Ayran	- Ayran, içki; Qatıqdan hazırlanmış ağartı.
Ayrıq	- Ayrısı, özgəsi.
Ayru	- Ayrı.
Ayruq	- Ayrı; başqa; bir başqası.
Aytışmaq	- Deyişmək, höcətləşmək.
Azğun	- Azğın; Azqm dinli-dini doğru olmayan, kafir, haqq dinindən ayrı dinə qulluq edən.
Azim (ə.)	- 1. Böyük, ulu, uca; 2. çox.
Azmaq	- Amaq. 1. Haqq yolundan çıxmaq, dindən çıxmaq, yolunu azmaq, 2. qudurmaq, həyasızlaşmaq; Azın gəlmək – yolunu itirib gəlmək.
Aznavur	- Heybətli adam; əsilzadə.
Azuğ	- Gündəlik yemək, yeyiləcək şeylər, qida, yol yeməyi.

B

Baba	- Ata, dədə.
Babacuq	- Atacıq.
Baca	- Baca. Yeraltı qazmalarda, yaxud daxmalarda tüstünün çıxması, havanın dəyişməsi və işıq düşməsi üçün qoyulan deşik.

Bacuq	- Bədənin bədən topuğa qədər hissəsi.
Badya	- Badya; mis vedrə, misdən süd və su qabı.
Bağdama	- Badalaq.
Bağdamaq	- Badalaq vurmaq; qucaqlamaq, sarılmaq, fırlatmaq.
Bağır	- Bağır, ciyər, köks.
Bağlu	- Bağlı.
Bağşurmaq	- Razılaşmaq.
Bahadır	- Bahadır, qəhrəman.
Bahadurluq	- Cəsurluq, igidlik, qəhrəmanlıq, cəsərət.
Baqır	- Mis.
Baqi (ə.)	- Ölümsüz, əbədi qalan, ölməyən, daimi.
Baqisi	- Qalan.
Baqmaq	- 1. Baxmaq, 2. gözləmək, 3. bir şeyə maraq etmək.
Balçaq	- Qəbzə; qılıncın dəstəsi, tutacağı qəbzəsindəki əli qoruyan dəmir.
Balçıq	- Palçıq, ayağa yapışan palçıq, gil, gilli torpaq; Balçığa baturmaq – ləyaqətini alçalatmaq.
Balkır	- Yaralı.
Balqımaq	- Parlamaq.
Bam	- Dik, tərə; bam-bam tərə.
Bam-bam	- Dik-dik.
Ban I	- Əzan; Ban banlatmaq – əzan vermək.
Ban II	- Çadırın qurulması üçün işi görən hündür ağac; arabanın təkərdən yuxarı hissəsi, qutusu, arabanın qabağma qoşmaq üçün uzun ağac, arabanın oxu.
Banlamaq	- Banlamaq; əzan vermək.
Banu	- Xanım.
Baraq	- İt adı.
Bargah	- Ev, otaq.
Barı (f.)	- Barı, hasar.
Başarmaq	- Başarmaq, bacarmaq.
Başlı	- Başçı; qüdrət sahibi olan, ağıllı.
Başmaq	- Başmaq, ayaqqabı.
Batman	- Batman; çəki, ölçü vahidi.
Bayağı	- Bayağı, xoşa gəlməyən.
Bayaq	- Bayaq, bir az bundan əvvəl.
Baymaq	- Varlanmaq.

Bayır	- Bayır, eşik.
Bazırgan (f.)	- Tacir, tacir dəstəsi.
Bazlamac (bozlamac)	- Bazlamac, yağlı çörək.
Becid	- Tez, cəld.
Behişt (f.)	- Cənnət.
Belinleyü	- Çaşaraq, qorxub sıçrayaraq.
Belinləmək	- Qəflətən qorxmaq, qorxub sıçramaq, qorxaraq oyanmaq.
Beşikkərtmə	- Göbökkəsmə, nişanlı.
Bezə (f)	- Miskin, fağır.
Bəbək	- Bala, övlad.
Bədəvi	- Bədəy.
Bəg	- Bəy.
Bəgənmək	- Bəyənmək, yaxşı və gözəl görmək, xoşa gəlmək.
Bəglik	- Bəylik.
Bəgzadə	- Bəyzadə.
Bəha (f.)	- Dəyər, qiymət, ekvivalent; bəhasini gətirmək – öz dəyərində bir əvəz gətirmək.
Bəhri	- Su quşu.
Bək	- Bərk.
Bəkil	- Gözətçi.
Bəkləmək	- 1. Qorumaq, 2. gözləmək.
Bəqa (ə.)	- Əbədilik, ölümsüzlük, davam etmə.
Bələmək	- Bələmək, uşağı bürümək, sarımaq.
Bəlki (f.)	- Bəlkə.
Bəllü	- Bəlli məlum.
Bəlürmək	- Bəlli olmaq.
Bəlürsüz	- Məlum olmayan.
Bən	- Mən (I şəxsin təki).
Bərü	- Bəri.
Bəsərək	- Tüklü dəvə cinsi, gənc və qüvvətli dəvə, iki hürgüclü dəvə və ərəb dəvəsindən olan nər dəvə.
Bəyan (ə.)	- Anlatma, bildirmə; Bəyan etmək – bildirmək.
Bığ	- Bığ.
Bığçağ	- Bığ yeri.
Bıldır-bıldır	- Bıldır-bıldır, gildir-gildir.

Bıraqmaq	- Buraxmaq, əldən boşlamak, buraxmaq, atmaq, vaz keçmək.
Bıyıq	- Bığ; Bıyacığı kararmaq – bığ yeri tərləmək.
Bici	- Cici-bici, zəif, çəlimsiz.
Bidət (ə.)	- bidət. 1. Dində olmadığı halda sonradan daxil olan, dinin əsliində olmayan artım və ya əskiklik; Dindən kənara çıxma.
Bixəbər (f)	- Xəbərsiz.
Biü	- Birlikdə, ilə.
Biləsi	- Özü.
Bınar	- Bulaq.
Binət	- Minik.
Binmək	- Minmək.
Birçək	- Birçək.
Birçəkli	- Birçəyi olan.
Birə	- Birə, bit cinsindən sıçrayan parazit.
Birər	- Bir-bir.
Birlik	- Təklük, tək olma; Birlik, vəhdət, Allah birliyi, yalnızlıq.
Bismillah (ə)	- Allahın adı ilə.
Bit	- Bit (parazit, həşərat).
Bitəkəllüf (ə)	- 1. Salamsız-kəlamsız, 2. dərhal, hazırlanmadan, olduğu kimi.
Bitərli	- 1. Bitən şeylər, bitkilər, bitənlər, 2. bollu, münbit, verimli.
Bitmək	- Olmaq, doğulmaq.
Bizə	- Bax: Bezə.
Bizəval (f.ə.)	- Ölümsüz, sonu olmayan, zavalı, əbədi.
Boğaz	- Hamilə, ikicanlı.
Boğazca	- Hamilə (Bax: boğaz).
Boğazlamaq	- Boğazlamaq. Boğazımı (başımı) kəsmək, öldürmək; Dalaşarkən boğazdan yapışmaq, boğmaq.
Bolay ki	- Olsun ki.
Boru	- Boru – musiqi aləti.
Bostan (f.)	- Güllük, gül bağçası, xoş qoxulu meyvə bağçası, bağça.
Boşanmaq	- Açılmaq.
Boy I	- Soy, kök; tayfa, qəbilə.
Boy II	- Dəstan, hekayət.

Boylamaq	- Dastan söyləmək, hekayət danışmaq.
Boyuncuq	- Boyundan asılan bəzək, muncuq.
Bozac	- Bozumtul, boz rəngə çalan.
Bozlamaq	- Yamqlı aqlamaq, dəvənin balasını axtarıb böyürməsi.
Bozmaq	- Pozmaq. Dağıtmaq.
Bögələk	- Həşərat adı.
Bögür	- Böyür, yan tərəf.
Bögürmək	- Böyürmək.
Börk	- Papaq, dəri papaq; sərpuş; başlıq; uzun keçə sərpuşun bir növü.
Böylə	- Belə, bunun kimi, buna bənzər, bu şəkildə.
Bucuq	- Yarı, para.
Bud	- Bud, bədən üzvü.
Buğa	- Buğa, toxumluq iri buynuzlu heyvan.
Buğra	- Erkək dəvə.
Buğur	- (Bax: Buğra).
Buqağu	- Cilov.
Bulmaq	- Tapmaq.
Buluşmaq	- 1. Qarşılaşmaq, təsadüf etmək, rastlaşmaq, 2. görüşmək, üz-üzə gəlmək.
Bun	- Sıxıntı, əzab.
Bunalmaq	- Halı pis olmaq.
Buncılayın	- Belə, bunun kimi, buna bənzər.
Bunda	- Burada.
Bunlu	- Qəmli, kədərli.
Burçuq	- Puçur-puçur.
Burma	- Burma (saç).
Bustan	- Gülşən.
Buta	- Buta; nişanə; hədəf.
Buyruq	- Əmr, hökm, fərman, iradə, buyurma.
Buyurmaq	- 1. Əmr etmək, söyləmək, demək, 2. bir yerə gəlib oram şərəfləndirmək, təşrif götürmək.
Buzağı	- Buzov.
Bükmək	- 1. Burub qoparmaq, 2. həlak etmək.
Bürç (ə.)	- Qala başdakı qüllə, qala, hasar.
Bürçək	- Birçək, başın ortasını qırxdırıb yanlarında saxlanan tüklər; uzun saçlı qadınların qulaqlarının üstündə buraxdıqları kəsik tüklər.

Bürə	- Birə (parazit, həşərat).
Büsərək	- Bax: Bəsərək. Qızmış dəvə, tox, azğın dəvə.
Bütün	- 1. Bütün, bütöv; 2. cəld, sıçrayışla.

C

Cahil (ə.)	- Biliksiz, bir şey bilməyən, qəflətdə olan.
Camal	- Gözəllik, üz, sifət, sima.
Canvər	- Canavar, qurd, yırtıcı, yadquzaq, vəhşi heyvan; Canavarlar sərhəngi (yırtıcı heyvanların başı); Canavarlar sərvəri (heyvanların şahı).
Cariyə (ə.)	- Gənc qadın xidmətçi, qaravaş, kəniz.
Casus (ə.)	- Gizli şeyləri arayıb axtaran, casus, xəfiyyə.
Casuslamaq	- Kəşfiyyat aparmaq. Gizli şeyləri araşdırmaq, soruşmaq, gizlidən arayıb soruşmaq, casusluq etmək.
Cəbbar (ə.)	- Allahın adlarından biri, qüdrət sahibi.
Cəbbəxana	- 1. Silah anbarı, döyüş vasitələrinin olduğu yer, 2. döyüş vasitələri, döyüş üçün lazımlı şeylər.
Cəbrayıl	- Dörd böyük mələkdən biri, Allahla peyğəmbərləri arasında elçilik etməyə, Allahın buyruq və vəhyələrini bildirməyə xidmət edir.
Cədd (ə.)	- 1. Ata, 2. dədə, 3. baba, əcdad.
Cəhənnəm	- Axirətdə əzab yerinin adı, tamu.
Cəllad (ə.)	- Cəllad; ölüm hökmünü icra edən adam; Qaniçon, qəddar, mərhəmətsiz adam.
Cəm (ə.)	- Cəm, yığın; Cəm etmək – toplamaq.
Cəmi	- Bütün, hamısı.
Cəmisı	- Hamısı.
Cəng (f.)	- Vuruş, döyüş, savaq; Cəng aləti – silah; Cəng etmək, döyüşmək; Cəng və savaq etmək – müharibə etmək.
Cənnət (ə.)	- Axirətdə nemətlər yurdu, yaxşılar və Allahdan qorxanlar üçün axirətdə hazırlanmış olan şənlik və istihəət yerinin adı, behişt.
Cəza (ə.)	- 1. Əziyyəət, işgəncə, 2. bir günahın əvəzi.
Cığır	- 1. Gediş-gəlişdən əmələ gələn ensiz, dar yol – cığır. 2. nişan, iz, xətt.
Cılasun	- İgid, qəhrəman.

Cilasunluq	- Qəhrəmanlıq, igidlik, bahadırlıq.
Cılbır	- Yüyən.
Cici	- Kiçik, zəif, cici-bacı.
Cici-bici	- Xoş, gözəl, incə, gövdəli.
Cida	- Mızraq; nizə, süngü.
Cidalu	- Mızraqlı, nizəli, süngülü.
Cilavı	- Cilov.
Cima (ə.)	- Cinsi əlaqədə olma, cütləşmə.
Cisim (ə.)	- Cisim; Eni, uzunluğunu və hündürlüyü olan şey.
Comərd	- Əliaçıq; Comərd ərənlər; Comərdlər comərdir.
Cövşən (f.)	- Zireh.
Cuş (f.)	- Coşğunluq, qanı qaynama.
Cübbə	- 1. Qolsuz və ətəkləri qısa geyim, minik atına geydirilən dar fəracə, bürüncək.
Cümlə (ə.)	- Bütün, hamı.

Ç

Çadır	- Çadır. Mərasim və tədbir üçün keçədən qurulmuş geniş alaçıq, otaq.
Çağ	- Çağ, vaxt.
Çağırmaq	- Çağırmaq. Dəvət etmək.
Çağlamaq	- Çağlamaq (su haqqında); şırıl-şırıl axmaq, şırıldamaq.
Çağnam-çağnam	- Çağlayaraq.
Çak (f.)	- Yırtıq; Çak etmək – yırtmaq.
Çaqmaq I	- Çaxmaq.
Çaqmaq II	- Çaxmaq daşı.
Çaqmaqlu	- Çaxmaqlı.
Çal I	- Boz, ağlı-qaralı rəng.
Çal II	- Xoruz.
Çalımlu	- Lovğa.
Çalış	- Zərbə, vuruş, döyüş.
Çalışmaq	- Zərbə vurmaq; silahla döyüşmək, silahla çarpışmaq, çarpışmaq, savaşımaq.
Çalqara	- Ala-bula; Ab. çal; ağlı-qaralı saqqal, iki rəngli mənada.

Çalmaq	- Vurmaq.
Çap-çap	- Şap-şap.
Çapar	- Qasid, çapa çaparaq, tez, cəld; poçt sürücüsü, mənzil, poçt yeri, qonaq yeri; Qonşu, çapar, poçtalyon; (çapar ulak) xəbəri tez yetişdirmək üzrə hər mənzildə atı və minicisi dəyişən poçt, çapar; poçt çaparı; Çapar gəlmək; Çapar getmək – tez, sürətlə getmək; Çapar varmaq – tez çatmaq.
Çapdırmaq I	- Atı çapmaq.
Çapdırmaq II	- Talan etmək.
Çapılma	- Vurulma, 2. çarpılma, 3. vurulub yaralanma.
Çapqun	- Dördnala çapma.
Çapmaq I	- Parçalamaq; baş kəsmək.
Çapmaq II	- Atda sürətlə getmək.
Çapmaq III	- Qarət etmək.
Çardağ (f.)	- Bir otaq içində ayrılmış yüksək yer; gözətçi hücrəsi; dörd dirək üstündə üstü açıq və yüksək yer.
Çarə (f.)	- Kömək, dərman, tədbir.
Çarqağı	- Qarovul; qabaqcıl əsgər.
Çarpışdırmaq	- Çarpışdırmaq, bir-birinə qarışdırmaq, aranı vuruşdurmaq.
Çarpmaq	- Qəsb etmək, talan etmək, qarət etmək.
Çat-çat	- Səs təqlidi – çat-çat çatlamaq.
Çatlaquç	- Çatlamış; yarıq, çatlaq.
Çatlatmaq	- Ayırmaq, partlatmaq, yarıq açmaq.
Çavlanmaq	- Şöhrətlənmək, ad çıxarmaq.
Çavuş	- Gözətçi, nəzarət məmuru, saray mühafizə komandanı.
Çavuşlu	- Başçısı olan.
Çay	- Vəhşi xoruz.
Çaya	- Dönərək; sürətli, çevik, mütəhərrik.
Çayır	- Çayır (bitki), çəmən.
Çevirmək	- Dövrələmək, sarmaq, alt-üst etmək, devirmək, döndərmək.
Çevrə	- Dörd yan, ətraf, dairə; Çevrə almaq – dövrəyə almaq.
Çəkişmək	- Döyüşmək, savaşımaq.
Çələb	- Allah. Tanrı.
Çənbər	- Dairəvi, qurşaq.

Çəngəl	- Qarmaq, bir neçə dişi olan qarmaq, yabaşəkili alət.
Çəri	- Əsgər; Çəri dərmək – əsgər toplamaq; Çəri başı – komandan, baş komandan.
Çərkəz	- Çərkəz; mahir döyüşçü.
Çətir	- Çadır.
Çətirlü	- Çadırlı. Çətirli.
Çətük	- Pişik.
Çığırtmaq	- Bağirtmaq.
Çığnam-çığnam	- Şırl-şırl, çağlaya-çağlaya.
Çıqa	- Çıxaraq.
Çıqarmaq	- Çıxarmaq.
Çıqmaq	- Çıxmaq.
Çılbır	- Yüyən.
Çığrı	- Çadırın qumaş dəliyinin ağac halqası.
Çınlamaq	- Səslənmək, cingildəmək.
Çılpaq	- 1. Çılpaq, soyunmuş, üryan, 2. (məc.) fağır, möhtac, yoxsul.
Çırçıplaq	- Soyunmuş, lüt, çılpaq.
Çırgab	- Qızılla bəzənmiş paltar və başqa şeylər.
Çırpındı	- Çırpıntı.
Çigin	- Çiyin.
Çilbər	- Yüyən.
Çoxmaq	- Çoxalmaq.
Çoqramaq	- Qaynamaq, fişqırmaq.
Çoq	- Çox.
Çoluq	- Çoluq – çoban-çoluq. cocuq, evdəkilər, ailə (ev adamları); Övlad və arvad, evdəkilər; uşaq, uşaqlar.
Çوماq	- Çوماq, iri kötək və dəyənək; toppuz, toxmaq, əsa, dəyənək; ağacdan başı toppuz kimi yuvarlaq olan dəyənək; (vurmaq üçün) ucunda bir yumrusu olan uzun bir dəyənək; Ucu güz kimi yuvarlaq olan; ucu yumru kötək, ucu toppuzlu kötək.
Çovuxmaq	- Düşmək, üstünə düşmək.
Çökmək	- Çökmək, çömbəlmək.
Çöldi	- Hədiyyə; elə ənamə deyərlər ki, bir dilavər cəngdə bahadırlıq edər və ya vəzifəsində mahir bir adam nadir bir şey işləyər, müqabilində verilir; Qəbul edilmiş şey,

Çöngə	- Zəif, tavanasız.
Çöngəlmək	- Zəifləmək, çevrilmək.
Çovqan	- Çovkan. Başı əyri mizraq, meydanda onunla top oynayırlar.
Çözmək	- Açmaq, izah etmək.
Çuxa	- Yundan hazırlanmış üst geyimi.
Çuqa	- Bax: Çuxa.
Çulğamaq	- Bürümək, əhatə etmək, sarmaq, culğamaq.
Çuval	- Çuval; Un, dən yığmaq üçün toxunmuş kisə.
Çün	- 1. Bir halda ki, 2. madam ki, 3. çünki.
Çürümək	- Çürümək.

D

Dad (f.)	- 1. ədalət, 2. imdad, imdad deyər çağırma, yardım istəmə.
Dadı	- Dayə.
Dağ və taş	- Hər yer, bütün çevrə, hər tərəf.
Dağarcıq	- Dağarcıq.
Daxı	- Dəxi, daha.
Daqınmaq	- Taxmaq, geyinmək.
Dal	- Budaq, pöhrə, ağacın kolun düz çıxmış qanadları.
Dalamaq // talamaq	- Qudurmuş itin dişləməsi.
Dalusı	- İki kürəyin arası, arxası.
Dam (f.)	- Tələ.
Dan	- Qəribə, təəccüblü; sövdələşmə.
(dan-dansux)	
Danış	- Tövsiyə, öyüd, məsləhət, müzakirə.
Danışq	- Öyüd, məşvərət, müşavirə, müzakirə, məsləhət.
Danışmaq	- Məşvərət etmək, öyüd almaq, müşavirə etmək.
Dansux	- Bax: Dan; müstəsna, son dərəcə gözəl bir şey; hədiyyə, ərməğan.
Dardağan	- Dağınq.

Darı	- Dənli bitki (arpa, buğda cinsindən).
Darımaq	- Talan etmək.
Dartmaq	- Dartmaq; Çəkmək, söymək; "...ağ birçəklü qarının südin dartdı".
Daşqun-daşqun	- Daşqın-daşqın.
Davul	- Davul. Hər iki tərəfi dəri ilə tutulmuş musiqi aləti (nağaranın böyük forması).
Davul urmaq	- Davul çalmaq, davul döymək.
Davulbaz	- Bax: Davul.
Dayaq	- Dayaq, dəstək ola biləcək ağac, dayanacaq şey, dayaq, dəstək; dayaq, dirək, ağac, kömək, arxa, himayə, özül.
Dayamaq	- Dayaq olmaq; dəstək qoymaq, dirək vurmaq.
Dayanmaq	- 1. Dayanmaq, ehtiyat etmək, 3. yüklənmək, ağırlığını vermək.
Dayə (f)	- Dayə; əmizdirmədən uşağa baxan dayə.
Daz	- Daz, keçəl.
Degəc	- Dedikdə.
Degil	- Deyil.
Devlət	- Sərvət.
Deyindi	- Haydı.
Dədə I	- 1. Baba, ananın və ya atanın atası, 2. ata, 3. dərvişlərin piri, 4. ixtiyar yaşlı; hörmət mənasında ixtiyar kişilərə müraciət.
Dədə II	- Ləqəb – Dədə Qorqud (k.a.).
Dəgin	- -dək, qədər.
Dəfi (ə.)	- Dərhal, birdən.
Dəgəndə	- Gəldiyi zaman, işıq vurduğu zaman, əks etdiyi vaxt.
Dəgənək	- Dəyənək, iri əl ağacı.
Dəgirman	- Dəyirman.
Dəgmək	- Çatmaq, yetişmək, vasil olmaq.
Dəklü	- Qədər, kimi.
Dəli	- Qəhrəman, qorxusuz.
Dəlim	- Çoxlu.
Dəlmək	- 1. Dəlik açmaq, 2. göz-göz etmək.
Dəlü	- (Bax: dəli).
Dəlük	- Dəlik-deşik.

Dəlülük	- Dəlililik.
Dəm (f.)	- An. vaxt, zaman.
Dəmrən	- Oxun dəmir ucluğu.
Dəmrənsüz	- Ucluqsuz. Dəmir olmayan, ucuna dəmir taxılmamış olan.
Dəmür	- Dəmir, dəmirdən; Dəmür don – zireh; dəmür donlu – zirehli, zirehlənmiş; Dəmərlü – zirehli.
Dənəmək	- Sınamaq, təcrübə etmək.
Dənlü	- Qədər.
Dəpə	- 1. Təpə, kiçik dağ, 2. uc, zirvə.
Dəpəcük	- Təpəcik.
Dəpəgən	- Təpəyən, cuman.
Dəpələmək	- Təpələmək.
Dəpər	- Baltaya bənzər döyüş silahı.
Dəpilmək	- Təpik altında qalmaq.
Dəpmə	- Təpik atma, təpik, qoşa; Dəpmə urmaq – şıllaq atmaq, təpikləmək.
Dəpmək	- Şıllaqlamaq, ayaqla vurmaq, heyvanın arxa ayaqla geri vurması.
Dəprənmək	- Tərpənmək; silkələnmək, silkələnilib qalxmaq; Dəpdiklərinə – ayaqlarını vurduqca.
Dəprətmək	- Tərpətmək.
Dərəcik	- Kiçik dərə.
Dərgah (f.)	- 1. Astana, kandar, qapı önü; saray, iqamətgah, 2. Allahın mərhəməti, şəfqəti, köməyi, inayəti mənasında.
Dəri	- Dəri; Heyvanın tüklə örtülü dərisi; Gön.
Dərib durmaq	- Toplamaq.
Dərilmək	- Toplanmaq.
Dərləmək	- Tərləmək, qan-tər içində olmaq.
Dərmək	- Toplamaq.
Dərnək	- Məclis, qanunvericilik yeri.
Dərnəksiz	- Qanun-qaydasız, başı pozmuş.
Dərsinmək	- Çəkilməyən, çətin dartılan (ox-yay).
Dərvənd (f.)	- Dağ keçidi.
Dərviş (f.)	- Dərviş; Qapı-qapı gəzərək, yaxud meydançalarda adamları başına yığaraq peyğəmbərə, imamlara və

	Kərbəla hadisələrinə həsr olunmuş qəsidələri avazla oxuyan sufi.
Dəstur (ə.)	- Müsaidə, izin, icazə.
Dəstursızca	- İcazəsiz, izinsiz.
Dəviləmək	- Dava etmək, haqqı aramaq, hesab soruşmaq.
Didar // dizar (f.)	- 1. Üz, çöhrə, 2. camal, Allahın camalı, üzü.
Dikilmək	- Tikilmək, qurulmaq.
Dikmək	- Tikmək.
Dil	- Dil, ağızda olan dil; əsir, dustaq, düşmən haqqında xəbər almaq, düşmənin vəziyyətini söylətmək üçün alınan əsir.
Dilbənd	- Çalma.
Dilək	- İstək, arzu, xahiş, tələb, təmənnə.
Diləmək	- İstəmək, arzu etmək, rica etmək.
Dilmək	- Dilimləmək; uzun-uzun yarmaq, uzun və ensiz dilimlərə bölmək, yastı kəsmək, yarmaq, kəsmək, kəsik-kəsik etmək.
Dilkü	- Tülkü.
Din	- Qeybət. Arxadan pisləmə, birini arxasınca qınama, dedi-qodu etmək; Din dinləmək – iki adamın danışığına gizlicə qulaq asmaq.
Dinləmək	- 1. Qulaq vermək, 2. saymaq, 3. öyüd almaq, itaət etmək.
Dinli	- Dinə qulluq edən.
Diraz (f.)	- Uzun; Diraz etmək – uzatmaq.
Dirək	- Dirək, dayaq, paya; dirək urmaq – dayaq vurmaq; (Bir şeyi saxlamaq üçün altına vurulan tir, sütun, dayaq).
Dirgürmək	- 1. Diriltmək, 2. sağ buraxmaq.
Dirim	- Dirilik, həyat.
Dirlük	- Bax: Dirim.
Dişi	- Dişi; Dişi əhli – qadın, qadın cinsi.
Ditmək	- Didmək, xırdalamaq.
Ditrəmək	- Titrəmək.
Divan (ə.)	- Məclis, böyüklərin toplandığı yer, hökumət məclisi.
Divşirmək	- Yığmaq, dərmək, döşürmək.
Dizar	- Bax: didar.
Doğan	- Möhkəm öyri dimdikli, uzun, iti qanadlı, iti caynaqlı yırtıcı ov quşu.

Doğmaq	- Dünyaya gəlmək, doğulmaq.
Doxarlı	- Toxarlar (xalq adı).
Dola	- Bələk.
Dolab	- Çox, bol; Dolab-dolab ağ süd – bol süd, məmədən gələn gur süd.
Dolama	- Geyim adı.
Dolamac	- Dolambac.
Doqunmaq	- Toxunmaq, dəymək, ilişmək, rast gəlmək.
Doquzlama	- Qədim türk adətlərindən birinin ifadəsidir. Qədim türklər birinə hədiyyə verərkən yaxud bir günahkarı cəzalandırarkən doqquz dənə qiymətli əşya verərlər və ya alardılar.
Don	- Geym.
Donanma	- Geyinmə.
Donatma	- Geyindirmə.
Donlu	- Donlu, geyimli.
Dop	- Mərkəz, orta; Dopa dəpmək – mərkəzə cummaq.
Dopa	- Topa.
Doru	- At cinsi.
Doymaq	- Dözmək, səbr etmək.
Doyum	- Qənimət.
Dögmək	- Döymək, çalmaq; Davullar dögmək.
Dögüşmək	- Savaşmaq, mübahisə etmək, döyüş etmək, müharibə etmək.
Dökdürmək	- Tökdürmək, axıtmaq.
Dökmək	- Tökmək.
Döl	- Döl; törəmə; nəsil.
Dölbənd	- Çox incə və sıx toxunmuş pambıqlı qumaş, nazik batist, ağ incə bez çalma.
Dölək	- Gözəl cins.
Dölüm	- Döl yeri.
Dövlət (ə.)	- Ağıl. Bəxt, iqbal, uğur, xeyir, səadət.
Dövlətli	- 1. Bəxtli, xeyirli, 2. uca, ulu, 3. ağıllı.
Dövlətsiz	- Uğursuz, xeyirsiz.
Dövşürmək	
// dövşürmək	- Yığmaq, toplamaq, dərmək, dərib gətirmək.
Durğurma	- Durquzma, qaldırma.

Durı	- Duru, aydın, bulanıq olmayan, şəffaf.
Duru gəlmək	- Ayağa qalxmaq, dikəlmək, qiyam etmək.
Duruş	- Duruş.
Duruşdurmaq	- Üz-üzə qoymaq, haqq-hesab çəkmək (məhşərdə).
Duş I	- Yuxu, rəya.
Duş II	- Tuş, rast gəlmə.
Duşaq	- Tuşaq, çidar. Ayaq bağı, ata vurulan ayaq bağı, atların qabaq ayağına vurulan zəncir.
Dutsaq	- Dustaq.
Duvaxlu	- Duvaqlı.
Duvaq	- Duvaq, üz örtüyü.
Duymaq	- 1. Eşitmək, 2. hiss etmək, 3. sezmək, 4. anlamaq.
Dügmə	- Düymə, ilgək.
Dügmək	- Düymək, bağlamaq.
Dügün	- Toy, şənlik, düyün.
Dükənmək	- Tükənmək, bitmək, qurtarmaq.
Düldül	- Həzrəti Əlinin atının adı.
Düm	- Bütün.
Dün I	- Dünən.
Dün II	- Gecə. Dün bucağı – axşam üstü.
Dünlük	- Pəncərə, baca.
Dünlə	- Gecəikən, gecə vaxtı.
Dünün	- Gecə ikən.
Dürişmək	- Çalışmaq, cəhd etmək, vuruşmaq.
Dürlü	- Növ, tip, fərqləndirici əlamət, cürbəcür, çoxlu, növbənöv, qəribə.
Dürsinmək	- Qorxmaq.
Dürtüşmək	- Vuruşmaq, bir-birin itələmək.

E

Edicək	- Edincə.
Edigəc	- Edincə, etcək, edən kimi.
El	- Ölkə; el; dövlət.
Emdi	- İndi.
Emrənmək	- Sevmək, istəmək.
Erişmək	- Birləşmək, yetişmək, çatmaq.

Erkək	- 1. Mərd, kişi, 2. igid, cəsur, bahadır.
Erkən	- Tezdən, ertədən.
Ermək	- Çatmaq, birləşmək, yetişmək.
Erüşdürmək	- Meydana gətirmək, (yara) açmaq.
Esləmək	- Dinləmək, itaət etmək.
Eş	- Dost, yoldaş.
Eşək	- Eşşək, ulaq.
Eşik	- Eşik; qapı; çöl.
Eşmək	- Çapmaq, yortmaq (atı).
Ev	- Otaq, yaşayış yeri, olacaq.
Evərmək	- Evləndirmək.
Evlü	- Evli, ailəli; Evlü evinə gəlmək – hər kəsin yerinə qayıtması.
Eyilik	- Nəciblik, lütf, xeyir, yaxşılıq.
Eylə	- Elə (işarə əvəzliyi).
Eylənmək	- Yola düzəlmək.
Eyü	- Yaxşı; Eyü olmaq – yaxşı olmaq.

Ə

Əbrişim (f.)	- İpək, ipək parça.
Ədəblənmək	- Utanmaq, çəkinmək, ədəbə zidd olmamaq.
Ədük	- Ayaqqabı, çəkmə, məst.
Əgin	- Əyin, bədən.
Əglənmək	- Əylənmək.
Əgmək	- Əymək, bir yana yatırmaq, meyl etdirmək.
Əgri	- Əyri.
Əhd (ə.)	- Söz vermə, and, vəd; Əhdini bozmaq – vədini pozmaq.
Əhəd (ə.)	- Bir tək; Allahın adlarından biri.
Əhl	- Ailədə olanlar; ər, arvad, uşaqlar; Ailə.
Əhval (ə.)	- Hallar, başa gələnlər; Ruhi vəziyyət.
Əjdərha (f.)	- Əjdaha; böyük ilan, insan yeyən ilan.
Əksig	- Əksik, kəm.
Əksilmək	- Ayrılmək, qeyb olmaq, ölüb ayrılmaq, sayı azalmaq.
Əksüglüg	- Qüsur, əksiklik, nöqsan, eyib.
Əkşəşmək	- Sataşmaq, əylənmək, oynamaq.
Əlaqibət	- Sonunda, nəhayətində.

Əlamən (ə.)	- 1. Mərhəmət, 2. sənə sığındım, 3. bağışla məni, 4. amandır.
Əlbəttə	- Mütləq, hər halda, şübhəsiz, doğru, qətiyyə, tərəddüdsüz, labüd.
Əleyhissəlam (ə.)	- Peyğəmbərlərin adı çəkilən zaman “ona salam olsun” mənasında bir dua.
Ələm (ə.)	- Bayraq (dini məzmununda, qara rəngli parçadan, yas əlaməti bildirir).
Əlhasil (ə.)	- Xülasə.
Əlhəmdülillah (ə.)	- Mövlaya şükür, Allaha şükr olsun.
Əlüfəci	- Süvari; Ata minmiş, atlı.
Əlük	- Dağ keçisi, əlik.
Əlüklü	- Əlikli.
Əmanət	- Zərərsiz olan bir kimsəyə tapşırılan şey, sonradan almaq üzrə saxlanmaq və qorunmaq üçün bir kimsəyə tapşırılan cisim.
Əməkdar	- Əmək sərf edən qul və ya məmur, ixtiyar və sədaqətli xidmətçi.
Əmiraxur	- Sultanın və ya bəyin heyvanlarına, sürüsünə, başqa işlərinə baxan şəxs, axura baxan bəy; əmiraxur başı – əmir-axurların böyüyü.
Əmmə (ə.)	- Nəyi? Quranda 30-cu cüzün başındakı Nəbə surəsinin ilk ayəsi olan “əmmə yetəsa-əlun”un (onlar bir-birindən nəyi soruşurlar?) ilk kəlməsidir. Ona görə bu cüz “Əmmə cüzü” adlandırılmışdır.
Əmmi	- (Ərəbcə “əmm” sözünün təhrifi); Atanın qardaşı, əmi.
Əmr (ə.)	- Buyruq; Əmr eyləmək – buyurmaq.
Əmzirmək	- Əmizdirmək; Döşdən süd vermək.
Ənik	- Vəhşi heyvan balası; köpək.
Ənsə	- Boyun.
Ənşişmək	- Bərabər işləmək, birlikdə işləmək.
Ənük	- Bax: ənik.
Ər	- 1. kişi, 2. həddi buluğa çatmış kişi, 3. ər, igid, 4. mərd, qəhrəman.
Ərcəl	- Bədxasiyyət, pozğun.
Ərdəm	- Fəzilət, mərifət.

Ərdəmli	- Fəzilətli, mərifətli, hünərli.
Ərdəmlü	- Bax: ərdəmli.
Ərdil	- Ürəkli, cəsur.
Ərəbə	- Araba.
Ərəbi (ə.)	- Ərəblərə məxsus; Ərəbi atlar – ərəb atları, cins atlar.
Ərəfat	- Ərəfat (y.a.) – Məkkə yaxınlığında dağ.
Ərən	- İgid, cəsur, mərd, yaxşı yetişmiş kamil, müqəddəs, pır.
Ərənlər	- Ululular, ulu qəhrəmanlar.
Ərgənlik	- Qadmın kişiyə hədiyyəsi.
Ərkəc	- Erkəc; keçinin iki yaşından sonrakı erkək balası.
Ərlik	- Kişilik.
Ərməğan	- Ərməğan, hədiyyə, peşkəş, sovqat, yadigar.
Ərş	- Yer-göy, göyün yeddinci qatı, asiman.
Ərzani (f.)	- Lütf, yaxşılıq; Ərzani qılmaq – lütf etmək, yaxşılıq etmək.
Əsa (ə.)	- Dəyənək, zopa, çomaq.
Əsbab (ə.)	- Gərəkli şeylər.
Əsən	- Sağ, salamat.
Əsil	- Əsil-nəsil, törəmə.
Əsirgəmək	- Bir şeyin yoxluğuna heyfəsilənmək.
Əski	- 1. Qədimdən qalmış, köhnə, köhnəlmiş, 2. qədim, köhnə.
Əsmədin	- Əsmədən, əsmədiyi halda.
Əsrük	- Sərxoş.
Əsrükmək	- Sərxoş etmək, sərsəmlətmək.
Ətmək	- Çörək.
Əvət	- Bəli.
Əvrən	- Aləm.
Əvvəl-axır	- Əvvəl-axır, aqibət.
Əyal (ə.)	- Övlad. Arvad; ailə.
Əyər	- Yəhər.
Əyərləmək	- Atın belinə yəhər qoymaq.
Əyyamla	- Bir neçə gün sonra, bir vaxt sonra, bir müddət sonra.
Əzəl (ə.)	- 1. Əvvəli olmamaq, əvvəli olmayan zaman, 2. insanların ruhlarının yaradıldığı zaman; Əzəldən yazılmaq – insan tələyinin ilk yaradıldığı zaman təyin edilmiş olmaq.

- Əzim (ə.)** - Böyük, ulu, uca.
Əziz (ə.) - Şərəfli, ulu, uca, əziz, qüdrətli; Vəzifə – mənəb sahibi.
Əzrayıl - Əzrayıl (mələk adı).

F

- Faidə** - fayda, qazanc, münasib, münasiblik.
Fani (ə.) - Fani. Ölümlü, sonu olan, daimi olmayan, keçici.
Fel (ə.) - Hərəkət, iş, davranış; Feli dönmək – nə etdiyini bilməmək, tərs iş görmək.
Fəqih (ə.) - Din elmini, şəriət elmlərini bilən, oxumuş, müəllim.
Fəraq (ə.) - Ayrılıq, ayrılıq acısı; Fəraq gəlmək – ayrılıq acısının gəlməsi.
Fəryad (f.) - Ağlayıb sızlama, ah-vay etmə, bağırma, hayqırma, inilti.
Fırlamaq - Atılmaq, atılıb şiddətlə tullanmaq.
Fısil-fısil - Pıçıltı ilə, yavaş səslə, yavaş-yavaş.
Fürsət (ə.) - Fürsət, əlverişlilik, uyğunluq,

G

- Gah... Gah** - Bəzi-bəzi, bir... bir, zaman-zaman, hərdən-hərdən.
Gah (f.) - Bəzən.
Gavur - Kafir.
Gecəlik - Örpək, ləçək.
Gecim - Geyim-kecim.
Gedə - Qısa, küt.
Gedərmək - Kənar etmək, dəf etmək.
Gedicək - Gedincə, ortadan qalxınca.
Gedimlü - Getməli olan, ölümlü, sonu olan.
Gen - Geniş.
Genə - Bir daha, yenə, təkrar.
Genəz - Asan.
Gerü - Geri.
Geyəsi - Geyəcək, paltar.

- Geyim** - (Geyim) paltar, libas, paltar, ev paltarı.
Geyürmək - 1. Geydirmək, bəzətmək, 2. zirehləmək, zireh geydirmək; Geyər olmaq – geymək.
Geymək - Geymək, geyinmək, paltar geymək.
Gələci - (məc.) ağılı-başı (ağlı gələcisi – ağılı gələcisi).
Gələncük - Gəlin (əzizləmə) – gələnciyim! Kiçik gəlin, sevgili gəlin.
Gəliş - Gəlmə, gəliş.
Gəlişmək - Qarşılıqlı gedib-gəlmək.
Gənəşmək - Gənəşmək. Məsləhətləşmək, soruşmaq, müşahidə etmək.
Gərdək - Gərdək, zifaf evi, toy evi.
Gərdəlxana - Təzə evlənənlər üçün ev.
Gərdun - Dövrən; qara gərdun – ana bətni.
Gərəkmək - Gərək olmaq; vacib, zəruri görünmək; lazım olmaq.
Gərinmək - Gərilmək, tarım çəkilmək.
Gərmək - Gərmək.
Gətirmək - 1. Gətirmək, 2. qaldırmaq.
Gəvəzləmək - Kobud yemək. Yanmış kömürdə bişirmək, odda bişirmək.
Gəz I - Dəfə, kərə.
Gəz II - Gəz (kiçik yarıq); oxun yarığı; yay gəzi.
Gəzləmək - Nişan almaq, oxu gəzinə qoymaq, oxu kərtiyində yerləşdirmək.
Gizli - Gizli.
Gor (f.) - Qəbir, məzar, gor.
Gödə - Gövdə.
Gödək - Gödək, qısa.
Gödəlmək - Qısalmaq, gödəlmək.
Gög I - Göy, səma.
Gög II - Göy, mavi.
Gögcə - Gömgöy.
Gögcə tağ - Gömgöy dağ.
Gögərçin - Göyərçin.
Gökcək - Qeyri-adi gözəl, yeganə gözəl.
Gölgəlicə - Kölgəli olan, kölgəsi olan.
Gömülmək - Yerə batmaq, yerdə qeyb olmaq, torpaqla örtülmək.

Gön	- Gön; inək, öküz və kəl dərisindən palıd qozası ilə işlənən ağ dəri.
Göndər	- Mızraq, qarğı, nizə.
Görk	- Gözəllik.
Görkli	- Gözəl, yaraşqlı.
Göstək	- Çidar; müxtəlif bağ, bənd və zəncir; heyvanların ayağına vurulan gödək bağ; Göstəgi üzmək – ayağa vurulmuş ipi qırmaq.
Göygi // göygi	- Kürekən.
Göynmək	- Dərdlənmək, dərd çəkmək, üzülmək, yanmaq.
Gözcigəz	- 1. Kiçik göz, 2. qəşəng göz.
Gözçi	- Kəşfiyyatçı, casus, xəfiyyə.
Gözətmək	- Gözləmək.
Gözükmək	- Görünmək.
Gumbur-gumbur	- Gumbultulu; uğuldayan və gurlayan səs; Gumbur-gumbur davullar çalınmaq.
Günbəd (f.)	- Gumbəz, konusvari formada tavanı olan yuvarlaq bina, qübbəli hər hansı bir bina, qübbə.
Günlük	- Çətir; kölgə salmaq üçün yarıyan pərdə.
Günü	- Günü (qadın). Qısqanma, qısqançlıq.
Gürbüz (f.)	- Zirək, çevik, güclü.
Gürəş	- Güleş. Tutaşmaq, güleş; Gürəş tutmaq – güleşmək.
Gürəşmək	- Güleşmək, bir-biri ilə güc sınamaq, pəhləvanların güleşməsi.
Gürləmək	- Guruldamaq. Gurultu salmaq, nərə çəkmək.
Gürz (f.)	- Gürz. Qədim silah növü; Dəmərdən çomaq; toppuz, şeşpər.
Güvənc	- Güvənc, sevinc, öyünmə; dayaq, söykəniləcək şey; fərəh; Sevinc duyumu, daxili açılma; etimad, ümid, güvənilən şey; sevincli, dayanacaq, güvənmək, öyünmək; Arzu, əməl, güvənmə, lovğalanma, öyünmə, qürur, vüqar, əzəmət.
Güvənmək	- Güvənmək, arxalanmaq.
Güyəgi	- Bax: göygi.
Güz	- Payız; Güz alması – payız alması.
Güzin	- Payızda.

Ç

Çafil (ə.)	- Bir şeyin fərqiə varmayan, diqqətsiz, xəbərsiz; Qafil olmaq.
Çafillə	- Xəbəri olmadan, xəbərsizcə, fərqiə varmadan.
Çafillüce	- Məlumatı olmayan, xəbərsiz.
Çaib (ə.)	- Məlum olmayan, görünməyən, meydanda olmayan.
Çayət(ə.)	- Çəx; nəticədə.
Çazi (ə.)	- Qazi. Din uğrunda savaşan; düşməne həmlə edən, İslam düşməni ilə döyüşən müsəlman.
Çəza (ə.)	- Din yolunda vuruşma.
Çeyrət (ə.)	- Qeyrət.
Çeyri (ə.)	- Qeyri, başqa.
Çəni (ə.)	- Allahın adlarından biri, bir kimsəyə və ya bir şeyə möhtac olmayan, zəngin; Çəni Tanrı.
Çərim (ə.)	- Rəqib, qarşılıq.
Çizildamaq	- Qijildamaq, vıyıldamaq.
Çırım (ə.)	- Rəqib; Çırım qoymaq – meydan oxutmaq üçün döyüşçü seçmək; Çırıma yetmək – düşmənlə qarşılaşmaq.

H

Hacət (ə.)	- 1. Gərək, ehtiyac, 2. yerinə yetirilməsi müqəddəs bir qüvvətdən istənilən dilək.
Hacı (ə.)	- Məkkəni ziyarət etmiş müsəlmanlara verilən ad.
Haqq (ə.)	- Allah.
Haqlamaq	- Öhdəsindən gəlmək; cəzasmı vermək.
Halal I	- Həyat yoldaşı – ər və arvad.
Halal II (ə.)	- İslam dininin ehkamlarına görə yeyilməsinə, zişlədilməsinə və ya özünə mal edilməsinə icazə verilməyən; Kəbinli, nikahlı; Qanuni.
Haman (f.)	- i. Göz önündə olmayan və ya uzaqda olan bir şeyi və ya şəxsi göstərmək üçün işlədilən əvəzlik – ə, özü. 2. Dərhal.
Hampa (f.)	- Yoldaş, sirdaş, silahdaş.

Haramzadə	- (Ər. həram və f. zadə) fırıldaqçı, kələkbaz, hiyləbaz, bic, yaramaz.
Hecasinlayın	- Heca, höccələmək.
Heybət (ə.)	- Heybət, qorxu.
Heybətli	- Qorxunc, heybətli, əcaib görünüşlü.
Hələl (ə.)	- Halal; haramın ziddi.
Hələlləşmək	- Haqsızlıqlarını bir-birinə bağışlamaq.
Həmail (ə.)	- Boyunbağı, çiyindən asılan bağ; qılınc asqısı; Həmail quşanmaq – qılıncın bağını çiyindən ataraq – çarpaz taxmaq.
Həmən	- Dərhal, həmin.
Hə mi	- Beləmi? Deyilmi? Belə deyilmi?
Həmlə (ə.)	- Hücum, döyüşdə düşmən üstünə tullanmaq.
Həmta (f.)	- Sirdaş, yoldaş, yaxın dost, yaşıd, tay.
Hənir	- Yavaş səs, qulağa dəyən anlaşılmaz səs.
Həp	- Tamam, bütün.
Hərəmi (ə.)	- 1. Haram yeyən, 2. quldur, soyğunçu, xırsız, yolkəsən.
Hərif (ə.)	- yoldaş; əsnaf, işə yaramaz adam, utanmaz, təkəbbürlü, özünü bəyənmiş, kobud; ortağ, yaxın yoldaş, düşmən, müxalif, rəqib (həqarət və nifrət etmə mənası ilə) adam.
Hərzə (f.)	- Boşboğazlıq, əbəs, nahaq.
Həsəd (ə.)	- Paxıllıq; Həsəd etmək – qibtə etmək.
Həsud (ə.)	- Qibtə edən, paxıl; Həsud kafir – xəbis kafir.
Həvala (ə.)	- Yönləmə.
Həzrət (ə.)	- Cənab.
Hiç	- 1. Əsla, qətiyyə, kəskin olaraq, 2. məgər?
Himmət	- Səy, cəhd, kömək, qeyrət.
Hindu	- Hindli, qulluqçu, kölə, qara rəngli adam.
Hisar (ə.)	- Hasar, bir yeri qorumaq üçün çəkilən divar, bari, sədd.
Hələ	- Bir cismin çevrəsi; ov yeri, qoruc.
Hotaz // xotaz	- Qotaz.
Hu (ə.)	- Allaha (O) işarə edən kəlmə.

X

Xaç	- Xristianların, həzrəti İsanın asılmış şəklini təmsil etdiyinə inandıqları əlamət, büt.
Xalica (xalica)	- kiçik xalı, kiçik türk xalısı, məbəd xalısı.
Xanlıq	- Xanlıq. Hakimiyyət, dövlət.
Xanum	- Xanım (xitab: ey xanım, ey mənim xanım).
Xərac (ə.)	- (Bax: xərac).
Xas (ə.)	- Adlı-sanlı, seçilmiş, seçilmiş və adı bəlli adam; Xas bəglər – adlı-sanlı bəylər.
Xatir (ə.)	- Könül, qəlb; Xatiri xoş olmaq – sevinmək.
Xatun	- Qadın, həyat yoldaşı, arvad, xanım, Xanın və ya hökmdarın qadını.
Xəbərleşmək	- Xəbərleşmək. 1. Sözləşmək, 2. xəbər almaq, 3. xəbər alıb vermək, 4. xitab etmək, danışmaq, söyləmək.
Xəlayiq (ə.)	- Xələq olunmuşlar, xidmətçi qadın; cariyə, kölə qadın.
Xələtləmək	- Hədiyyə vermək, xələt vermək; Xələt geydirmək, hökmdarın könlünü xoş etmək.
Xəlvətə	- Diz-dizə, baş-baş, yalnızca.
Xərac (ə.)	- 1. Müsəlman olmayanlardan alınan vergi, 2. güc ilə alınan pul.
Xəsm	- Qarşı tərəf, düşmən.
Xıra	- Kiçik, zəif.
Xıracə	- Bax: xıra.
Xırlamaq	- Üzə qabarmaq, xorlamaq, donquldamaq, mırıldanmaq.
Xırsız	- Fırıldaqçı, quldur.
Xırslı	- Tamahkar, xəsis; donuzu olan.
Xizmətkar (ə. f.)	- Xidmətçi.
Xoca (f. Xacə)	- Ağsaqqal, yolgöstərən, əfəndi.
Xorlamaq	- Xor baxmaq, təhqir etmək.
Xoyrad	- Qaba, tərbiyəsiz, bədxasiyyət.
Xub (f.)	- Yaxşı.
Xud (f.)	- Özü.
Xuda (f.)	- Tanrı.
Xurd (f.)	- Xırda, kiçik.
Xümrə (f.)	- Kiçik küp.
Xürrəm	- Şad. Fərəhlənmə, sevinmə, şən olma.
Xüsüs (ə.)	- Haqqında, barəsində.

I

İldırım	- İldırım.
İldız	- Ulduz.
Irmaq	- Axar su, dənizə tökülən axar su, çay.
İsırmaq	- Dişləmək.
İsmarlamaq	- Əmanət vermək, tapşırmaq.
İşıq // aşıq	- Dəmir başlıq.

İ

İbrət (ə.)	- 1. Örnək sayılacaq şey, 2. ehtiyat ediləcək şey, 3. əcayib, qəribə şey.
İbrişim (f. Əbrişim)	- Burulmuş ipək tel, incə ipək bükməsi.
İcazət (ə.)	- İcazə vermə, izin, rüsxət.
İçəri	- İçəri.
İçət	- İçəcək şey, içiləcək şey, su.
İçin	- İçin-için (ağlamaq).
İçmə	- İçki, içmə.
İçrə	- 1. Arasında, 2. İçəri, 3. içində.
İçün	- Üçün.
İçürmək	- İçirmək, sərxoş etmək.
İdügi	- Olduğu.
İxtiyar (ə.)	- 1. Bəyənmə, seçmə, üstünlük. 2. qoca, yaşlı, pirani.
İkindi	- Günün yarısı, günün ikinci yarısı, günün yarısından sonrası.
İqrar (ə.)	- Açıqca söyləmə, inkar etməmə; Etiraf, qəbul.
İldən	- Eldən öndə (çadırını eldən öndə tikdi).
İldirmək	- Sancmaq, dəlib keçirmək.
İləm	- Bax: ilən.
İlən	- 1. ilə, bərabər birlikdə, 2. vasitəsi ilə, 3. də, 4. habelə.
İləri	- İrəli.
İlətmək	- Yetirmək, çatdırmaq.
İləyü	- Ön, qarşı.
İlğar	- Basqın, hücum.
İlğımaq	- Atla çapa-çapa hücum etmək.

İlxı // ılxı	- İlxı.
İlxıçı // ilqıçı	- İlxıçı, ata baxan, at otaran.
İlləllah	- “Nədir bu çəkdiyim”, “yandım əlindən” mənasında işlədilir.
İlmək	- İlmək – ipdən halqa düzəltmək.
İltifat (ə.)	- Güler üz göstərmək, birinin könlünü xoş etmək, incə və zərif davranmaq.
İmarət (ə.)	- Xeyirli iş, yoxsullara kömək üçün qurulmuş yer, kasıblara yemək verilən yer, yoxsullar yeməxanası; İmarətlər yapmaq – səadət evləri tikmək.
İmdi	- İndi. Artıq.
İmək	- Köməkçi fel.
İmirzə	- Bəy oğlu, bəy uşağı, bəyzadə.
İmrənci	- Arzu olunan şəxs və ya əşya, qibtə edilən kimsə və ya əşya.
İmrənmək	- Ağzının suyu axmaq, ağız sulanmaq, arzu etmək, arzulamaq, şiddətlə arzu etmək.
İnaq	- Ən yaxın adam.
İnayət (ə.)	- 1. Bir kimsəyə Allahın iltifat etdiyi lütf, kərəm, yardım, 2. Kərəm, yaxşılıq, iltifat, yardım.
İncinmək	- Könüldən yaralanmaq, könlü sındırılmaq.
İnramaq	- İnləmək.
İnrəmək	- İnramaq; böyürmək, içini çəkmək.
İnşallah	- 1. Allah dilərsə, Allah istərsə, 2. qismət olsa.
İraq // ıraq	- Uzaq.
İrişmək // irmək	- Çatmaq, yetişmək.
İrgürmək	- Yetirmək, çatdırmaq.
İrz (ə.)	- İnsanın namusu və hörməti, şərəfi.
İs	- Yiyə, sahib.
İsmi-əzəm	- Haqqın bütün adlarını özündə toplayan ad, Allah.
İsnamaq	- Həşərat.
İssüz	- Boş, sahibsiz.
İstihsan (ə.)	- Bəyənmə, xoşa gəlmə, yaxşı, yaxud gözəl olduğunu söyləmə.
İşdə	- Daha, artıq, budur (ədat).
İşrət (ə.)	- Yeyib içmə, sərxoşluq verən hər hansı bir içki.
İttifaq (ə.)	- Birlik, anlaşma, qarşılıqlı anlaşma, uyuşma.

İyə	- Yiyə, sahib.
İyəgü	- Qabırğa.
İzzət (ə.)	- 1. Dəyərli olma, 2. az və nadir olma, 3. qüdrətli olma, 4. şan və şərəf, 5. əzəmət, qüdrət.
İzzətlü	- Etibarlı; Hörmətə layiq, çox dəyərli, çox bəyənilmiş.

K

Kafir (ə.)	- 1. Allahın varlığına inanmayan, imansız.
Kağıt (f.)	- Kağız.
Kahil (ə.)	- Tənbəl.
Keçə	- Keçə, təpilməmiş yun, keçə.
Kedi	- Pişik.
Keyik	- Ceyran, keyik.
Kəbin	- İzdivac, nikah; Evlənmənin qanuni şəkli salınması.
Kəlbücgəz (ə.)	- İt, ov iti.
Kəlicə	- Laqqırtı, söz, söhbət, müsahibə, mükəlimə.
Kəlid	- Qıfıl, kilid.
Kəlisə	- Kilsə.
Kəndirlik	- Dəri süfrə. 1. qadınlar təndir çörəyi yaparkən xəmir taxtasının altına sərdikləri dəridən düzəldilən yayqı, xəmir açarkən yerə sərilən bez və ya dəridən düzəlmiş yayqı, üzərinə un ələmək üçün gön dəri, 2. yerə sərilən və masa yerinə işlədilən dəri, 3. dəridən süfrə.
Kəndi // kəndü	- Şəxsi, özü.
Kəndözü	- Özü.
Kəpənək	- Yarıncı; çobanların qışda geydikləri döymə yundan keçə, keçədən tikilən qolsuz çoban plışı, çoban yarıncısı.
Kərəm (ə.)	- Kərəm, insaf.
Kərrə (ə.)	- Dəfə, kərə, səfər, yol.
Kərtmə	- Çərtmə, kəsmə.
Kərtmək	- Kəsmək.
Kəsim	- Qərarlaşma.
Kibi	- Kimi, tək.

Kiçi	- Kiçik.
Kimsənə	- Bir kəs.
Kir	- Çirk, murdarlıq, pislik, pis, kir.
Kiriş	- Kiriş, qırılmış ip.
Kiş	- Dəridən ox qabı.
Kişi	- Adam.
Koma	- Toyuqların qaldığı yer, toyuq hini.
Kos	- Zərb aləti; Nağaranın bir növü; İri təbil.
Köb	- Köp, çox.
Köçürmək	- Evləndirmək.
Kök	- 1. Soyun əsli, əsil, təməl.
Köməç	- Kökə, kömbə.
Kömlək	- Köynək.
Könlək	- Bax: kömlək.
Köpri	- Körpü.
Köpür-köpür	- Gumbur-gumbur.
Köşək	- Köşək; altı aylıq dövənin balası.
Köşk	- Köşk, qəs.
Köymək	- Göynəmək.
Kuma	- Ərləri ortaqlıq olan qadınlar.
Kübə // küpə	- Sırğa.
Küçücük	- Kiçikcə, balaca.
Küfr (ə.)	- 1. İmanın əksi, dinsizlik.
Küləh (f.)	- Başa qoyulan qalpaq, baş geyimi, konusvari formada başlıq, tatar başlığı.
Külük	- Tez, çevik, cəld.
Külüng	- Külüng, düsər; iki ucu sivri və kəskin, daş yonmaq üçün alət.
Küpəli	- Sırğalı, küpəsi olan.
Kür	- Dəcəl, narahat adam.
Kürsi (ə.)	- 1. Göyün səkkizinci qatı, 2. ərş, 3. Allahın səltənəti, qüdrəti.
Kürüm	- Nəsil, törəmə.
Küt-küt	- Yavaş-yavaş, keyləşərək.
Küvlək	- Su qabı.

Q

Qaba	- Böyük, kobud.
Qabaq	- Örtük.
Qabırğalı	- Qabırğalı, iməci bədəni bərkimiş.
Qaç	- Nə qədər, neçə, neçə dəfə.
Qaçan	- Haçan, nə vaxt.
Qada	- Qada, bəla.
Qadir (ə.)	- 1. Allahın adlarından biri, 2. güclü, qüdrətli; Qadir verən.
Qadun	- Qadın.
Qaftan	- Geyim, qaftan.
Qaftanlıq	- Qaftanlıq parça, gəlinlik parça.
Qağan	- Kükremiş, qəzəblənmiş.
Qağıрмаq	- Çığıрмаq.
Qaqmaq	- Qızmaq, qəzəblənmək, vurmaq.
Qaxınc	- 1. Danlaq, qınama, başa qaxma, 2. zərbə.
Qaxışdın	- Danqıltı, gurultu.
Qaim I	- Allahın adlarından biri.
Qaim II	- Qüvvətli, sağlam, möhkəm, uzunömürlü.
Qaqmc	- Qaxınc, üzə vurma, tənə etmə.
Qaqmaq	- Vurmaq; Göz vurmaq.
Qaquban	- Qaxaraq; qaxıb.
Qalaba	- Qələbəlik, çoxluq.
Qalabalıq	- Çoxluq, qarmaqarışlıq hər hansı bir kütlə.
Qalaq	- Toy gecəsi gəlinlərin başına geydirilən bir növ taxtadan olan tac, gəlin tacı.
Qalanısı	- Qalanı. Digərləri, özgələr, geri qalanlar.
Qaldıracaq	- Qaldırınca.
Qalqan	- Qalxan.
Qalqmaq	- Qalxmaq, ayağa qalxmaq.
Qalı	- Xalı, gəbə, xalça.
Qalıcaq	- Qalınca.
Qalın	- Qalın, böyük; toyun başlandığı gün oğlan tərəfindən qız tərəfinə göndərilən hədiyyələr.
Qalınlıq	- Toyda verilən başlıq.
Qalmış	- Sınıq düşmüş. aciz, düşgün.

Qama	- Qəmə, iki ağızlı bıçaq, kiçik xəncər.
Qamu	- Hamı, bütün, hər kəs.
Qan // ğan	- Xan.
Qancarı	- Hara, necə.
Qanda	- Harada.
Qanı	- Ham.
Qan qaşınmaq	- Sidiyə qan getmək.
Qanğı	- Hansı.
Qanlı	- Qanlı.
Qap	- Qaya.
Qapaq	- Qapaq; qapaq qaldurmaq – gözünü açmaq.
Qaparmaq	- Qabarmaq.
Qaplan	- İsti ölkələrdə olan dərisi xallı yırtıcı heyvan, qaplan, pələng.
Qapu	- Qapı, qala və şəhər darvazası.
Qapucu	- Qapı gözetçisi, qapıda keşik çəkən, qoruyucu.
Qapurğa	- Qabırğa.
Qapurğalı	- Qabırğalı, güclü.
Qara	- Böyük.
Qaraquca	- Ağsaqqal, hörmət sahibi yaşlı kişi, ata; baba.
Qaralıq	- Eyib, ləkə, şərəfsizlik.
Qaralu	- Talesiz, yasadə olan.
Qaraluca	- Bax: qaralu.
Qaranqu	- Qaranlıq.
Qararmaq	- Qaralmaq, kədərlənmək.
Qaravaş	- Qaravaş, qul, xidmətçi.
Qaravul	- Qaravul, gözetçi, keşikçi.
Qardaş	- "Qarındaş" sözünün fonetik dəyişməyə uğramış formasıdır.
Qardaşlı	- Qardaşı olan, qardaşı yanında olan.
Qarğamaq	- Qarğamaq, lənətləmək.
Qarğaşa	- Qarğaşa, çətinlik.
Qarı	- Qarı, yaşlı, qoca qadın.
Qarıcıq	- Qarıcıq (əzizləmə).
Qarımaq	- Qocalmaq, qarımaq.
Qarındaş	- Bax: Qardaş.
Qarğu	- Qarğı, qarğı-qamış.

Qarmalamaq - Qarmalamaq, əllə bərk-bərk tutmaq.
Qarma-bügəc - Burma, axta – axtalanmış qoç.
Qarşu - Qarşı, üz-üzə.
Qaru - Qolun bazu sümüyü.
Qarucıq - Qolbaq, bazubənd.
Qarvamaq - Yaxalamaq.
Qarvaşmaq - Tutaşmaq.
Qas-qas - Qəhqəhə ilə – qas-qas gülmək.
Qaşanmaq - Qorxudan sidik buraxmaq.
Qaşqa - Qaşqa – atın alnında ağ xal.
Qat - Yan – Qatmda: yanında, qarşısında.
Qatı - Sərt, möhkəm.
Qatr - Eşşəyin madyandan olan balası, qatır.
Qatla - Dəfə.
Qatlanmaq - Dözmək.
Qaurma - Qovurma.
Qavat - Oğraş, pozğun.
(ə. Kavvad)
Qavğa (f.) - Dalaşma, bağırıtı, döyüş.
Qavğa basılmaq - Sona çatan döyüş, bitən gurultu.
Qavramaq - Qucaqlamaq.
Qavşurmaq - Birləşdirmək, qovuşdurmaq.
Qavum - Qohum-əqrəba; qövm.
Qavum-qardaş - Qohum-qardaş.
Qavun - Qovun.
Qayət (ə.) - Çox, lap, lap çox, son dərəcə, nəticədə.
Qayğulu - Qəmli, narahat, qayğılı.
Qayıqmaq - Yana çəkilmək.
Qayırı - Qeyri.
Qayib - Qeyb, qeyb olma, yoxa çıxma, gələcək.
Qaymaq - Səpmək, çəkinmək.
Qaytaban - Dəvə sürüsü, dəvə qatarı; dəvə saxlanan yer.
Qayurmaq - Qayğılanmaq. 1. əsirgəmək, gözləmək, himayə etmək, qorumaq; 2. içinə dərd salmaq, buradan narahat olmaq, qəm yemək, qayğılanmaq, fikir etmək, qəm çəkmək, 3. maraqlanmaq, muğayət olmaq, mənə vermək.

Qaz - Su quşlarının bir növü, qaz.
Qazlıq at - Qazlıq dağında yetişən cins at, qaçağan, güclü cins at.
Qəbzə (ə.) - Qəbzə, sap; bir bıçağın və ya qılıncın tutacaq yeri, dəstək, sap, qulp.
Qədəm (ə.) - Ayaq, addım, xoşbəxtlik, uğur; Qədəmi qutsuz – ayağı uğursuz, gəlidiyi yerə uğursuzluq gətirən.
Qədər I - 1. Say, 2. dərəcə, 3. ölçü.
Qədər II (ə.) - Qəza və hökm yazısı, bəxt, tale.
Qədim - Xədim, xidmətçi.
Qəhhar (ə.) - Qəhr edən.
Qələmçi - Katib, yazan, rəssam.
Qənərə - Heyvan kəsilən yer; heyvan asılan qarmaq.
Qərayib - Əcayib, qəribəlik.
Qəza i (ə.) - Cihad.
Qəza ii (ə.) - Qəza-qəder.
Qəzab (ə.) - Qəzəb.
Qəzavat - Bax: qəza II.
Qəziyə - Hadisə, qəziyyə.
(ə. Kəziyyə)
Qıcırdı - Qıcırtı. Qıcır-qıcır etmə, qıcıqlayan səs.
Qıl - Tük.
Qılağuz - Bələdçi, yol göstərən, irəlində gedən.
Qılıc - Qılınc.
Qılmaq - Etmək.
Qımız - At südündən içki.
Qın - Qın, qılınc, bıçaq və başqa kəsici alətlərin qılağı, silah qabı.
Qına - Həna.
Qınalı - Hənəli.
Qınlı - Qınlı.
Qınsuz - Qını olmayan.
Qır - Çöl, tarla.
Qıran - Böyük epidemiyə.
Qırğun - Qırğın, ölüm, çox sayda ölüm.
Qırım - Müqabil.
Qırış - Mühəribə, mühəribədə bir-birini öldürmə, vuruşma; qırış günü – savaş günü.

Qırx	- Qırx sayı, qırx.
Qırnaq	- Xidmətçi, nöker.
Qısır	- Qısır, doğmayan, bətnində bala olmayan.
Qıasmaq	- Çəkib daraltmaq, daraltmaq, gərmək, qısaltmaq, qıasmaq, sıxışdırmaq, sıxıb tutmaq.
Qısraq	- Qısır, doğmayan dişi at.
Qıvanmaq	- Güvənmək, fəxr etmək.
Qıvırmaq	- Burmaq, qıvrım etmək.
Qıya	- Çəpəki.
Qıyı	- Kənar, sahil.
Qıyma	- Çəkik, qıyılmış.
Qıynaq	- Caynaq.
Qızan	- Qızmaq felindən, gənc, dəliqanlı, oğlan uşağı; uşaq, qız uşağı.
Qızğun	- Odlu qızmış, qızğın.
Qızıl	- Qırmızı.
Qızılçıq	- Zoğal ağa.
Qızılmaq	- Xəlvəti hərəkət etmək.
Qızmaq	- İsinmək, qəzəblənmək, coşmaq.
Qissə (ə.)	- Hekayə, vəqiə.
Qiyamət (ə.)	- Dünyanın, həyatın sonu, ölümlərin qalxması, ölümlərin qalxacağı zaman.
Qoç	- 1. Axtalanmamış erkək qoyun. 2. igid adam, cəsur; Qoç yigit – cəsur.
Qolan	- Atın yəhərini bərkidən qayış.
Qolca	- Qolça; (qolça qopuz).
Qomaq	- 1. Qoymaq, 2. buraxmaq, tərək etmək.
Qonaqlamaq	- 1. Qonaq etmək, hörmət göstərmək, 2. qonaq qəbul etmək, ziyafət vermək.
Qondurmaq	- Məskun etmək.
Qonmaq	- 1. Bir yerə, bir şeyin üzərinə enmək, yerləşmək, 2. bir yerə enib oturmaq, gecələmək, 3. bir yerdə qonaq qalmaq, 4. qonaq olmaq, 5. ordu qurmaq.
Qonuq	- 1. Mehman, müsafir, qonaq. 2. qonağa verilən hədiyyə və yeməklər, 3. məskən, yer.
Qonur	- Qonur; qəhvə rəngi.
Qopmaq	- Ayağa qalxmaq; meydana çıxmaq, zühur etmək.

Qopuz	- Ud kimi, fəqət yayla çalınan üç telli qədim saz; Leh. ud növündən yumru saz.
Qorı	- Qoruq (meşə və s.).
Qoşluq	- Xoşluq, xoş əhval.
Qoşmaq	- Getmək.
Qoymaq	- 1. Buraxmaq, gətirmək, qoymaq, 2. icazə vermək, 3. soxmaq, 4. yanına vermək, Qoyu vermək – qoymaq, buraxmaq.
Qoyulmaq	- Basqın etmək.
Qövl (ə.)	- Söz.
Qövm (ə. Kavm)	- Camaat, xalq, qohum-əqraba.
Qucanmaq	- Tərpənmək, qurcalanmaq.
Qudbə (2)	- Xütbə; Xətibin minbərdən camaata xitabən söylədiyi nəsihətamiz sözlər.
Quduz	- Quduz; 1. qudurmuş köpək, azğın köpək, 2. qudurmuş canavar, yalquzaq.
Quğı	- Uzun boyunlu gözəl su quşu, qu quşu.
Qul	- Kölə, qul, itaət edən.
Qulağız	- Bələdçi.
Qulan	- Vəhşi at və vəhşi eşşək.
Qul-qaravaş	- Xidmətçi və cariyə.
Qulun	- Qulun; atın balası.
Quluncıq	- Kiçik dayça, bala dayça.
Quma	- Koma.
Qumaş (ə.)	- İpək, kətan, pambıq və yun toxuma.
Qun I	- Balaca sərt dənələr şəklində olan daş qırıntısı, qum.
Qun II	- Qan kəlməsilə birlikdə “qanqun” şəklində işlənmişdir, bugünkü dildəki qarşılığı qan-mandır.
Qunc	- Künc. Heybənin, xurcunun, torbanın, çəkmənin boğazı.
Qunt	- Sağlam, qüvvətli.
Qunt-qunt	- Düyün-düyün.
Qur	- Qurşaq, kəmər.
Qurğuşmaq	- Uğraşmaq, qoşulmaq, qovuşmaq.
Qurımaq	- Qurumaq.
Qurqurma	- Başda saçın yuxarı toplanması; bəzəkli.
Qurma	- Hörük.

Qurt	- Yırtıcı, vəhşi canavar, qurd, yalquzaq.
Qurtlar-quşlar	- Bütün yırtıcı heyvanlar, yerdəki və göydəki yırtıcılar.
Qurulu	- Qurulmuş, gərilmiş.
Qurumsı	- Qurum; Qurum, bacada hasil olan qalın his.
Quşaq	- Qurşaq.
Quşaqqlu	- Qurşaq bağlamış, qurşağı olan.
Quşanmaq	- 1. Geyinmək, geyinib qurşanmaq, 2. qılınc və sairə taxmaq.
Quşqun	- Yəhər və palanın arxasında olan və quyruq altından keçirilən qayıq.
Quşlamaq	- Quş ovlamaq.
Quşluq	- Səhər erkən.
Qutlu (ə.)	- Mübarək, müqəddəs.
Qutsuz	- Uğuruz.
Quv	- Şayiə, qeybət, iftira, arxasınca danışma.
Quvlamaq // quvalamaq	- Söz gəzdirmək. Şeytanlıq etmək.
Quymaq (quymaz)	- Qorxmaq.
Qüdrət (ə.)	- Güc, qüvvət, iqtidar, taqət.
Qütbə	- Bax: xütbə.

L

Laf (f.)	- Çiy söz, mənasız iddia, lovğalıq, öyünmə; Laf urmaq – öyünmək, lovğalanmaq.
Leş (f. Laşə)	- Pis və qoxulu cəsəd, düşmən və heyvan ölüsü, leş.
Ləhzə (ə.)	- Zaman, vaxt, dəm, an.
Lənət (ə.)	- Qovma, rədd etmə, tərki etmə; Lənət qılmaq – qovmaq.
Ləşkər (f.)	- 1. Əsgər, ordu, 2. düşərgə, qərargah.
Lütf (ə.)	- Yaxşı davranma, yumşaq davranma; lütf etmək.

M

Mahmuz	- Mahmız; Atı mahmızlamaq üçün çəkmənin dabanına taxılan şiş dişli kiçicik dəmir çarx.
Mahmuzı	- Zərif ipək parça.

Mahmuzlamaq	- Atı sürmək üçün qarnına vurmaq, ata mahmız vurmaq.
Mancılaq	- Mancanaq (daş atmaq üçün qurğu).
Maya	- Dişi dəvə.
Mavılamaq	- Miyoldamaq, həsrətini çəkmək.
Məbud (ə.)	- Sitayiş edilən, varlıq, Allah, Tanrı.
Mədəd (ə.)	- Yardım, imdad.
Məgər	- 1. Amma, fəqət, lakin, 2. bəlkə, 3. ancaq, yalnız, 4. bundan başqa, 5. olmaya, bəs, yoxsa.
Məğmun	- Aldanmış, zərər çəkmiş, uduzmuş.
Məhəbub (ə.)	- Gözəl, sevimli, yaraşlıq, istəkli.
Məhəl (ə.)	- 1. Əsr, 2. ara, 3. sıra, 4. zaman, 5. fürsət, 6. diqqət.
Məqbul (ə.)	- Bəyənilən, xoş, mötəbər; Məqbul gəlmək – xoşa gəlmək.
Məqsud (ə.)	- 1. Məqsəd, 2. arzu, dilək, 3. məqsəd, niyyət, murad.
Məlhəm (ə.)	- Məlhəm, yara üzərinə yaxılacaq yumşaq dərman.
Məlik (ə.)	- Hökmdar, kral, şah, şahzadə.
Məlul	- Qəmli.
Məni (ə.)	- Məna, məfhum, anlayış; Məzmun, mahiyyət.
Mənal (ə.)	- Əldə edilən, yaxud malik olunan hər hansı bir şey, 2. mal, mülk, sərvət.
Mənləmək	- Ağlayıb inləmək, sızlamaq; (munlamaq) məhzun olmaq.
Mənlük	- Ləyaqət, mənlük, qürur.
Mənrətmək	- Bağırmaq, böyürtmək.
Mərdan (f.)	- Kişilər, mərdlər, igidlər.
Mərə	- Hey!
Mərzə	- Hərzə-mərzə.
Məst (f.)	- sərxoş, kefli.
Məsrəb (ə.)	- İçki qabı.
Mırlamaq	- Mırlanmaq.
Miskin (ə.)	- Heç bir şeyə malik olmayan, 2. qəhrə uğramış, 3. zəif.
Mil	- Dağın beli.
Miz	- Biz (I şəxs əvəzliyinin cəm forması).
Molatmaq (mavılamaq)	- Miyoldamaq, pişiklərin çıxardığı səs; Miyovultu.
Möhüb (ə.)	- Sevən, aşiq, vurulmuş.
Möhürləmək	- Kilidləmək, möhür vurmaq, bağlamaq.

Mu	- Bu (işarə əvəzliyi).
Mudbaq (ə.)	- Mətbəx, yemək evi, yemək bişirilən yer.
Munis (ə.)	- Ünsiyyətli, istiqanlı, mehriban.
Muştçı (f-t)	- Müjdəçi.
Muştulamaq	- Müştuluqlamaq.
Muştulayu	- Muştuluqlayaraq, müjdələyərək.
Muştuluq	- Yaxşı xəbər gətirdiyinə görə verilən hədiyyə, qarşılıq, bəxşiş; müjdə, şad xəbər.
Mübarək (ə.)	- Mübarək. 1. Əziz, bərəkətli, 2. xoşbəxt, 3. müqəddəs, 4. uğurlu.
Müdara (ə.)	- Davranış. Yola getmə.
Müxənnət (ə.)	- Xainlik edən, aldadan, namərd.
Müqabil (ə.)	- Qarşı, qarşı tərəf.
Mürəvvət (ə.)	- Mürvət. Adamlıq, kişilik, mərdlik, yaxşılıq.
Mürəssə (ə.)	- Bəzəkli, bəzənmiş, qiymətli daşlarla bəzədilmiş.
Mürüvvətli	- Mürvətli. Yaxşılıq edən, mərd, insaniyyətli.
Müsahib (ə.)	- Həmdəm, həmsöhbət, yoldaş, dost.
Müshəf (ə.)	- Səhifələnmiş. Səhifələrdən meydana gələn şəridlənmiş kitab, 2. Müshəfi-Şərif, Quran.
Müstəcab (ə.)	- Qəbul olunmuş; Diləyi, istəyi yerinə yetirilmiş.
Müşkil (ə.)	- Müşkül. Çətin, əngəlli, zor, əngəl.
Müti (ə.)	- Baş əyən, itaətli, söz dinləyən, tabe.

N

Nagah (f.)	- Qəflətən, birdən-birə.
Nagahi (f.)	- Qəflətən, gözlənilmədən, birdən-birə.
Nağaraçu	- Nağaraçı.
Naib (ə.)	- Birinin yerini tutan, qəza başçısı, vəkil; Cənibin.
Nakəs (f.)	- Alçaq, dəyərsiz, çox simic, xəsis, rəzil, şərəfsiz, yaramaz.
Nayib (ə.)	- Bax: naib.
Necədəyin	- Necə edək?
Neçün	- Nə üçün, niyə.
Nerə	- Hara?
Nəni	- Nəyinə?

Nə hallu	- Necə? nə cür?
Nə idügin	- Necə olduğunu, nə olduğunu.
Nəqaraçu	- Nağaraçı, nağara çalan.
Nəmləmək	- Hədəfə vurmaq.
Nə	- Nəyinə.
Nər (f.)	- Nər, erkək dəvə.
Nərə (ə.)	- Hayqırış, hayqırma, gurlama; Nərə urmaq – hayqırmaq.
Nəsib (ə.)	- Hissə, qismən, pay.
Nəsnə	- Hər hansı bir şey, filan, birisi.
Nəstəin (ə.)	- Yardım dilərik, yardımına güvənərik.
Nəvalə (ə.)	- Bağışlama, bəhrə, nəsib; nəvə.
Nida (ə.)	- Avaz, səs, çağırış; nida eyləmək – səsənmək.
Nigah (f.)	- Baxış.
Nigar (f.)	- Əllərə və ayaqlara xına ilə vurulmuş şəkillər, bəzəklər, xına.
Nigarlı	- Xınalı, xına yaxılmış.
Nikah (ə.)	- Kəbin.
Niqab (ə.)	- Rübənd, örtü, üz örtüsü; Niqabını sərpmək – üzünü açmaq.
Niqablu	- Rübəndli, örtülü.
Niza (ə.)	- Çekişmə, laqırtı mübahisəsi, ağız mübahisəsi.
Nola	- Nə olur? nə var? nə çıxar?
Nolmaq	- Nə olmaq.
Nolur	- Nəyə yarayar? nə üçün?
Nökər (f.)	- Nökər, qul; Ev xidmətçisi.

O

Obrılmaq	- Oyulmaq; çökmək.
Oda	- Otaq.
Oğlançuq	- Kiçik oğlan.
Oğlan-uşaq	- Çoluq-cocuq qələbəliyi, tünlüyü.
Oğramaq	- Atın yavaş kişməsi.
Oğru	- Oğru.
Oğurlayın	- Gizlicə, yavaşca.

Oğuznamə	- Oğuz dastanı.
Oq	- Ox.
Oqçı	- Oxçu.
Oqçuğaz	- Kiçik ox, gözəl ox.
Oqımaq	- Oxumaq, dua etmək, dua oxumaq.
Oxşamaq	- Öymək, vəsf etmək.
Oxumaq	- Çağırmaq.
Ol	- O (şəxs əvəzliyi).
Olanca	- Bütün, hər şey, hamısı.
Omuz	- Çiyin.
Onarmaq	- İşi aşırmaq, düzəltmək, yaxşılaşdırmaq, yoluna qoymaq.
Onat	- Doğru, sağlam.
Onmaq	- Yaxşılaşmaq.
Ordu	- Camaat, qərargah, yurd.
Orqan	- Qalın ip; kəndir, örkən.
Orman	- Meşə, sıx ağaclıq.
Ortac	- Atanın yerini tutacaq olan, varis; (irtaş) şerik, ortaq, bərabər, birlikdə.
Ortalıq	- Yer üzü, meydan, açıqlıq.
Otaq (otağ, otax)	- Otaq, böyük çadır.
Ovatmaq	- Böyük-böyük etmək, parçalamaq, qırmaq.
Oyarmaq	- Oyatmaq, yuxudan oyatmaq, oyandırmaq.
Oyluq	- Bud çuxuru.
Oyun	- 1. Oyun, rəqs, 2. hiylə, 3. məharət; Oyununu oynamaq – döyüşmək, hüner göstərmək.
Ozan	- Qopuz çalan və şeir söyləyən adam, aşiq.

Ö

Ög	- Ön, doğma.
Ögəc	- Üçyaşar erkək qoyun.
Ögmək	- Öymək, mədh etmək, tərif etmək.
Ögünmək	- Öyünmək, özünü öymək, özünü tərifləmək; Lovğalanmaq.
Ögüt	- Öyüt.

Ökcə	- Diz.
Oksüz	- Yetim, anasız.
Öksüzlük	- Yetimlik, anasızlıq.
Ökür-ökür	- Hönkür-hönkür, bağıra-bağıra.
Ölümlü	- İcində ölüm olan, fani, keçici; Ölümlü dünya – fani dünya.
Öncə	- Topuq, topuq arxası.
Önçələmək	- Yorğalamaq, yorğa etmək; məhmizləmək.
Önəlmək	- Yaxşılaşmaq, şəfa tapmaq.
Öpmək	- Busə almaq, öpmək.
Örmə	- Hörük, hörülmüş; Örmə saçlı – hörülmüş uzun saçlı.
Ötə	- O tərəf.
Ötəgi	- Əvvəlki, başqa, qeyrisi.
Ötkün	- Güclü təsiri olan, sərt.
Ötri	- Örtü (qoşma).
Övrət	- Arvad, zövcə, həyat yoldaşı, qadın.
Öykə (öykən)	- Öfkə, ağciyər.
Öylə	- 1. O cür, elə, 2. günorta.
Öynəcik	- Yemək, aşağı normada, kasıb yemək.
Öyün	- Yemək norması.

P

Panbuq	- Pambıq.
Parmaq	- Barmaq; imana gölmək.
Pas (f.)	- Pas; kin, küdurət.
Paşa	- Paşa. Rəsmi yüksək titul; Hərbi rütbə.
Payəndə (f.)	- Daimi, həmişəlik.
Penir (f.)	- Pendir.
Pəhlu (f.)	- Yan, böyür.
Pəncək	- Beşdə bir.
Pər (f.)	- Pər, taxtadan, dəmirdən dilim, qanad.
Pərçin (f.)	- Barı, hasar.
Pəri (f.)	- Pəri, cinlərin çox gözəl və cazibəli qadın şəklində təsəvvür olunan qismi.
Pərlü	- Dilimli, pərli, qanadlı.
Pəs (f.)	- Bəs; bundan başqa.

Pıçaq	- Bıçaq.
Pırlamaq	- Fırlamaq, uçmaq.
Pişkeş (f.)	- Peşkəş, hədiyyə.
Pilon	- Keşiş cübbəsi, keşişlərin geydikləri qara cübbə.
Pir (f.)	- Qoca, yaşlı; Pir-qocalar – yaşlı böyükklər ixtiyar qocalar.
Pişürmək	- Bişirmək.
Pul	- Misdən kəsilmiş sikkə.
Pusarıq	- Duman, sis. Tutqun hava.
Pusu	- Pusqu; Pusu olmaq – busquda durmaq.
Put (f. Büt)	- Bütperəstlərin öz əlləri ilə düzəldib özlərinə Tanrı etdikləri şəkil, heykəl.
Putə (f. Butə)	- Hədəf, nişangah.
Putxana // bütxana	- Bütlərə ibadət olunan ev, bütperəstlərin ibadət xanası.

R

Raslamaq	- Nişan almaq, hədəfə götürmək.
Rəb (ə. Rəbb)	- Varlığı, aləmləri yaradan, bəsləyib böyüdən, maddi və mənəvi kamilliyə aparan Allah.
Rəhim (ə.)	- Dünyada iman edən və etməyən hər kəsi, hər məxluqu himayə edən, onlara şəfqət və mərhəmət göstərən demək olub, Allahın adlarındandır.
Rəhman (ə.)	- Allahın adlarından olub, axirətdə yalnız iman edənləri qoruyan deməkdir.
Rəhmət (ə.)	- Qorumaq, şəfqət eləmək.
Rəsul (ə.)	- Elçi, peyğəmbər; Xəbər gətirən, Tanrı elçisi (mətnə Məhəmmədi bildirir).
Rəvan (f.)	- Axıcı, axan, gedən.
Rikət (ə.)	- Namazın rükünlərindən biri.
Rizq (ə.)	- Pay, yeyəcək.

S

Sadaq	- Ox qabı, ox çantası, tirkeş.
Sağdıç	- Sağdış; Vəfadar dost.

Sağinc	- Düşüncə, ümid.
Sağış	- Hesab; məhşər.
Sağraq	- Badə.
Sağrı	- Sağrı, paça.
Saq	- Sağ (salamat), sağ tərəf.
Saqac	- Üzərində çörək bişirilən yuvarlaq sac.
Saqal	- 1. Saqqal, 2. keçinin çənəsi altında bitən tüklər.
Saqar	- Qaşqa.
Saqın	- Aman! diqqət! gözlə! bax! etmə! Saqınmaq.
Saqlamaq	- Saxlamaq.
Saqsağan	- Sağsağan; Qarğalar fəsiləsindən quş; Qəcələ.
Salam (ə.)	- Salam. Salamat, sağlamlıq.
Salavat (ə.)	- Məhəmməd peyğəmbər və imamların şərinə oxunan dua.
Salxım	- Salxım, asqı.
Salındırmaq	- Bir şeyi sallamaq, sallatmaq, asmaq; buraxmaq, endirmək.
Salınmaq	- Dağılmaq, düzülmək, yerləşdirmək.
Salı vermək	- Nişan vermək.
Salqum-salqum	- Sərin-sərin.
Samur	- Dərisindən qiymətli kürklər hazırlanan xəzli heyvan.
Sancaq	- Bayraq, sancaq, tuğ.
Sapa	- Sapmaq felinin kökü; Saparaq, sapıb.
Sapan	- Sapand.
Sara-sara	- Sarıya-sarıya, dolaya-dolaya.
Sararmaq	- Saralmaq, sarı olmaq.
Sarmaq	- Sarımaq, ip ilə dövrələmə dolamaq.
Sarp // sarb	- Sərt, dik.
Saru	- Sarı; Saru yalan (müq. et.: ağ yalan).
Sarvan (f.)	- Dəvəçi, dəvə otaran.
Sası	- İyrənc.
Savaş	- Döyüş, cəng, hərbi müharibə.
Savaşmaq	- Döyüşmək, vuruşmaq.
Savmaq	- Sovmaq, ötürmək, kənar etmək.
Savrilmaq	- Sovulmaq, dağılmaq.
Savulmaq	- Sovulmaq, aradan çıxmaq.
Say	- Düz., düzgün, cilalı.

Saymaq	- Saymaq, hesablamaq.
Sayramaq	- Ötmək, oxumaq (quş), (sıramaq).
Sayru	- Xəstə.
Sayvan	- Kölgəlik.
(f. Sayeban)	
Saz	- Qamışlıq.
Seçiləcəkləyin	- Ayrılacaq kimi, seçiləcək kimi.
Seyran (ə.)	- Zövq almaq üçün at və ya araba ilə gəzinti, seyrə çıxma.
Səddəqna (ə.)	- Qurandan: “Düz olduğunu bildik, düz olduğuna inandıq”.
Səgirdiş	- Səyirtmə (at üçün).
Səgirdmək	- Səyirtmək.
Səgirmək	- Sıçramaq.
Səhabə (ə.)	- 1. Yoldaş, 2. Peyğəmbərimizin yoldaşları, yaxın ətrafı.
Səhih (ə.)	- Doğru, tam düzgün, səhsiz.
Səxt (f.)	- Pərtlik, sərt.
Səlvi (f. Sərv)	- Sərv; Həmişə yaşıl, hündür boylu ağac; Səlvi boylu – boylu sərv kimi olan, uzunboylu gözəl.
Səmüz	- Kök.
Sərib	- Sərib-pırtmaq – yerləşdirib əzmək.
Sərhəd	- Sərhəd boyu, qonşuluqda olan yer.
Sərhəng (f.)	- Sərdar, komandan.
Sərmərmək	- Yuxudan birdən-birə sıçrayaraq oyanmaq, sayıqlayaraq oyanmaq.
Sərmüzə (f.)	- Çəkmə (ayaqqabı), qaloş tipli yapı.
Sərpə-sərpə	- Səpə-səpə.
Sərpmək	- Sıyırtmaq; səpmək.
Sərvər (f.)	- Rəis, hökmdar, şah, başçı, yüksək ali şəxs.
Səttar (ə.)	- Allahın adlarından biri; İnsanların qusurlarını, eyiblərini örtüb gizləyən, onları bağışlayan deməkdir; Səttar Tanrı – eyibləri örtən, bağışlayan Allah.
Sığamaq	- Sığamaq, sıxmaq.
Sığın	- Sığır, dağ keçisi.
Sığınu	- Sığınaraq, sığımb.
Sığır	- Sığır, buğa, öküz və inək növündən olan yetişmiş mal-qara.

Sığırı	- Mal-qara gönündən tikilmiş uzunboğaz çəkmə.
Sığirtmac	- Sığır otaran, çoban.
Sığmaq	- Yerləşmək, uyuşmaq.
Sıqlamaq	- Sıtqamaq.
Sıqmaq	- 1. Sıxmaq, təzyiq etmək, 2. suyunu çıxarmaq.
Sımaq	- Sındırmaq, qırmaq, parçalamaq; məğlub etmək, məhv olmaq, qırılmaq, məğlub olmaq.
Sınamaq	- Sınamaq, (sinəmək); təcrübə etmək; Sınayu gəlmək – sınamağa gəlmək, sınayaraq gəlmək.
Sındırmaq	- Bir kövrək şeyi sındırmaq, qırmaq, alçaltmaq, yenmək, yox etmək.
Sınırlı	- Kirişli. Köşə sarılmış, köşə ilə bərkidilmiş, möhkəm.
Sınmaq	- Sınmaq, qırılmaq.
Sınırlamaq	- Kirişləmək.
Sıravardı	- Sıra ilə, növbələşərək; bir cərgədə, bir sırada, bir-birinin ardınca.
Sırça	- Şüşə.
Sırılmaq	- Sıyrılmaq.
Sırt	- Kürək.
Sicim	- Sicim, bir neçə qat, qəzildən (keçi, at tükündən) toxunmuş uzun ip.
Sidq (ə.)	- Gerçək, gerçəklik, sədaqət, səmimiyyət; Sidqi bitün – tam səmimiyyətli, möhkəm inamlı.
Siddiq	- Doğruçu; Siddiq – birinci xəlifə Əbubəkrin ləqəbi.
Silcək	- Silincə, silən kimi.
Sin-sin	- İtlərin ağlayırmış kimi çıxardıqları səsin təqlidi, zingildəmə; Sin-sin sinləmə – itin yanıqlı zingildəməsi.
Sinək	- Milçək.
Sinləmək	- Sızıldamaq; zingildəmək.
Sipara	- Quranın bölündüyü 30 cüzdən hər biri.
(f. Siparə)	
Sivri	- Kəskin uclu, sivri, şiş.
Soğuk	- Soyuq.
Soğultmaq i	- Sorulmaq, qurumaq.
Soğultmaq ii	- Sütün çəkilməsi; quruması.
Soqmaq	- Sancmaq, çalmaq.

Soqman	- Çəkmə – ayaqqabı, yalın ayağa geyilən, dəri və ya tumacdən qısa boğaz çəkmə; bir növ uzunboğaz çəkmə.
Sop	- Nəsil mənsubiyyəti, soy, sülalə, bir adamın əsli-nəslı.
Sovğılmaq	- Qurumaq, kəsilmək (suya aiddir), sovuqlmaq.
Sovulmaq (solmaq)	- Gücünü itirmək, sovuşmaq, qurtarmaq, keçmək.
Soy	- Soy, nəsil.
Soylama	- Söyləmə, demə.
Soylamaq	- Söyləmək, demək (dastan, hekayət).
Sögmək	- Pis söz söyləmək, söymək.
Söyləşmək	- 1. Döyüşmək, qarşılaşmaq, 2. danışmaq, müzakirə etmək.
Suç	- Günah, xəta, qəbahət.
Suçu	- Su yolunun təmirçisi.
Sulb (ə.)	- Bel, kürək.
Sultan (ə.)	- Sultan; Xaqan, xan, bəy.
Sultamm	- Kişi cinsindən olan hörmətli adama xıtab kimi işlənir.
Sum	- Dolu, tamam, içi dolu, bütün, külçə; Sum altun – içi və xarici qızıl, külçə qızıl.
Sunqur	- Yırtıcı quşdur (Bax: ağ sunqur).
Sunmaq	- Vermək, təqdim etmək.
Surnaçı	- Zurnaçı.
Susanmaq	- Susamaq.
Subhanəhü (ə.)	- Ona (Allaha) eşq olsun.
Sügilik	- Şiş; süngü.
Sügsün	- Ənsə.
Sünici	- Nişanlanmış, damğalı.
Sünmək	- Nişanlamaq. Uzanmaq.
Sünü	- Süngü, (süqü); (süqü və sünü); Süngü, mızraq, qarğı.
Sünücük	- Kiçik süngü.
Sünük	- Sünük, kəmik.
Sür	- Sür cida; Çoxillik qamışın yoğun gövdəsindən hazırlanan nizə.
Sürdürmək	- Saqilik etdirmək, şərab gözdirmək.
Süri	- Sürü, heyvan dəstəsi, toplusu.
Sürimək	- Sürümək.

Sürmək	- 1. Çıxarmaq, qovmaq.
Sürücmək	- Sürüşmək.
Sürülmək	- Davam etmək, sürüb getmək.
Sürülə-sürülə	- Yerın üstü ilə bir şeyi çəkə-çəkə aparmaq, sürüyə-sürüyə.
Süsəgən	- Buynuzlu. 1. buynuzu ilə vuran, buynuzlayan, 2. azğın sığır.
Süsəlmək	- Batırılmaq, dürtülmək, saplanmaq.
Süsəşmək	- Buynuzlaşmaq.
Süsilmək	- Sancılmaq.
Süsmək	- Buynuzlamaq.
Süvar (f.)	- Süvari, at minən, atlı, süvari.

Ş

Şadman (f.)	- Şən, sevincli, məmnun.
Şahbaz (f.)	- Şahin, məc. qoçaq.
Şahin	- Şahin. Qaraguz cinsindən ov quşu, əksərən onunla durma ovlayırlar.
Şahi-mərdan	- Mərdlərin şahı – əsli: Həzrət Əliyə işarədir.
Şahıncıbaşı	- Ov quşlarına baxan xidmətçilərin başçısı.
Şah yigit	- Böyük bahadır, böyük qəhrəman.
Şaqımaq	- Çaxmaq (şimşək).
Şaqır	- Şığıyan.
Şamata	- Hürmək.
Şami	- Şam şəhərinə aid.
Şami günlük	- Şamda (Suriyada) tikilən çadır növü. Bu gün Pakistanda işlənməkdədir, al və qara rənglidir.
Şaşmaq	- Çaşmaq.
Şayəd (f.)	- Ola bilər ki, bəlkə, ehtimal ki.
Şapqa	- Papaq, şapqa.
Şeşmək	- Açmaq.
Şəbçiraq	- Qaranlıqda parıltı verən daş. Bur. gecə çıraq kimi yanan gövhər.
Şəfi (ə.)	- Şəfaət sahibi, köməkçi.
Şəfqət (ə.)	- Şəfqət.

Şəqaq	- Gicgah; gözlə qulaq arasında üzərində saç olan yer, yanaq.
Şən-şadman	- Gülə-gülə, nəşəli, sevincli.
Şərəblu	- Sərxoş, kefli.
Şılamaq	- İşıldamaq.
Şırşımaq	- Şıqqıldamaq.
Şikar (f.)	- Ov.
Şimdi	- İndi, bu anda.
Şiri-mərdan	- İgidlərin aslanı, qəhrəman və bahadırların başçısı (həzrət Əlinin ləqəbi).
Şol	- O (işarə əvəzliyi).
Sorlamaq	- Şır-şır axmaq.
Sorlatmaq	- Şırıl-şırıl axıtmaq.
Şöylə	- Elə, onun kimi.
Şu	- Bu.
Şunda	- Burada.

T

Taala	- Allah-Taala. Leh., St. alp olsun, uca olsun, ulu olsun. Çox zaman Allahın adı ilə yanaşı sifət vəzifəsində işlədilir. "Allah-təala" kəlməsində "Allah iki uca olsun", yəni "ulu Tanrı" deməkdir.
Taqılmaq	- Taxılmaq, asılmaq, ilişmək.
Taqılı	- Taxılmış.
Taqınmaq	- Barmağına keçirmək.
Taqmaq	- Taxmaq.
Talbmmaq	- Çırpınmaq.
Tal	- Budaq.
Tammaq	- Dammaq.
Tan	- Dan.
Tanığ olmaq	- Bax: tanıq olmaq.
Tanıq	- Şahid.
Tanıq olmaq	- Şahid olmaq.
Tanla	- Sabah, səhəri.
Tanrı	- Allah (tenri); Leh., Rad., Şs. (tinri); Allah, Çələb, Rəbb, Yaradan; Tanrı-təala – ulu Tanrı; Tanrı elmi –

Quran; Tanrı haqqı – Allahın haqqı; Tanrı evi – Məkkədə Kəbə; Tanrı dostu – Peyğəmbərə verilən adlardan.

Taraqa (ə.)	- Partlama, çatlama, gurultu, partlayış səsi.
Taraqılıq	- Bel, qurşaq əsəbləri.
Tartmaq	- Dartmaq.
Taş	- Daş.
Taşqun	- Daşqın.
Taşmaq	- Daşmaq.
Taşra	- Çöl, bayır, dış.
Tat əri	- Özgə dindən olan.
Tatlu	- Dadlı.
Tavla	- Tövlə.
Tavşan	- Dovşan.
Tavuş	- Toyuq.
Tay	- Day.
Tayaq	- Dayaq.
Tayınmaq	- Büdrəmək, sürüşmək.
Tazə	- Təzə.
Tazı	- Ov iti.
Təbər	- Xəbər.
Təberrük	- Uğur, bərəkət.
Təbsirmək	- Ürəyi atlanmaq.
Təcri	- Çirkab içən.
Təfərrüc (ə.)	- Ürəyi açılmaq; təfərrüc etmək – seyr etmək.
Təhsin (ə.)	- Əhsən, afərin.
Təhsinləmək	- Alqışlamaq, bəyənmək, öymək.
Təkbir (ə.)	- Təzim etmək; "Allahu əkbər" söyləmək.
Təkə	- Erkek keçisi.
Təkəllüf (ə.)	- Zəhmətə qatlaşma.
Təkür	- Kafirin başçısı.
Təkyə	- Söykənmə.
Tən (f.)	- Bədən, cisim, gövdə, vücut.
Tənəf (ə. Tinab, tunub)	- Çadır ipi; pambıq ip.
Tənmək	- At sırmək.
Təpəl	- Təpəl.
Tərki	- Yəhərin torba qoyulmaq üçün olan arxa hissəsi, yəhərin arxası.

Tıqamaq	- Tıxanmaq.
Tırnaq	- Dırnaq.
Tindürmək	- Təskinlik vermək, əmin etmək.
Tir (f.)	- Ox.
Tirkəş (f.)	- Ox qabı, sadaq.
Toğan	- Şahin, qızıl quş.
Toxınc	- Qaxınc, danlaq.
Toqlı	- Toğlu (altı aylıq qoyun balası).
Toqunmaq	- Toxunmaq.
Tolamac	- Dolanbac.
Tolar // tol-tolar	- Qovhaqov, sıklıq.
Ton	- Don.
Tonuz	- Donuz.
Topca	- Top kimi.
Topraq	- Torpaq.
Topucaq	- Kiçicik topuq.
Torum	- Dəvə balası.
Torumcıq	- Kiçicik, dəvə balası.
Toyam	- Qənimət, təmin olunmauş, şad.
Toylamaq	- Yedirib-içirmək, ziyafət vermək.
Toz	- Toz, yayların üzərinə yapışdırılan şey, yaya sarılan ağac qabığı.
Tozlu	- Dəstəyinə qayın ağacının qabığı sarılmış olan.
Tuc	- Tunc.
Tuğ	- Bayraq.
Tuğulğa	- Dəbilqə.
Tul ı	- Dul.
Tul u	- Qarşı tərəf (Osman Sərtqaya).
Tumar	- Qamçı.
Turğac	- Duranda.
Turi	- Qəhvəyi, səmənd rəng.
Turğay	- Torağay, kəkilli kiçik quş.
Turğurma	- Dayandırma.
Turna	- Durna.
Tuş	- Rast, tuş.
Tuşaq	- Tuşaq, ayaq bağı, buxovu, atların qabaq ayaqlarına vurulan buxov.

Tut	- Zərbə.
Tutam	- Tutam, bir tutum, bir sıxma.
Tutsaq	- Dustaq.
Tü	- Tük.
Tülü	- Tülü quş.
Tümən	- On min; qeyri-müəyyən çoxluq.
Türfəndə	- Qəribə, nadir.
Tüy	- Tük, qıl.

U

Uçar	- Quşlar, uçan heyvanlar.
Uçmağ	- Uçmaq.
Uçmaq	- Cənnət.
Udlu	- Utancaq, həyalı.
Udsuz	- Həyasız, utanmaz.
Ufanmaq	- Parçalanmaq, ovulmaq.
Uğramaq	- Getmək, rast gəlmək.
Uğraşmaq	- Rastlaşmaq.
Uğur	- Uğur, yol.
Ulalmaq	- Ulu olmaq, böyümək.
Ulaşmaq	- Çatmaq, qovuşmaq.
Ulı	- Ulu, böyük.
Uman	- Gözləyən, uman.
Umar	- Ümid edilən, umulan.
Umar // umur	- Ümid edilən, umulan.
Umız	- Çiyin.
Umu	- Ümid.
Umud	- Ümid.
Urğun	- Talan, qarət.
Urmaq	- Vurmaq.
Uru	- Yuxarı, ayağa (durmaq).
Uruq	- Nəsil.
Urulmaq	- Çalınmaq, vurulmaq.
Uruşmaq	- Döyüşmək, vuruşmaq.
Us	- Ağıl.

Usanmaq	- Bezmək, usanmaq.
Usmaq	- Sanmaq, ummaq.
Uş	- Bu (işarə əvəzliyi).
Uşaq	- Nökər.
Uvanmaq	- Bax: Ufanmaq.
Uyan	- Yüyen.
Uyxu	- Yuxu.
Uymaq	- Uymaq, müvafiq olmaq.
Uyumaq	- Yatmaq.
Uyunmaq	- Uyumaq, südün uyunması.
Uz	- Uzun, uzaq, uyğun.
Uzamaq	- Uzun olmaq, böyümək, uzanmaq.

Ü

Üçüncüdə	- Üçüncü dəfədə.
Ügitmək	- Üyütmək.
Üləma (ə.)	- Alimlər, bilənlər.
Ülüşmək	- Paylaşmaq, payı bölüşdürmək.
Ümmət (ə.)	- Peyğəmbərin Dininə mənsub insanlar.
Ün	- Səs.
Ürkmək	- Hürkmək.
Ürmək	- Hürmək.
Üşəndürmək	- Əndişəyə salmaq.
Üşmək	- Toplanmaq, yığışmaq.
Üştə	- Bax: İştə.
Üyişmək	- Siyirmək.

V

Vafir (ə.)	- Bol, çox, lap çox, bir çox.
Vaf-vaf	- İt hürməsi, ham-ham; Vaf-vaf ürmək.
Vaqeə (ə.)	- Vaqiyə, hadisə, yuxu, rəya; Vaqeə görmək.
Vaqtın	- Vaxtında, zamanında.
Varmaq	- Getmək.
Vasil (ə.)	- Qovuşan, çatan.

Verək	- Dayaq, arxa.
Vəchilə	- Belə, şəkildə, surətdə.
Vəlhasil (ə.)	- Xülasə. Leh. xülasə, əlqissə, nəhayət.
Vəli (f.)	- Amma, bununla bərabər, fəqət, lakin.
Vəzir (ə.)	- Vəzir.
Vilayət (ə.)	- 1.Bölgə. 2. şahlıq, hakimiyyət.

Y

Ya	- Ey, əlbəttə, o halda ki.
Ya pəs	- Deməli, demək, bu halda, belə isə, indi.
Yaban	- Yabanı, vəhşi.
Yab-yab	- Asta, yavaş-yavaş.
Yadıq	- Yaraq, ləvazimat.
Yağı	- Yağı, düşmən.
Yağlıq	- Düşmənlilik.
Yağma	- Talan, qarət, soyğun, talan; Yağma etmək – talan etmək.
Yaqmaq // yaxmaq	- Yandırmaq.
Yağmalamaq	- Talan etmək.
Yaxını	- Ət qovurması.
Yağrın	- Arxa, kürək.
Yaqa	- Yaxa.
Yaqın	- Yaxın.
Yaqışmaq	- Yaraşmaq.
Yaqlanmaq	- Yaxınlaşmaq.
Yalab-yalab	- Par-par (parlamaq).
Yalabdaq	- Alov kimi.
Yalabımaq	- Parıldamaq.
Yalaq	- Yalaq, itlərə yem verilmək üçün yerdə qazılmış çala.
Yalman	- Atın yalı.
Yamrı	- Yumru.
Yanal	- Yan, ətraf.
Yanqulanmaq	- Əks-səda vermək.
Yapa-yapa	- Yapa-yapa-yalnız. Lopa-lopa; Yapa-yapa qarlar yağmaq.

Yapağlu - Sıx, gur yunlu.
Yapdırmaq - İnşa etdirmək, tikdirmək, düzəltməmək.
Yapılmaq - Emal edilmək, inşa edilmək, hazırlanmaq, edilmək.
Yapınmaq - Sipərlənmək.
Yapmaq - Etmək, qurmaq.
Yapuq - Yəhər, gül.
Yaradan - Allah, Tanrı, Xaliq.
Yaraq - Silah.
Yaralı - Yaralı.
Yaran - Dostlar.
Yarçılmaq - Xoşbəxt olmaq. Bərəkət tapmaq, sağalmaq.
Yarın - Gələcəkdə, sabah.
Yasaq - Qadağa.
Yasanmaq - Qərar vermək, hazırlanmaq.
Yasin - Quranın 36-cı surəsinin adı; Əsasən ölü üçün oxunur.
Yaşarmaq I - Yaşılmaq, yarpaqlanmaq.
Yaşarmaq II - Yaşarmaq, göz.
Yaşlamaq - Ömür sürmək, yaşamaq.
Yaşmaq - Yaşmaq, örtük.
Yaşmaqqlanmaq - Yaşmaqqlanmaq, yaşmaq örtmək, örtünmək.
Yaşurmaq - Gizləmək.
Yatduğı - Yatdığı, yatmağı adət etdiyi.
Yatlu - Pis, yaramaz, fəna, adi.
Yavrı - Quş və heyvan balası.
Yavuqlu - Nişanlı, deyikli.
Yavuz - Pis, xoşa gəlməyən.
Yavuzlamaq - Pisləmək.
Yaya - Piyada.
Yayaq - Bax: Yaya.
Yayan - Piyada, ayaqla.
Yayqanmaq - Yaxalanmaq, çalxalanmaq.
Yayla - Yaylaq.
Yaylamaq - Yaylağa çıxmaq.
Yaylar - Yaylaqlanan, yaylayacaq, yaylayacaq olan.
Yaylım - Heyvan otlayan yer, otlaq, genişlik, düzəngah.
Yazı - Çöl.
Yazıx - Günah və suç.

Yazılıb-dizilmək - Meydana gətirilmək, tərtib edilmək.
Yazm - Yazda.
Yazu - Bax: yazı.
Yedmək - Yedəyə almaq.
Yeg - Yaxşı.
Yegil - Ye (təkidlə).
Yegrək - Çox yaxşı, daha üstün.
Yekə - Böyük, iri.
Yelək - Lələk, oxun tükləri.
Yeləklü - Yeləyi olan.
Yeləm - Yapışan ot.
Yelətmə - Qızıdırmaq (odu, çırağı), coşqun oyun havası.
Yeli - Yalı, lələyi.
Yeltənmək - Qurşanmaq (kəmər, qılımc), həvəslənmək, meyl etmək.
Yemiş - Məhsul, yeməli şeylər.
Yen - Paltarın qolu.
Yenəməmək - Qalib gələ bilməmək, zəbt edə bilməmək.
Yengə - Böyük qardaşın arvadı.
Yenmək - Qələbə çalmaq, üstün gəlmək.
Yerindirmək - Uzaqlaşdırmaq, qovmaq.
Yerli - Münasib, yerində.
Yesir - Əsir.
Yeşil - Yaşıl.
Yetdügində - Yetdiyi zaman, çatdıqda.
Yetman - Yetmiş, kamala yetmiş.
Yetürmək - Götürmək, çatdırmaq, böyüdüb meydana çıxarmaq, yetişdirmək.
Yeyni - Yüngül.
Yəlicik - Gözəl yal.
Yığanaq - Toplantı yeri, yığın, kütlə, topa.
Yığışdırmaq - Yığışdırmaq; haqq-hesab etmək (məhşərdə).
Yığnaq - Toplu.
Yıqanmaq - Yuyunmaq, yaxanmaq.
Yıqıcı - Yıxan, atdan aşağı salan.
Yıqılmaq - Yerə sərilmək, xarab olmaq, yerə batmaq.
Yıqmaq - Yıxmaq.

Yılan	- İlan.
Yıldırım	- İldırım, şimşək.
Yıldırmaq	- Parıldamaq.
Yıldır-yıldır	- Par-par.
Yıldız	- Ulduz, bəxt, tale.
Yılğamaq	- Çapmaq, at çapmaq.
Yıllıq	- Üstündən... il keçmiş.
Yırğamaq	- Yırğalanmaq; yırğalınıb keçmək.
Yigit	- Yigid.
Yigirmi	- İyirmi.
Yigitcik	- Gözəl dəliqanlı, yaraşıqlı gənc.
Yigitlik	- İgidlik.
Yil	- İl.
Yiləmək	- Qaçmaq.
Yimək	- 1. Yemək, 2. qida, 3. azuqə.
Yitmək	- İtmək, görünməz olmaq, qeyb olmaq, yox olmaq.
Yoğ	- Yox.
Yoğur	- Qatıq, yoğurt.
Yoğurmaq // yoğramaq	- Əzib bükmək, xəmir kimi yoğurmaq, əzmək.
Yoq	- Yox.
Yolqçı	- Yolçu.
Yoluna	- 1. Uğrunda, 2. üçün.
Yorğa	- Yorğa, iti sürətli və rəvan yeriş.
Yortma	- Bax: Yorğa.
Yortmaq	- Atın sürətlə getməsi.
Yortuşmaq	- Atların bərabər yortması.
Yuca	- Uca.
Yucalmaq	- Ucalmaq.
Yudmaq	- Udmaq.
Yuqaru	- Yuxarı, baş tərəf, üst.
Yum	- Xeyir-dua, son söz.
Yumrı	- Yumru.
Yumuş	- Mələk, buyruqçu, xəbərçi.
Yund	- At.
Yundu	- Yaxantı.
Yurd	- Yurd, çadır, oba, ev, məskən.

Yügrək	- Yüyrek, çaparaq.
Yügürmək	- Yüyürmək.
Yügürtmək	- Yüyürtmək, çapdırmaq, səyirtmək.
Yüklət	- Yük heyvanı, yük daşıyan heyvan.
Yüklü	- Hamilə, ikicanlı.
Yülər	- Cilov, heyvanın başına, boğazına keçirilən ipdən başlıq, yüyən; Yülərini sıyımaq.
Yülmək	- Qırxmaq, saç və tükləri yolmaq, tərəş etmək.
Yürək	- Ürək, qəlb.
Yürəklü	- Ürəkli.
Yürir	- Quşlardan başqa ov heyvanı, yerdə yeriyən, uçmayan.
Yürüş	- Yüyürüş.
Yürümək	- Getmək.
Yürütmək	- Ucalmaq, irəliyə, gələcəyə aparmaq, şərəfləndirmək.
Yüz I	- Üz, sifət.
Yüz II	- Say (100).
Yüzmək	- 1. Soymaq, dərisini çıxarmaq, 2. üzmək.
Yüzük	- Üzük. Barmaq halqası.

Z

Zahir (ə.)	- Aşkar, görünən.
Zarılıq	- Fəryad, fəğan, ağlayıb-inləmə.
Zarı-zarı	- Ağlayıb inləyərək, ah-vay edərək.
Zaval (ə.)	- Zıyan, zərər, təbii fəlakət, afət.
Zəbun (f.)	- Biçarə, natəvan və nalan, məhkum, zəif.
Zəxm (f)	- Yara.
Zira (f.)	- Çünki, ona görə ki, madam ki.
Zirü-zəbər (f.)	- Alt-üst, baş aşağı.
Zindançı	- Zindan gözetçisi, həbsxana baxıcısı.
Ziyadə (ə.)	- Çox, artıq.
Zühur (ə.)	- Meydana çıxma, bəlli olma, görünmə, çıxma.
Zülfüqar (ə.)	- Zülfüqar – ucu haça qılınc. Həzrət Əliyə məxsus olmuşdur.

İNDEKS

Coğrafi adlar – yer, ölkə, dövlət adları

Abqaz eli
Ağcaqala
Ağcaqala Sürməli
Ağca saz
Ağ Hasar (qala)
Ağ Qaya
Ağlağan
Ağsaqa
Aqhasar qalası
Ala tağ
Amit qalası
Arqıç qır (çay)
Arqubel
Aslan yatağı
Aya Sofya
Ayrıqözlü
Bam-bam təpə
Barasar
Baştaçiq Tatyana qalası
Bayburd Hasarı (qalası)
Cızıxlar
Dəmirqapı Dərbənd
Dərbənd
Dərəşam
Dış Oğuz
Düzmürd qalası
Evnik qalası
Əlincə qalası
Əmman dənizi
Gəncə
Gögcə dəniz
Günortac
İç Oğuz
İstanbul
Kan Abxaz eli
Kərbəla
Qalın Oğuz

Qapılar Dərbəndi
Qara dəniz
Qaraquc
Qara dərə
Qara Dərvənd
Qara tağ
Qarun eli
Qazılıq dağı
Qıpçaqlar (toponim)
Mədinə
Məkkə
Mərdin qalası
Oğuz eli
Parasarın Bayburt hasarı
Pasinik
Rum eli
Sallaxana
Sancıdan
Sürməli
Talı
Tana sazı
Tatyana qalası
Taş Oğuz
Trabuzon
Tuman qalası
Türkiстан
Şam
Şirokuz

Tayfalar, nəsillər, damğalar

Aqsqa (ağ saka > axısqa)
Bayat boyu
Bozoqlar
Eləklər (iləklər)
Qanqlılar (Qanlı Qoca)
Qayılar
Qıpçaqlar
Oğuzlar
Salurlar
Səlcüklər

Tatarlar
Təkurlar
Türkmənlər
Uşunlar
Üçoqlar

At adları

Al aygır (Bəkilin atı)
Alca at (Şöklü Məlikin atı)
Boz aygır (Bamsı Beyrəyin atı)
Keçi başlı Keçər at (Bayandırın atı)
Qaragöz at (Qazanın atı)
Qaraquc (Ururun/Səgrəyin atı)
Qazlıq at (Burlanın atı)
Qonur at (Qazanın atı)
Toğlu başlı Turı aygır (Bayandırın atı)
Yelisi qara Qazlıq at (Qanturalının atı)

Gerçək və mifoloji şəxs adları

Ağ Məlik Çəsmə
Alp Ərən
Alp Rüstəm (Dözən oğlu Alp Rüstəm)
Alp Uran (İlək Qoca oğlu Alp Uran)
Arşın oğlu Dirək
Aruz (Aruz Qoca, Atağızlı Aruz Qoca)
Ayışə
Ayna Mələk
Bamsı (Baybörə oğlu Bamsı Beyrək)
Banıçiçək (Baybican qızı Bamçiçək)
Basat (Aruz Qoca oğlu Basat)
Baybican
Baybörə
Bayındır xan (Qam Ğan oğlu xan Bayındır)
Beyrək (Boz aygırlı Beyrək)
Bəkil
Boğazca Fatma
Buğac (Dirse xan oğlu Buğac)
Buğacıq Məlik
Bunlu Qoca

Burla Xatun (Boyu Uzun Burla xarun)
Bügdüz Əmən (Bığı qanlı Bügdüz Əmən)
Cəbrayıl
Dədə Qorqud
Dəli Domrul (Duxa Qoca oğlu Dəli Domrul)
Dəli Dondar (Qıyan Səlcük oğlu Dəli Dondar)
Dəli Qarcar (Baybican oğlu Dəli Qarcar)
Dəli Uran
Dəmir Donlu Mamaq
Dirse xan
Dözən
Duxa Qoca
Dügər
Dülək Uran (İlək Qoca oğlu Dönəbilməz Dülək Uran)
Düyər
Əgrək
Əli (Şahi-mərdan)
Əmən (Bügdüz)
Əmran (Bəkil oğlu Əmran)
Ənsə Qoca
Əzrail
Fatimə
Həsən
Hüseyn
Xızır
Xızır İlyas
İləlmış (Yağrınıcı oğlu İləlmış)
İlək Qoca
Qaba Ağac (mifoloji ana)
Qağan Aslan (mifoloji ata)
Qanlı Qoca
Qanturalı (Qanlı Qoca oğlu Qanturalı)
Qapaqqan
Qara Arslan Məlik
Qarabudaq (Qaragünə oğlu Qarabudaq)
Qaracıq Çoban
Qaraçəkür
Qaragünə
Qara Təkür
Qara Tükən Məlik
Qazan xan (Ulaş oğlu Salur Qazan//Salur bəgi xan Qazan)

Qazılıq Qoca
 Qəflət Qoca
 Qılbaş
 Qıpçaq Məlik
 Qırqqınıq (Qaraçəkür oğlu Qırqqınıq)
 Qısırğa Yengə
 Qıyan Səlcük (Aruz oğlu Qıyan Səlcük)
 Qorqud Ata
 Qutlu Mələk
 Məhəmməd Mustafa
 Nuh (peyğəmbər)
 Oqçı (Ənsə Qoca oğlu Oqçı)
 Osman
 Osman Üffət oğlu
 Paşa
 Rəsul əleyhüssəlam
 Rüstəm (Toğsun oğlu Rüstəm)
 Sarı Çoban
 Savqan Sarı
 Selcən xatun (Sarı donlu Selcən xatun)
 Səgrək (Uşun Qoca oğlu Səgrək)
 Sufi Sandal Məlik
 Şir Şəmsəddin (Qəflət Qoca oğlu Şirşəmsəddin)
 Şöklü Məlik
 Təpəgöz
 Tərs Uzamış
 Toğsun
 Trabizon Təkuru
 Ulaş (oğlu Qazan)
 Uruz (xan Uruz//Qazan oğlu Uruz bəg)
 Uşun Qoca oğlu
 Ürüydə
 Yağrınıcı
 Yalançı
 Yalançuq (Yalançı oğlu Yalancuq)
 Yapağlı Qoca
 Yegnək (Qazılıq Qoca oğlu bəg Yegnək)
 Yetər
 Zəlixə
 Zübeydə

MÜNDƏRİCAT

KİTABI-DƏDƏ QORQUD

(əsil mətn)

“Dədə Qorqud kitabı” ilk yazılı yaddaşımızdır	4
Bismillah ir-rəhman ir-rəhim və bihi nəstəin	19
Dirse xan oğlu Buğac xan boyını bəyan edər, xanım, hey!	24
Salur Qazanın evi yağmalandığı boyı bəyan edər	37
Qam Bөрөнün oğlu Bamsı Beyrək boyını bəyan edər, xanım, hey!	52
Qazan bəg oğlu Uruz bəgin tutsaq olduğu boyı bəyan edər, xanım, hey!	78
Duxa Qoca oğlu Dəli Domrul boyını bəyan edər, xanım, hey!	95
Qanlı Qoca oğlu Qanturalı boyını bəyan edər, xanım, hey-hey!	104
Qazılıq Qoca oğlu Yegnək boyını bəyan edər, xanım, hey!	119
Basat Dəpəgözi öldürdüğü boyı bəyan edər, xanım, hey!	125
Bəkil oğlu İmranın boyını bəyan edər	135
Uşun Qoca oğlu Səgrək boyını bəyan edər	145
Salur Qazan tutsaq olub oğlu Uruz çıxardığı boyı bəyan edər	154
İç oğuz daş oğuz asi olub Beyrək öldüğü boyı bəyan edər	164

KİTABI-DƏDƏ QORQUD

(sadələşdirilmiş mətn)

Müqəddimə	172
Dirse xan oğlu Buğac xan boyu	176
Salur Qazanın evinin yağmalandığı boy	188
Baybörənin oğlu Bamsı Beyrək boyu	202
Qazan bəgin oğlu Uruz bəgin dustaq olduğu boy	225
Duxa Qoca oğlu Dəli Domrul boyu	241
Qanlı Qoca oğlu Qanturalı boyu	248
Qazılıq Qoca oğlu Yegnək boyu	261
Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy	266
Bəkil oğlu İmran boyu	275
Uşun Qoca oğlu Səyrək boyu	284
Salur Qazanın dustaq olduğu və oğlu Uruzun onu xilas etdiyi boy	293
İç oğuz Daş oğuzun dönük çıxması və Beyrəyin öldüyü boy	303

Lüğət və indeks

Lüğət	310
İndeks	370

Buraxılışa məsul: *Əziz Güləliyev*
Texniki redaktor: *Rövşən Ağayev*
Tərtibatçı-rəssam: *Nərgiz Əliyeva*
Kompyuter səhifələyicisi: *Rəvan Mürsəlov*
Korrektor: *Pərinaz Səmədova*

Yığılmağa verilmişdir 26.08.2004. Çapa imzalanmışdır 19.11.2004.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 23,5. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 154.

Kitab “Şərq-Qərb” mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küç., 17.